

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Özge IŞIK

BÖLGESEL GÜVENLİK; TÜRKİYE ve RUSYA İŞBİRLİĞİ

Danışman
Yard.Doç.Dr. Bilgi KÜÇÜKCAN

Kamu Yönetimi Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2006

İÇİNDEKİLER

TABLolar LİSTESİ.....	iv
KISALTMALAR LİSTESİ.....	vi
ÖZET.....	vii
SUMMARY.....	viii
GİRİŞ.....	1
1. BÖLGESEL GÜVENLİK	
1.1. Kollektif Güvenlik Anlayışından Bölgesel Güvenliğe.....	6
2. TÜRKİYE’NİN GÜVENLİK POLİTİKASI	
2.1.Soğuk Savaş Döneminde Türkiye'nin Güvenlik Algılaması.....	12
2.Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye'nin Güvenlik Algılaması.....	13
3. RUSYA’NİN GÜVENLİK POLİTİKASI; “YAKIN ÇEVRE DOKTRİNİ”	
3.1.Rus Dış Politikasında Atlantikçilik.....	23
3.2.Rus Dış Politikasında Avrasyacılık.....	24
4. GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE RUSYA ve TÜRKİYE’NİN TEMEL ÇATIŞMA ALANI; KAFKASYA ve ORTA ASYA	
4.1.SSCB’nin Dağılmasına Kadar Orta Asya ve Kafkasya.....	36
4.2.SSCB’nin Dağılmasından Sonra Kafkasya ve Orta Asya.....	40
4.2.1.Kafkasya’da Etnik Sorunlar ve Rus Siyaseti.....	40
4.2.1.1.Gürcistan’da Etnik Sorunlar ve Rus Siyaseti.....	44
4.2.1.1.1.Abhazya Sorunu.....	45
4.2.1.1.2.Güney Osetya Sorunu.....	48
4.2.1.1.3.Diğer İç Sorunlar.....	49
4.2.1.1.4.Gürcistan’ın Rusya Açısından Önemi.....	49
4.2.1.1.5.Gürcistan’ın Türkiye Açısından Önemi.....	51
4.2.1.2.Azerbaycan’da Etnik Sorunlar ve Rus Siyaseti.....	54
4.2.1.2.1.Azerbaycan’ın Türkiye Açısından Önemi.....	61
4.2.1.2.2.Azerbaycan’ın Rusya Açısından Önemi.....	62
4.2.2. Rusya’nın Yeni Siyaseti “Enerji Bağımlılığıyla Kontrol”.....	65
4.2.2.1.Azerbaycan-Rusya Enerji İlişkileri.....	65
4.2.2.2.Gürcistan-Rusya Enerji İlişkileri.....	67
4.2.2.3.Ermenistan-Rusya Enerji İlişkileri.....	67
4.2.2.Orta Asya ve Rus Siyaseti.....	68
4.2.2.1.Hazar Havzası Enerji Kaynakları.....	71
4.2.2.1.1.Azerbaycan.....	73
4.2.2.1.2.Kazakistan.....	75
4.2.2.1.3.Türkmenistan.....	76
4.2.2.1.4.Özbekistan.....	77

4.2.2.2.Hazar Havzasında Enerji Kaynaklı Sorunlar.....	77
4.2.2.2.1.Enerji Nakil Hatları Üzerine Yaşanan Tartışmalar.....	78
4.2.2.2.1.1.Mevcut ya da Tasarlanan Petrol Boru Hatları.....	78
4.2.2.2.1.1.1.Bakü-Novorossisk Güzergahı.....	78
4.2.2.2.1.1.2. Bakü-Supsa Hattı.....	79
4.2.2.2.1.1.3.Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı.....	80
4.2.2.2.1.1.4.Kuzey, Kuzeydoğu Güzergahı; Tengiz-Novorossisk.....	82
4.2.2.2.1.1.5.Güney Güzergahı; İran.....	82
4.2.2.2.1.1.6.Güneydoğu Güzergahı; Pakistan, Afganistan.....	83
4.2.2.2.1.2.Mevcut ya da Tasarlanan Doğalgaz Boru Hatları.....	83
4.2.2.2.1.2.1.Kuzeybatı Güzergahı.....	83
4.2.2.2.1.2.2.Mavi Akım.....	84
4.2.2.2.1.2.3.Batı Güzergahı.....	84
4.2.2.2.1.2.4.Türkmenistan-Türkiye-Avrupa Doğal Gaz Boru Hattı Projesi.....	84
4.2.2.3.Hazar'ın Statüsü Sorunu.....	86
4.2.2.4.Yeni Büyük Oyunda Türkiye.....	89
4.2.2.5.Yeni Büyük Oyunda Rusya.....	95

5. İŞBİRLİĞİ ALANLARI

5.1.Türkiye-Rusya Federasyonu Ekonomik ve Ticari İlişkiler.....	101
5.1.1.Kısa Bir Tarihçe.....	101
5.1.2.Dış Ticaret.....	103
5.1.2.1.Bavul Ticareti.....	108
5.1.3.Turizm.....	109
5.1.4.Dış Yatırım.....	110
5.1.5. Müteahhitlik Hizmetleri.....	112
5.2.Türkiye - Rusya Federasyonu Arasında Enerji Alanındaki İlişkiler.....	113
5.2.1.Mavi Akım.....	113
5.3. Terörizme Karşı İşbirliği.....	119
5.3.1.Kürt Sorunu.....	123
5.3.1.1. Kuzey Irak ve Türkiye.....	123
5.3.1.2.Kürt Sorununda Rusya.....	129
5.3.2.Çeçen Sorunu.....	134
5.4.Siyasi İşbirliği.....	141
5.4.1.Orta Asya ve Kafkasya.....	141
5.4.1.1.Orta Asya Kafkasya Denkleminde Rusya-ABD İlişkileri.....	141
5.4.1.2.Orta Asya Kafkasya Denkleminde Rusya-AB İlişkileri.....	153
5.4.1.3.Orta Asya Kafkasya Denkleminde Türkiye-ABD İlişkileri.....	174
5.4.1.4.Orta Asya Kafkasya Denkleminde Türkiye-AB İlişkileri.....	183

5.4.2.Orta Doğu.....	196
5.4.2.1.Orta Doğu Denkleminde Rusya-ABD İlişkileri.....	196
5.4.2.2.Orta Doğu Denkleminde Rusya-AB İlişkileri.....	205
5.4.2.3.Orta Doğu Denkleminde Türkiye-ABD İlişkileri.....	218
5.4.2.4.Orta Doğu Denkleminde Türkiye-AB İlişkileri.....	242
5.4.3.Balkanlar.....	255
5.4.3.1.Balkan Denkleminde Rusya-ABD İlişkileri.....	255
5.4.3.2.Balkan Denkleminde Rusya-AB İlişkileri.....	261
5.4.3.3.Balkanlar Ekseninde Türkiye-ABD İlişkileri.....	268
5.4.3.4.Balkan Denkleminde Türkiye-AB İlişkileri.....	275
SONUÇ.....	281
KAYNAKÇA	284
ÖZGEÇMİŞ	298

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 4.1. Kuzey Kafkasya Halkları.....	41
Tablo 4.2. Güney Kafkasya'daki Üç Ana Etnik Grup ve Nüfusları.....	42
Tablo 4.3. Bölge Ülkeleri ve Nüfusları.....	69
Tablo 4.4. Beş Avrasya Ülkesinin Enerji Rezervleri.....	72
Tablo 4.5. Petrol Boru Hattı Güzergahları.....	85
Tablo 4.6. Türk Müteahhitlerinin Rusya Federasyonu ile Türk Cumhuriyetlerinden Üstlendikleri İşlerin Tutarı ve Adedi (Ekim/1997 İtibariyle).....	91
Tablo 4.7. 2001 Yılı İtibariyle Türk Müteahhitlik Hizmetleri.....	91
Tablo 4.8. 1996-1997 Öğretim Yılında Türk Cumhuriyetleri ve Topluluklarından Gelip Türkiye'de Okuyan Öğrenci Sayıları (Şubat/1997 İtibariyle).....	92
Tablo 4.9. Türkiye'nin Bölge Ülkeleriyle 2003 Yılı Dış Ticaret Verileri.....	94
Tablo 5.1. Türkiye-Rusya Dış Ticareti 1996 Yılına Kadar (milyon \$).....	104
Tablo 5.2. Türkiye- Rusya Dış Ticareti 1997 -2003 (milyon \$).....	105
Tablo 5.3. Rusya Federasyonu'nun En Çok İthalat Yaptığı 20 Ülke (milyon\$).107	107
Tablo 5.4. Türkiye'de Bavul Ticareti Şeklinde Yapılan Dış Satımdan Elde Edilen Gelir.....	109
Tablo 5.5. Türkiye'yi Ziyaret Eden Rus Turistlerin Yıllara Göre Dağılımı.....	110
Tablo 5.6. Rusya'daki Türk Müteahhitlik Hizmetleri.....	112

Tablo 5.7. TACIS Fonlarının 1991-1999 Yıllarında Ükelere Göre Dağılımı (€ milyon).....	159
Tablo 5.8. Türkiye Doğalgaz Talep Projeksiyonu (milyar m³).....	193
Tablo 5.9. 1999-2020 Dönemi Ham Petrol Tüketim Tahminleri.....	194

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AET	Avrupa Ekonomik Topluluğu
AT	Avrupa Topluluğu
BDT	Bağımsız Devletler Topluluğu
BM	Birleşmiş Milletler
BOP	Büyük Orta Doğu Projesi
CARDS	Community Assistance for Reconstruction, Democratisation and Stabilisation
ECO	Ekonomik İşbirliği Örgütü
INOGATE	Interstate Oil and Gas to Europe
KEİ	Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü
OECD	Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü
OPEC	Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü
PHARE	Poland-Hugary Aid for the Reconstruction of the Economy
ŞİÖ	Şangay İşbirliği Örgütü
TACIS	Technical Assistance to CIS
TRACECA	Transport Corridor Europe-Caucasus-Asia

ÖZET

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından ortaya çıkan iki kutuplu dünyada ideolojilerin çekişmesinin yol açtığı Soğuk Savaş'ın ardından güvenlik algılamaları, tehdit kavramındaki dönüşüme paralel olarak değişmiştir. Tehdit kavramındaki değişim, güvenlik politikalarına da yansımış kolektif güvenlik anlayışı yerini bölgesel güvenlik anlayışına bırakmıştır.

Bölgesel güvenlik anlayışına geçiş; ön yargıların bir kenara bırakılmasını da zorunlu kılmıştır. Çağımızda yıllardır birbirleriyle mücadele eden toplumların bölgesel çaptaki işbirliği girişimlerine şahit olmaktadır.

Türkiye ve Rusya da etki alanlarının çakışmasından ötürü birbirleriyle bu bölgelerin egemenliği için uzun süreler mücadele etmişlerdir. Osmanlı İmparatorluğu ve Çarlık Rusyası döneminde her iki taraf, Balkanlar ve Kafkasya'nın egemenliği uğruna birbirlerine karşı mücadele içinde olmuşlardır. Rusya Federasyonu'nun kurulmasından sonra Ankara ve Moskova kısmen Balkanlar'da, ancak daha çok Orta Asya ve Kafkaslar'da nüfuz mücadelesi içinde olmuşlardır. Rusya ve Türkiye'nin etki ve güvenlik alanlarının aynı olmasından kaynaklanan siyasi soğuklukları, bölgenin kaderini çoğu kez olumsuz yönde etkilemiştir.

Buradan hareketle çalışma; her iki ülkenin etki alanları olan Balkanlar, Kafkaslar, Orta Asya ve Orta Doğu'da bölgesel çapta bir işbirliğine gidip gidemeyeceğini ele almaktadır.

"Bölgesel Güvenlik; Türkiye ve Rusya İşbirliği" konulu araştırmada genel olarak Türkiye ve Rusya'nın Orta Asya-Kafkasya, Orta Doğu ve Balkanlar ekseninde bölgesel ve küresel aktörlerle ilişkileri ele alınmıştır. Araştırmada Balkanlar, Orta Asya ve Orta Doğu ile Kafkaslar'da gelişen olaylar irdelenirken Türkiye ve Rusya arasında bölgesel çapta işbirliği olasılığı sorgulanmıştır.

Araştırma; Türkiye ve Rusya'nın bölgelerine yönelik olarak siyasi ve ekonomik işbirliği yapabileceği sonucuna varmıştır. Buna ek olarak Türkiye'nin Rusya ile kuracağı işbirliğinin, Avrupa Birliği'nin en önemli enerji tedarikçisi olan ve örgütle ilişkilerini yüksek düzeyde tutma çabasındaki Rusya ile örgüte üye olmayı hedefleyen Ankara açısından olumlu olabileceği sonucuna varılmıştır. Orta Doğu, Balkanlar ve Kafkasya coğrafyasına etki eden bu iki bölgesel aktörün çıkar çatışmalarının sona erdirilmesi, anılan coğrafyaların istikrara kavuşması yolunda atılmış önemli bir adım olacağı sonucu çıkmaktadır.

SUMMARY

After the Cold War, security considerations has changed parallel with the transformation of the threat concept. Transformation of the threat concept has been reflected to security politics as well and regional security has taken the place of collective security perspicacity.

The transition to regional security concept has required that prejudices be put aside. In our age, we witness the enterprises of cooperation in a regional scale of the communities which had been struggling for many years.

Because of the same impact zone, Turkey and Russia has battled for dominance of these regions for ages. During administration of Ottomans and the Czardom, Turks and Russians strove for Balkans and Caucasus. After the foundation of the Russian Federation, Ankara and Moscow, partially in Balkans but usually in Inner Asia and Caucasus, struggled to broaden their influences. Turkey's and Russia's mutual distance arising from sharing the same impact zone and security regions have affected these regions' fate negatively.

Thus the study has searched whether they can carry out a cooperation in Balkans, Caucasus, Inner Asia, Middle East.

In the research entitled "Regional Security; Turkey and Russia Cooperation" Turkey and Russia's economic and political relations with regional and global actors has been dealt with in axis of the Inner Asia-Caucasus, the Middle East and the Balkans. In the research while affairs in these areas involved are examined, contingency of cooperation has been questioned.

The research has concluded that Turkey and Russia can realize economic and political cooperation regarding their regions. Moreover, it has been concluded that a Turkish-Russian cooperation can be positive both for Russia, the most important country providing energy for Europe and trying to keep its relations with E.U. in a high level and Turkey, aiming at being a member of the E.U.

Ending the conflicts of interest of these two regional agents, which influence the regions of the Middle East, the Balkans and the Caucasus, will be an important step to the stabilization of mentioned areas.

GİRİŞ

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından bu yana siyaset bilimciler, Soğuk Savaş'ın ardından oluşan yeni koşulları eski kavramlarla açıklamakta zorlanmaktadırlar. Küresel ve bölgesel olaylar, siyaset biliminin paradigma değişimi yaşadığını ortaya koymaktadır.

Sovyetler'in çökmesi ve Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından A.B.D. tek süper güç olarak kalmıştır. Dünya üzerindeki bu konumunu sürdürmek isteyen Washington; 11 Eylül saldırıları sonrasında, uzun erimli çıkarlarını gerçekleştirmek için Avrasya coğrafyasına doğrudan yerleşme girişimlerine başlamıştır.

Türkiye'ye kültürel ve coğrafi açıdan yakın olan Hazar bölgesi, Karadeniz ve Orta Doğu, son on yıldan bu yana çeşitli projelerle (Büyük Orta Doğu Projesi, Karadeniz-Kafkasya Projesi gibi) doğrudan ya da dolaylı Amerikan denetimi altına sokulmaya çalışılmaktadır.

Bölgesinde Washington'un çıkarları doğrultusundaki davranışlarından ve verdiği sözlü garantilerden tatmin olamayan Türk yönetimi, bir yandan bölgedeki gelişmelere uyum sağlamak zorunda kalırken diğer yandan AB'ye üyelik için çabalamaktadır. Kuruluşundan bu yana Orta Doğu ve Kafkasya'nın kesiştiği bu coğrafyada, Batılı değerleri benimsemiş bir toplum yaratma ideali; giderek önemini yitirmeye başlarken uzun dönemde Türkiye'nin, giderek bölgesindeki gelişmelere de uzak kaldığı yorumları yapılmaktadır. Oysa bölgesel güçler hayatta kalabilmek için güçler dengesine oynamak zorundadırlar. Fırsat-maliyet analizi yapılmadan oynanan dış politik oyun ve oyunlar, ulusal ve uluslararası gelecek açısından yararlı sonuçlar doğurmayabilir.

Ekonomik ve siyasi irade yetersizliği; dış politik sorunların çözümünde yerine getirilmesi gereken zorunlulukların gerçekleştirilememesine neden olmakta; örtülü siyasi bağımlılığa yol açmaktadır. Oysa veri koşullar altında Türkiye, bölgedeki önemli güçlerle işbirliği yaparak gelişmeleri çıkarları ölçüsünde değiştirme yeteneğine sahip olabilecek özelliğe sahip bir bölgesel güçtür.

A.B.D.'nin, şimdiye kadar Batı'nın benimsediği değerlerin uğramadığı, küreselleşme ile hiç tanışmamış Orta Asya ve Kafkasya üzerinde küresel egemenlik arzusunun yanı sıra ekonomik kaygılarla da giriştiği faaliyetlerle birlikte 2000'lerin başından bu yana askeri güç kullanımına ağırlık vermiştir. Bölgeye doğrudan yerleşmeyi öngören Amerikan güvenlik politikalarına Balkanlar, Kafkaslar ve Orta Doğu'da etkinlik yoluyla karşı koymaya çalışan Avrupa'nın çıkarları, Türkiye için olduğu kadar Rusya açısından güvenlik sorunları

yaratmaktadır. Bölgede birbirine rakip iki başkent olan Ankara ve Moskova, kendi etkinlik alanları olan çevrede yaşanan mücadeleden giderek rahatsızlık duymaktadır.

Balkanlar'daki etkisini önemli ölçüde yitiren Rusya'nın; Orta Asya ve Kafkasya kartlarını kaybetmemek için bölgenin parlayan yıldızları Çin ve Hindistan ile işbirliğini öncelikli gündem konusu yaptığı, Kafkasya ve Orta Asya'daki nüfuz mücadelesinden bu kez de galip ayrılmayı istediği anlaşılmaktadır.

Bölgedeki gelişmeler karşısında Rusya ve Türkiye, bölge ülkeleriyle ilişkilerini yeniden gözden geçirmektedir. Avrupa-Atlantik ilişkisinden yeterince hoşnut olmayan Ankara ve Batı karşısında uğradığı yenilgiyi Avrasya'da telafi etmeye alışık olan Moskova'nın dış politik tutumlarında önemli ölçüde yumuşak ve esnek bir tutum sergilediği de göze çarpmaktadır.

Türkiye ve Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerde yaşanan yakınlaşma ne ilk ne de sondur. 1917 Ekim Devrimi'nin ardından başlayan yakınlaşma ve işbirliği süreci; 1930'lı yılların ortalarına kadar sürmüştü. Devrim sonrası yeni siyasal yapıyı oturtma isteği ve karşıt kamp içinde birlikte olmaları, her iki ülkenin kuruluş yıllarında da yakınlaşmasını sağlamıştı.

2000'den bugüne kadar geçen yaklaşık beş yıl boyunca iki ülke ilişkilerinde yaşanan olumlu atmosferin, Soğuk Savaş sonrası uluslararası ölçekte oluşan yeni koşulların; Avrasya ve Balkanlar üzerinde eskilere dayanan rekabetine, ön yargılara ve çatışan çıkarlarına karşın Türkiye ve Rusya'yı; anılan bölgelere yönelik olarak bir kere daha işbirliğine yaklaştırmayı yaklaştıramayacağı önemli bir soru olmaktadır.

Bu sorunun yanıtını ararken yalnızca iki ülke açısından değil, dünya güçler dengesinin ortaya konması ve hatta şimdiden öngörülmesi bağlamında zihinlere ışık tutacak bilgilere ulaşmamız mümkün olabilir.

Bu çalışma beş bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde çalışma konusu ile ilgili kuramsal bilgilere yer verilmiştir. Bu ilk bölümde bölgesel güvenlik kavramı tanımlandı ve tarihsel süreç içerisinde kolektif güvenlikten bölgesel güvenliğe nasıl geçildiği ele alındı. İkinci ve üçüncü bölümler araştırmanın taşıyıcı ayakları olarak nitelendirilebilir. Söz konusu bölümlerde sırasıyla Türkiye ve Rusya'nın güvenlik politikalarına değinilerek her iki ülkenin hassas olduğu konular ortaya konulmaya çalışıldı. İki ülke ilişkilerinin tarihi seyrini vermeye çalışacağımız dördüncü bölümde Türkiye ve Rusya'nın bölgesel işbirliğine gitmelerine engel olabilecek bir öge; Orta Asya ve Kafkasya üzerindeki rekabete değinildi. Bölge üzerindeki Rus politikaları incelenerek bölgenin Rusya için ne derece yaşamsal olabileceği ortaya

konulmaya çalışıldı. Beşinci ve son bölümde iki ülkenin bölgesel çapta bir işbirliğine gidilip gidilemeyeceğine yanıt aranmaya çalışıldı.

1. Araştırmanın Konusu ve Sınırları

Araştırmanın konusu, "Bölgesel Güvenlik; Türkiye ve Rusya İşbirliği"dir. Çalışmada Balkanlar, Orta Asya–Kafkasya ve Orta Doğu'da gelişen olayların ışığında; Türkiye ve Rusya arasında bölgesel ölçekte bir işbirliği girişiminin gerçekleşme olasılığı sorgulanmıştır. Bu yapılırken Rusya ve Türkiye'nin bugüne kadar gelen, dış politik tutumlarını etkileyen düşünce sistemleri ve olaylara, ekonomik ve siyasi ilişkilere ağırlık verilmiştir.

Güneydoğu Asya ülkeleri, Japonya araştırma kapsamı dışında tutulmuştur. Orta Doğu işlenirken İsrail, Lübnan, Suriye, İran ve Irak'taki gelişmeler ele alınmış, sınırlı da olsa Suudi Arabistan'a yer verilmiştir. Orta Asya ve Kafkaslar'da Türki Cumhuriyetlere ağırlık verilmiş, Ermenistan ve Tacikistan araştırmanın kapsamı dışında tutulmuştur. Balkanlar'ın gelecekteki konumuna ilişkin tartışmalar üzerinde durulmuş, Kosova ve Makedonya'da yaşanan gelişmeler ise sınırlı olarak değerlendirilmiştir.

2. Araştırmanın Amacı ve Gerekçesi

Karadeniz'in iki yakasında hakim iki önemli güç, Türkiye ve Rusya'dır. Bu iki ülke tarih boyunca Kafkaslar, Orta Asya, Balkanlar'ın denetimi için birbirleriyle mücadele etmişlerdir.

Rusya ve Türkiye'nin, çakışan güvenlik çevrelerinde çelişen dış politik tercihlere sahip olması, iki ülkeyi birbirinden uzaklaştırmakla kalmamış, bu bölgelerdeki istikrarın önünde de büyük bir engel olmuştur. 1990'ların başında kurulan Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü, bugün Amerikan yönetiminin yapmaya çalıştığı şeyi daha 90'ların başında yerine getirmeye çalışıyordu. Örgüt, Karadeniz Havzası'ndaki ülkelere yönelik olmasına karşın Kafkasya ve Orta Asya ülkelerine de açtı. Örgüt, Hazar Havzası enerji kaynaklarının ekonomik yoldan Batı'daki pazarlara ulaştırılmasını sağlayacak güzergahı, doğrudan kontrol edebilme avantajına sahipti. Öyle ki örgüt, üyeleri aracılığıyla bu güzergahı doğrudan kapsıyordu da denebilir. Bununla birlikte örgütün üyelerinden Rusya ve Türkiye arasındaki mesafeli duruş Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün samimiyeti ve yapabilecekleri

hakkında kafalarda soru işaretleri yarattı. Sonunda bağımsızlıklarını henüz ilan etmiş olan Orta Asya ve Kafkasya coğrafyasındaki genç cumhuriyetler, örgütten uzaklaşıp ilgilerini Avrupa Birliği ve ABD'ye yoğunlaştırdılar.

Birbirine siyasi açıdan uzak bu iki ülke, bölgedeki Amerikan hegemonyasını dengeleyebilmek için şimdilerde yakınlaşma sürecine girmiş görünmektedir. Gerçekte bugün Karadeniz çevresindeki ülkelerde Amerikan destekli sivil darbelere şahit olunurken her iki ülkenin işbirliğine gidip gidemeyeceği konusunda gecikmiş bir tartışma yapılmaktadır.

Araştırmada, kaçırılan bu fırsatlardan hareketle Rusya ve Türkiye'nin güvenlik çevresi olan Balkanlar, Kafkasya, Orta Asya ve Orta Doğu coğrafyasında işbirliğine gidip gidemeyeceği araştırılmaktadır. Her iki ülkenin bölgesel işbirliğine gidip gidemeyeceği sorusu çalışmanın çerçevesini oluşturmaktadır.

3.Araştırmanın Kapsamı ve Yöntemi

Çalışmada bölgesel güvenlik bağlamında Türkiye ve Rusya ile etki alanları araştırmanın kapsamını oluşturmakta olup öncelikle Orta Asya ve Kafkasya'da çatışan çıkarlar ele alınmaktadır. İşbirliği olasılığının sorgulandığı son bölümde ekonomik ilişkilerin bölgesel işbirliği oluşumları için yeterli neden olmadığından hareketle iki ülkenin siyasi konularda işbirliği yapıp yapamayacakları da araştırılmaktadır. Bu yapılırken farklı bir yöntem uygulanmakta; Türkiye ve Rusya'nın bölgelerindeki küresel güçlerle ilişkilerinde yaşadıkları sorunların iki ülkenin yaklaşmasına yol açabileceği savından hareket edilmektedir. Son olarak iki ülkenin terörizme karşı savaş konusunda paylaştığı ortak nedenler ortaya konulacaktır. Olgusal durum saptama tekniği kullanılarak biçimlenen bu çalışmada; belgeler ve yayınlar yolu ile veri toplama tekniğinin kullanılmış ve betimleyici yöntemden yararlanılmıştır.

4.Araştırmanın Varsayımları

Çalışmada aşağıdaki varsayımlar sınanacaktır:

- Türkiye ve Rusya gibi, etki alanlarındaki çıkarların çatışması nedeniyle derin diplomatik soğukluk yaşayan ülkeler, bölgelerine yönelik olarak siyasi ve ekonomik işbirliği yapabilir.

- Rusya ile işbirliği; ekonomik, teknik ve siyasi yönden Türkiye'ye önemli avantajlar sağlar.

- Orta Doğu, Balkanlar ve Kafkasya coğrafyasına etki eden bu iki bölgesel aktörün çıkar çatışmalarının sona erdirilmesi anılan coğrafyaların istikrara kavuşması yolunda atılmış önemli bir adımdır.

- Türkiye'nin Rusya ile kuracağı işbirliği, AB'nin çıkarlarıyla da uyuşur.

1. BÖLGESEL GÜVENLİK

Soğuk savaş döneminde büyük ölçüde kimin hangi tarafta olacağını netlik kazandığı ve güvenlikle ilgili kararların başlıca iki merkezden (SSCB, ABD) alındığı bir düzen söz konusuydu. Bu dönemde toplumların düşüncelerine biçim veren bir perspektifin, bir modelin varlığından söz edilebilir.

Toplumsal paradigmlar bir alanda belli sorunlara çözüm buldukları sürece geçerli olurlar. Koşullar değiştiğinde paradigmların, değişen koşulların yarattığı sorunlara (anomaliler) çözüm bulabilmeleri de zorlaşır. Bu süreçte sorunlara cevap veremeyen paradigmlar bir kenara itilir ve yeni paradigmlar eskilerinin yerini alır ve toplumun düşünce sistemine egemen olur. Paradigma değişimi bazen birkaç yıl bazen yüzyıllar alabilir. Değişim süreçleri kaotiktir yani yeni bir denge kuruluncaya kadar neden-sonuç ilişkileri belirsizdir.

Soğuk savaşın ardından dünya da böylesi bir kaotik sürece girmiştir. Tüm tanımlar değişmiş her şey altüst olmuştur. Soğuk savaştan sonra uluslar arası aktörlerin sayısı artmış, ulus devletler esas aktörler olarak kalmakla birlikte devlet dışı aktörler (sermaye) etkinlik kazanmaya başlamıştır.

Bununla birlikte Soğuk Savaşın bitişini, sadece değişimi mimleyen tarih olduğu için önemli sayan ve gerçekte uluslararası ilişkiler alanındaki değişimin çok önceden başladığını ileri sürenler, daha 1970'lerde kimlik ve uluslararası suçlara ilişkin ilgi artışıyla birlikte ekonomik ve çevresel konuların uluslararası ilişkilerin gündemini işgal etmeye başlamasını örnek göstermektedirler. Jessica Tuchman Mathews, 1989'da kaleme aldığı makalesinde 1990'ların, ulusal güvenliği inşa eden şeylerin yeniden tanımlanmasını gerektireceğini belirtiyordu. Ona göre global gelişmeler; uluslararası güvenliğin kaynaklar, çevre ve demografik konuları içeren geniş tanımına ihtiyaç göstermekteydi.

Soğuk savaşta Batı'nın stratejisi Varşova Paktı'nı caydırmak ve çevrelemek üzerine kurulmuştu. Oysa şimdi başta terörizm olmak üzere yeni tehditleri çevrelemek imkansız, caydırmak ise çok zordur.

Soğuk savaşta güvenlik karşılıklı imha yeteneğine dayalı nükleer dengeye dayanmışken, nükleer silahların önemli bir bölümü yok edilmiş, kalanların ise ABD ve Rusya Federasyonu tarafından birbirlerine karşı kullanılma ihtimali önemli ölçüde azalmıştır. Buna karşın "yeni düzen"de nükleer ve kitle imha silahları daha çok yaygınlaşmıştır.

Soğuk savaştaki kutuplaşma, ideolojik bir temele oturmuşken komünizmin ortadan kalktığı ülkelerde demokrasi hakim olmaya başlamış ancak bu defa da kutuplaşma Batı değerler sistemi ile Batılı olmayan değerler sistemi (özellikle İslam) eksenine kaymıştır.

Güvenlik alanında yaşanan en önemli değişim güvenlik politikalarının oluşturulmasına temel olan tehdit kavramında yaşanmaktadır. Tehdit kavramının içeriği genişlemiş, başta terörizm olmak üzere kitle imha silahlarının yaygınlaşması, silah, insan ve uyuşturucu kaçakçılığı, mikro milliyetçilik, etnik çatışmalar, köktendincilik, örgütlü suçlar, çevre sorunları, sosyal eşitsizlik, gelir dağılımı dengesizliği, aşırı nüfus artışı gibi sosyal ve ekonomik sorunlar artık “tehdit” kapsamında ele alınmaya başlanmıştır.

Ulus-devletlerin önümüzdeki dönemde de dünya sahnesindeki egemen birimler olmaya devam edeceği ancak. bilgi ve teknoloji akışı, salgın hastalıkların ve kitlesel göçün önlenmesi, silah ve uyuşturucu kaçakçılığı gibi konularda ulusal hükümetlerin etkinliği azalacağı, bu çerçevede uluslararası sermayeyi temsil eden çok uluslu şirketlerin ulusal ve uluslararası konularda üstlendikleri ve oynadıkları rolün artacağı beklenmektedir.

Dünya yeni bir bin yıla başlarken, bir yandan iktisadi anlamda sınırların kalkmasını nihai hedef olarak gören küreselleşmeci akımlar, bir yandan etnik ya da dinsel temelli bölünmeyi savunan ayrışmacı eylemler, bu ikisinin arasında da bölgesel iktisadi ve/veya siyasal bütünleşmeyi gerçekleştirmeye çalışan bölgeselci yaklaşımlar tarihin hiçbir döneminde olmadığı kadar net bir biçimde bir arada bulunmaya başlamıştır. Bu net görünüm, bu üç eğilimin kesiştiği noktalarda ortaya çıkan yeni tehdit biçimlerinin ivme kazanmasıyla karmaşık ve algılanması güç bir yapıya dönüşmeye başlamıştır. Başta nereden, ne zaman, ne şiddette ve nasıl gerçekleşeceği tahmin edilemeyen kitlesel terör saldırıları olmak üzere, bu karmaşık ortamın doğurduğu yeni tehditleri bertaraf etmek isteyen devletler, tek başlarına yahut diğerleriyle birlikte yeni önlemler almaya yönelmişlerdir.

Bu tehditlerin ortak özelliği tek bir ülkeyle sınırlı kalmayıp mutlaka birden fazla ülkeyi kapsamaları, dünyanın hiçbir bölgesinin bu tehditlerden arınmamış olması, bu tip tehditlerin birbiriyle ilişkili bulunması, çoğunun devlet dışı aktörler tarafından yönlendirildiği için klasik caydırma önlemlerinin bu tehditleri ortadan kaldırmada etkili olmaması ve klasik tehdide (savaş tehdidinde) oranla daha öngörülmez olmalarıdır (DUMANLI, 2004, s.12-13).

Soğuk savaş döneminde tehdidin niteliği konusunda ittifak bazında bir anlaşma mevcut iken günümüzde yeni tehditlerin ortak tanımını bile yapılamamaktadır. Bu durum anılan tehditlerin ortaklaşa belirlenecek yöntemlerle üstesinden gelinmesini zorlaştırmakta yani kolektif güvenlik anlayışını değişime itmektedir.

Soğuk savaş yıllarındaki savaş tehditi; “savunmayı”, zamanımızın “yeni tehditler” konsepti, güvenliği ön plana çıkarmaktadır. Tehdit anlayışının değişmesi güvenlik algılamalarını da değiştirdi. Kimi devletler “terörizm”i öncelikli tehdit unsuru olarak algılayıp buna göre önlemlere başvurdular. Kimi devletler ise “sosyal eşitsizliği” kimileriye “insan ve uyuşturucu kaçakçılığı”nı öncelikle üzerinde durulması gereken tehdit unsuru olarak algıladı. Bu durum aynı tehdit ögesine öncelik veren devletleri bir arada çalışmaya itti. Böylece soğuk savaş sonrası değişen paradigmaya paralel olarak yeni kavramlar; “bölgeselleşme” ve “bölgesel güvenlik” ortaya çıktı.

Bölgeselleşme, Fawcett'e göre, bölgeler temelinde devletler üstü gruplaşmalardır ve ülkelerin ekonomik ve stratejik faydalarını maksimize ederek hem kendi aralarında hem de uluslararası sistemle bütünleşmelerini sağlayan bir araç olmaktadır (FAWCETT, 1998, s.12). Aslında Fawcett'a göre bölgeselleşme yeni bir kavram değildir, kökeni 1960'lara dayanmaktadır. Arap Birliği, Afrika Birliği Örgütü ve Batı Avrupa'nın erken entegrasyon girişimi bölgesel örgütlerin ilk örnekleri olmaktadır. Bugün bahsettiğimiz bölgeselleşme, 1960'lardaki modelin yeni bir versiyonudur.

Bölgesel güvenlik anlayışının doğuşunda bir diğer etken; kolektif güvenlik örgütü olan BM'in Soğuk Savaş sonrası etkisizliği idi. Bu çerçevede dönemin Amerikan Başkanı Bush'un dillendirdiği “Yeni Dünya Düzeni”, gerek dünya kamuoyunda gerekse de akademik camiada ilgiyle karşılanmış ve Soğuk Savaş boyunca süper güçlerin arasındaki ilişkilere endeksli olarak şekillenen dünya politikasının saçağında kalan BM için yeni dönemin yeni roller ve daha geniş hareket sahası anlamına geldiği düşüncesi hakim olmaya başlamıştı. Bunu sağlayacak en önemli gelişme ise iki kutupluluğun sona erişinin bir göstergesi olarak BM Güvenlik Konseyi'nin daimi üyelerine tanınan veto hakkının kullanımının sınırlandırılması yönündeki inançtı. Veto kullanımı -veya tehdidi- nedeniyle pek çok uluslararası sorunda devre dışı kalan BM'nin artık böyle bir sınırlamadan kurtulduğu ve bunun sonucunda da uluslararası barış ve güvenliğin sürdürülmesinde aktif bir şekilde hareket edebileceği ve bu sayede de etkin bir şekilde işleyen bir kolektif güvenlik sisteminin sağlanabileceği yaygın bir kanı olarak pek çoklarına paylaşılmaktaydı. Tüm bu olumlu beklentileri destekleyen -bir anlamda da bu beklentilerin seslendirilmesine kaynaklık oluşturan- gelişme ise Irak'ın Kuveyt'i işgaline bir cevap olarak BM öncülüğünde yürütülen Körfez Savaşı idi. Körfez Savaşı'na varan süreçte ve savaş boyunca sergilenen uluslararası işbirliği ve dayanışma -Sovyetler Birliği ve Çin'in veto yetkisini kullanmaması, çok uluslu bir gücün oluşturulabilmesi- pek çoklarına göre doğmakta olan BM-eksensiz yeni kolektif güvenlik

sisteminin müjdecisiydi. BM'nin dünya çapında bir polis fonksiyonu icra etmesinin önünde hiçbir engel kalmamıştı. Savaşın sona ermesiyle Saddam'ın kuzeydeki Kürt'lere ve güneydeki Şiilere karşı giriştiği hareketin yarattığı insan hakları dramını sona erdirmek amacıyla girişilen Huzuru Sağlama/Çekiç Güç operasyonları bu yöndeki beklentileri daha da güçlendirmişti.

Bu kanıyı güçlendiren diğer bir gelişme de Somali'deki açlığa ve iç savaşa dur demek için BM öncülüğünde girişilen uluslararası operasyondur. Bu operasyonun ilk dönemlerinde sağlanan başarılı sonuçlara rağmen sonrasında çıkmaza girmesi, Yeni Dünya Düzeni beklentilerine karşı muhalif seslerin çıkmasına yol açtı.

Bosna Savaşı sırasında Batı'nın konuya müdahale etmekten çekinen tavrı bir kenara bırakılsa bile BM görevlilerinin bölgede barış gücü misyonunun görevlendirilmesine temkinli yaklaşımları, örgütün büyük devletlerin ekseninde mi olduğu sorusunu gündeme getirdi. Zira savaş sırasında bir çok Avrupalı devlet, Bosna'da yerleşmiş Müslümanlara karşı savaşmakta isteksiz göründü. Savaş sırasında binlerce Bosnalı'ya yönelik soykırım uygulayan Sırp, Fransa'nın örtülü desteğini almışlardı. Bir Fransız parlamenterin dediği gibi "bizim Sırp'lar'a ilgimiz sandığınızdan çok daha fazla" (FEAGIN ve FEAGIN, 1996, s. 487).

Bosna'daki iç savaşın 1995 yılına kadar durdurulamamasının altında yatan pek çok nedenden biri de BM'in etkisizliğiydi. BM ve NATO arasında uzun süre yaşanan yetki krizi inandırıcı yaptırımların Sırp'lar'a karşı devreye sokulmasını engellemişti. Nitekim Dayton Barışına temel hazırlayan gelişme de NATO'nun Sırp hedeflerine karşı BM engeline takılmadan (BM'yi by-pass ederek) giriştiği hava hareketleri olmuştur. Benzer şekilde Kosova'da yaşanan gelişmelerin sona erdirilmesine yönelik uluslararası yaptırımların bir askeri hareketi gerektirdiği kesinleşince Rusya ve Çin'in veto tehdidinde bulunması, NATO'yu harekete geçmekten alıkoymamış ve BM Güvenlik Konseyi'nin bir yetkilendirmesine gerek duymadan NATO Yugoslavya'ya karşı askeri harekete başlamıştır.

Aynı durumu 1994'teki Ruanda-Brundi Savaşı sırasında da görüyoruz. Ruanda ve Brundi'nin yerli halkları Hutular ve Tutsiler arasında kökeni 19. yüzyılın ortalarına dayandırılabilir olan ayrılıkçı eğilim, 1959'da Hutular'ın binlerce Tutsi'yi öldürüp binlercesini de göçe zorlamasıyla şiddet ortamına kaymış, 1990 baharında yeniden başlayan olaylar, 1994'te son bulmuştu. Bu en son çatışma, yüzlerce Hutu ve bir o kadar Tutsi'nin Ruanda'nın dışındaki mülteci kamplarına kaçmalarına neden oldu. Bir çok insan bu kamplarda açlık ve hastalıkla mücadele etmek zorunda kaldı. Ruanda'ya ilk uluslar arası cevabın önce Fransa, ardından Amerika ve çeşitli Afrika ülkelerinden gelmesine karşın cinayetlerin başlamasından iki ay sonra gelen huzur ve barış operasyonları, Ruandalı

mültecilerin ihtiyaçlarını karşılamaktan uzaktı. Üstelik bir çoklarına göre Tutsiler'i yok etme amacındaki Hutulu lider Juvenal Habyarimana, sistematik biçimde Fransız yardımı almıştı.

Aslında 1950'lerin başından bu yana Tutsi ve Hutular'a yaptırılanlar, binlerce insanın göz göre göre hastalık ve açlıkla yüz yüze bırakılarak ölüme terk edilmesi bir soykırımdır. Zira soykırım; alt/tabii etnik grubun ya da ırkın üyelerinin sistemli biçimde yok edilmesidir. BM'nin Ruanda'daki olayları soykırım olarak tanımlanmasında gösterdiği direnç, Birinci Dünya Savaşı sırasında ABD ve müttefiklerinin Yahudiler'e ve diğerlerine uygulanan soykırımı tanımadaki gönülsüzlüğüne benzemektedir (FEAGIN ve FEAGIN, 1996, s. 489-492).

İşte bütün bu gelişmeler, BM sisteminin mevcut haliyle yeni dönemdeki beklentileri gerçekleştirebilecek bir donanıma sahip olup olmadığı sorunu ön plana çıkardı. Bu da doğal olarak BM sisteminin yeniden gözden geçirilmesi ve yeni dönemin beklentilerine cevap verebilecek şekilde yeniden yapılandırılması amaçlı reform tartışmalarını başlattı. Reform tasarılarının somut bir şekilde hayata geçirilememesi ile BM-eksensiz kolektif güvenlik sistemine olan inanç da yavaş yavaş azaldı. BM Güvenlik Konseyi üyesi Çin'in veto hakkını kullanmama yönündeki tavrı, BM'nin adil biçimde yapılandırılmadığının tepkisel biçimde ortaya konulması olarak değerlendirilmektedir.

Kollektif güvenliğin azalması, dünyada yaşanan sorunların da azaldığı anlamına gelmiyordu. Tam aksine dağılan devletlerin, artan etnik ve dinsel milliyetçiliğin, iç savaşların ve insan hakları ihlallerinin beraberinde getirdiği çözüm bekleyen sorunların sayısı gittikçe artmaktaydı. BM-ekseninde global düzeyde bir çözümün bulunamadığı ve anlamsızca süre giden bu yeni sorunlar ortaya çıkardıkları insanlık dramı nedeniyle, ve de gittikçe güçlenmekte olan uluslararası toplum bilincinin bir yansıması olarak dünya kamuoyunun gündeminden düşmedi. Bu duruma bir cevap mahiyetinde artan bir şekilde bu sorunların bölgesel düzeyde çözümlendiği yeni bir eğilim gelişti.

Diğer yandan dünyanın farklı yerlerinde ortaya çıkan sorunların tek elden çözümlenmesinin gerçekleştirilmesi oldukça zor olduğu ve ulusal düzeyde merkezîyetçiliğin artan bir şekilde terk edildiği günümüzde, uluslararası düzeyde de merkezîyetçiliğin yürüyüp yürümeyeceği önemli bir sorudur. Zira BM-eksensiz bir kolektif güvenlik sisteminin işleyişi kaçınılmaz olarak BM'i uluslar üstü bir örgüt görüntüsüne kavuşturacak bir yetkinin, devletlerden Birleşmiş Milletler'e devrini gerektirir ki bu mevcut koşullar altında pek mümkün görünmüyor; ancak bunun aksine böylesi bir yetki devri, ortak özelliklere sahip devletlerin bir araya gelmesiyle ortaya çıkan bölgesel örgütler düzeyinde nispeten daha kolay

gerçekleştirilebilir.

Bölgeselleşme yönündeki bu eğilimi güçlendiren; BM'in askeri anlamda bağımsız, devletler üstü bir orduya sahip olmamasıdır. BM Kurucu Anlaşması'nda yer alan hükümlere rağmen, “BM Ordusu” BM'in kuruluşundan beri hayata geçirilemedi. Bunun sonucu olarak da BM'in askeri girişimlerinin -gerek barış gücü adı altında gerekse de yaptırım önlemleri ve insani müdahalelerde- yürütülmesinde farklı yöntemler başvuruldu. Bazı örneklerde üye devletler askeri güçlerini belli bir operasyonlarla sınırlı olarak BM komutasına devrederken çoğu durumda BM Güvenlik Konseyi ya bireysel devletleri ya da belli uluslararası örgütleri yetkilendirip operasyonun yürütülmesini bunlara devretmektedir.

Bu gelişmenin doğal sonucu; BM Güvenlik Konseyi'nin uluslararası barış ve güvenliğin sağlanması yolunda kararların alındığı en etkin merci olmasına rağmen, alınan kararların hayata geçirilmesinde devletlerin ve bölgesel örgütlerin gittikçe artan bir şekilde ön plana çıkması idi. Bu da, kararları uygulayan aktörlerin, kararların alımı sürecinde de etkin hale gelmesini ve dolayısıyla uluslararası güvenliğin bölgeselleşmesini kaçınılmaz olarak beraberinde getirdi.

Uluslararası güvenliğin bölgeselleşmesi yönündeki “yeni” eğilime artık çok sık rastlamaktayız. Amerikan Ülkeleri Örgütü, Afrika Birliği Örgütü, Güney Afrika Kalkınma Topluluğu, Şangay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ), Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT), Arap Birliği Örgütü ve Körfez İşbirliği Konseyi, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİ) bölgesel örgütlere verilebilecek örneklerdir.

2. TÜRKİYE’NİN GÜVENLİK POLİTİKASI

2.1. Soğuk Savaş Döneminde Türkiye'nin Güvenlik Algılaması

1923’te bağımsızlığını ilan eden Türkiye, ilk defa jeo-stratejik bir dezavantajının dış politikayı nasıl belirleyebileceğine de tanık oluyordu.1939’a kadar olan dönemde doğudaki Kürt sorunu, Türkiye’nin bölgeye yönelik açılımlarının temel nedenlerinden biri oldu.

Türkiye’nin Kürtler konusunda endişeli tutumu, Kürtler’in yoğun olarak yaşadığı Doğu ve Güneydoğu Anadolu’nun genç cumhuriyet için Kafkasya ve Orta Asya’ya açılım imkanı tanınması yani bölgenin Türkiye için stratejik bir derinlik teşkil ediyor olmasıydı. Bu amaçla 1930’da İran topraklarına dahi girecek olan Türkiye; İran’la, Suriye’nin mandateri Fransa’yla, Irak’ın mandateri İngiltere’yle dostluk anlaşmaları imzalayacak ve 1937’de İran, Irak, Afganistan ile Sadabat Paktı’nı kuracaktı. Bu süreçte 19. yüzyıldaki Osmanlı gibi güç dengesine oynamak ile bir ittifaka girmek arasında seçim yapmak zorunda kalan Türkiye, İngiltere-Fransa, Almanya-İtalya ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği güçlerini kendi çıkarları açısından dengelemeyi seçecekti.

İkinci Dünya Savaşı'na katılmamayı başaran Türkiye, savaşın ertesinde Sovyetler’in topraklarına ve boğazlara yönelik talepleriyle karşı karşıya kaldı. Bu durum Türkiye’nin Batı ittifakına yönelmesine yol açmış, 1952’de Batı ittifakının askeri kanadı NATO’ya üye olmuştu. Soğuk Savaş döneminde NATO ile Doğu Bloğu ülkeleri arasındaki ortak sınırların yüzde otuz yedisi Türkiye tarafından savunuluyordu. Türk boğazlarının stratejik bir önemi olmasının yanı sıra sıcak savaş durumunda, Sovyetler’e karşı ilk direniş gösterecek ülke Türkiye olacaktır.

Bununla birlikte müttefikler arasında yaşanan çeşitli sorunlar ve iki kutupluluğun bitişinin ardından uluslar arası arenada Türkiye’nin yalnızlaştığını hissetmesi, bölgesine yönelmesine yol açtı (İdris BAL, “Bölgesel Güvenlik ve Türkiye'nin Stratejik Önemi”; <http://www.pa.edu.tr/makaleleler/13/02/2005>).

2. Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye'nin Güvenlik Algılaması

Soğuk Savaşın ardından ortaya çıkan uluslararası düzeni tarif etmek için bir çok teori ortaya atılmıştır. Bunlardan biri de 1+4+bölgeler sistemidir. Buna göre yeni düzende tek bir süper güç (şu an için ABD), 4 büyük bölgesel güç (birincil bölgesel devletler; Avrupa Birliği, Rusya gibi) ve etkileri bölgeleriyle sınırlı kalan ikincil bölgesel devletler (Türkiye gibi) vardır. Buna göre süper güç; gücünü tüm uluslararası sistemin üzerinde olacak biçimde tasarlayabilir. Kendini böyle görür ve diğerleri tarafından da böyle kabul edilir. Büyük güç ise süper güçten daha az bir kapasiteye sahip ve uluslararası sisteme müdahale konusunda daha az isteklidir. Bununla birlikte büyük güç, diğer büyük güçler tarafından çıkarların hesaplanmasında dikkate alınır. Süper güç ve önemli bölgesel güçler (diğer adıyla büyük güçler) birlikte uluslararası sistemin global düzeyini temsil ederler. İkincil bölgesel güçler ise daha yüksek düzey çıkar hesaplarında dikkate alınmaz hatta global düzeydeki yapıdan dışlanabilirler. Bu noktada Batı bloğu içinde önemli bir müttefik olmasına karşın çeşitli konularda Türkiye'nin yalnız bırakıldığını ya da çıkarlarının dikkate alınmadığını ileri sürenler haklı çıkmaktadırlar. Üstelik Işıl Kazan'a göre şimdiki 1+4+bölgeler sistemi olarak adlandırılacak uluslararası sistem içerisinde Türkiye'nin pozisyonu ve jeo-stratejik değeri, temelde Avrupa Birliği ve ABD'nin izlemeyi tercih ettiği stratejilere dayanmaktadır. Buradan hareketle bir pivot devlet olan Türkiye, bu özelliğine rağmen yalıtkan/yalıtıcı bir devlettir (KAZAN, 2003, s. 92).

Pivot devlet, kapasitesine göre bölgesel ve uluslararası istikrarı etkileyen devlettir. Pivot devleti seçmeye yarayan üç kriter vardır. Geniş bir nüfus, önemli coğrafi konum ve ekonomik potansiyel. Bugün için 9 pivot devlet vardır; Meksika, Brezilya, Cezayir, Mısır, Güney Afrika, Türkiye, Hindistan, Pakistan ve Endonezya. Hakan Hanlı'ya göre, Avrupa, Asya, Afrika kıtalarının kesişme noktasında Balkanlar, Kafkasya, Orta Doğu arasında yer alan Türkiye, bu açıdan güney-kuzey ve doğu-batı yönlü olası işbirliği örgütlerinin tam ortasında

yer alan, enerji güzergahlarının sınırları içinden geçtiği stratejik öneme sahip bir devlet görünümündedir.

Olası ya da hayata geçirilmiş enerji güzergahlarının topraklarından geçiyor olmasından ötürü Türkiye'nin, geleceğin enerji köprüsü olacağı belirtilmektedir. Avrasya'nın enerji kaynaklarına açılımı kolaylaştıran ve buradaki ülkeleri etkileme imkanı sağlayan coğrafi konumu ile de ayrıca önem sahibidir. Zira Türkiye, ABD'nin yakından ilgilendiği bölge olan Avrasya ülkeleriyle ya komşuluk ya da soydaşlık bağlarıyla ilişkili durumdadır.

Türkiye'nin konumu Basra Körfezi'nden Avrupa pazarlarına, Karadeniz'den Akdeniz'e açılan enerji ulaştırma hatlarını ve Doğu Akdeniz ile Karadeniz'i kontrol etme fırsatını verir. Güneydoğu'daki su kaynakları da Türkiye'ye Orta Doğu'daki çıkarları açısından kullanılabilir bir manivela imkanı sağlayabilmektedir.

Bütün bu coğrafik özelliklerinin yanı sıra Türkiye için iç güvenlik sınırının; sınırlarının 150 km ötesinden başlaması, sınır güvenliğinin ise; Türk sınırlarından 1500 km dışarıda oluşu güvenlik nedeniyle yakın çevrenin önemini artırmaktadır. Bu güvenlik alanı, aynı zamanda Türkiye'nin yakın çevre güvenlik kuşağını da oluşturmaktadır. Yani Orta Doğu, Balkanlar, Kafkasya'nın güvenliği ve istikrarı Türkiye'nin sınır güvenliği açısından önem taşıdığı gibi aynı coğrafi alan Türkiye'ye, Balkanlar, Kafkasya, Orta Doğu'daki jeo-stratejik dengeleri ve bu bölgelere yapılacak jeo-stratejik açılımları etkileme olanağı tanımaktadır (Hakan HANLI, "Yeni Dünya Düzeni Global ve Bölgesel Güvenlik Dengesi: ABD-AB ve Türkiye; 'Vazgeçilemez Kıbrıs'"; www.stradigma.com/03/05/2003/makale).

Pivot devlet olmasına karşın Batı ile ilişkilerinden elde edilenler, Türk kamuoyu için pek de tatmin edici değildir. Öyle ki bu durum, Türkiye'nin Soğuk Savaş'tan sonra bölgesine yönelmesine yol açan temel nedenlerdendir. Türkiye'nin uluslar arası ölçekte yalnızlaşmasının sebebi, Türkiye'nin pivotal özelliğinde aranabilir. Buna göre Türkiye'nin pivot devlet olma özelliği, politik olmaktan çok coğrafiktir. Türkiye'yi önemli kılan; şüpheli bölgesel liderlik kapasitesinden çok, potansiyel çatışma alanlarına yakınlığıdır. Bundan ötürü süper güç ABD, Türkiye'yi egemenliği altında tuttuğu toprakların jeo-stratejik değerine göre ele almaktadır. Aynı nedenle diğer bölgesel devletler ne Türkiye'nin liderliğini aramakta ne de ona gıpta edilecek bir örnek olarak bakmaktadırlar. Bu noktada Mısır, liderliği diğer bölgesel devletlerce kabul edilebilecek ayrık bir örnektir (KAZAN, 2003, s. 82).

Böylece bölgesel istikrarı etkileyebilecek bir devlet olmasına karşın Soğuk Savaş'ın ardından uluslararası arenada yalnızlaşmış yalıtıcı devlet; Türkiye ortaya çıktı. Türkiye, Burma, Nepal, Afganistan yalıtıcı devletlerin tipik örnekleridir. Soğuk Savaş sonrası

Kafkaslar ise yalıtıcı alan örneği idi (KAZAN, 2003, s. 90).

Yalıtıcı/yalıtkan devletlerin bir kaç bölgeyle bağlantısı vardır. İşte onların sürekli yalıtıcı pozisyonu bu konumlarından ileri gelir. Zira yalıtıcı devletlerin bu statüsü, onların birden çok dengeyi sürdürme eğiliminden kaynaklanmaktadır. Sınırlı sayıdaki bölgesel güvenlik yapılarından/komplekslerinden üçü, Türkiye'nin güvenlik çevresinin en önemli parçalarını oluşturmaktadır; Orta Doğu Bölgesel Güvenlik Yapısı/Kompleksi ve bunun sahip olduğu Batı, Doğu Akdeniz ve Körfez bölgeleri gibi üç alt bölgesel güvenlik kompleksi, Balkanlar alt güvenlik kompleksi de dahil olmak üzere Avrupa Bölgesel Güvenlik Yapısı/Kompleksi ve Eski Sovyet Bölgesel Güvenlik Yapısı/Kompleksi (Baltık Güvenlik Kompleksi, Ukrayna, Beyaz Rusya ve Moldova'dan oluşan Batı Güvenlik Kompleksi, Kafkaslar ve Orta Asya güvenlik komplekslerine sahiptir).

Bir çok uzmana göre Türkiye, Soğuk Savaşın bitişiyle başlayan dönemde Batı ve ABD'ye karşı kendini önemli kabul ettiren pazarlık kartını, SSCB'ye karşı konumunu kaybettiğinden uluslararası ölçekte yalnızlaşmıştı. Bu nedenle, Türk yöneticiler, yeni dönemde Türkiye'nin halen dünya politikasında stratejik bir pozisyona sahip olduğunu ve Batı için halen önemli olduğunu Batı'ya inandırma ve bunun için de yeni argümanlar bulma çabası içine girdiler. Zira soğuk savaşın sona ermesi nedeniyle Batı'nın desteği ortadan kalktığı gibi, Türkiye'nin çevresinde "güvenlik tüketen" yeni çatışma alanları belirmişti. Bu çerçevede Kafkasya ve Orta Asya ülkelerinin bağımsızlıklarını ilan etmesi, Türkiye'ye aradığı fırsatın kapısını aralamıştı.

Bu açıdan Türk dış politika sitilinde önemli değişiklikler ortaya çıkmaya başladı. Türkiye dışında yaşayan Türkler'e geleneksel olarak karışmama politikasında değişim görüldü. Bu çerçevede 1990'larda Türk karar vericileri daha aktif olmaya başladılar ve bölgede muhtemel yeni işbirliği imkanları aramaya başladılar.

1987'deki Lüksemburg Zirvesi'nde Türkiye'nin üyelik başvurusunun reddedilmesi buna Türkiye'nin ilişkileri askıya alarak cevap vermesi alternatif arayışlara yönelimde etkili oldu.

Üçüncü olarak, Batı Bloğu içerisinde yer almasına ve NATO şemsiyesi altında paralel politikalar üretmesine, Irak'a karşı koalisyon güçlerini desteklemesine ve bu desteğin stratejik öneminin Bush tarafından teyit edilip Türkiye'ye teşekkür edilmesine rağmen, Türkiye, Soğuk Savaş sonrası Türk güvenlik çıkarları açısından önemli olan Kıbrıs sorunu, su sorunu, terörizm, insan hakları, Yunanistan ile sorunlar gibi konularda Batılı müttefiklerinden yeterince destek bulduğunu düşünmemekteydi. Jeo-stratejik açıdan bakıldığında ise Soğuk

Savaşın bitişine kadar olan dönemde bir kenar ülke olan Türkiye, Soğuk Savaşın bitişiyile kıta içi devlet konumuna gelmişti.

Soğuk Savaşın ardından Türkiye'nin benimsediği "köprü" ya da "Türk modeli" söylemi Kazan'a göre, 1990'lar sırasında Türk dış politikasında beliren bölgeselleşme düşüncesinin bir parçasıydı. Türk politikacıların ve bürokratların ifadeleri kronolojik olarak okunursa hem İslam Dünyası hem de Türk Dünyası kavramlarının git gide özellikle 90'ların ikinci yarısından itibaren daha coğrafi biçimde tanımlandığı görülür. Soğuk Savaşın ardından Balkanlar, Kafkaslardaki çatışmaların ve gerek sınırları içerisinde gerek güneydeki sınırlarının ötesinde Kürt çatışmasının artan ivmesine paralel olarak Türkiye'nin dikkati giderek bölgesel güvenlik çevresine yöneldi. Artık yeni güvenlik çevresi, bölgesel çatışmalar ve istikrarsızlık temelinde tanımlanmaya başlandı. Süleyman Demirel Mayıs 1992'deki konuşmasında dünyaya artık doğu-batı ilişkilerinin prizmasından bakmak zorunda olmadıklarını, Doğu-Batı çatışmasının ortadan kalkmasının, Türkiye'ye temizlenmesi gereken bir enkaz bıraktığını belirtiyordu. Demirel'in sözleri, Türkiye'nin ilerideki bölgesel çabalarının ve bunun hangi söylemle yapılacağını açıklıyordu. Kısacası Türkiye, 90'lardan itibaren çevresine yönelik daha iddiacı bir söylem ve daha aktif bir tutum geliştiriyordu. Sonuç olarak Soğuk Savaş terimi "Euro-Atlantik", "Euro-Atlantik/Avrasya stratejik alanı" terimi ile yer değiştirmişti. Avrasya terimi 90'lar boyunca Türkiye'nin jeopolitik çevresinin adı oldu. İsmail Cem Nisan 1998'deki konuşmasında; Türkiye'nin Batı'nın periferik ülkesi olmaktan memnun olmayacağını, Türkiye'nin Avrasya'nın merkezi bir ülkesi olmayı seçtiğini belirtiyordu. "Yapılan bu alıntılar, Türkiye'nin jeopolitik haritasının dramatik biçimde, Avrupa/Atlantik yönünden Avrasya'ya kaydığını gösteriyordu. İkinci olarak ilkiyle bağlantılı biçimde ülkenin pozisyon algılaması, Avrupa-Atlantik'in çevre ülkesi olmaktan Avrasya'nın anahtar ülkesi olmaya kaymıştı" (KAZAN, 2003, s. 175).

Türkiye, yakın çevresindeki çatışmalara ek olarak İslami radikalizm tehlikesi, Kürt sorunu gibi nedenlerle de bölgesine dönmüştür. Türkiye'nin İslam Konferansı Örgütü'nde artan etkinliğini değişen bölgesel dengelerin iyi bir göstergesi sayan Kazan, Soğuk Savaş sırasında Türkiye'nin Arap dünyasına bakışına paralel biçimde örgüte karşı gönülsüz ve pasif duruşunun, iki kutupluluğun sona ermesinin ardından artan dini, etnik çatışmalara ve bölgesel istikrarsızlığa bağlı olarak esaslı biçimde değiştiği saptamasında bulunuyor (KAZAN, 2003, s. 266). Özellikle Türkiye'nin İslam Konferansı Örgütü Genel Sekreterliği'ne 2000'de talip olması ve 2005'te Örgütün Genel Sekreterliğine Ekmelledin İhsanoğlu'nun seçilmesi, bu saptamayı haklı çıkarmaktadır.

Bununla birlikte güvenlik çevresindeki istikrarsız bölgeler Türkiye'yi askeri harcamalarını artırmaya itti. Böylece Türkiye'nin ulusal güvenlik söylemi şu hali aldı; demokrasi ve hukuka saygıyı destekleyerek, çatışmaları önleyip bölgede gerilimin düşmesine yardım ederek barışçı ve istikrarlı güvenlik çevresi yaratmak. Bu çerçevede Türkiye'nin yapacakları güçlü bir savunma kapasitesine sahip olarak ulusal güvenliğini artırmak, ekonomisini güçlendirerek başarıyı desteklemek ve Türkiye ve çevresinde demokratik koşullar, insan hakları ve pazar ekonomisi yaratarak istikrarı ve barışı garanti etmek. Açıkçası Türkiye, yakın çevresindeki/güvenlik alanındaki bölgelerdeki çatışmaları dış politik söyleminin bir parçası yaparak çevresindeki bölgelere daha fazla müdahale etmeyi, bu sayede Avrasya'nın merkezi olmayı amaçlıyordu.

Bir başka görüşe göre, Soğuk Savaşın ardından Türkiye'nin değişen jeopolitiği, Türkiye'yi aktif kılmaya zorluyordu. "Jeopolitik açıdan kenar ülkesi konumundan bir iç devlet konumuna gelmiştir Kenar devletlerin az, kıta içi devletlerin ise çok sayıda komşusu vardır. Bu durum kıta içi devletlerin güvenlik endişelerini ve güvenliğe ayırdıkları payı artırır" (İLHAN, 1995, s. 30).

Son dönemlerde ABD'nin Orta Asya, Kafkasya, Orta Doğu'da doğrudan giriştiği operasyonlar, söz konusu girişimlerde Amerikan yönetiminin talepleri Türkiye'yi zorlu kararlarla karşı karşıya bırakmaktadır.

Anılan dönemde ABD'nin temel politikası, dünya enerji kaynaklarının kontrol edilmesi üzerine kuruludur. 11 Eylül sonrası, enerji bağımlılığının giderilmesi sorunu Amerikan yönetimini daha çok ilgilendirmeye başlamıştır. Zira, dünya petrol ihtiyacının % 65'ini karşılayan Orta Doğu bölgesi aynı zamanda başta Amerika olmak üzere gelişmiş ülkeler için terörizm kaynağı olarak bir "asimetrik tehdit unsuru"dur. Bu açıdan OPEC'e bağımlılığı azaltmanın ya da enerji hatlarını geçtiği bölgelerde istikrarı temin etmenin Beyaz Saray için hem siyasi hem de ekonomik bir gereklilik olduğu ileri sürülebilir. Bu temel politika gereği, ABD, Ortadoğu, Kafkasya ve Orta Asya gibi petrol ve doğal gaz bakımından çok zengin ülkeleri ve bu ülkelerin yer aldığı coğrafyayı daimi bir şekilde kontrol etmek istemekte ve bu bölgedeki güç dengelerinin hep kendi ulusal çıkarlarına uygun biçimde şekillenmesine çalışmaktadır.

Bu bölge Türkiye'yi de içine alan bölgedir. Türkiye Ortadoğu, Kafkasya ve Orta Asya coğrafi bölgesinin bir parçasıdır. Avrasya'daki gelişmeleri lehine olacak biçimde kontrol etmek istemekte, bu çerçevede anılan bölgeleri doğrudan ya da dolaylı biçimde denetlemek isteyen Washington, Türkiye'nin coğrafi konumundan yararlanmak istemektedir; ancak

ABD'nin Türkiye'nin yakın çevresinde giriştiği operasyonlar, Türkiye için bir güvenlik sorununa dönüşebilmektedir. Bazen Amerikan yönetimiyle birlikte hareket etme bazen de Amerikan çıkarlarını kendi çıkarlarıyla uyumlaştırma ve bu çerçevede yeni dengeler kurma çabası, Türkiye'nin kendi jeo-stratejik çıkarlarını pür realpolitik açıdan savunmasını engellemekte ve hatta jeo-stratejik gerçeklerini görmesine engel olmaktadır.

Doğu Anadolu'yla coğrafi bütünlük kazanan Güney Kafkasya; “doğudan ve kuzeyden Anadolu'nun doğusu istikametinde yapılabilecek jeo-stratejik açılımlara karşı bir tampon bölge oluşturarak bu açılımları tahdit etme yeteneğine sahip olduğu gibi bünyesinde bulundurduğu su kaynakları ve verimli tarım alanları ile değeri giderek artan Anadolu'nun doğusunu, Avrasya'nın yaşam sahasının önemli bir coğrafi bölgesini oluşturan enerji zengini Hazar Havzası ile birleştiren ve Hazar Havzası ile Orta Asya'ya jeo-stratejik açılımları kolaylaştıran özelliği” nedeniyle büyük önem taşır (ESLEN, 2005, s. 19).

2005 Haziran'ında faaliyete geçmesi beklenen BTC Projesi, Kerkük-Yumurtalık boru hattıyla birlikte taşınacak petrol yaklaşık 81 milyar varil olan dünya tüketiminin % 6'sını karşılayacak kapasitededir. BTC boru hattının Doğu Anadolu ve Güney Kafkasya'dan geçiyor olması güvenlik nedeniyle ilişkili bu iki bölgeyi enerji bakımından da ilişkili kılar ki bu durum Anadolu'nun doğusuyla, Güney Kafkasya'yı küresel bir cazibe merkezi haline getirir.

Güney Kafkasya; enerji kaynakları, Karadeniz'in kontrolü için olduğu kadar Orta Asya'ya açılım imkanı vermesinden ötürü başta Rusya ve ABD olmak üzere tüm büyük güçler arasında nüfuz mücadelesinin yaşandığı alan haline gelmiştir. Bahsi geçen bölgelerin doğrudan ya da dolaylı kontrolü için sürdürülen örtülü mücadelede Çin, Hindistan, İran, Pakistan ve Japonya diğer önemli oyuncularlardır.

Enerji kaynaklarıyla zengin Hazar Havzası, Rusya Federasyonu'nun eski egemenlik alanıdır ve eski egemen güç bu topraklara tekrar hakim olmak istemektedir. Bir çok uzmana göre Rusya kendini ABD'nin rakibi olarak görmektedir ve bu durum Avrasya enerji kaynaklarının topraklarına kesintisiz biçimde aktarılmasını gerekli gören Amerika için dikkate değer bir tehdit unsurudur.

Bu noktada net olarak bölgeye yönelik bir çatışma ve sürtüşmenin yaşanabilmesi olasılığını tespit etmemiz gerekiyor. Bu sürtüşmede Türkiye'nin hangi tarafı tutacağı bölgedeki üstünlük mücadelesi açısından önem taşımaktadır. (Bu çerçevede Rusya ile ilişkilerin yapıcı ortaklık ve ABD ile ilişkilerin stratejik ortaklık düzeyinde olduğunun tüm resmi makamlarca ifade edilmesi anlamlı görünmektedir).

Güney Kafkasya ve Orta Asya için böylesi bir sürtüşmenin gelişeceğinin ve hatta

gelişmekte olduğunun (Gürcistan, Ukrayna ve son olarak Kırgızistan seçimleri) emareleri vardır. Bu durum Türkiye’yi bölgede istikrarı sağlayabilme fırsatı verebilir. Zira bu bölgeler hem Türkiye’nin güvenliği hem de çıkarları ve bağları bakımından ilgi alanlarını oluşturur.

Çin, Rusya, İran ile karşılaştırıldığında Soğuk Savaş ve özellikle de 11 Eylül sonrası dönemde Türkiye’nin, çevresinde ABD’nin gerçekleştirdiği eylemlerden büyük ölçüde etkilendiği ve enerjisinin çoğunu AB üyeliği için harcadığından refahını artırmak, geliştirmek için yakın çevresinde etkili jeo-stratejik girişimlerde ve açılımlarda bulunmadığı gibi Avrasya’daki diğer önemli oyuncular olan Çin, Hindistan, Rusya Federasyonu ile politik ve ekonomik ilişkilerini yeterince geliştiremediği ileri sürülebilir.

Böylece Balkanlar, Orta Doğu, Kafkasya, Orta Asya’da Türkiye’nin sahip olduğu fırsatları kullanarak Uzak Doğu, Rusya Federasyonu ile ilişkiler geliştirilerek “güçler dengesi”ne oynamanın gerekliliği birçok uzmanın üzerinde önemle durduğu bir konu haline gelmektedir.

Külebi’ye göre Türkiye’nin geniş toprakları ve jeopolitik konumu göz önüne alındığında kullanabileceği bir çok seçenek mevcuttur.

Genişletilmiş Avrasyacılık

Türk Avrasyacılığı

Avrupa Birliği

Orta Doğu ve İslam ülkeleri ile işbirliği

ABD ile stratejik ortaklık.

Türkiye’nin birlik içine çekilme sürecinin hızlandığı 1999’dan bu yana biraz da Rusya’daki gelişmelerden etkilenerek Avrupa Birliği’ne karşılık Avrasyacılık yaklaşımını ileri sürenler vardır. Bu noktada Genişletilmiş Avrasyacılık, Yeni Avrasyacılık ya da ilkin Türkiye-Azerbaycan-Gürcistan arasında kurulacak ve daha sonra Orta Asya ülkelerini de kapsayacak biçimde genişletilecek Türk Siyasi Birliği seçenekleri ortaya atılmaktadır (KÜLEBİ, 2005, s. 22).

“Her ne kadar Türkiye’deki iktidar sahipleri birçok ülkeyle olan kültür ve tarih bağlarından bahsetseler de pratikte iç kamuoyunu düşünerek istikrarlı biçimde Batı piyonunu oynamayı tercih etmişlerdir. Hatta Doğu politikalarını savunanlara çeşitli yakıştırmalar yapıldığı gibi bazen geri kafalılık ile de suçlanmışlardır. Oysa ki bir devletin dış politikasında alternatif yörüngeler ve değişik perspektifler olması gerekliliği özellikle 21. yüzyılın kabul edilmesi gereken bir gerçeğidir” (KÜLEBİ, 2005, s. 22).

Bugünkü dönemde Türkiye ve Rusya, başta Orta Doğu ve Orta Asya olmak üzere

ABD'nin Avrasya coğrafyasında yarattığı istikrarsızlıktan memnun değildir. Bölgede egemenlik mücadelesinde bulunan devletlerin çatışmaları halinde tüm dünya bu çatışmaya katılmak, bir şekilde dahil olmak zorundadır. Mevcut durumu değiştirmek için bölge ülkelerinin ittifak yapma gereklilikleri ortadayken Türkiye'nin Şangay İşbirliği Örgütü'nün gözlemci statüsünden bile kaçınması düşündürücüdür (KÜLEBİ, 2005, s. 22).

Hem Orta Doğu hem Kafkasya hem Orta Asya'daki gelişmeleri etkileyecek potansiyele sahip olan Türkiye ile ilgili olarak ABD ve AB'nin aralarında önemli anlaşmazlıklar bulunsa da aynı yönde hareket ettikleri anlaşılmaktadır. ABD ve AB'nin açık tehditlerine rağmen asıl tehditler içeriden gelmektedir. Bu iç tehditlerin başlıcası siyasi irade eksikliğidir. Bu gün Türkiye'nin iç ve dış güvenliğini sağlayabilmek açısından AB ve ABD ile ilişkileri dengeleyebilecek Avrasya güçleriyle işbirliğine ihtiyacı bulunmaktadır (SOMUNCUOĞLU, 2005, s. 22).

“Türkiye ile bölge ülkeleri arasında son dönemlerde iletişimsizliğin giderek büyüdüğü görülmektedir. Türkiye'nin daha etkin olması beklenirken etkinliğini yavaş yavaş kaybetmesinin iç ve dış nedenleri vardır. Türkiye yakın çevresinde ABD'nin giriştiği operasyonların kendisine yönelik olumsuz etkilerini azaltabilmek için büyük çaba harcamaktadır. AB'nin talepleri de Türkiye'yi oldukça yormaktadır. “Bütün bu sorunlar nedeniyle Türkiye ciddi ulusal güvenlik endişeleri yaşamış, ağır maddi yükümlülükler ve ekonomik krizlerin içine itilmiştir” (KIRAÇ, 2004 (b), s. 11).

Rusya, gerek güvenlik politikasından gerek ekonomik çıkarlarından ötürü bölgeyi nüfuz alanı içinde görmek istemektedir. Ülke içindeki Avrasyacılık yaklaşımı, Orta Asya ve Kafkasya'ya yönelik etkinlik girişimlerini meşru kılarken Şangay İşbirliği Örgütü ile bölgede gelecekte ortaya çıkabilecek süper güçler kontrol edilmek, yönlendirilmek istenmektedir. Üstelik aynı yollarla Rusya, ABD'nin bölgede yürüttüğü egemenlik çabasına da karşılık vermiş olmaktadır.

ABD ise bölgede elde etmiş olduğu askeri üsler, bölge ülkelerinin ekonomik bağımsızlıklarını pekiştirmek yönünden can attığı güçlü mali sermayesi ile bölge ülkeleri için cazip bir ortaktır. Amerikan yönetimi, demokrasi ve liberal ekonomik uygulamaların gerekliliğini vurgulayarak bölge üzerinde etkinlik yaratma arzusundadır.

Yanı başında tüm bu gelişmeler yaşanırken Türkiye'nin “yanı başındaki enerji kaynaklarından uzaklaşarak refahını politik geleceği belli olmayan, stratejik vizyonlar geliştiremeyen, nüfusu yaşlanan, askeri stratejik girişim yetenekleri sınırlı olan, enerjide dışa bağımlılığı giderek artan ve bu şartlarda 2020'li yıllarda Avrasya'nın diğer jeo-stratejik

oyuncuları ile ekonomik ve güvenlik bakımından hareket kabiliyeti kısıtlı kalacak olan, verilmesini istediği tavizlerle ciddi güvenlik sorunları da oluşturan AB'ne üye olmaktan aramaktadır. Refah ancak enerji, teknoloji ve girişimin buluşmasıyla gerçekleştirilebilir. Bu anlamda Türkiye'nin AB üyeliğinin jeopolitik mantığı yoktur" (ESLEN, 2005, s. 16) görüşleri daha çok Avrasya'dan uzak bir dış politik yaklaşım sergileyen Ankara'nın bu tutumuna gösterilen "fırsatları kaçırmayalım" tepkisidir.

Uzmanların bir çoğuna göre Türkiye, yanı başında yaşanan gelişmeleri takip etmeli ve buradaki girişimlerde yer almalıdır. Diğer bir kısım uzmanlara göreyse çakışan güvenlik çevreleri olan bölgede ABD'nin müdahaleleri, Kürt sorunu bakımından Türkiye'yi, Türkistan'ın denetimi bakımından Rusya'yı giderek Washington'un yörüngesinden uzaklaştırmakta ve Ankara ve Moskova'yı birbirine yakınlaştırmaktadır.

"Türk dünyası açısından bakıldığında ise, bağımsızlıklarından bu yana Türki cumhuriyetlerin bölge güçlerini dengelemek için ABD ile işbirliği yaptıkları gözlemlenmektedir. Son iki yıl içerisinde ABD'nin etkinliğini artırması, Rusya'nın Amerikan hegemonyasına karşı güçlü muhalefeti, süreci tersine çevirmiş; başlarda Amerikan yönetimi ile işbirliği yollarını arayan bölge ülkeleri, bağımsızlıklarını korumak adına zamanla Rusya ile işbirliğine de yönelmişlerdir. Orta Asya devletlerinin son dönemde Rusya'ya yanaşmaları, otoriter ve yarı otoriter rejimlerini korumak adına da olsa böylesi bir evrimin esas mantığı; bu genç devletlerin devlet inşalarına zarar verebilecek istikrarsızlıktan korunma çabasıdır. Üstelik bu dönemde Rusya, eski Sovyet ülkelerinin rejim biçimini etkileme ve değiştirme gücüne sahip bulunmamaktadır. Avrasya'daki bu tablo, Türkiye açısından yeni bir açılım imkanı da sağlamaktadır. Uzun vadede Rusya ve Türkiye'nin Orta Asya ve Kafkasya'daki çıkarları çeliştiği halde Avrasya üzerindeki ABD hegemonyası tehdidi, çıkar uyuşmasını da beraberinde getirmektedir" (KÜLEBİ, 2005, s. 22).

Aslında Sovyetler'in yıkılmasıyla Türkiye'nin daha da güçleneceği ve Türki cumhuriyetlerle ekonomik, kültürel, sosyal işbirliğini geliştirerek Avrasya'nın en önemli ülkesi halini alacağı analizleri yapılmaktaydı. Türkiye, bu ülkeleri ilk tanıyan devlet olmasına rağmen daha sonraki süreç içerisinde bölge ülkeleriyle ilişkilerini istediği seviyeye taşıyamadığı anlaşılmaktadır. Ülkelerle yapılan askeri, kültürel, ekonomik işbirliği çalışmalarının düşük seviyelerde kalması, bunun en belirgin örneği olarak gösterilebilir. İlişkileri geliştirme amacıyla İran, Pakistan, Türkiye'nin üyesi bulunduğu Ekonomik İşbirliği Örgütü (ECO), 92'de ortaya atılan Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü gibi oluşumlar, Türki cumhuriyetlerin katılımı ile genişletilmiştir ancak teoride sağlanan bütünleşmenin

pratikte çeşitli nedenlerle silikleştiği görülmektedir. Rusya ve ABD'nin bölgedeki nüfuz yarışı, Türkiye'nin AB ile ilişkilere yoğunlaşması ve bölge üzerinde örtülü biçimde süren Türk-Rus rekabeti, Ankara'nın bölgeye yönelik dikkatini dağıtmaya yetmiştir.

Türkiye'yi Avrasya politikasında çekingen kılan bir başka nokta da Avrasya'daki girişimlerin Pantürkizm endişesi yaratarak Türkiye'nin Avrupa hedefine zarar verebileceği görüşüdür. Halbuki tam aksine Avrasya Türkiye'ye dünya politikasında önemli oyuncularından biri olma yolunu açabilecek bir kapı da olabilir.

SSCB'nin dağılmasının üzerinden 15 yıla yakın bir süre geçmesine rağmen Türkiye ne kendi ihtiyaçlarını karşılayabilmiş ne de ABD'nin girişimleriyle Mayıs 2005'te hayata geçirilebilecek olan Bakü Tiflis Ceyhan Projesi haricinde somut bir kazanım elde edebilmiştir. Ankara'nın bu pasif tutumuna en iyi örnek doğal gaz alımı konusunda yaşananlardır.

1990'ların başından itibaren Türkmenistan'la doğal gaz alımı konusunda görüşmelere başlanmış, Mayıs 1999'da doğal gaz ticaretine ilişkin anlaşma imzalanmıştır, ancak anlaşma sağlanan proje hayata geçirilemediğinden Türkiye, doğal gaz ihtiyacının karşılanması amacıyla Rusya'dan alım yapmaya başlamıştır. Bu durum doğal gazı satacak pazar arayan Türkmenistan'ı hayal kırıklığına uğrattığı gibi Türkiye'nin bölge ülkeleriyle yakaladığı işbirliği fırsatına da önemli bir darbe indirmiştir. Rusya ise Türkmenistan'la gerçekleştirdiği 25 yıllık doğal gaz anlaşması çerçevesinde Türkmenistan'dan 1000 m³ doğal gazı 44 \$'a alırken aynı miktarda doğal gazı Türkiye'ye 140 \$'a satmaktadır.

2010'da doğal gaz ihtiyacı 55 m³'e ve petrol tüketimi % 3 artarak 0,9 milyar varile çıkacağı tahmin edilen Türkiye'nin toprakları üzerinden geçecek enerji iletim hatları sayesinde enerji açığını kapatmak, siyasi ayrıcalığını artırmak gibi avantajlar sağlayabilmesi mümkündür. Bunlara ek olarak gelecek vaat ettiği düşünülen Rusya, Çin, Türkiye, İran ve diğer bölge devletlerinin katılımıyla oluşturulması planlanan doğu-batı eksenli bir ekonomik bütünleşme girişiminin oluşturulabilmesi için Türkiye ve Rusya'nın bölgede ortak adımlar atmaya karar vermiş olmaları gerekmektedir.

Bölge ülkelerinin çoğunun Türkçe konuştuğu ve hemen hemen her bölge ülkesinin ticaret yaptığı ikinci ya da üçüncü ülke olduğundan hareketle Türkiye, bölgede önemli bir aktör olarak kabul edilebilir. Rusya da önemli diğer bir aktördür. Zira bölge ile sıkı ekonomik, ticari ve siyasi ilişkileri olması ve Türk lehçelerinin Türkiye'den sonra en çok konuşulduğu ikinci ülke olması Rusya'yı önemli kılar. Üstelik her iki ülke de Orta Asya ve Kafkasya'yı Avrupa ile bağlantılandırmaktadır. Emekli büyükelçi Umut Arık'ın dediği gibi

“artık sadece NATO’nun güney kanat ülkesi olarak marjinal konumundan çıkmış, Orta ve Doğu Avrupa ile Balkanlar, Karadeniz Bölgesi ve Kafkaslar, Doğu Akdeniz ve Orta Doğu ile Orta Asya’da belirlemekte olan, kısaca Avrasya güvenlik çemberleri diyebileceğimiz, birbirlerine kenetlenmiş güvenlik dairelerinin kesiştiği, ortak merkez ve platform haline gelmiştir” (ARIK, 1995/96, s. 9). Bu bağlamda bölgenin güvenliği ile yakından ilgilenen ve sadece Krasnador’dan Karadeniz’e çıkışı bulunan Rusya için Türkiye ile iyi ilişkilerin önemi açıktır.

3. RUSYA’NIN GÜVENLİK POLİTİKASI; “YAKIN ÇEVRE DOKTRİNİ”

3.1. Rus Dış Politikasında Atlantikçilik

Atlantikçilik ve Avrasyacılık ile Rusya'nın güvenlik algılaması arasında bağlantı kurmak konu ile ilk kez ilgilenenlere zor gelebilir ama Avrasyacılık ve Atlantikçilik Rusya'nın dış politikasını belirleyen iki bakış açısıdır. Hangi görüş diğerine baskınsa Rus dış politikası ve güvenlik algılamalarında ağır basan görüşün kabulleri çerçevesinde değişiklikler olmaktadır.

Atlantikçilik, ilk kez 17. yüzyılda Polonyalılar ve Avrupalı devletlerin Rus topraklarını işgal etmesinin ardından ortaya çıkan Batıcılık akımına dayandırılabilir. Bu akımın önde gelen isimleri; Prens Khovorstin, Pyotr Chaadaev'dir. Chaadaev'e göre Rusya, Avrupa kıtasının bir parçasıdır ve onun doğusunda yer alır.

Sovyetler Birliği'nin kurulmasıyla dinen Avrasya-Atlantik tartışmaları, bu geniş topraklara sahip çok uluslu devletin 1991'de tarihe karışmasının ardından yeniden alevlenmiştir.

Sovyetlerin dağılmasının ardından yaşanan ekonomik ve siyasal bunalım, ülkenin

aydınlarını ve Sovyet kamuoyunu çıkış yolu aramaya itmiştir. Bu çerçevede unutulmuş dış politik akımlar yeniden ele alındı.

Rusya Federasyonu'nun ilk kurulduğu yıllarda Batı ile işbirliğini, ülkenin içine düştüğü zor durumdan kurtulmanın yolu olarak gören Atlantici akım, Rus dış politikasını etkilemiş ve yön vermişti.

Batıcılar ya da Atlantikçilere göre Rusya, Batıyla işbirliğine dayalı bir dış politika izleyen demokratik bir ülke olmalıydı. Atlantikçiler; insan haklarını genişleten, devlet yetkilerini yerel idarelere bırakan radikal reformların yapılmasını istiyorlardı. Onlara göre, demokrasi ve liberal ekonomi ülkeyi ayağa kaldıracak önemli adımlardı. Rus diplomasisinin yöneldiği alan Batı olmalıdır. Rusya Avrupa'nın bir parçası olduğuna göre Batı ile ortaklık kurmak ve Avrupa Birliği Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü (NATO), Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası, Ekonomik İşbirliği Örgütü (OECD), Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşmaları Örgütü (GATT) gibi Batılı kuruluş ve örgütlere katılmak temel amaç olmalıydı.

SSCB'nin varisi olan Rusya, küresel ölçekli politikalarından vazgeçmeliydi; ancak bu sayede demokratik reformlar gerçekleştirilebilirdi.

Böylece Rus yönetiminde Batı yanlısı Boris Yeltsin'in iktidarının ilk yıllarında; 1991-1993 devresinde Moskova, NATO'nun doğuya doğru genişlemesine karşı çıkmaktan önemli ölçüde kaçınmaya çalışmıştır. Bununla birlikte ülkenin içine düştüğü zor durumdan kurtulmasını gittikçe zorlaşması, hayat standardının düşmesi, Rus askeri-siyasi elitinin dikkatlerini, 93'te ilan edildiği üzere Yakın Çevre'ye yöneltmişti.

3.2. Rus Dış Politikasında Avrasyacılık

Avrasyacılık terimi ilk defa Alman coğrafyacı Aleksandr Gumboldt tarafından coğrafi bir terim olarak kullanılmıştı; ancak sonraları yan anlamlar kazanarak felsefi ve ideolojik içerikli coğrafi kavram haline gelmiştir. Böylece Avrasya; yüklenen ideolojik/politik anlama göre Asya ve Avrupa'yı bir bütün olarak kapsayabileceği gibi, Asya ve Avrupa kıtalarının kesiştiği Orta ve Batı Avrupa ile Doğu ve Güneydoğu Asya dışında kalan bölgeyi içerebilmektedir.

Brezvezinski, Avrasya'yı Asya ve Avrupa'nın bütünü olarak ele almakta ve jeopolitik

satranç tahtası konumundaki Avrasya'da Asya ve Avrupa politikalarının birlikte inşa edilebileceğini belirtmektedir.

Avrasyacılık akımı iki başlığa ayrılarak incelenebilir; klasik Avrasyacılık ve yeni Avrasyacılık.

Klasik Avrasyacılık, Avrupa'ya ilk Rus göç dalgasından sonra, 1921-29 yılları arasında ortaya çıktı. Bu akımın fikir babaları N. S.Trubetskoi, P.O. Yakobson'dur. Rusya'nın dünyadaki yeriyle, gelişmesiyle ilgilenen Rus düşünürler büyük ölçüde Slav ve Turan köklerine sahip Rusya'nın Batı'dan farklı, kendine özgü bir uygarlık olduğunda birleşirler. Rusya ne Avrupa'dır ne Asya'dır çünkü Rusya, Asya veya Avrupa'da değil, bu iki kıtanın geçiş noktasındadır. Bu açıdan Rusya'nın Avrupa'da yada Asya'da kalan topraklarından bahsetmek yerine Ural'ın doğusunda Yenisey'in batısında kalan topraklarından bahsetmek doğru olacaktır.

Klasik Avrasyacılar, Avrupa'nın tersine Avrasya'nın sahip olduğu koşulların toplumları bir arada ve işbirliği içinde yaşamaya ittiğine inanırlar. "Avrupa'da küçük devletlerin birbirlerinden ayrı yaşamasına imkan tanıyacak bir coğrafya ve doğal kaynak dağılımı var. Avrasya'da kuzeydeki büyük ormanlık alanda tek tük yerleşim yerlerinde yaşayanlarla ve güneydeki çöllerde yaşayan insanların ihtiyaçlarını karşılamak için birbiriyle dayanışmasının zorunlu olduğu sonucuna varırlar. Avrasya'nın doğası burada yaşayan insanların Asya ve Avrupa'dakinden daha fazla biçimde dayanışmasını gerekli kılmaktadır. İskitler, Moğollar, Hunlar gibi devletlerin Avrasya'da birleştirici bir yapı kurlmaları rastlantı olmamalıdır" (ÇOMAK, 2004, s.27).

Batı medeniyeti, kendi değerlerini diğer uluslara zorbalıkla kabul ettirmiştir. Oysa her kültürün kendine has gelişme çizgisi vardır ve buna saygı duyulmalıdır. Rusya kendine has bir medeniyettir, uluslararası eksenindeki duruşuyla, Batı medeniyetinin kara bulutlarının üzerinde döndüğü eski dünyaya da örnek olmalıdır (ÇOMAK, 2004, s.27).

Yeni Avrasyacılık, Rusya için önemli sayılabilecek bir dönemde yeniden hayat buldu. SSCB Komünist Partisi Genel Sekreterliği'ne Gobaçov'un seçilmesinin ardından girişilen reformlar, kötü giden ekonomi ve başlayan dağılma sürecinin tetiklediği sorunlara çözüm üretme arayışı eski düşüncelerin gün ışığına çıkmasına yol açtı. Bu süreçte Avrasyacılık ve Atlantikçilik iki ana görüş olarak ortaya çıktı.

Rusya'da Avrasyacılık da bu süreçte yeniden yorumlandı. Özellikle Batı yanlısı reformların ülkede hayata geçirilmesinde yaşanan zorluklar, Avrasyacılık düşünce akımını ön plana çıkardı. 1991'in sonlarında Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Rusya, pazar

ekonomisine yönelmişti. Bir süre sonra ülkede suç oranları inanılmaz arttı. 1992'den itibaren devletin ekonomik ve sosyal düzeni oluşturmakta karşılaştığı sıkıntılar ve Batı'dan yeterince yardım gelmemesi ile birlikte Batı tarzı gelişme modeline duyulan güven sarsıldı. Böyle bir ortamda Rusya'nın kendi kaynaklarına dayanarak kalkınması gerektiğini savunan Avrasyacı kanat geniş ölçüde destek buldu.

Genel özellikleri itibariyle Avrasyacılık, liberal ekonomiye, Batı tarzı demokrasi anlayışına, bu çerçevede yetkilerin yerel birimlere dağıtılmasına karşı çıkmaktadır. Merkezi devletin yanı sıra Avrasya'daki komşu devletlerle ilişkilere öncelik vermek gerektiğine inanılır. Orta Asya ülkelerinde radikal İslam'ın yayılması önlenmeye çalışılmalıdır. "Amerikan ve İngiliz düzenini" tüm dünyaya benimsetmenin aracı olan küreselleşme, "yeni dünya düzeni" enine boyuna tartışılan kavramlardır.

Yeni Avrasyacılar, Klasik Avrasyacılığı dayanak alıp onu geliştirmişlerdir. Klasik Avrasyacılar göre eski dünyanın merkezi Rusya-Avrasya'dır. İran, Irak, Suriye, Hindistan, Çinhindi, Çin ve Japonya Avrasya ise onu Avrupa'ya bağlantılandıran Rusya'dır. Bir zincirin ucundaki halkalar gibi dizilen bu ülkeler şeridi eski dünyanın kalbi olmaktadır. Yeni Avrasyacılar göreyse Moskova-Tahran-Tokyo hattı, Avrasya'nın galibiyetinin objektif teminatıdır.

Slavların, Rusya tarafından tek bir çatı altında toplanması gerektiğine inanan Panslavistler, Rus kültürünün kendine özgün olduğunu ileri sürüyorlar, bu nedenle Batıya karşı korunması gerektiği görüşünü savunuyorlardı. Klasik Avrasyacılar, Panslavistlerin bu düşüncesini daha da geliştirerek Rus kültürünün; Batı kültürüne karşı bir alternatif olarak sunulması, Batı'ya karşı kendini kapatması gerektiği fikrini ortaya attılar. Rusya, böyle davranarak diğer milletlerin kurtulmasına da örnek olacaktı.

Bu noktada bir parantez açalım. Rusya'da 17 .yüzyılda iki akım ortaya çıkmıştı; Slavofiller ve Batıcılar. Avrasyacılık ise daha geç gelişen bir düşünce akımı olsa da yine de düşünsel temelleri mevcuttu. Şöyle ki Slavofiller ya da Slav severler; Ukrayna, Beyaz Rusya ve kısmen de Kazakistan'daki Slavların kültürel birliğini savunuyorlardı. Panslavistlere göreyse Doğuda yeni fetihlerle Rus emperyalizmi genişletilmeli, tüm Slav ırkı Rus egemenliği altında toplanmalı ve Rusya'nın egemenliğinde bulunan fakat Slav olmayan halklar Ruslaştırılmalıydı. Çarlık ve Sovyetler döneminde uygulanan zorunlu göç politikaları, Transkafkasya ülkelerine Rus ailelerin yerleştirilmesi tamamen aynı amaca hizmet etmekteydi.

Klasik/modern Avrasyacılık, tüm Slavların birliğini savunmanın ötesinde eş anlı

olarak doğuya ve güneye de yönelmenin gerekliliğine dikkati çekmektedir. Böylece Rus Avrasyacılığının, Slav birliği düşüncesinin anlamını kısmen değiştirmekle beraber kapsamını genişleten bir düşünce akımı olduğu ileri sürülebilir (İŞYAR, 2004, s.16-20).

Avrasyacılar, Rusya'nın kendine özgü bir niteliği olduğunu, bu nedenle bir başka Avrupa ülkesi olmaya çalışamayacağını öne sürer. Bunun yerine Rusya'nın coğrafi konumuna daha uygun politika izlemesi gerektiği savunulur. Onlara göre Rusya, eskiden Sovyetler Birliği'ne ait olan coğrafi bölgenin tümünü kendi yaşamsal çıkar alanı ilan etmeli ve Batı'yla buradan uzak tutmalıdır. Avrasyacı ekolün düşünceleri dikkate alındığında Rusya'nın BDT yoluyla eski Sovyet coğrafyasında nüfuzunu tazelemeye çalışması, Sovyetlerin dağılmasından yalnızca iki yıl sonra yakın çevresine dönmesi, burayı kendi güvenlik sahası olarak görmesi ve Avrasya'da işbirliğine öncülük etmesi anlamlı hale gelmektedir.

Aslında Rusya'da "yakın çevre" Avrasyacılığı pekiştirirken, Avrasyacılık "yakın çevre"yi meşrulaştırmaktadır. Yakın çevrenin Rusya için gerekliliğini anlayabilmek için Rusya'da anavatan kavramının içeriğine bakmak gerekmektedir.

Anavatan; ulusun coğrafyaya ve o coğrafya üzerindeki siyasal örgütlenmeyle bütünleşmesini, kendini o topraklar üzerindeki siyasal yapının parçası saymasını ifade eder. Rusya'nın homojen bir siyasal coğrafyadan mahrum olması, coğrafi sınırları dolayısıyla "anavatan"ı belirsiz kılmaktadır. Anavatanın belirsizliği, Rusya'nın güvenlik endişelerini derinleştirmekte ve "dış düşman" olgusunu yaratmaktadır.

Kuzeyinin Rusya Federasyonu'nun egemenlik alanında olduğu Kafkasya, çok sayıda etnik yapıyı barındırmaktadır. Sadece Kuzey Kafkasya'da 22'nin üzerinde etnik yapı vardır. Çok uluslu bir siyasal coğrafyaya sahip devletler açısından düşünüldüğünde etnik yapıların rakip devletler tarafından kullanılmaması için alınabilecek önlemlerden biri; sözkonusu devletlerin sınırları içerisindeki etnik yapıların rakip bölgesel ve global aktörlerle bağlantısını kesmektir. Böylece Rus yönetimi, Rus siyasal coğrafyasındaki etnik yapıların rakip bölgesel ve küresel aktörlerle herhangi bir şekilde bağlantısını tehdit olarak görebilmektedir. Bu çerçevede Rus yönetimi çareyi, resmi sınırlarını çevreleyecek bir güvenlik halkası oluşturmakta bulmuştur. İşte burası "yakın çevredir". Rusya, bu alanda ne kadar etkin olur, buraları ne kadar iyi kontrol ederse dış düşmanın topraklarına sızması o kadar zor olacak yani toprak bütünlüğü o kadar iyi korunmuş olacaktır. Böylece Zeynep Dağı'nın ifade ettiği gibi, Rusya'da anavatan olgusu; dar bir ulusal kimlikten ziyade yayılmayı teşvik eden emperyal kimlikle özdeşleşmiştir.

"Rus Avrasyacılarının her şart altında merkez olmak ve merkezde kalmak gibi bir

ideal taşıdıkları görülmektedir. Rus stratejistlerinin büyük ölçüde bölgedeki siklet merkezinin Rusya'dan bir başka bölge ülkesine kaymasını kabul edilemez olarak gördükleri anlaşılmaktadır" (YENİÇERİ, 2003, s.7).

Klasik Avrasyacılığın kurucularından Nikolai Turbetskoi, "Bu devletin ulusal özü daha önceleri Rus İmparatorluğu denilen devlettir. Bu devlete şimdi Sovyetler Birliği denilir; veya ... bu sahada yaşayan halkaların tümünün toplamı özel bir multi etnik ulus ve özel bir ulusçuluğa sahip olarak görülür. Biz bu ulusa 'Avrasyalı'; onun ülkesine 'Avrasya' ve onun ulusçuluğuna da Avrasyacılık diyoruz" sözleriyle Rus İmparatorluğu/Sovyetlerin egemenlik alanı ile Avrasya'yı birbirine eşitleyen görüşünü açığa vurmaktadır (YENİÇERİ, 2004, s.6).

Yeni Avrasyacıardan Dugin; "Avrasya'da coğrafi ve stratejik bir birlik alını yazısıdır. Böyle bir birliğin merkezinde muhakkak Rusya bulunmalıdır. Birliğin hareket gücü kaçınılmaz bir surette Rus halkı olmalıdır" (DUGİN, 2003, s.54).

Dünyanın tek süper gücü olma iddiasını sürdürmek isteyen, bu çerçevede Avrasya'da özellikle de Orta Doğu ve Orta Asya'da güç mücadelesine girişen Amerika'ya karşı Moskova'nın, Avrasya coğrafyasında çok kutupluluk söylemiyle başka bir girişime ön ayak olması Rusya'nın eski alışkanlıklarından vazgeçememesine indirgenemez.

Dikkat edilirse Rusya, sadece Avrasya söz konusu olduğunda Amerika'ya karşı duran bir güçtür. Zira Batı ile ilişkilerde hayal kırıklığına uğrayan Rusya derhal içine kapanır ve Batı'da kaybettiklerini Avrasya'da telafi etmeye girişir. Avrasya, Rusya için hem bir güvenlik kalkanı hem de ekonomisini rayına oturtmanın en kesin yoludur. Üstelik bu coğrafyada etkinlik, pazarlık gücünü artırdığından Rusya'nın küresel ölçekte yükselmesine, Batı/Amerika karşısında alternatif olarak kendini kabul ettirebilmesine hizmet edebilecek bir alandır. Geçmişteki tecrübeleri ve eski egemenlik alanı olması bakımından Avrasya, her bakımdan Rusya için en kolay ve en tanıdık yoldur.

Soğuk Savaş'ın ardından uğradığı askeri ve ekonomik güç kaybından ötürü uluslararası ölçekte global bir rol oynama vasfını yitiren Rusya, 21. yüzyılın fırsatlar bölgesi olarak nitelendirilen Avrasya'da Büyük Oyun'un büyük gücü olmaya çabalamaktadır. Rusya yeni büyük oyunun galibi olarak pekiştireceğini düşündüğü büyük güç statüsünü, global güce tekrar ulaşmada bir atlama taşı olarak görmektedir. Bu nedenle Afrika, Latin Amerika ve hatta Orta Doğu gibi uzak çevreye yönelmektense, yakın çevre olarak nitelendirdiği eski Sovyetler Birliği ülkelerine bir başka deyişle Avrasya'ya yönelimi daha rasyonel bir açılım olarak değerlendirmektedir. Bu bağlamda yakın çevreye yönelik nüfuz arayışları, ulusal kimliği ve devletin ulusal/uluslararası gücünü pekiştirici bir işlev üstlenmektedir. Yakın çevre Kırım

Savaşından bugüne Avrupa'da gücünü kaybeden Rusya'nın Avrupa dışında ama en az Avrupalı ülkeler kadar güçlü bir devlet olduğunu kendine kanıtlayabildiği bir bölge ve yöneliş olmuştur. Yakın çevre, Rus ulusal kimliğinin emperyal boyutunu inşa eden ve Rusya'nın uluslararası prestijini dokuyan bir alandır (DAĞI, 2002, s.173-75).

Böyle bakılınca Avrasyacılık, Batı'ya karşı bir tepki olmaktan öte Rus emperyalizminin jeopolitik aracı olarak değerlendirilebilir. Demirhan Erdem'e göre Rus Avrasyacılığı, Büyük Rusya'nın etki alanına yönelik jeopolitik bir kurgu olarak çok ulusluğu kabul eden ama Rus unsurunu merkezine koyan bir tasarımdır. Rus kültürünün özgünlüğüne atıfta bulunan Rus Avrasyacılığı, kapitalizm karşıtı olmaktan çok Batı karşıtı düşünceleri ön plana çıkarmaktadır. Bu açıdan Rus Avrasyacılığını; geniş anlamda Avrasya coğrafyasını yeni düzene uydurmaya yönelik Batı emperyalizmine karşı, etki alanı içinde kendi yetkesini kurmaya çalışan bir Rus emperyalizmi olarak görenler de vardır (ERDEM, 2005, s.186).

Rus Avrasyacılığı, eğer Rus emperyalizminin bir aracıysa o halde bölgede Rusya'yı ağırlık merkezi olmaktan çıkaracak bir devlet, Avrasya'dan uzak tutulmalıdır. Bu çerçevede bölge ülkeleriyle göz ardı edilemeyecek derecede güçlü kültürel bağları bulunan Türkiye, Rusya için önemli bir tehdit olmaktadır. Nitekim Dugin'in görüşlerinden bunu çıkarabiliyoruz; "bu projede Türkiye'nin Kafkasya ve Orta Asya'daki çıkarları hiç dikkate alınmayacağından bu ülkeye günah keçisi rolü biçmek gerektiği önemle dikkate alınmalıdır" (DUGİN, 2003, s.78-79). Dugin, Türkiye'ye karşın İran ile yakınlaşılması gerektiğine inanmaktadır. Ona göre İran, Orta Asya'nın ta kendisidir. Atlantikçi bloğa mukavemet edebilecek sağlam Orta Asya jeopolitik bloğunu organize etme misyonunu İran'a devretmek gerekmektedir. Bu durum Pantürkçü yayılmanın kesin biçimde engellenmesi anlamına gelmektedir. Üstelik İran, Orta Asya'da ABD karşıtı bir bloğun kurulması işini Rusya'dan çok daha iyi bir biçimde yerine getirebilecektir (DUGİN, 2003, s.78-79).

Bununla birlikte gelişmeler gün geçtikçe Rusya'nın işini zorlaştırmaktadır; Avrasya, Amerika için de hayati bir alan haline gelmiştir.

"Gerek geniş gerekse dar anlamdaki Avrasya coğrafyasının sahip olduğu potansiyel bakımından ilgi odağı haline geldiği ortadadır. Dünya çapındaki büyük güç odakları, Avrasya coğrafyasında çıkarlarına zarar verebilecek gelişmelerin önüne geçmeye çalışmaktadırlar. Bu bağlamda ABD'nin izleyeceği strateji şöyle olmaktadır; Avrasya'da jeopolitik çoğulculuğun sağlanması, bu bölgede ABD çıkarlarına zarar verecek bir düşman güç birliğinin doğuşunun önlenmesi, hele hele tek bir gücün böyle bir şeye kalkışmasına izin verilmemesi, orta vadede Avrasya'nın Amerikan güvenlik şemsiyesi altında toplanmasının sağlanması.

Yeni Dünya Düzeninin baş aktörlerinin öncelikle ABD ve Batılı büyük devletler olduğu düşünülürse; ABD'nin bu yeni Avrasya stratejisinin, hiyerarşinin tepesinde ABD ve Batılı büyük güçlerin bulunduğu Yeni Düzene, bu geniş coğrafyadaki devletleri eklemek olduğu anlaşılmaktadır" (ERDEM, 2005, s.184).

Washington'un uzunca bir süre bölgeden çıkmaya niyeti olmadığı Amerikan yönetimi tarafından yapılan açıklamalardan anlaşılmaktadır. Üstelik İran'ın bölgede etkin olması terörizmle mücadele sloganıyla Avrasya'ya yerleşimini meşrulaştıran Amerikan yönetiminin bölgedeki kalış süresini uzatacak bir faktör olabilir. Güvenlik çıkarları açısından yakın çevresindeki Amerikan nüfuzunu dengelemek isteyecek Rusya için yalnızca İran değil, Türkiye dahil tüm bölge ülkeleri önem kazanmaktadır.

Türkiye ve Rusya'da Avrasyacılık düşüncesinin küreselleşme karşıtı bir söylem taşıdığı dikkati çekmektedir. Küreselleşme karşıtları için Avrasya, geleneğin, kaybolmaya yüz tutmuş değerlerin hala yaşadığı yerdir. Bu düşünceden hareketle küresel değerlere uyum sağlama konusunda zorlanan bölge devletleri birbiriyle yakınlaşmaktadır."Yeni dünya düzeninin önde gelen güçleri, Avrasya'daki etkinliklerine meydan okuyacak bloklaşmayı engellemenin ötesinde oluşturdukları sisteme muhalif olan ulusal devletleri küçülterek varlıklarını koruma arayışı içindedirler. Bunun için komşu olan ülkeler arasındaki anlaşmazlıkları körüklemek ve birbirleriyle çekişmelerini sağlamak, hedef ülkeyi zayıflatmak ya da ona müdahale edebilmek açısından, ülke içindeki etnik grupların haklarıyla yakından ilgilenmek gibi yollara başvurulur. ABD bu doğrultuda Türkiye, İran, Irak, Suriye, diğer Arap ülkeleri, Kafkaslar, Rusya, Çin, Hindistan arasındaki çelişkileri keskinleştirmektedir. Ulusal devletlerin direncini kırmak için kültürel ve ideolojik alanda da bir faaliyet yürütülmekte, küreselleşme, özelleştirme, kampanyaları açılmakta; çok kültürlülük, küçüklik desteklenmektedir. Bu durumda büyük devletlerin siyasalarından zarar gören Avrasya'nın ulusal devletlerinin, çıkarlarını korumak için işbirliğine gitmeleri gerekmektedir" (ERDEM, 2005, s.185). Bununla birlikte yeni dünya düzeni yalnız siyasi değil, kültürel içeriklidir ve siyasal, kültürel bakımdan kendine uymayanı dışlama/tasviye etme eğilimindedir. "Globalleşmenin küresel silindiri; halkların, ırkların, dinlerin ve kültürlerin tüm farklılıklarını ve özelliklerini tek bir insanlık asfaltında ezecektir" (DUGİN, 2003, s.XVII-XVIII).

Böylece yeni düzenin koşulları, bölge ülkelerini her geçen gün Avrasyacı seçeneğe daha da yaklaştırmaktadır. Öyle ki Türkiye ve Rusya arasında bir yakınlaşmanın yaşandığı dikkati çekmektedir. "Avrasyacılık düşüncesi; son zamanlarda Rus aydınları tarafından SSCB'nin dağılması sonrası hem Rusya'nın federal yapısını muhafaza edecek hem eski SSCB

ülkeleri arasında ve hem de Türkiye'den Çin'e kadar Asya kıtasındaki komşu ülkelerle ortak payda yaratacak bir zemin arayışı olarak görülmeye başlanmıştır" (YENİÇERİ, 2004, s.9).

Avrasya'da Türkiye ve Rusya arasında bugüne kadar gelen çekişme, Türkiye'nin dünya sisteminde alabileceği roller ile Rusya'nın alabileceği roller arasında büyük oranda bir kesişme olmasından kaynaklanmaktadır. Balkanlar, Orta Asya, Kafkaslar, Orta Doğunun kuzeyi ve Pakistan her iki ülkenin etkinlik sağlamak istediği bölgelerdir. Bu durum her iki ülkenin bölgesel işbirliğine gitmesi konusunda büyük bir engeldir. Özellikle Rusya'nın yakın çevresindeki alanlarda Türkiye'nin üstlenebileceği rol, her şeyden öte Pantürkist söylem altında Türkiye merkezli bir bölgesel oluşum, hem güvenlik tehlikesi hem de Kuzey Kafkasya dikkate alındığında Rusya açısından bölünme tehdidi demektir (ERDEM, 2005, s.201).

Avrasyacı düşünceyi dikkate alarak yeni dünya düzeninin Rusya açısından Türkiye'nin içerdiğinden daha büyük bir tehdit içerdiği sonucuna ulaşılabilir. Moskova'nın güvenlik alanı içerisinde, hemen yanı başında Atlantik ittifakının varlığı, hiçbir zaman gerçekleşmemiş, düşüncelerde kalmış, gerçekleşmesinin mümkün olmadığı da sonradan anlaşılan Adriyatik'ten Çin Seddine Türk Dünyası fikrinden daha büyük bir tehlikedir. 20-22 Ocak 2003'te tarihinde "Türkiye-Rusya Federasyonu Avrasya Stratejik Ortaklık Toplantısı"nda konuşan Rusya'nın Türkiye eski büyükelçisi Albert Çernişev, Türkiye ve Rusya'nın sıkı işbirliği yapmak zorunda olduklarını, yaşanan coğrafyada özellikle ekonomik anlamda işbirliğinin geliştirilmesi gerektiğini belirtmiştir. "Biz büyük uluslar ve güçlü devletler olduğumuzu anlamalı ve ekonomik krizlere rağmen kendi kendimize yeterli olduğumuzu bilmeliyiz. Rusya ve Türkiye Avrasya coğrafyasının en büyük iki ülkesidir. Bu da bize bu coğrafyada bulunan diğer devlet ve halklar bakımından da işbirliğini geliştirmek için özel bir sorumluluk yüklemektedir. Bu sorumluluk çerçevesinde biz sadece iyi komşu, dost olarak kalmamalı ortak hatta stratejik ortak olmalıyız" (Nazım CAFERSOY, "Türkiye-Rusya Federasyonu Avrasya Stratejik Ortaklık Toplantısı"; <http://www.avsam.org/ücretsizyayınlar/20-22 Ocak 2003>).

Rusya'ya benzer biçimde Batı ile ilişkilerinden tatmin edici kazanımlar elde edemediğini düşünen Türkiye; 70'lerde Orta Doğu'ya, Sovyetlerin dağılmasının ardından ise Avrasya'ya yönelmişti. Ankara açısından Avrasya seçeneği, Batı eğilimi karşısında görece özgürleştirici, hareket alanını genişletici olanaklar sunmaktadır. Rusya açısından Avrasya hem bir güvenlik kuşağı hem de global ölçekte yükselmeyi sağlayacak bir sıçrama tahtasıdır; ancak Avrupa Birliği, çok büyük olmaları ve örgütün siyasi ve mali dengelerini alt üst

edebileceğinden ötürü Rusya ve Türkiye'yi dışlamaktadır. Amerikan yönetimin bölgeye yerleşmesi, farklı nedenlerle de olsa Ankara ve Moskova bakımından giderek rahatsız edici olmaya başlamıştır. Buradan hareketle genel olarak çatışma noktası olan Avrasya, iki ülke arasında giderek ortak payda haline gelmektedir.

Magsudul Hasan Nuriye göre bölge iki muhtemel yönde ilerleyebilir; ya uluslar arası hukuk temelinde geniş tabanlı işbirliği ya da seçilmiş ülkeler arasında güç temelli siyasi ittifaklar (NURİ, 2001, s.17).

Aslında her iki ülkenin tarihin önemli kavşaklarında birbirleriyle yakınlaşma eğiliminde olduğu söylenebilir.

Galiyev, 1919 yılında Doğu Halkları Teşkilatları II. Umum Rusya Kurultayında yaptığı konuşmada Marksizm'deki proleteryanın yerine Doğu'nun ezilen halklarını koymuş, Doğudaki Müslümanların Batı tarafından sömürüldüğünü ifade etmiştir. Bu açıdan Doğu, çok büyük bir devrim potansiyeline sahiptir. Galiyev'e göre Doğu'nun ezilen halkları Batı karşısında çeşitli biçimlerde tepki göstermektedirler. Rusya'da Ekim 1917'de gerçekleştirilen Bolşevik devrimi ile Anadolu'da 1919'da başlayan ulusal kurtuluş hareketi farklı temellere dayansalar da emperyalizm karşıtı nitelik taşımaktadır.

1. Dünya Savaşı'nda Rusya ve Türkiye karşıt kamplarda birbirlerine karşı savaşırken Bolşevik Devriminin ardından başa geçen kadro, Anadolu'daki bağımsızlık hareketini desteklemiştir. Rusya'da sınıf siyasetine dayanan devrimci kadrolar, Anadolu'da halk istencini temel alan ancak sınıf siyasetine dayanmayan ulusal kurtuluş hareketine, emperyalizme karşı her türlü ulusal kurtuluş hareketinin desteklenmesi düşüncesiyle katkıda bulunmuşlardır.

İki ülke farklı nedenlerle de olsa 1923-1936 arasında işbirliğine gidebilmiş, ancak gittikçe yaklaşan savaş tehdidi iki ülke arasında oluşturulan işbirliği sürecini sona erdirmiştir.

Bununla birlikte Türkiye'nin Rusya ile eşit koşullarda bir işbirliğine gitmesinin imkansız olduğunu düşünenler de vardır. Anıl Çeçen, büyük bir emperyal güç olan Rusya ile orta büyüklükte bir devlet olan Türkiye'nin eşit koşullarda ittifak yapamayacağını altını çizmektedir. Çeçen, Atatürk'ün "Batıyla ve dış dünya ile ilişkiler geliştirilecektir. Rusya ile karşı karşıya gelinmeyecektir, bir Türk-Rus dostluğu kurulacaktır" sözlerinden hareketle Avrasyacılığın Türkiye'de yanlış biçimde Avrasyacılık olarak algılandığını; ancak Rusya olmadan da bir Avrasya ittifakı kurulabileceğini ileri sürmektedir."Türkiye'de Avrasyacılığı Avrasyacılık olarak anlayanlar bir Türk-Rus ortaklığını hedeflemektedirler ama Atatürk'ün ortaya koyduğu Türk dış politikasında bir Türk- Rus ortaklığı değil, Türk-Rus dostluğu vardır" (ÇEÇEN, 2004, s.20).

Çeçen, günümüzde sıkça tartışılan Avrasyacılığın gerçekte Rusya merkezli bir yaklaşım olduğunu, daha çok Avrasyacılık olarak adlandırılabilir bu olgunun yerine, Sadabat Paktı gibi Önasya ülkelerini (İran, Suriye, Irak) ve Afganistan'ı kapsayan Türk Avrasyacılığını önermiştir.

Türkiye ve Türki Cumhuriyetler arasında Rusya'yı dışlayarak oluşturulacak işbirliği sürecinin; Türkiye dahil, bölge ülkelerinin gelişmiş teknolojik altyapı ve sağlam ekonomilere sahip olmaması nedeniyle başarısız olma olasılığı vardır. Buna ek olarak salt Türki cumhuriyetler arasında oluşturulacak işbirliği sürecinin radikalleşmesi ve Turan fikrini vurgulayacak bir girişime dönüşmesinin önünde hiçbir engel bulunmamaktadır. Daha 90'ların başında yaşananlar hala akıllardadır. O halde zamanla böyle bir dönüşüm geçirmesi muhtemel Türk Avrasyacılığı girişimi, başından itibaren Avrupa, Amerika, Rusya ve Uygur Türklerinden ötürü Çin'in ön yargısıyla karşı karşıya kalabilecektir.

Tersinden düşünecek olursak Rusya ile işbirliği de sanıldığı aksine Türkiye lehine sonuçlar doğurabilir. Rusya ile işbirliği sayesinde Türkiye, Rusya'nın sahip olduğu teknolojik alt yapı imkanlarından yararlanabilecek, sanayisi için gerekli olan teknolojiyi ucuza alabilecektir, ayrıca bu sayede Türkiye, teknolojisini geliştirme imkanı da yakalamış olacaktır. Böylece Batı'ya olan teknolojik ve ekonomik bağımlılığını azaltabilecektir. Bu durum Türkiye'yi Avrupa ve Amerika karşısında güçlü kılacak, bölgede daha bağımsız politikalar izleme olanağı yaratabilecektir.

Bu gerçeklerden hareketle Yeniçeri; Türkiye'nin Avrasya'da Rusya ile birlikte yapıcı bir unsur olarak yer almasını önermektedir. "Yeni Avrasya alternatif ya da antitez değil, yaşayan bir gerçektir. Düşmanlık, dostluk ya da nötrlük Avrasya anlayışıyla bağdaşmaz. Temel olan gerçeklik ve zorunluluktur. Türkiye ve Rusya, Avrasya coğrafyasında karşılıklı olarak, birbirlerinin tarihlerine, birikimlerine, kimliklerine, kültürlerine ve haklarına saygı temelinde işbirliği ve ortak açılımlar içinde olmalıdırlar" (YENİÇERİ, 2004, s.11).

Türkiye'nin Rusya'yı dışlayarak Orta Asya ülkeleri ile işbirliğinin olası sonuçları üzerinde dururken Kona, böyle bir girişimin Rusya'nın yoğun engellemesiyle karşılaşabileceğinden bahsediyor. Orta Asya ve Kafkasya'ya yönelik Türkiye liderliğinde bir işbirliği girişimine Rusya, İran ve Çin ile stratejik ortaklığa giderek cevap verebilir.

Zira yakın çevrede Türkiye'nin etkinliği, Rusya açısından bölünme tehdidi anlamına gelebilir. Külebi'ye son zamanlarda bölgede çeşitli girişimlerde bulunan ve bölge ülkelerini etkisi altına almaya çalışan Rusya, Türkiye'yi ait olması gereken bir Avrasyacı oluşumdan uzak tutmaya çalışmaktadır. Bunun en büyük nedeni Rusya içindeki Türk kökenli grupların

oluşturduğu özerk cumhuriyetlerin potansiyel güçlerinin çeşitli çekincelerle dikkate alınmış olmasıdır. Bundan dolayı Külebi'ye göre Rusya'nın bugün izlemeye çalıştığı Avrasya politikası, ağırlıklı olarak Paris-Berlin-Moskova-Tahran-Tokyo hattından oluşmaktadır (KÜLEBİ, 2005, s.22).

Orta Asya'da Amerika, Türkiye ve Türki cumhuriyetler arasında Orta Asya Ekonomik İşbirliği Örgütü ya da Türk Siyasal Birliği gibi bir oluşum hayata geçirildiğinde Türkiye'nin Orta Doğu petrolüne bağımlılığı azalacaktır. Orta Doğu petrolüne azalan ilgi, Türkiye'nin Orta Doğu politikasını petrole bağımlı olmaktan kurtaracak yani bölgeye yönelik Türk politikalarını tutarlı hale getirecektir. Orta Asya bölgesinde Orta Asya Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün oluşturulması halinde Türkiye bölgenin lideri konumuna gelebilir. Zira günümüzde ekonomik örgütler siyasi hedefler taşıyabilmekte ya da zamanla siyasi bağlayıcılığı bulunan örgütler haline gelebilmektedir. Öncelikle üye ülkelerin ekonomik ve sosyal gelişmelerini sağlama amacı taşıyan Orta Asya Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün amaçlarını gerçekleştirdiği anda hedef büyütürken siyasi yönden bağlayıcılığı bulunan bir örgüte dönüşmesi mümkündür. Böyle bir durumda sahip olduğu tecrübelerden ötürü Türkiye'nin, örgütün lideri konumuna gelmesi işten bile değildir.

Bu durum Türkiye'yi yalnızca Orta Asya ve Kafkasya'da lider konumuna taşımakla kalmayacak aynı zamanda Avrasya'nın bir parçası olan ve zaman zaman bölgede etkinlik mücadelesine girişen Orta Doğu'lu ülkeler arasında da zirveye taşıyacaktır çünkü Türkiye, bir yönüyle Orta Doğulu'dur ve büyük bir askeri güce sahiptir. Sahip olduğu bu avantajlara Transkafkasya'nın liderliği dolayısıyla ekonomik ve siyasi itibar eklendiğinde Türkiye, bölgedeki çatışmalarda etkin rol oynayabilecek "komşu" sıfatına sahip olabilecektir. Bununla birlikte "Türkiye-Orta Asya Ekonomik İşbirliği Örgütü Stratejisinin uygulanmasını takiben Türkiye'nin karşılaşılabileceği tek olumsuzluk Rusya Federasyonu kaynaklı olacaktır. Orta Asya bölgesine ilişkin gayet kapsamlı ekonomi politikaları geliştirmiş olan, bu bölgenin ekonomik potansiyelinden bir güç ya da güçler topluluğunun tek başına faydalanmasına şiddetle karşı çıkan, özellikle petrol ve doğalgaz kaynaklarının çıkarılması ve dünya pazarlarına ulaştırılması konularında en etkin konumda bulunmayı amaçlayan Rusya Federasyonu için, ABD gibi global ve Türkiye gibi bölgesel düzeylerde iki aktörün böylesi geniş kapsamlı bir örgütün lideri durumunda bulunması kolay kabul edilir bir gelişme olmayacaktır. Bu durumda Rusya ya Orta Asya Cumhuriyetlerine ilişkin politikasını sertleştirip bu devletleri ürkütecek ya da Türkiye'yi Orta Doğu bölgesi, Boğazlar Sözleşmesi ve PKK gibi konularda zora koşarak bu örgütün işlerliğine engel olacaktır. Orta Doğu

bölgesine yönelik olumsuz Rus girişimleri de Türkiye'nin Orta Doğu politikalarını güçleştirecektir" (Gamze Güngörmüş KONA, "Türkiye-Orta Asya Cumhuriyetleri: Strateji Modelleme ve Olası Senaryolar"; www.stradigma.com/turkce/19/04/2002/makale).

Avrasya'ya yönelik olarak iki ülkenin karşıt kamplarda yer alması, kolayca bölgede "Amerikan karşıtları" ve "Amerikan karşıtı olmayanlar" şeklinde bir bloklaşmaya yol açabilecektir. Bu durum bölgedeki silahlanma yarışını ve bağlı olarak bölgesel istikrarsızlığı tırmandırabilecektir. Böylece Avrasya'ya istikrar getirecek bir işbirliği için Türkiye ve Rusya'nın bölgede birbirlerine yönelik olumsuz rekabetinin ortadan kaldırılması gerektiği sonucun ulaşılmaktadır. Aksi takdirde bölgede istikrarsızlık yaratacak bir bloklaşma doğacaktır.

Şarkiyatçı Aleksandr Kadirbayev'in de belirttiği gibi güçlü bir Avrasyacılığın temeli Türk ve Slav halklarının birlikteliğidir. Zamanında bir İmparatorluk olan Rusya, ancak Türk ve Slav kültürlerinin harmanlandığı bir ortamda büyüebilmiştir. Avrasya kültürünün en belirleyici özelliği Turan (Türk) çizgisidir. Bunun üzerine bir adım daha gidilirse Batı ya da Avrupa ile Doğu yani Asya arasında varlığı söz konusu olan üçüncü kıtaya; Türk-Müslüman ve Rus unsurları bir arada barındıran Avrasya'ya ulaşılır. Avrasya'nın temsilcileri, tarih boyunca bu bölgeye hakim olmuş Rusya ve Türkiye'dir.

Yukarıdaki senaryo çerçevesinde son dönemlerdeki Türk-Rus yakınlaşmasının; Türkiye'nin Avrasya'ya yönelik Amerikan destekli bir girişimini önlemek isteyen Rusya'nın şimdiden Türkiye'yi yanına çekme çabası olduğu da söylenebilir. Rusya, Türkiye'nin bölgedeki (kendi başına ya da Amerikan eksenli) olası liderliğini ortadan kaldırmak için Ankara'yı kendi yanına çekmek isteyebilir. Türkiye'yi Amerika'dan önce yanına çekecek olursa Rusya, bölgede toprak bütünlüğünü doğrudan tehdit edecek bir girişimi ortadan kaldıracığı gibi Amerika'nın önemli bir müttefikini yanına çekmiş olmak bakımından da karlı çıkacaktır. Üstelik bu sayede bölgedeki rakiplerinin sayısını da bir azaltmış olacaktır.

Bir çoklarına göre Orta Asya Türk Cumhuriyetleri, Rusya, Türkiye, Azerbaycan, İran, Pakistan, Hindistan, Çin eksenli Geniş Avrasyacılık girişimi, bölgenin geleceği açısından daha olumlu olabilir; ancak ilginçtir ki böylesi geniş tabanlı işbirliğinin hayata geçirilebilmesi ve sağlıklı biçimde işleyebilmesi için öncelikle Türkiye ve Rusya arasında sağlam bir işbirliği ilişkisinin kurulması gereklidir. Atilla İlhan'a göre Avrasya stratejisinin, Avrupa Birliği ve Doğu Asya'daki ekonomik birliğin arasında kalan bölgede ortaya çıkması halinde bu coğrafyada Türkiye ve Rusya ağırlıklı iki unsur olacaktır. Türkler ve Ruslar birlikte hareket etmenin bir yolunu bulabilirler, belli bir siyasi esnekliğe kavuşabilirlerse

sağlıklı bir Avrasya birliği için zemin hazırlamış olurlar (İLHAN, 1997, s.45). Zira bölgede Ankara ve Moskova arasında dışlama etkisi söz konusudur. İki ülke kendi iradeleri ile bu etkiyi ortadan kaldırmadıkları sürece bölge üzerinde etkin olmak isteyen iki önemli aktör Rusya ve ABD tarafından bölge ülkelerinin birbirlerine karşı kullanılma olasılığı artar ki bu durum bölgeyi istikrarsızlıklara sürükleyecektir. “Ankara ve Moskova'nın geçmişteki tecrübelerini günümüzde de hayata geçirebilmeleri halinde sadece gündelik ortak çıkarlara ulaşılacak, Karadeniz ve Kafkaslarda birkaç yüzyıldır süren Türk-Rus çatışmasına da son verilebilecektir. Ayrıca bu sayede yeni stratejik yapılanma doğrultusunda çok kutuplu bir proje gerçekleştirilebilecektir” (DUGİN, 2003, s.XVI-XVII).

4. GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE RUSYA ve TÜRKİYE’NİN TEMEL ÇATIŞMA ALANI; KAFKASYA ve ORTA ASYA

4.1. SSCB’nin Dağılmasına Kadar Orta Asya Ve Kafkasya

Kafkasya, Rusya'nın Kırım'a ve Osmanlı İmparatorluğunun yer aldığı güney-batı sınırı ile Karadeniz'in kuzey sahillerine doğru yayılma sürecinde, daha doğrusu sıcak denizlere inme politikasında bu sınırın doğu ucu olarak artan oranda ayrıcalıklı bir konuma sahip olmuştur. Kafkasya 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti ile Rusya arasında en önemli mücadele alanlarından biri olmaya başlamıştır. Daha 1550'lerde Kazan ve Astrahan hanlıklarını işgal etmiş olan Rusya, Hazar Denizine kadar bütün Volga bölgesini kontrolü altına almış, Rus nüfuzu Kuzey Kafkasya'da hissedilir hale gelmişti.

Gelişmelerden endişe duyan Osmanlı yönetimi Kırım, Türkistan ve Kafkasya'ya yönelik Rus ilerleyişini durdurmak, bunun yanı sıra İran, Türkistan ile irtibatı sağlayarak stratejik üstünlük elde etmek amacıyla Don ve Volga nehirlerini bir kanalla birleştirmek istemiş ancak başarılı olamamıştı. Bundan sonra Kafkasya'ya ilgisini yoğunlaştıran Osmanlı Devleti, 1578–1588 yılları arasında özellikle Güney Kafkasya'da hakimiyet kurmayı başarmış; ancak bu durum Çar I.Petro'nun yönetimi devralmasına kadar sürmüştü, bu dönemde Akdeniz ve oradan sıcak denizlere inme amacı çerçevesinde Kuzey Kafkasya'nın ele geçirilmesine çalışılmış özellikle Petro'nun ardından iktidara geçen Çariçe II. Katherina döneminde Kafkaslardaki ilerleyiş hızlanmıştı.

1771'de Kırım'ın ele geçiren Rusya'nın 1801'de Gürcistan'ı ilhak etmesi Çarlığın Kafkasya'ya yayılmasında bir dönüm noktası teşkil eder. Bunun ardından Azerbaycan hanlıkları Çarlık İmparatorluğuna bağlanmıştır. 1807'de Bakü imparatorluğun topraklarına dahil edilmişti.

Osmanlı İmparatorluğu bu süreçte başarısız olsa da Kafkaslardaki toplumların Çarlığa karşı ayaklanmalarında silah yardımında bulunmuş buna karşılık Çerkez, Abaza ve diğer hanlıkların kendisine bağlılığını sürdürmeyi başarmıştı.

19. yüzyılın ortalarından itibaren Kafkaslar Rusya'nın İran ile olan batı sınırını oluşturmaktaydı ve bu onun stratejik değerini daha da arttırıyordu. Aynı yüzyılın ikinci yarısından sonra bölge Türkistan hanlıklarının ilhakında önemli bir rol oynamıştı. 1813'te İran'ın Kafkaslardaki hakimiyetini ortadan kaldıran Rusya, Gülistan anlaşması ile Güney Kafkasya'ya yerleşmiş ve bu sayede Türkistan'a yayılmak için uygun zemin yaratmıştı.

Rusya'nın Kafkasya'nın güneyine yerleşmesinin ardından Osmanlı daha önce kendisine bağlamaya çalıştığı Çeçenistan ve Dağıstan konusunda pasif bir tutum izlemeye başlamıştı. Zira 1829'dan sonra Osmanlı'nın bölgeye yönelik ilgisi ortadan kalkmıştı.

1828–29 savaşı sırasında bütün Dağıstan halklarından hatta Azeri hanlıklarından destek almasına rağmen Osmanlı savaştan yenik çıkan taraf olmuştu. 1829'da imzalanan

Edirne anlaşması ile Osmanlı Devleti Kafkaslardaki tüm hükümlerlik haklarından vazgeçmişti. Esasında bu anlaşma Rusların Kafkasya'ya inerek güneye ve güneydoğuya özellikle Hazar Denizi yoluyla Türkistan'a nüfuz etmelerini sağlamış, Hindistan'daki sömürgelerinin güvenliği bakımından İngiltere'yi endişelendirmişti (BUDAK, 1995, s.101-119).

19. yüzyılda Türkistan'da (bugünkü Orta Asya'da) dört Türk hanlığı bulunmaktaydı. Buhara Hanlığı(1500-1868), Hive (Harzem) Hanlığı (1710-1865), Hokand Hanlığı (1710-1865), Kaşgar Hanlığı (1865-1878). Yüzyılın ilk yarısında Rusya bölgede ilerlemeye başlamış, 1848'de Aral Gölü'ne limanlar yaparak göle iki gemi indirmişti.

1854-56 Kırım Savaşından sonra tüm kuvvetlerini Kafkasya ve İran'a kaydıran Rusya, Orta Asya'daki topraklarını genişletmiş 1865'te Taşkent'in düşmesi ile yayılmasına hız kazandırmıştır. Sıcak denizlere inmeyi temel amaç edinen Rusya'nın asıl hedefi Afganistan'ın ele geçirilmesiydi ki bu sömürgelerinin Rus tehdidiyle karşı karşıya olduğunu düşünen İngiltere'nin 1857'de Afganistan ile Buhara arasında ittifak yapılmasını istemesine neden olmuştu ancak İngiltere'nin isteği Afgan Emiri tarafından reddedilmişti.

Bu dönemde İngiltere ve Fransa'nın Çin üzerindeki anlaşmazlığından yararlanan Rusya, Doğu Türkistan'ı topraklarına katmıştır. 1884'te Merv'in işgalinden sonra Orta Asya'ya hakim olan Rusya'nın İngiliz sömürgesi Hindistan'a komşu olan Afganistan'da ilerlemeye başlaması İngiliz çıkraları için de büyük tehdit oluşturmuştur.

19. yüzyılın sonlarına gelindiğinde iki imparatorluk arasındaki rekabet demiryolu ağı konusunda kızışmıştı. Geniş toprakları birbirine bağlamak için demiryolu ağları kurmaya başlayan Rusya, Hazar Denizi ile Semerkant arasında 1400 km'lik demiryolu hattını 1888 yılında tamamlamıştır. Böylelikle Orta Asya'da kurulan demiryolu ağları sayesinde Rusya, hem bölgede geniş bir pazara açılma imkanı buluyor hem de gelişen sanayisi için hammadde ihtiyacını karşılamış oluyordu.

Rudyard Kipling'in "Büyük Oyun" adını verdiği ve 1907'de imzalanan anlaşma ile sona eren bu rekabet, günümüzde global/bölgesel ölçekte etkin olmak isteyen tüm devletlerin bölge üzerinde etkinlik sağlamak istemesinden ötürü çoğunlukla "Yeni Büyük Oyun" olarak nitelendirilmektedir.

1917'deki devrim Azerbaycan'da politik hayatın somut olarak gelişmesine katkıda bulunmuştur. Azeri Türkleri 15 Nisan 1917'de bir "Kafkasya Kurultayı"nın toplanmasına önyak olmuşlardır. Sözü edilen kurultayda "Mahalli Federasyon" esası belirlenmiştir. Rtya

çıkan bağımsızlık ülküsü doğrultusunda Gence'deki Ademi Merkezîyet Partisi ile Bakü'deki Müsavat Partisi güçlerini birleştirmişlerdir.

İlk ihtilalin ardından Rusya'da kurulan geçici hükümet tarafından St Petersburg'daki Transkafkasyalı parlamenterler arasından bir Maveraya-yı Kafkas komitesi kurulmuş ve bunun merkezi olarak da Tiflis tayin edilmiştir.

Lenin'in liderliğindeki Bolşevikler, 28 Ekim/7 Kasım 1917'de Moskova'da kontrolü ellerine geçince Rus ordusu Transkafkasya'dan çekilmiş ve bölgede bir otorite boşluğu oluşmuştur. Bu boşluğu doldurabilmek amacıyla Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan temsilcileri ve ordu üst düzey görevlileri bir araya gelerek 15 Kasım 1917 tarihinde Maveraya-yı Kafkasya Komiserliğini (Hükümetini) kurmuşlardır. Sözü edilen hükümet, seçilmiş temsilcilerden oluşacak olan Kurucular Meclisi kuruluncaya kadar bölgeyi idare edecek ve yalnız iç sorunlarla ilgilenecekti.

Mayıs 1918'de Azeri Türkleri, Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını ilan ettiklerinde kendilerini Osmanlı korumasına sunmuşlardı. Ardından Osmanlı orduları Eylül 1918'de Bakü'yü ele geçirdiler ancak Balkan ve Suriye cephelerindeki sorunlar nedeniyle Mondros'u imzaladıktan sonra kenti boşaltmak zorunda kaldılar.

Kurtuluş savaşı devam ederken Kızıl Ordu, Nisan 1920'de Bakü'ye girdi ve 26 Nisan'da Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin kurulduğu ilan edildi.

Moskova, Orta Asya ve Hindistan'daki Müslümanları İngiliz emperyalizmine karşı harekete geçirmek ve bu sayede bölgede kendi yönetimini kurmak amacındaydı ancak feodal yapının ve İslam dininin önemli yer tuttuğu Orta Asya'da Sovyet iktidarının tutunması zor oldu.

İç savaş sırasında Bolşevik yönetiminin tarafını tutanlar olduğu gibi Bolşevizm'e karşı milliyetçi ayaklanmalar da görüldü. Bunların en büyüğü Türkmenistan'da gerçekleşti. Adını yapılan baskınlardan alan Basmacılar Hareketi üyeleri, 1917'yi izleyen beş yıl boyunca Fergana Vadisinde baskınlar yaptılar. Sovyet yönetimini epey uğraştıran Basmacı Hareketi, 1934'te son buldu.

30 Aralık 1922'de Rusya, Ukrayna, Belarus, Kafkas Cumhuriyetlerinin katılımıyla Moskova'da Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) kuruldu.

26 Ocak-2 Şubat 1924'te SSCB'nin ilk anayasası kabul edildi. 27 Ekim 1924'te Özbekistan ve Türkmenistan sosyalist cumhuriyetleri birliğe katıldılar.

Özbekistan sosyalist cumhuriyetinin oluşturulması sırasında yani 1924'te Tacikistan Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti de Özbekistan'a katılmıştır. 1929 da ise Tacikistan'a

ittifak cumhuriyeti statüsü kazandırılarak Özbekistan'dan ayrılmıştır. 1926'daki sayımda Tacikistan ve Kırgızistan'da oldukça önemli bir Özbek azınlığın olduğu görülmüştür.

5 Aralık 1936'da kabul edilen yeni anayasanın 13. maddesi SSCB'yi oluşturan 12 cumhuriyeti sayıyordu; Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan, Tacikistan, Rusya, Belarus, Ukrayna, Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan, Moldova.

Kazaklar 1917 ihtilalinden sonra kendi milli hükümetlerini kurma çabasına giriştiler. Kazak Milli Hükümeti 1920'de Alaş Orda'da Bolşeviklere yenik düşerek, Sosyalist hükümete tabi olmak zorunda kaldı. Kazakistan topraklarında, 20 Ağustos 1920'de Kırgız Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurulmuştur. 1924 Nisan ayında Çarlık Rusya'sı devrinden beri Kazaklar için kullanılan Kırgız kelimesinin yanlış olduğu kabul edilip, ülke adı Kazak Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti olarak değiştirilmiştir. 5 Aralık 1936'da kabul edilen Sovyetler Birliği'nin yeni anayasasında Kazak Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin statüsü yükseltilerek, birlik cumhuriyeti olmuştur.

Kırgızların kendi devletini kurma yolundaki yolları hem çok zorlu, hem de çok uzundu. Bugünkü toprakları içinde egemen Kırgız devletini oluşturma imkanının tohumu 1924 yılının Ekim ayında atıldı ve o tarihte Rusya Federatif Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti bünyesinde Kara-Kırgız Özerk Bölgesi kuruldu. Daha sonra Şubat 1926'da, Bölge'nin adı Kırgız Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti olarak değiştirildi. 1936 yılında ise, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği bünyesinde Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti oldu.

Yaklaşık 60 yıl Sovyet idaresinde kalan bu özerk cumhuriyetler, Gorbaçov'un Perestrorika ve Glasnost politikalarının verdiği esneklikten yararlanarak bağımsızlıklarını ilan etmeye başladı. İlk kez 23 Eylül 1989'da Azeriler'in ve 25 Ekim 1990'da Kazaklar'ın egemenlik ilanında bulunmasının ardından Sovyetlerin dağılma süreci başlamıştır.

4.2. SSCB'nin Dağılmasından Sonra Kafkasya Ve Orta Asya

4.2.1. Kafkasya’da Etnik Sorunlar ve Rus Siyaseti

Kafkasya terimi ilk olarak Dağıstan yerlileri tarafından 479 yılında kullanılmıştır. Zira Dağıstan’da Kafkas adında bir köy de vardır.

Kafkasya, Asya ile Avrupa arasında Akdeniz’den Karadeniz ve Azak Denizine kadar uzanan birbirine bağlı iç denizlerin meydana getirdiği bir su yolunun doğu ucunda aynı zamanda Hazar Denizine bağlanan ve önemli kara geçitlerinin bulunduğu stratejik bir bölgedir (BUDAK,1995, s.101).

Kafkasya bölgesini, kuzey, güney olarak ikiye ayırmak bölge ülkeleri üzerinde coğrafi konuma bağlı olarak yürütülen siyaseti anlamlandırmada büyük kolaylıklar sağlamaktadır. Buna göre, bugünkü Rusya Federasyonu yönetimi altında bulunan Adige, Karaçay-Çerkez, Kabardin-Balkar, Kuzey Osetya, Çeçenistan, İnguşetya, Dağıstan Kuzey Kafkasya’yı oluşturmaktadır. Güney Kafkasya ise 186.100 kilometrekarelik bir alanı teşkil eder ve büyük benzerlikler gösterdiği Kuzey Kafkasya’dan Kafkas sıra dağlarıyla ayrılır.

Bu noktada belirtmekte yarar var; bölge üzerinde uzmanlaşmış birçok araştırmacının Kafkasya bölgesinin kuzey-güney olarak ayıramayacağı zira; Kafkasya olarak adlandırılmayı hak eden bir bölge varsa onun da Kuzey Kafkasya olduğu görüşünde birleşmeleridir (İŞYAR, 2004, s.67-68).

Güney Kafkasya olarak adlandırılan bölgenin Türkçe’deki karşılığı “Kafkasya Ötesi”dir. Bu bölge Osmanlıca literatürde Maveraya-yı Kafkasya, Rus literatüründe Zakavkaz, Anglo Amerikan literatüründe Trans-Caucasus’tur. Ermenistan, Gürcistan, Azerbaycan’dan oluşmaktadır.

Kafkas sıra dağları kültürel çeşitlilik bakımından zengin bir bölgeyi kuzey-güney olarak ikiye ayırır; bölgedeki kültürel çeşitlilikte Kafkasya’nın engebeli ormanlık yapısının büyük payı olduğu söylenebilir. Zira topografya, buranın tarihin ilk çağlarından başlayarak kavimlerin sığınma yeri olmasına neden olmuştur. Çevredeki büyük güçlerin etkisinden kaçan düzen karşıtları Kafkasya’nın geçit vermez, çevreden izole olmuş bu güvenli sığınaklarına yerleşmeyi tercih etmiştir (ŞAHİN, 2001, s.35).

Bugün bölgede ayrıntıya inildiğinde birbirinden farklı 50’yi aşkın topluluk yaşamakta oluşuna şaşmamak gerekir. Bu topluluklara “Kafkas Toplulukları” adı verilir.

Kafkas topluluklarını üç ana grupta incelemek mümkündür:

1. Kafkas Kavimleri; Çerkezler (Abazalar dahil), Lezgiler, Çeçenler ve Gürcüler

2. İndo- Avrupa Kavimleri; Ermeniler,Osetler, Svanlar, Ruslar, İranlılar, Batı Avrupa toplulukları
3. Türkler; Kumuklar, Karaçaylar, Balkarlar, Nogaylar, Kafkasya Türkmenleri

Tablo 4.1. Kuzey Kafkasya Halkları

ÜLKE/BÖLGE	NÜFUSU (1989)	ETNİK GRUP
Dağıstan Özerk Cumhuriyeti	1.802.000	%27,5'i Avar, %15,6'sı Dargin, %12,9'u Kumuk, %11,3'ü Lezgi, %9,2'si Rus, %5,1 Lak, %4'ü Azeri, %4'ü Tabasaran, %3'ü Çeçen, %1,6 Nogay
Çeçen-İnguş Özerk Yönetim Birimi	1.300.000(Çeçen)*, 200.000(İnguş)*	–
Adigey Özerk Yönetim Birimi	432.000**	%68'i Rus %22,1'i Adige
Kuzey Osetya Özerk Cumhuriyeti	632.000	%53'ü Oset, %29,9 Rus, %5'i İnguş, %2'si Ukraynalı, %2'si Gürcü, %2'si Ermeni
Kabardin Balkar Özerk Cumhuriyeti	754.000	%48,2'si Kabardin, % 32'si Rus, %9,4'ü Balkar,
Karaçay- Çerkez Özerk Cumhuriyeti	415.000	%31,2'si Karaçay, %42,4'ü Rus, %9,7'si Çerkez
Abhazya Özerk Cumhuriyeti	524.000**	%35'i Migrel ve Svan, %18'i Abhaz, %14'ü Rus, %10'u Gürcü,
Acaristan Özerk Cumhuriyeti	400.000	%87,5'i Acar
Güney Osetya Özerk Yönetim Birimi	99.000	%66'sı Oset, %29'u Gürcü, %5'i Diğer Kafkas Toplulukları

Kaynak: ÖZEY, 2000, s.28-37

*1991 yılı verilerine göre.

**Adigey Özerk Yönetim Biriminin nüfusu 1995 yılı için 449.000 olarak, Abhazy Özerk Cumhuriyeti'nin nüfusu 1995 yılı için 550.000 olarak tahmin edilmektedir.

Tablo 4.2. Güney Kafkasya'daki Üç Ana Etnik Grup ve Nüfusları

ÜLKE	NÜFUSU (1989)	ETNİK GRUP
Azerbaycan	7.021.178*	%82,7'si Azeri, %5,6'sı Rus, %5,6'sı Ermeni, %3,3'ü Dağıstan Halkları
Gürcüler	5.400.841	%70,1'i Gürcü, %8,1'i Ermeniler, %6,3'ü Ruslar, %5,7'si Azeri, %3'ü Oset, %1,8'i Abhaz
Ermeniler	3.304.776**	%93,3'ü Ermeni, %2,6'sı Azeri, %1,6'sı Rus

Kaynak: ŞAHİN, 2001, s.36-45 ve AYDIN, 2003, s.377'den derlenmiştir.

*2000 yılı verilerine göre Azerbaycan'ın nüfusu 7.748.000'dir. Nüfusun %87'sini Azeriler, %3,2'sini Dağıstan Halkları (%2,2'si Lezgi, %2'si Rus, %2'si Ermeni, %2'si Avar, %1'i Taliş) oluşturmaktadır.

**2000 yılı verilerine göre Ermenistan'ın nüfusu 3.344.000'dir. Nüfusun %93,3'ü Ermeni, %1,7'si Kürt, %1,5'i Rus.

Kuzey ve Güney Kafkasya aynı coğrafi özelliklere sahiptirler. Coğrafi bütünlük aynı kültür çevresi oluşmasına sebep olur. Ancak sahip olunan coğrafi bütünlüğe rağmen hem Kuzey hem de Güney Kafkasya'da çok farklı kültürler gelişebilmiştir.

Bölgenin dağlık, engebeli yapısı buranın zengin bir kültüre aynı zamanda etnik bir yapıya sahip olmasına yol açar. Dil, din, gelenek, görenek, örf, adet gibi kültür öğelerinden biri ya da bir kaçı yönüyle ayrılan bu etnik topluluklar sayısal olarak da birbirinden farklıdır. Bu farklılık Transkafkasya'da günümüzde üç ana etnik gruptan doğan üç ayrı siyasal ünite (Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan) olarak kendini gösterse de etnik parçalanma bu bölünmeden çok daha fazladır (ŞAHİN, 2001, s.35).

Rusya Sovyetler döneminde kim olursa olsun bütün bölge uluslarının Sovyetleştirilmesi –etnik politik kimliklerin ikinci plana itilmesi- politikası gütmüştür. Dağılmasının ardından Rusya Federasyonu bölgeye barışı koruma söylemiyle girmektedir; ancak Rusya'nın geçmişten günümüze Çarlık İmparatorluğundan Rusya Federasyonuna kadar olan dönemde temelde uyguladığı böl ve yönet stratejisidir.

Rusya açısından Kuzey Kafkasya-Güney Kafkasya arasındaki Rus kontrolüne dayalı istikrar ve güvenlik birbiriyle sıkı sıkıya bağlantılıdır. Zira Rusya, egemenliği altında bulunan Kuzey Kafkasya'yı toprak bütünlüğü açısından hayati çıkar alanı, burayı etkilemesi ve ilintili olması bakımından Güney Kafkasya'yı da “kontrolü zorunlu alan” olarak görmektedir. Bu açıdan Rusya'nın güvenlik politikası öncelikle “yakın çevre”dir. Böylece Rusya, SSCB'nin dağılmasından hemen sonra Çeçenlerin bağımsızlık istemlerini göz ardı ederek tüm enerjisini Transkafkasya'da kontrolü yeniden tesis etme yönünde harcamıştır. Bu 3-4 yıl alan bir süreç olmuştur.

Kafkasya'yı önemli kılan başka nedenler de var;

1. Büyük ekonomik sıkıntılarla karşı karşıya olan Rusya'nın çıkış yolu olarak Kafkasya'daki zengin mineral kaynaklardan yararlanmak istemesi. Zira Kuzey Kafkasya'da petrol ve doğalgaz rezervlerinin, demir yataklarının yanı sıra buranın ülke içinde başka yerlerde bulunmayan kömür yataklarına da sahiptir.
2. Transkafkasya'nın zengin enerji rezervlerine sahip oluşu.
3. Rusya SSCB döneminde olduğu gibi bugünde Türklük bilinci yanında İslam dininden endişe etmektedir çünkü Rusya, Orta Asya ve Kafkasya'daki bu türden eğilimlerin sınırları içine yayılmasından ve bu suretle bölünme tehdidiyle burun buruna gelmekten korkmaktadır.
4. Kuzey Kafkasya ve Güney Kafkasya arasındaki kültürel bağlar bölünme sendromu iliklerine kadar işlemiş Rus yönetimini korkutmaktadır.

Büyük önem arz eden Kafkasya'nın kontrolü sorunu Rusya Federasyonu'nu bölgede bir çok karanlık eylemin faili suçlaması ile karşı karşıya bırakmıştır.

Ariel Cohen'e göre, Eski Sovyetler Birliği'nin gücünü aynı biçimde, aynı etki alanı içinde geri getirme çabası 1992'nin başında başladı. Tamamen askeri bir mücadele biçiminde olmasa da ordu, istihbarat servisleri Kafkasya'nın güney bölgesinde gizli eylemler, diplomatik ve ekonomik önlemler gibi geniş bir kuvvet yelpazesi kullanarak işleri yoluna koymaya çalışmaktadırlar.

Ordu ve istihbarat servislerinin karanlık eli Moldova, Gürcistan, Azerbaycan, Tacikistan ve en son olarak da Ukrayna'da görülmüştür; ancak bu tür olayların ortaya çıkabilmesi için Rusya'ya bölgede doğrudan ya da dolaylı denetim imkanı sağlayacak konularda ülke içinde önemli sayılabilecek politik direncin olması gereklidir. Rusya'nın tepkisini çekebilecek politik dirençler askeri üslere ya da Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) üyeliğine karşı çıkma, en önemlisi petrol boru hattının söz konusu bölge devletlerinden Rusya dışındaki üçüncü bir ülkeye uzatılması isteğidir. Biraz ironik olsa da böylesi isteklere sahip bölge devletlerinin devlet başkanlarına ya da kabinenin söz sahibi üyelerine yönelik gerçekleştirilebilecek suikastlere, bir süre sonra ortaya çıkabilecek etnik temelli çatışmalara hazırlıklı olması gerekir.

Moskova gerek boru hatları yoluyla gerek askeri üsler ya da BDT üyeliği yoluyla olsun temelde Kafkasya ve Orta Asya'yı denetimi altında tutmak istemektedir. Zira boru hatları toprakları üzerinden geçen bir Rusya, bölgede büyük ölçüde denetim yeteneğine sahip ülke durumuna gelecektir. Eğer boru hatlarının Rusya dışındaki bir bölgeden geçirilmesi söz konusu olursa bu durum Rusya için ürkütücüdür zira bunu başaracak ülke ekonomik kalkınmasını gerçekleştirecek ve giderek Rusya'nın egemenlik alanından çıkacaktır. Böylesi bir gelişimi engellemek için Kafkasya'daki "dondurulmuş istikrarsızlık ortamından" (Azerbaycan'daki Dağlık Karabağ sorunu, Gürcistan'daki Güney Osetya, Acar, Abhaz sorunları) yararlanmak en uygun seçenek olacaktır.

Cohen, sürecin işleyişini şöyle özetliyor; "birbirleriyle mücadele eden siyasi çıkarlar sık sık yerel elit tabakaları iktidardaki fraksiyona karşı çıkmaya ve bu mücadelede Moskova'nın desteğini almaya itmektedir. Rus petrol yöneticileri ve askeri komutanlar da metropolis ile bağlantılarının devamına önem vermektedirler. Bu emperyalist genişleme için klasik bir senaryodur. Bütün bu örneklerde ortak olan şey Rusya'nın desteği olmadan Moskova yanlısı fraksiyon kendi bölgesinde üstün duruma geçememektedir ve (böylece Moskova) bu çatışmaya barışçıl bir çözüm bulmaya zorlanmaktadır" (COHEN,1996, s.5).

Şahin de aynı noktayı vurguluyor ve Kuzey Kafkasya'da eski bir alışkanlıkla şiddete dayalı çözümlere(!) başvuran Rusya'nın kendi sınırları dışındaki topraklarda önce etnik problemleri vasıta yaparak (ya da etnik problemler yaratıp bunları kullanarak) burada yer alan ülkeleri zor duruma düşürdüğünü sonra ise etnik sorunların çözümünde "uzlaştırıcı" rolü üstlendiğinin altını çiziyor (ŞAHİN, 2001, s.33-34).

4.2.1.1. Gürcistan'da Etnik Sorunlar ve Rus Siyaseti

Rusya'nın etnik sorunlar yaratarak ya da var olanları körükleyerek güçsüzleştirdiği ülkeleri egemenliği altına almasına Gürcistan tipik bir örnek teşkil etmektedir.

Tiflis'teki bağımsızlık gösterileri 9 Nisan 1989'da Kızıl Ordu tarafından kanlı biçimde bastırıldıktan sonra ülke, uzun süre iç karışıklıklardan başını kaldırıp asıl sorunlarına yönelemedi. Bunun nedenlerini biraz da Gürcistan'ın nüfus yapısında (diğer iki Transkafkasya devletine nazaran daha az homojen olmasında) aramak yanlış olmaz sanırım.

Gürcistan 3 Güney Kafkasya ülkesinden ana etnik grubun en az olduğu ülkedir. Ermenistan'da Ermeniler nüfusun %93-95'ini, Azerbaycan'da da %85-87'sini oluşturduğu halde Gürcistan'da Gürcülerin oranı %70'ler civarındadır. Ülkede oranı %5'in üzerinde olan üç etnik grup vardır. Aslında Gürcüler kendi içlerinde de Megrel (Lazlar) ve Svanlar olarak da iki ana gruba ayrılırlar. Bunun yanı sıra ana etnik grubun içinde Gruliler, Kartlar gibi alt etnik gruplardan bahsedilebilir. Diğer Güney Kafkasya devletlerine nazaran ülkede ulusçuluğun tarihi geleneklere dayanmamasının, ulusal bilinç konusunun her zaman için önemli sorunlardan birini teşkil etmesinin nedeni de budur (BUTTANRI, 2004, s.146-147). Ülkenin sahip olduğu böylesine karmaşık etno-politik yapı Rusya'nın manipülasyonları için açık alan yaratmaktadır.

4.2.1.1.1. Abhazya Sorunu

Gürcistan'da 3 Nisan 1989'da yaşanan olaylar nedeniyle görevinden istifa eden üst düzey yöneticiler ülkede komünist parti dışında yeni siyasal oluşumların temellerini attılar. Temmuz 1989'da beklenen oldu ve Rus destekli Abhaz-Gürcü gerginliği başladı.

Sovyetler döneminde Gürcistan'a bağlı özerk statüde olan Abhazya, SSCB'nin dağılmasından sonra Gürcistan'dan tek yanlı bağımsızlığını ilan etti.

Ağustos 1992'de Rusya'nın desteği ile Abhazların bağımsızlıklarını ilan etmeleri ve 200.000 Gürcü'yü Abhazya'yı terk etmeye zorlamaları üzerine ülkenin parçalanması gündeme gelince bir çıkış yolu olarak SSCB'nin son dışişleri bakanı Eduard Shevardnadze parlamento başkanlığına getirildi. Önceleri BDT'ye katılmayı reddeden ve Gürcistan'da Rus

askeri üslerine izin vermeyen Shevardnadze, birçok kere ölümle tehdit edildikten sonra, Gürcistan'ın BDT'ye katılmasına ve Rus askeri üslerine yeşil ışık yakmak zorunda kaldı.

Gürcü yönetiminin geri adımından kısa süre sonra ülkedeki iç çatışma ortamı birdenbire son buldu ve 4 Nisanda Gürcü-Abhaz ateşkes anlaşmasının imzalanabilmesi için ortam oluştu. BDT Ortak Barış Gücü adı altında 3000 Rus askeri ateşkesin devamlılığını sağlamak üzere bölgeye konuşlandı.

Abhazya'nın siyasi coğrafyadaki yeri bize etnik bölünmeye ilişkin belli başlı ip uçları veriyor. Abhazya, Gürcistan'ın kuzeyden Karadeniz'e çıkış noktasıdır. Rusya Abhaz ayrılıkçıları destekleyerek ve bölgenin Gürcistan'dan ayrılmasını büyük ölçüde gerçekleştirerek Abhazya'daki uzun Karadeniz kıyı şeridini kontrol etmekte ve Gürcistan'ın petrolü ihraç ettiği Poti, Supsa, Batum limanlarına yaklaşmış olmaktadır (COHEN,1996, s.7).

2000'de Abhazya sakinlerine Rus pasaportunun dağıtılması ve Rusya Federasyonu'nun Adler şehri ile Abhazya'nın başkenti Sohumkale arasında demiryolunun açılması nedeniyle Rus-Gürcü ilişkilerinde gerginlik yaşanmaktadır. Gürcistan'ın Abhazya'ya yönelik ekonomik-siyasi ambargoları da bu gerginliğin yeni halkasıdır.

Bununla birlikte Çeçen komando eğitim kamplarının Abhazya'dan idare edildiği yolunda söylentiler yayıldıkça Moskova Çeçenistan'ın müttefiki Abhazlara daha az destek vermeye başlamıştır.

Bunu yanı sıra 2004'te Gürcistan'da yapılan seçimleri Rusya'ya karşı Batı yanlısı aday Mihail Saakaşvili'nin, ardından Ukrayna'daki seçimlerde Batı yanlısı aday Yuşçenko'nun (biraz sıra dışı ama aynı yöntemlerle) seçilmesi Rusya'nın hakimiyet kurmak istediği bölgelerde yenilebileceğini göstermesi bakımından önemlidir. Bölge üzerine çalışan uzmanlar, Abhazya'nın da aynı rüzgardan etkilendiği görüşündedirler.

Öyle ki bu rüzgarlar 3 Ekim 2004'te yapılan Abhazya devlet başkanlığı seçimlerini beklenmedik bir adayın kazanmasına yol açmıştır. Devlet başkanlığı seçimlerini Rusya'nın desteklediği güçlü aday Raul Hacimba karşısında Sergey Bagapş'ın kazanması bu küçük ülkedeki dönüşümü ortaya koyması bakımından önemlidir. Sergey Bagapş, önceki "sıra dışı devrimler" in aksine Batı yanlısı (Gürcistan, ABD, AB) değildi. Seçimleri önemli kılan Abhaz halkının Rusya Federasyonu'nun gölgesinden ve yozlaşmış yönetimden kurtulmak istediğini açıkça ortaya koymasındır.

Savaşa dönüşen mücadele her iki taraf arasındaki barış umutlarını büyük ölçüde tüketmiş, Abhazya'yı sosyal, ekonomik bir yıkımla karşı karşıya getirmişti; ancak Abhaz halkının değişim talebi sorunun çözümü için cılız da olsa bir umut ışığı veriyor.

Bütün bunlara ek olarak Gürcistan Devlet Başkanı Saakşvili'nin Gürcistan'ın Batı dünyası ile hızla bütünleşebilmesi için toprak bütünlüğünü tekrar sağlamak konusunda acele etmekte olduğu hatta Acaristan'ı merkezi yönetime bağlamayı başardığı ileri sürülmektedir. Bölgeyi kendisine bağlamak için dış dünyayla bağlantısını kesen Gürcistan, bölge halkını kazanmak için de çeşitli adımlar atmaktadır. Bu amaçla bölgenin Türkiye ile olan bağlantısını sınırlandırmış; ancak Rusya ile olan bağlantısına dokunulmamıştır. Saakaşvili'nin "biz karşılıklı anlayışla aramızdaki meseleyi halledebiliriz, bizim komşu ve kardeş olarak Abhaz halkından daha yakınımız yoktur" ifadeleri ve Gürcistan Başbakan'ı Zurab Jvaniya'nın hükümetin basın sekreterliğine Abhaz kökenli gazeteci Leyla Avidzba'yı ataması bölge halkını kazanmaya yönelik girişimlerdir. Böylece Rusya'nın "divide et impera" böl ve yönet politikasına karşı bölgede istikrar için gerekli olan birleşme umutlarını canlandıracak bir çok neden var elimizde.

Bunlara karşın henüz sevinmek için çok erken sayılır çünkü seçimlere Rus aday itiraz etmiş ve Abhazya genelinde seçimlerin yenilenmesi talebiyle Yüksek Mahkemeye başvurmuştur. Yüksek Seçim Kurulu mahkeme'nin kararını beklemeden Baagaş'ın seçimleri ilk turda %50,08 ile kazandığına hükmetmiştir.

Kararın ardından Baagaş, 6 Aralık 2004'te yemin ederek devlet başkanlığı koltuğuna oturacağını ilan ettiyse de 5 Aralıkta Sohum'da dört bombanın patlaması ve Hacimba taraftarlarının devlet başkanlığı sarayını işgal etmesi ile ipler gerilince Baagaş, yemin töreninden vazgeçmiş buna karşılık Hacimba da geri adım atarak devlet başkanlığından vazgeçtiğini açıklamıştı.

Bu arada adayı kazanamayan Rusya bölge ile arasındaki sınır kapılarının kapatılabileceğinin ve bölge ile Rusya arasındaki demir yolu ulaşımının durdurabileceği tehdidinde bulunuyordu. Aslında Türkiye ile olan çok küçük ölçekli ticareti göz ardı edilirse bölge için Rusya önemli ticaret ortağıdır. Rusya'ya ulaşımın durması ticaretin de tümüyle sona ermesi demektir. Böylece Moskova, Baagaş üzerinde baskı kurmak amacındaydı ve de başarılı oldu (ASLANLI, 2005(c), s.19).

Tarafların geri adım atmaları tansiyonu düşürmüş, Rusya Federasyonu Başsavcı yardımcısı Kolesnikov'un arabuluculuğu ile eski devlet başkanı Vladimir Ardınba, Sergey Baagaş, Raul Hacimba arasında bir anlaşma imzalanmıştır. Anlaşmaya göre Baagaş, devlet başkanlığı için, Hacimba ise devlet başkan yardımcılığı için tek liste halinde seçime gideceklerdi.

14 Ocak 2005'te 12 Ocakta yapılmış olan seçimlerin sonuçları ilan edilmiştir. Buna göre, Bagapş devlet başkanlığını Hacimba ise başkan yardımcılığını garantilemiştir. Her ne kadar seçimler değişimi amaçlasa da Rusya Abhazya sorununa dahil olarak istediğinin tam karşılığı olamasa da onun bir eksiğini elde edebilmiştir. Aslında bu küçük ülkede yaşanan gelişmelerin gelecek açısından umut verici büyük anlamları vardır. Bu gelişmeler umut vericidir zira Buttanrı'nın da belirttiği gibi Gürcistan'daki sorunların çözümü Kafkasya'nın barış ve istikrar havzasına dönüşmesi açısından hayati önem taşımaktadır.

Aslanlı'ya göre yaşanan gelişmeler, 2005 için olmasa bile orta vadede Gürcistan'ın birleşeceğini gösteren işaretlerdir. Bununla birlikte Abhazya'daki seçimlerde yaşananlar, Rusya'nın bölge üzerinde kontrol mücadelesini uzunca bir süre bırakmayacağını ve Batı-Rusya arasında bölge üzerinde yaşanan kontrolü altına alma sürecinde Rusya'nın ancak yavaş yavaş geri adım atacağını ortaya koyması bakımından da önem taşımaktadır.

Kanbolat'a göre, 3 Ekimdeki seçimle başlayan süreç, özelde, değişim ve kimlik isteyen Abhaz halkının karşısında Rusya Federasyonu'nun Abhazya'da sonun başlangıcına geldiğini göstermektedir. Süreç işledikçe günden güne Abhazya'da Rusya'nın işgalci görünümü artacaktır. Şayet Gürcistan ve Ukrayna kalelerinin yitirilmesini Abhaz kalesinin de yitirilmesi (ki bunu zaman gösterecek) izlerse o zaman SSCB sonrası kurulan BDT için de sonun başlangıcına geldiği söylenebilecektir çünkü Gürcistan, Ukrayna ve Abhazya'daki gelişmeler ister istemez Azerbaycan, Ermenistan ve Orta Asya ülkelerini etkileyecektir (KANBOLAT, 2004, s.15).

4.2.1.1.2. Güney Osetya Sorunu

Gürcistan Yüce Sovyet'inin Mart 1990'da ülkedeki Komünist yönetimin tek parti iktidarını kaldırması kararı üzerine tahminler bir kez daha gerçekleşti ve Ağustos 1990'da Güney Osetya Özerk Bölgesi Gürcistan'dan ayrılma kararı aldı. Gürcistan parlamentosu bu ağır isteğe Güney Osetya'nın özerk statüsünü kaldırarak yanıt verdi ve Gürcistan'da Abhazya'dan sonra Güney Osetya nedeniyle bir kez daha iç savaş tehlikesiyle karşı karşıya kaldı. Güneydeki Osetler'in bağımsızlık istemelerinin sebebi Kuzey Osetya ile birleşme arzusu idi. Bugün için Güney Osetya sorunun çözüm yoluna girdiği söylenebilir.

14 Kasım 1990'da Gürcistan Yüce Sovyeti Başkanlığına milliyetçi Zviad Gamsakhurdia seçildi. Mart 1991'de Gamsakhurdia, SSCB'nin devamı için yapılan referanduma ve yeni birlik anlaşmasına katılmayı reddetti. Yüce Sovyetin 9 Nisan 1991'de bağımsızlık ilanının ve Gamsakhurdia'yı devlet başkanı olarak seçmesinin ardından Ağustos 1991'de komünistler yönetimi ele geçirmek için darbe girişiminde bulundular.

4.2.1.1.3. Diğer İç Sorunlar

Gürcistan'ın bir başka sorunlu bölgesi Acaristan, Şevardnadze'ye muhalefetin en güçlü olduğu bölgedir. 1995'te kabul edilen Gürcü Anayasasında Acara'nın özerk statüsüne değinilmemiş olduğunu ileri sürerek ayaklanan Acarlar, bağımsızlıktan çok otonomilerinin devamını garantilemek amacındadırlar. Aynı zamanda bölge, Gürcistan'ın önemli limanlarından Batum limanını içine almaktadır.

Erken üretim petrolünün taşınmasında öngörülen petrol boru hattı güzergahlarından biri de Bakü-Batum güzergahıydı; ancak 1995'te yaşananlar söz konusu boru hattını tercih dışı bırakmıştır. Rusya Federasyonu Batum'u stratejik öneme sahip bir bölge olarak görmektedir ve burada bir Rus askeri üssü vardır. Acar lider Aslan Abaşidze'nin Rusya ile içinde bulunduğu yakın ilişkiler, 2002 yılı içinde Moskova'da üst düzey temaslar gerçekleştirilmesi, Batum'da konuşlu Rus birliklerinin tamamına yakınının Acaristan yönetimi tarafından karşılanması aynı oyunun burada da sahneye konduğu konusunda şüpheler uyandırmaktadır.

Bunun yanı sıra şimdilerde Ahılkelek'te yoğun olarak yaşayan Ermenilerin bağımsızlık talepleri dikkati çekmektedir. Ahılkelek'te bir Rus askeri üssü bulunmakta, aynı zamanda bölge hem kuzeyden Ermenistan'a sınır olmakta hem de Türkiye'ye çok yakın bir konumda bulunmaktadır.

2001 itibariyle halen Abhazya ve Güney Osetya bölge sınırlarında barış gücü olarak Acarya-Türkiye sınırında ise sınır polisi olarak Rus askerleri görev yapmaktadır ve bu

bölgelerde Gürcistan denetimi fiilen ortadan kalkmış durumda olsa da bu ülkelerde özellikle Abhazya’da yaşananlar umut vericidir.

4.2.1.1.4. Gürcistan’ın Rusya Açısından Önemi

Kafkas dağlarının eteğine yerleşen Gürcistan, bölge için kilit rol oynamaktadır. Kuzeyden Rusya, güneyden Türkiye ve Ermenistan, doğudan Azerbaycan’la komşu olan ülke Kafkasya’nın deniz bağlantısını tek başına sağlamakta olup Orta Asya’ya açılan ulaştırma ve ticaret yollarının (sözelimi; yeni İpek Yolu olarak anılan “Avrupa, Asya, Kafkasya Ulaşım Koridoru” Gürcistan’dan geçmektedir) merkezindedir. Bölge üzerine çalışan pek çok uzman ise Gürcistan’ın tamamen Moskova’nın kontrolüne girmesi durumunda Azerbaycan’ın bağımsızlığının hiçbir anlam taşımayacağı konusunda hemfikirdir.

Stratejik partnerlerin yani Rusya ile Ermenistan’ın, Azerbaycan ile Türkiye’nin kara bağlantısını bu ülkenin sağlıyor olması da başka bir noktadır.

Enerjinin ulaştırılmasında böylesine kilit rol oynayan bir ülkenin bölgeyi denetimi altında tutmak isteyen Rusya’nın ilgisini çekmesi kaçınılmazdır. Rusya’yı Batı ile dengelemeyi zorunlu gören Gürcistan NATO üyeliği konusunda istekli davranmaktadır. Tam aksine Rusya, Gürcistan’ın Batı ile ilişkilerini geliştirmesi ve NATO’ya üye olma isteğinden rahatsızdır. Moskova’nın isteği Gürcistan’ın Rusya ile yakın ilişkilere geri dönmesidir. Gürcistan ise Rusya ile yakın ilişkileri bu ülkenin yörüngesine girme şeklinde algılamaktadır.

Gürcistan’ın Batı ile dengeleme stratejisinden yeterince rahatsız olan Rusya, BDT içinde vize uygulamasına başlayacağını belirterek zayıf rakibi üzerinde ekonomik baskı kurmaya çalışmaktadır. Zira Rusya’da yaklaşık 700 bin Gürcü işçi çalışmaktadır. Vize uygulamasıyla ülkelere geri dönecek olan işsizler zor durumdaki Gürcü ekonomisi için olumsuz etki yaratacaktır.

Özellikle Putin döneminde Gürcistan üzerindeki baskılar artmıştır çünkü ekonomik bakımdan güçsüz bir Gürcistan, etnik ayrılıkçılığın yürütülebilmesi için uygun bir ortamdır. Etnik çatışmalara boğulmuş bir Gürcistan BTC projesinin hayata geçirilmesini olanaksızlaştıracaktır çünkü Azerbaycan petrolünün BTC ile dışarı çıkması Gürcistan üzerinden geçmesini gerektirmektedir.

Böylesi bir tavır alış bölgeye yönelik tutumunu yumuşattığı düşünülen Rusya'nın Bakü-Tiflis-Ceyhan hattının (BTC projesi) engellenmesini hala stratejik çıkarı olarak algıladığını ortaya koymaktadır.

Buna karşılık Gürcistan, Rus baskısını ABD ve onun bölgedeki müttefiki Türkiye ile dengelemeye gayret etmektedir. Gürcistan bu yöndeki tavrını Irak savaşında kendi hava üslerini ABD'ye kullandırmakla kanıtladı. ABD de Hazar havzası çıkış yollarını garanti altına almak açısından söz konusu ülkeye desteğini eksik etmemektedir. Gürcistan'ın ABD'den yardım alan ülkeler sıralamasında kişi başına düşen yardım bakımından üçüncü sırayı alması bunun bir göstergesidir.

4.2.1.1.5. Gürcistan'ın Türkiye Açısından Önemi

Hazar Havzası kaynaklarının dış dünyaya iletilebilmesi için bir köprü başı konumunda olan Gürcistan, Rusya ve SSCB'nin dağılmasından sonra bölgeye ilgisi artan Türkiye tarafından kendi yanına çekilmesi gerekli komşu olarak algılanmaktadır.

Gürcistan Kafkasya, özellikle Azerbaycan ile kara bağlantısını sağlamak bakımından, ve Orta Asya'ya açılan ulaştırma ve ticaret yollarının merkezinde olduğundan Türkiye'nin bu bölgelere yönelik ticari, ekonomik ya da olası askeri faaliyetlerinde köşe taşı durumundadır. Coğrafi açıdan diğer önemli faktör Gürcistan'ın Rusya Federasyonu ve Türkiye arasında bir tampon bölge oluşturmasıdır. Bu nedenle mümkün olabilen ölçülerde bağımsız ve güçlü bir Gürcistan Türkiye'nin güvenlik algılamasında zorunluluk teşkil etmektedir. Buttanrı'ya göre Gürcistan ile ilişkilerimizin temelinde de bu unsur yer almaktadır. Rusya, İran, Ermenistan dikey çevrelemesine Türkiye, Gürcistan, Azerbaycan yatay açılımıyla karşılık verilmektedir (BUTTANRI, 2004, s.162-63).

Gürcistan açısından bakıldığında Türkiye, hem Batıya açılan kapı ve ekonomik gelişmesine katkıda bulunabilecek önemli bir güç, hem de Rusya Federasyonu'nun nüfuzunu dengeleyebilecek bir komşudur. Bu nedenle Gürcistan yönetimi Türkiye ile ilişkilere büyük önem vermektedir.

Her iki tarafı bağlayan diğer bir unsur Bakü-Tiflis- Ceyhan projesine ortak olmadır.

Siyasi çıkarlar tarihten gelen Türk- Gürcü çekişmesinin bir kenara itilmesini sağlamış; 1992'nin Temmuz ayında Başbakan Süleyman Demirel bölgeyi ziyaret etmiş ve iki ülke arasında “Dostluk, İşbirliği, İyi Komşuluk Anlaşması” imzalanabilmişti. Sözü edilen anlaşmayla her iki ülke “birbirlerinin toprak bütünlüğüne, egemenliğine, bağımsızlığına, toprak bütünlüğüne saygı göstermeyi” ve “sınırların dokunulmazlığı ile iç işlerine karışmamayı” yükümlendikleri gibi, taraflar “kendi topraklarında karşı tarafın toprak bütünlüğü ve yasal düzenini zor kullanarak değiştirmek isteyen örgüt, grup ve şahısların faaliyetlerine mani olmayı taahhüt” etmişlerdi. Böylece PKK'nın Gürcistan'da faaliyette bulunmasının önüne geçmeye çalışan Türkiye, karşılığında kendi topraklarında Abhaz ayrılıkçıların örgütlenmelerine müsaade etmeyecekti. Öneme atfen Türkiye, Gürcistan'ın desteğini alabilmek için ülkedeki olaylar sırasında sorunların barışçıl yoldan çözümüne katkıda bulunabileceğinin altını çizdi. Açık olarak Rusya'nın aksine Gürcistan'ın toprak bütünlüğü Türkiye'nin çıkarıdır ve bu açıdan Türk-Rus çıkarları Gürcistan konusunda çatışmaktadır.

Hazar petrolünün Batıya ulaştırılmasında Gürcistan, Türkiye'nin tercih ettiği bir güzergah oldu. Bu çerçevede Türkiye, Gürcistan'ın Rus ekseninden uzaklaştırılmasını sağlamak için girişimlerde bulundu. 21 Ekim 1994'ten itibaren bu ülkede görev yapmakta olan Birleşmiş Milletler Gözlemci Misyonu'na (UNOMIG) 5 askeri gözlemci ile katkıda bulundu. Ülkedeki sorunların çözümlenebilmesi için Gürcü-Abhaz taraflar arasında AGİT 'in başlattığı Cenevre Süreci çerçevesinde yürütülen diyalogu destekleyerek 7-9 Haziran 1999'da İstanbul'da tarafları bir araya getirerek barış sürecine katkıda bulunmaya çalıştı.

Siyasi girişimlerin yanı sıra Türkiye, ekonomik anlamda da ülkeye yardımcı olmaya çalıştı. Ocak 2000'e kadar bu ülkeye açılan Türk Eximbank kredileri 41.500.000 \$ düzeyine ulaştı. Kuruluşundan bu yana Gürcistan'ın en önemli ticari ortağı haline geldi; 1992'de 17.900.000 \$ olan ticaret hacmini geliştirerek 1997'de 239.400.000 \$, 1998'de 251.800.000 \$ düzeyine 2001'de ise 271.280.781 \$ düzeyine yükseltti. Gürcistan'ın toplam dış ticaretinin %17'sini (2000 yılı verilerine göre) elinde bulundurmakla Türkiye, sahip olduğu ticari bağları bu ülkeyi siyasi baskı altında tutabilmek için kullanan Rusya (%15.4) karşısında önemli bir alternatif oluşturabildi.

Siyasi ve ekonomik desteğin yanı sıra Türkiye, Gürcü ulusal ordusunun kurulmasına yardım amacıyla bu ülkeye 1998'de 5.500.000 \$, 1999'da 3.800.000 \$, 2000'de de 4.000.000

\$, Temmuz 2002'de 3.750.000 \$ aktardı. Türkiye, 1997'de Gürcü subaylara askeri eğitim vermeye ve Gürcistan'daki Marneuli askeri havaalanını onarmaya başladı.

Gürcistan eski devlet başkanı Eduard Şevardanadze'nin stratejik ortaklık olarak adlandırdığı işbirliğine karşılık Gürcistan, Marneuli havaalanından Türk savaş uçaklarının da Mart 2000'den itibaren yararlanabileceğini duyurdu.

Erken petrol güzergahı konusunda Gürcistan lehine Bakü- Supsa hatına destek veren Türkiye'ye karşılık, Gürcistan, ana ihraç boru hattı olarak Bakü-Tiflis-Ceyhan projesine destek verdi; ancak bu destek dönemin devlet başkanı Şevardnadze için pahalıya mal oldu. Zira petrol boru hatları konusunu görüşmek üzere dönemin başbakanı Tansu Çiller'in ziyaretinden yalnızca iki gün önce 29 Ağustos 1995'te saldırıya uğradı. Ardından Bakü-Ceyhan hattını desteklediğine dair yaptığı açıklamadan birkaç gün sonra 9 Şubat 1999'da ikinci bir suikast girişimine maruz kalan Şevardnadze, suikastların ve hemen ardından ülkesinde çıkan askeri ayaklanmanın sorumlusunun boru hatlarının ülkesinden geçmesine karşı olan dış güçler olduğunu bizzat açıkladı (AYDIN, 2003, s.416-421).

Bazen olaylara kuş bakışı göz atmak bize yeterli bilgiler verebilir. Burada da Gürcistan'ın önemli konumu bölgede örtülü de olsa rekabet halinde bulunan Türkiye-Rusya arasında bir çatışma alanı oluşturmaktadır. Türkiye için Kafkasya'nın istikrarı hem kendisini bir çatışmaya sürüklemekten alıkoymasını bakımından hem de kültürel yakınlık fırsatını ekonomik ve ticari kazanca dönüştürebilmek bakımından önem taşımaktadır. Böylece Türkiye, Gürcistan'ın toprak bütünlüğünden yana tavır almıştır. Tam aksine Rusya açısından Gürcistan'ın bağımsızlığı büyük ölçüde Kafkasya'nın kontrolünün yitirilmesine yol açabilecek bir durumdur.

Bununla birlikte çatışma alanları savaş için olduğu gibi barış ve işbirliği için de bir zemin oluşturabilir. Buna göre Kafkasya'da istikrar enerji güvenliği için gereklidir. Özellikle enerjinin güvenliği Batı Avrupalı büyük tüketiciler için olmazsa olmaz koşuldur. Rusya Federasyonu görünürde kuruluşundan bu yana Batı ile ilişkilerini yoluna koyma, imajını düzeltme çabası içindedir; ancak bölgede sürekli istikrarsızlık kaynağı olacak bir Rusya'nın Batı'dan uzun vadede destek görebilmesi ise zordur. Bunlara ek olarak şu anda bölgede hakimiyet kurma yolunda ilerleyen Rusya, karşısında onun hakimiyetinde bir bölgeyi istemediğini örtülü olarak beyan eden bir Amerikan yönetimi bulmaktadır. Gürcistan'daki Kadife Devrim, Ukrayna'daki Turuncu Devrim bölgedeki Rus faaliyetlerinden rahatsız olan ABD'nin neler yapabileceğini ortaya koyuyor. Bu durum Rusya için kabullenmesi zor bir durumdur ancak kabul edilmesi gereken bir gerçeği görmesini sağlaması bakımından da

hayatidir. Hayatidir; çünkü eğer Rusya bu gerçeği kabullenebilirse Kafkasya’da ve Orta Asya’da Türkiye ve Rusya’nın istikrar için çalışması, iki ülkenin ortaklık oluşturmaları mümkün olabilir. Zira Rusya’nın bölgeye ilişkin politikalarında önemli ölçüde yumuşama yaşanmıştır. “Başlangıçta Hazar havzasında ve Orta Asya’da üretilen tüm petrol ve doğal gazın kendi ülkesi üzerindeki güzergahlarda nakli gibi aşırı taleplerle ortaya çıkan Rusya daha sonraları tutumunu yumuşatmıştır” (BUTTANRI, 2004, s.93).

Aksi halde ABD ve Batı Avrupa ile sürtüşmeli bir Rusya uluslar arası arenada giderek yalnızlaşacaktır.

Bunun yanı sıra eski emellerine geri dönen Rusya, bölgeye zaten adım atmış olan ABD ile özellikle Hazar havzası kaynakları için mücadeleye girebilecektir; ancak bu mücadele bölgeye istikrarsızlık getireceğinden tedirgin Batılı müşteriler söz konusu bölge kaynaklarına ilgi göstermeyeceklerdir. Açık olarak Rusya, eski alışkanlıklarını bir kenara itmek zorunda olduğunu görmelidir.

4.2.1.2. Azerbaycan’da Etnik Sorunlar ve Rus Siyaseti

Ermeni nüfusunun yoğunlukta olmasına rağmen Karabağ, 1921 tarihinde Komünist Rusya ile Türkiye arasında imzalanan anlaşmaya dayanarak 1923’te özerk bölge statüsü verilerek Azerbaycan’a bağlanmıştır.

Ermeniler ile Azeriler arasında bölgede meydana gelen çatışmalar 1988’de tırmanmıştır.

Bölge 20 Şubat 1988’de Azerbaycan, Ermenistan, ve SSCB Sovyetlerine başvurarak Azerbaycan’dan ayrılmak ve Ermenistan’a bağlanmak istediğini dile getirdi. Azerbaycan Yüce Sovyeti, birlik cumhuriyetlerin uzlaşması olmaksızın cumhuriyet sınırlarının değiştirilemeyeceği gerekçesiyle bağımsızlık kararını reddetti. temmuz 1988’de SSCB Yüce Sovyeti Ermenistan Yüce Sovyetinin Dağlık Karabağ’ı Ermeni Cumhuriyeti topraklarına katma kararını reddederek Ocak 1989’da Dağlık Karabağ’da yönetimi devraldı.

Bağımsızlığının ardından Azerbaycan, 26 Kasım 1991'de Karabağ'ın özerklik statüsünü reddederek bölgeyi Azeri yönetimine bağladığını açıkladı. Karabağ Ermenileri buna 10 Aralıkta bağımsızlık için halk oylaması yaparak karşılık verdiler.

Olayların seyrini etkileyen diğer önemli gelişme 1991 sonbaharında Ayaz Muttalibov yönetiminin Rusya'yı 1990 yılında imzalanmış bulunan petrol sözleşmesi ve konsorsiyumundan çıkarması olmuştur. Söz konusu anlaşmaya göre Sovyet yönetimine ve ABD'nin Amaco Şirketine petrol gelirlerinden %40'ar, Azerbaycan yönetimine ise %20'şer pay verilmişti. Bu durum Rusya'nın dikkatini bölgeye yoğunlaştırmasına neden oldu.

1990'lı yılların başlarında uluslar arası toplum henüz Dağlık Karabağ sorununun farkında değildi, zaten Yugoslavya krizi uluslar arası camiayı yeterince meşgul ediyordu.

Böylece Rusya, gözlerini çevirmiş olduğu Dağlık Karabağ ile ilgili soruna müdahil olabilecek uygun zamanı yakalamıştı.

Rusya Federasyonu ilk arabuluculuk girişimini Eylül 1991'de Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev ile birlikte yapmıştır. Arabuluculuk girişiminin ardından sorunun barışçı yollarla çözümüne ilişkin bir beyanname de imzalanmıştır.

Yeltsin ve Nazarbayev'in girişimi barış yapılmasını sağlamışsa da bu kısa süren bir barış olmuştur. Zira geçici istikrar ortamı aynı ay başlayan çatışmalar nedeniyle bozulmuştur.

Şubat 1992'de gerçekleşen ve sonradan Azerbaycan resmi makamlarına göre o bölgede konuşlandırılmış 366.Rus Motorize Piyade Alayı'nın da katıldığını ileri sürdükleri Hocalı Katliamı adı verilen saldırı ve peşinden gelen Ermeni işgali Rusya'yı petrol işinden dışlayan ve BDT'yi Milli Meclisinden geçiremeyen Muttalibov iktidarının sonunun başlangıcı olmuştur (İŞYAR, 2004, s.399-403).

Dağlık Karabağ Ermenileri'nin bölgedeki Azerilere yönelik korkutma yöntemlerine başvurması sonucu bölge 1992'nin ortalarından itibaren Ermeni olmayan nüfustan arındırılmış oldu.

1992 yılı sonlarına kadar Kafkasya'ya yönelik düşük profil politikası (hareketsiz kalma) benimseyen Rusya Federasyonu, bu politikasının bir sonucu olarak Ocak 1992'de Azerbaycan ve Ermenistan'ın AGİT'e üye yapılarak sorunun uluslararasılaştırılması hamlesine karşı çıkmamıştır. Zira o dönem Rus politika yapıcılarının göre Batılı devletler grubuna dahil olabilmek için Batı ile ilişkileri düzeltip onlar gibi olmak, geçmişin hatıralarından sıyrılmak gerekir düşüncesine sahiplerdi.

Bununla birlikte Azerbaycan Halk Cephesinin (AHC) baskısıyla Muttalibov döneminde BDT Anlaşmasının Azerbaycan Meclisince onaylanmaması ve SSCB'ye olan

borçların reddedilmesi Dağlık Karabağ bölgesindeki Hankendi’de (Stepanakert) Azeri vatandaşlara düzenlenen saldırı ve ardından Azeri topraklarına yönelen işgal hem Muttalibov’u iktidardan indirmiş hem de Rusya’nın Ermenistan’ı açıkça desteklemesine ve Dağlık Karabağ sorununu bölgede nüfuz alanı kurma amacı doğrultusunda kullanmasına kısacası düşük profil politikasını terk ederek bölgede aktifleşmeye başlamasına neden olmuştur. Azerbaycan’daki bu gelişmeler, 1992’nin ortalarından itibaren Rus dış politika yapıcılarının zihinlerinde, “Yakın Çevre” doktrininin oluşmasının temel dayanaklarını sunmuştur. Zira genelde SSCB’nin dağılmasından sonra ortaya çıkan bölgesel çatışmalar özelde Dağlık Karabağ sorunu Rusya için “Yakın Çevre”nin (bu bölgenin Rus kontrolü dışına çıkmasının) kendisi açısından ne derece büyük bir tehdit kaynağı oluşturabileceğini göstermiş oluyordu. Bundan dolayı Rusya Savunma Bakanlığı ülkesinin bölgesindeki çıkarlarını ikili anlaşmalar yoluyla veya BDT’nin mevcut ya da olası kurumsal mekanizmaları çerçevesinde koruma gayretlerini sıkılaştırmıştır (İŞYAR, 2004, s.422).

Çatışmanın bölgede yayılma ihtimali belirince AGİT Bakanlar Konseyinin 24 Mart 1992’de aldığı bir kararla soruna çözüm bulmak üzere Türkiye ve Rusya’nın dahil olduğu 11 üyeli Minsk Grubu oluşturuldu.

7 Haziran 1992’de başkanlık seçimlerini milliyetçi Elçibey’in kazanması Rusya’nın Ermenistan’a verdiği desteği artırmasına hatta Dağlık Karabağ konusunda Ermenistan’ı açıkça desteklemesine yol açtı. Rusya’nın bu hareketiyle gerçekleştirmek istediği, milliyetçi Ebulfeyz Elçibey’i iktidardan uzaklaştırmaktı.

Başkanlık seçimlerini kazanan Elçibey’in Türkiye ile ilişkilerine özel önem ve ağırlık vermesi Rusya ve İran’ı rahatsız eden önemli bir faktör olmuştur. Rusya özellikle 1992-1996 devresinde Transkafkasya ve Orta Asya’daki Türki cumhuriyetler ile yakın ilişki kurmak isteyen Türkiye’yi büyük bir tehdit kaynağı olarak algılamıştır.

Şubat 1993’te Elçibey hükümeti Rusya ile ilişkisi olduğunu saptadığı Savunma Bakanı Rehim Gazıyev’i görevden almıştır. Bunun ardından Ermeni saldırıları şiddetlenmiş Mart ayının sonlarına kadar Dağlık Karabağ’ın kuzeyini ve Ermenistan’la bağlantıyı sağlayan Laçın koridorunu ele geçirmişler, 27 Mart 1993’te Kelbecer bölgesini işgal ederek Dağlık Karabağ bölgesi dışına yayılma eğilimi içine girmişlerdir.

Artan Ermeni saldırılarında Rusya’nın da örtülü desteği olduğu söylenmektedir. Zira Bakü’den talimat almaksızın birliklerini iki kez cepheden çeken Kolordu Komutanı Suret Hüseyinov’u ülkede ön plana çıkaran kişi olan ve Rusya ile karanlık ilişkileri olduğu ileri sürülen Rehim Gazıyev’in görevden alınması Rusya’nın sabrını taşımış olabilir. Bu

nedenledir ki aynı ay içinde Azerbaycan'ın Rus bankalarındaki 30 milyar Ruble tutarındaki hesapları dondurulmuş, Azeri-Rus demiryolu tahrip edilmiştir (İŞYAR, 2004, s.452).

Elçibey, kuşkularında haksız olmadığını sonradan anlayacaktır. 1993 ilkbaharında isyancı komutan Suret Hüseyinov, Elçibey rejiminin karşıtı olarak Gence şehrinde bir hareket başlatmıştır. Bundan birkaç hafta önce 28 Mayıs tarihinde, Gence şehrinde üslenen Rus güçleri Azeri yetkililerle önceden yapılmış olan anlaşma çerçevesinde arkalarında önemli miktarda silah, mühimmat ve ekipman bırakarak Azerbaycan'dan çekilmeye başlamışlardı. Hüseyinov'un adamlarının 18 Haziran'da bırakılan mühimmatlara el koymaları ile başlayan gerginlik Azeri devlet güçlerinin devreye girmeleri ile şiddetlenmiştir. Hüseyinov'un ekibinin başlattığı saldırılar, Elçibey yönetimine karşı olan Hüseyinov muhalefetiyle de birleşince Azeri devlet adamının görevden uzaklaştırılmasını, iktidarın Haydar Aliyev'in eline geçmesini ve darbeci komutanın Başbakanlığı görevine getirilmesini sağlayacaktır. Üstelik aynı Suret Hüseyinov, Azeri topraklarında Rus üslerine ve BDT'ye katılmayı reddeden Aliyev'e karşı dört kez darbe girişiminde bulunacaktır.

İşyar'a göre Elçibey'e yapılan darbenin zamanlaması mükemmeldir; "eğer bu tarihte bir darbe olmasaydı BM Güvenlik Konseyinin almış olduğu 822.nolu kararı yerine getirmek amacıyla ABD, Rusya ve Türkiye'nin ortak önerisiyle Ermenilerin Kelbecer'den geri çekilmesi somut bir takvime bağlanmış olacaktı; ancak birileri için tam zamanında yapılan darbenin yardımıyla Ermeniler işgal ettikleri bölgelerden geri çekilmedikleri gibi daha ileri bir harekate da başlamışlardır" (İŞYAR, 2004, s.470). 822.nolu kararın uygulanması için hazırlanan plan 11 Haziran'a kadar tarafların onaylaması koşuluyla, Ermenilerin 15 Hazirandan itibaren Kelbecer bölgesini boşlatmalarını öngörüyordu. Plana göre boşaltma işlemi 20 Haziran akşamına kadar tamamlanmalıydı.

Elçibey Batılı petrol firmaları ile 1993 sonlarında bir anlaşma imzalamıştı. Anlaşma taslağına göre petrol taşıma güzergahları arasında 7 olası seçenek üzerinden Türkiye üzerinden geçen 2'sine öncelik verilmişti. İlk seçenek; Bakü-Tebriz-Nahçıvan-Trabzon güzergahı, ikincisi ise Bakü- Tebriz-Nahçıvan-Ceyhan idi.

Batılı petrol şirketlerinin gözünde en kısa, en uygun seçenek Gürcistan üzerinden geçen hattı; ancak bu hattın da belli dezavantajları vardı. Buna göre, en önemli sorun Azerbaycan-Ermenistan uyuşmazlığıydı. Bu güzergahın uygunluğundan bahsedildiği bir dönemde Azerbaycan'ın ikinci büyük şehri Gence'ye Ermeni saldırısı başlamıştı.

Türkiye üzerinden geçecek bir boru hattı projesine ABD ılımlı yaklaşmaktaydı. Boru hatlarının Türkiye üzerinden geçebilmesi için bunların İran, Ermenistan ya da Gürcistan

topraklarında inşa edilmesi gerekliydi. Dağlık Karabağ olası her üç güzergahın tam ortasında bulunmaktaydı. Bu durum güvenli geçişe büyük önem veren Batılı petrol şirketlerini önemli ölçüde tedirgin etmeye yeterdi (İŞYAR, 2004, s.444).

1993'ün sonlarına gelindiğinde Ermeni saldırıları sonucu Azerbaycan'ın bütün güneybatı bölgesi elden çıkmıştı. Dengeleyici güç arayışında olan Aliyev, iktidarının ilk dönemlerinde ateşkesi sağlayabilecek tek güç olarak Rusya'yı görüyordu.

Ermenistan karşısında Moskova'nın yardımının bedeli Azerbaycan'ın İran sınırına Rus askeri üslerinin konuşlandırılmasıydı. Dağlık Karabağ'a konuşlandırılacak Rus askeri güçleri orada ateşkesi sağlayacaktı. Rusya Azerbaycan'ın güvenliğine bir Rus askeri gücüne bağımlı kılarak petrol zengini bu cumhuriyette baskın bir güç konumuna gelmeyi ummuştur.

Aliyev her ne kadar yurtiçinde ülkenin güneybatı bölgesindeki Ermeni ilerleyişini durduracak önlemleri alması için artan baskı altındaysa da Moskova'nın Azerbaycan'ın kendi koruması altında bir ülke konumuna sokmak için yaptığı girişimlere karşı koymuştur. Azeri yönetimi 1993-1994 kışını küçük toprak kazançları getiren ve kendisine Rusya karşısında biraz nefes aldırın askeri bir hareket başlatmıştır. Aliyev kendisinin nispeten güçlenmiş konumunu Azerbaycan'ın bölgedeki tek potansiyel müttefiki olduğunu anladığı Türkiye ile ilişkilerini geliştirmek, Azerbaycan'ın önemli petrol rezervlerinin geliştirilmesi ve ihracatı konusunda Batılı petrol şirketleri konsorsiyumu ile müzakereleri yeniden başlatmak için kullanmıştır.

Rusya Federasyonu ise 1994'ten itibaren güvenlik anlayışını biraz değiştirmişti ancak sorunlar karşısındaki temel mantığını koruyordu. 1994'te yayınlanan ulusal güvenlik konsepti bağlamında Rusya için ana tehdit bu ülkenin devlet gücünün zayıflamasıydı. Bunun yanı sıra Rusya bir çok güçsüz ancak kendisi için zararlı olabilecek devletlerle çevriliydi. Yakın bölgedeki bu çatışma ve uyuşmazlıkların Rusya'ya sıçraması tehlikesi vardı. Böylece Rus dış politikasının temel başarısızlığı yakın çevreye yeterince önem vermemesinden kaynaklanmaktaydı. Bu açıdan bölgedeki devletlerin Rusya Federasyonu'nun kontrolü dışında değil de tam aksine "Rusya'nın liderliği ve yönlendirmesinde çok boyutlu işbirliği sürecine sokulmaya çalışılması" Rusya açısından zararlı etkenlerin ortadan kaldırılmasına hizmet etmiş olacaktı (CROISSANT, 1996, s.17-18).

Rus dış politikasının 1994'teki yönelişine uygun olarak, bu ülkenin (Azeri topraklarında askeri üs elde etmek amacıyla) başlattığı arabuluculuk girişimi 24 Mayıs 1994'te Moskova'da imzalanan ateşkesle son bulmuştur. Bugün ateşkes, birçok ihlale rağmen halen yürürlüktedir.

Ateşkes sürerken 2 Aralık 1996'da Lizbon'da toplanan AGİT Devlet Başkanları Zirvesi'nin Ermenistan'ın muhalefetine karşılık diğer tüm üyelerin onayıyla kabul ettiği ve işgal altındaki Azeri topraklarının boşaltılmasını (bugün itibariyle Azerbaycan'ın topraklarının %20'si Ermeni işgali altındadır) ve Karabağ'a Azerbaycan içinde en yüksek düzeyde özerklik verilmesini öngören planı Azerbaycan tarafından kabul edilirken Ermenistan, planı ancak uluslararası baskılar sonucunda neredeyse bir yıl sonra 26 Eylül 1997'de kabul etti. Rusya planının uygulamaya geçmesini geciktirirken Ermenistan'da planı kabul eden Cumhurbaşkanı Levon Ter Petrosyan 5 Şubat'ta istifa etmek zorunda kaldı. Petrosyan'ın yerine Karabağ Ermenilerinin lideri Robert Koçaryan getirildi.

1990'lı yıllarda müttefiki Türkiye'yi ön planda tutarak, model olarak önererek bölgeye girişini kolaylaştırmaya çalışan ABD, George Bush'un başkan seçilmesiyle bölgeye yönelik politikalarında değişiklikler yapmıştır. Öncelikle Amerikan politikaları Rusların bölgedeki politikalarına paralel nitelikte olmaya başlamıştır. Bu bağlamda bölgeye yönelik Amerikan politikası Rus politikalarının bir fonksiyonu haline gelmiştir. Putin yönetimi bölgede güvenlikle ilgili sorunlara ağırlık vermeye başladığında Amerikan yönetimi de bölgenin en önemli sorunlarından biri olan Karabağ sorununu çözmek için uğraşmaya başlamıştır.

Bu süreçte Başkan Bush, hem Ermeni hem de Azeri liderleri düzenlenen AGİT-Minsk barış süreci çerçevesinde Florida Key West'e davet etmiştir. Key West görüşmeleri sonucunda sorunun 1 yıl içinde çözülebileceği kanısı oluşmuştu. Gerçekte Florida'daki görüşmelere kadar Azerbaycan-Ermenistan arasındaki barış görüşmeleri her bakımdan tıkanmış vaziyetteydi.

Rusya adına görüşmelere katılan Nikolai Mikhailoviç Gribkov görüşmelerin ardından sorunun mümkün olduğunca kısa sürede çözülmesini desteklediklerini ancak Karabağ uyuşmazlığının halledilmesinin çok zor olduğunu ve taraflara çözüm istiyorlarsa kompromisi kabul etmelerini açıklamıştır.

Aslında daha önceden gerçekleştirilen AGİT toplantılarında Ermenilerin tek taraflı tavizine dayalı çözüm önerileri geliştirilmişti; ancak bu toplantıda Rusya tek taraflı tavizle barışın sağlanamayacağını ileri sürerek uluslararası camianın Ermenilerin tek taraflı tavizine dayalı barış önerilerini tekrarlamamaları için büyük çaba harcamış ve bunda başarılı da olmuştur. Bunu sonucu Amerikalı eş başkan Cavanaugh, karşılıklı tavize dayalı üç plan hazırlığı içinde bulduklarını söylemiştir.

2001 yılındaki görüşmelerin Türkiye'yi ilgilendiren tarafı Putin ve Bush'un Güney Kafkasya'da işbirliği olasılığını görüşmeye değer bulmalarındır. Her ne kadar gözlemciler Dağlık Karabağ sorununun çözümü sağlanmaksızın bir işbirliğinin hayal olduğunu söyleseler de bu durum bölgede rekabet halindeki güçlerin çakışan çıkarları olduğunu göstermektedir. Zira bu durum ABD'nin bile Rusya'nın bölgedeki etkin varlığını örtülü kabul anlamına gelmektedir. Böylece bölgede daha aktif bir oyuncu olmak isteyen Türkiye'nin Rusya ile işbirliği yollarını araması gerektiğini gösteren önemli bir toplantıdır.

Bir noktayı da gözden kaçırmamak gereklidir; eğer büyük güçler Karabağ sorunu ile simgeleştirdikleri bölgedeki çakışan çıkarlarını yalnız kendilerine menfaat sağlayacak şekilde gerçekleştirme mücadelesine girerlerse bölgede istikrarsızlık hakim olacaktır. Şu anda böylesi bir ortam enerji kaynaklarının güvenliği bakımından istenebilecek en son şeydir. O halde bölgedeki çatışan ya da belli noktalarda uyuşan çıkarları bir işbirliği ortamına dönüştürmek gereklidir.

Özellikle bölgedeki sorunlarda doğrudan ya da dolaylı taraf olan Türkiye ile Rusya arasında bir işbirliğinin gerçekleştirilmesi bölgeye istikrar getirmesi bakımından önemlidir. 1990'larda bölgeye yönelik rekabetin her iki ülkeye de zarar verdiği ve bu suretle ilişkilerin 2000'de "yapıcı ortaklık" düzeyine çıkarılması ve bu çerçevede yürütülmesinin her iki taraf için de yararlı olduğunun anlaşıldığı günümüzde iki ülkenin bölgeye yönelik çıkarlarını bir potada eritmesi (ki bunun Rus politikalarındaki yumuşamayla mümkün olabildiğini gördük) ve işbirliği zeminin Kafkasya'ya istikrar getirmesi mümkün görünmektedir.

Key West'teki görüşmeler Amerikan ve Rus çözüm önerileri arasındaki farklılığı da açıkça ortaya koymaktadır. Amerikan barış modelinde Azerbaycan'a Nahçıvan'la coğrafi irtibatın sağlanması açısından, Ermenistan'a ise Dağlık Karabağ'ın statüsü bakımından ayrıcalık tanınması önerilmekteydi. Ruslar ise Nahçıvan'ın bağlantısını kabul ediyor; ancak Dağlık Karabağ için de Nahçıvan'inkine benzer statü oluşturulmasını öneriyordu.

Amerikan önerisinin daha çok Batılı kaygıları gidermeye yönelik olduğu anlaşılmaktaydı çünkü Nahçıvan'la bağlantı sağlanacak olursa Avrupa Birliği, Amerika Birleşik Devletleri doğuya doğru yeni bir kapı daha elde etmiş olurlardı (İŞYAR, 2004, s.651-656).

2003 yılındaki görüşmelerde Ermenilerin işgal ettiği Azerbaycan rayonlarından üçü üzerindeki haklarından vazgeçmesine karşılık olarak Azerbaycan'ın Ermenistan'a giden demiryolunu açması önerisi gündeme getirilmiş, fakat Ermenistan öneriye sıcak bakmamıştı.

2003 yılının her iki taraf için de seçim yılı olması nedeniyle Batılı gözlemciler barış görüşmelerinin askıya alınmasını ileri sürmüşler ve öneri her iki tarafça kabul edilmişti. Böylece ilerleme kaydedilemeyen konular soğutulmaya bırakılmıştı.

2004'ün başlarından itibaren gerek AGİT Minsk Grubu gerekse AB ve Avrupa Konseyi yetkililerinin değerlendirme ve önerilerinde yenilikler olduğu gözlemciler tarafından ifade edilmektedir. Üzerinde durulmaya değer bir karar; hem Ermeni-Azeri Dışişleri Bakanlarının hem de Bakan yardımcılarının görüşmelerinin sıklaştırılması olmuştur.

Azeri yetkililerin “Azerbaycan’ın sabrının sonsuz olmadığı” yönündeki söylemlerine karşılık Koçaryan yönetimi de içerdeki “kahraman” imajı ile dışarıda “uzlaşmaz”, “işgalci” yakıştırmasının yapılmamasının hassas dengesini tutturmaya çalışmaktadır (ASLANLI, 2004(a), s.6).

Karabağ sorununa ilişkin yaşanan olumlu gelişmelere karşın Azeri-Ermeni sınır bölgelerinde ve Ermeni işgalindeki Azeri topraklarında silah seslerindeki artışa yani ateşkesin ihlalindeki artışa karşın daha önce de bu tür durumların yaşandığından ve görüşmelerdeki olumlu ivmeden hareketle bir çatışma ihtimalinin henüz için söz konusu olmadığı; ancak aynı şekilde bir uzlaşma ihtimalinin de çok uzak olduğu söylenebilir. Zira Aslanlı’ya göre soruna müdahil kuruluşlar sorunun çözümünden çok, sorunun masaya gelmesini sağlama ya da tarafları savaş dışı yöntemlere itme amacındadırlar.

En önemlisi ortaya bir barış anlaşmasının çıkabilmesi için yetkililerin anlaşmasından öte kamuoylarının tatmin edilmesi gereklidir; ancak bu şu an için çok uzak bir olasılıktır. Zira bir tarafta öteden beri hak iddia ettiği toprakları fiilen işgal eden ve bunu hukukileştirmede kendince haklı yanları olan bir Ermenistan, diğer yandan işgal altındaki topraklarını kurtarmaya çalışan Azerbaycan var. Bunlara ek olarak sorunun dondurulmuş kalmasından çıkarı olan bölge devletlerini de unutmamak gereklidir (ASLANLI, 2004(a), s.6).

4.2.1.2.1. Azerbaycan’ın Türkiye Açısından Önemi

Türkiye, Rusya, İran’ın ortasında bulunan Azerbaycan, bu konumuyla Kafkasya’nın kalbi durumundadır. Azerbaycan’ın önemini artıran bir diğer neden hem bölgede bölgesel güç rolünü üstlenmiş bu üç ülkeye hem de diğer Güney Kafkasya ülkelerine komşu olmasıdır (ASLANLI, 2004(a), s.6).

Azerbaycan konumunun yanı sıra sahip olduğu ya da olması düşünülen petrol ve gaz rezervleriyle de büyük önem taşımaktadır. 2003 yılı itibariyle Azerbaycan'ın ispatlanmış petrol rezervleri 7 milyar varil, ispatlanmış doğal gaz rezervleri ise 1,37 trilyon metreküptür. Henüz ülkenin sahip olduğu gaz ve petrol rezervleri tam olarak bilinmemektedir. Bazı uzmanların tahminlerine göre, potansiyel petrol rezervleri yaklaşık 40 milyar varil, doğal gaz rezervleri ise 500 milyar metreküptür (ÇELİK ve KALAYCI, 1999 s,106-107).

Bunun yanı sıra Azerbaycan ile olan kültürel ve tarihi yakınlık da ilişkilerde belirleyici olmaktadır. Rus baskısına karşı Osmanlı'dan yardım isteyen ya da bu devlete sığınan Azeri beyleri zamanla Rus egemenliğine girmişler; ancak kimliklerini koruyabilmişlerdi.

Eğer aktif bir tutum takınacak olursa Türkiye'nin Güney Kafkasya'daki jeostratejik ağırlık merkezinin Azerbaycan olması gerektiği ileri sürülmektedir. Bu doğrultuda Bakü petroleri önemli bir dayanak olmaktadır; ayrıca Zbigniew Brezezinski de Azerbaycan'ı Hazar Havzası ve Orta Asya'ya girişi kontrol eden mantar olarak tanımlamıştır. Orta Asya'da ise tüm Orta Asya ülkelerine ve Afganistan'a sınırı bulunması nedeniyle Özbekistan Türkiye'nin jeostratejik ağırlık merkezi olarak görülmektedir. Buna karşın Türkiye'nin Gürcistan'ı ağırlık merkezi olarak seçtiği anlaşılmaktadır. Aslında bu doğru bir seçim olarak gözükmektedir çünkü Azerbaycan'ın dış dünyaya açılması büyük ölçüde Gürcistan ile iyi ilişkilerine bağlıdır. Üstelik Azerbaycan'ın Türkiye ile irtibatı Nahçıvan'ın Ermenilerce işgal edilmiş olmasından ötürü yoktur denebilir.

1917'deki Bolşevik Devriminin ardından Rusya'dan iyice uzaklaşan Azerbaycan Türkleri Mayıs 1918'de Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti olarak bağımsızlıklarını ilan ettiğinde Osmanlı korumasını istemişlerdi. Bunun üzerine Eylül 1918'de Osmanlı Orduları Bakü'yü denetimleri altına almışlar ancak Balkan ve Suriye cephelerindeki sorunlar nedeniyle Mondros'un ardından kenti terk etmek zorunda kalmışlardı.

Türkiye'de bağımsızlık savaşı devam ederken Kızıl Ordu da Nisan 1920'de Bakü'ye girerek burayı Sovyet yönetimi altına almıştı.

18 Ekim 1991'de Azerbaycan'ın bağımsızlığı ilan edilip Azerbaycan Cumhuriyeti kurulduğunda Türkiye bu devleti tanıyan (9 Kasım 1991) ilk ülke oldu.

Karabağ sorununda Azerilerin yanında yer alan Türkiye'nin bu tutumu her ne kadar onun Kafkasya'daki politikasına sınırlamalar getirmiş, Ermenistan'a olası girişimlerini engellemiş olsa da Azeri yanlısı tavrının karşılığını ara sıra almıştır. Yüzyılın Anlaşması

olarak adlandırılan Mega Projede Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO)'na %6,75'lik, Şah Denizi Projesinde ise %9'luk pay verilmiştir.

Bunların yanı sıra Azerbaycan, Bakü Tiflis Ceyhan Projesinde Türkiye'nin ortağı olarak da önem taşıyan bir ülkedir.

4.2.1.2.2. Azerbaycan'ın Rusya Açısından Önemi

19. yüzyılın başından beri petrol üreticisi ülke olan Azerbaycan'a sahip olduğu zenginlik her zaman için mutluluk getirmedi.

1950'lerde henüz denizden petrol çıkarma teknolojisine sahip olmayan Sovyetler Birliği için Bakü petroleri büyük önem taşımaktaydı.

Petrol ve doğal gaz kaynaklarından başka bir de Azerbaycan'ın Orta Asya Sovyet demiryolu sistemine erişim açısından sahip olduğu stratejik konum, Rusya'nın Azerbaycan'daki çıkarlarını daha da kuvvetlendirmekteydi (İŞYAR, 2004, s.399).

Hazar havzası kaynaklarının dünyaya ulaştırılmasının ön planda olduğu günümüzde Azerbaycan'ın bu iki özelliğine bir de Avrupa ve Asya arasındaki nakliyat, iletişim koridoru üzerinde bulunması, eğer gerçekleştirilebilirse Avrupa'ya enerji sağlayıcı ülkelerden olma özellikleri de eklenebilir.

Bahsedilenlere ek olarak ülkenin Hazar Havzası konusunda örtülü müttefikleri İran ve Rusya arasında kara bağlantısını sağlayan konumu, kuzey güney eksenini açısından önemli rol oynayabileceğini de ortaya koyuyor.

Azerbaycan, elinde tuttuğu avantajlara rağmen, içi istikrarsızlık ve çözümsüzlüklerden ötürü kendisinden beklenen potansiyel rolünü henüz gösterememiştir. Üstelik Azeri toplumunun kültürel alt yapısı da böyle bir rol oynamaya müsaittir.

Stratejik konumuna rağmen, taşıdığı tehdit unsurları Rusya Federasyonu açısından çelişkiler yaratmaktadır. Bölünme sendromu nedeniyle, Sovyet otoriteleri Azerilerin Türkiye'ye yönelik hissettikleri ulusal hislerin ortadan kaldırılmasına çabalamışlardı. Bu çerçevede Azeri alfabesi Sovyetler döneminde iki kez değiştirilmiştir. Halkın, ulusal kültürel bağları koparılmaya çalışılmıştır. Bu amaçla bir çok defa kitlesel göçlere maruz bırakılmışlardır; ancak tüm engellemeler 1970'lerde Azerbaycan'da ulusal uyanışların

başlamasına engel olamamıştır. Uyanışa paralel olarak yaşanan ulusal bilinçlenme Karabağ sorunu nedeniyle topluma yayılmıştır.

Rusya, Azerbaycan'da yaşanan gelişmelerin sınırları içine taşarak, Kuzey Kafkasya'daki bağımsızlık hareketlerini etkilemesinden bu suretle toprak bütünlüğü sorununun doğmasından endişe etmektedir. Bu açıdan ülke üzerinde dolaylı ya da doğrudan kontrol sağlamak gerekmektedir.

Dağlık Karabağ sorununu kullanarak bölgede kendi topraklarından geçenler dışında olası petrol güzergahı alternatiflerini engelleyen Rusya, ülkede askeri üsler elde edebilmek için uluslar arası toplum nezdinde meşru zeminler yaratmaya çalışmaktadır. Bu açıdan kimi gözlemciler Rusya Federasyonu'nun bu amaç doğrultusunda yerel etnik çatışmaları kullandığını tespit etmişlerdir. Örneğin Moskova, Azerbaycan'daki Ermeniler kadar ülkenin kuzeyindeki Lezgiler ve güneyindeki Talişleri'in bağımsızlık isteklerini desteklemiştir. Nitekim Rusya, Karabağ savaşı sırasında ve sonrasında Ermenistan'a orta menzilli silahlar da dahil olmak üzere toplam 1 milyar \$ değerinde modern silah ve mühimmat göndermiştir.

Bütün bunların yanı sıra 1997'de iki ülke arasında imzalanan Dostluk Anlaşması bölgede olumlu gelişmeler de yaşanabileceğinin bir göstergesidir. Bu anlaşmaya göre her iki taraf birbirlerinin içişlerine müdahale etmemeyi yükümlenmişlerdir.

2001'de Azerbaycan-Rusya ilişkilerinde bir yakınlaşma yaşanmıştır. Azerbaycan, Rusya tarafından talep edilen iki Çeçen gerillayı Moskova'ya iade etmiş; Rusya ise bu adıma enerji ve güvenlik konularında Azerbaycan ile resmi diyaloga girmek suretiyle karşılık vermiştir. Ocak 2001'de Putin'in Azerbaycan ziyaretinde Azeri yetkililer Rusya'nın Hazar Denizini dipten bir orta hat çizgisi ile ikiye ayırma (ortay hat, medyan çizgisi) yaklaşımını destekleyeceklerini belirtmişler ancak Bakü Tiflis Ceyhan projesinden geri adım atılmayacağını da altını çizmişlerdir.

Moskova, bu sırada ortamı iyi değerlendirerek Bakü'ye askeri ortaklık teklif etmiş yani Azerbaycan-Ermenistan uyuşmazlığında daha ılımlı bir tutum benimseyebileceğinin altını çizmiştir. Bu koşullarda bölgede önemli ayrıcalıklar elde edebileceği ümidiyle Başkan Putin, Ocak 2001'de Bakü'yü ziyaret etmiştir. Rusya'nın yeni Azerbaycan politikası Azerbaycan-Gürcistan eksenini elden geldiğince zayıflatmaya ve mümkün olduğu takdirde ise ortadan kaldırmaya yönelmiştir. Bu yaklaşım ayrıca daha geniş olarak algılanan GUUAM ittifakını bozmaya yöneliktir çünkü Gürcistan ve Azerbaycan tarihi ipek yolunu canlandırmaya çalışan GUUAM ittifakının dış dünyaya açılan iki önemli halkasıdır.

İlişkilerde yumuşama ortamı 2002 yılında da devam etmiştir. Ocak 2002’de Haydar Aliyev Moskova’ya resmi bir ziyarette bulunmuş Azeri ve Rus liderler bu ziyaret sırasında Gabala (Gebele) radar istasyonu konusunda ciddi adımlar atmışlardır. İstasyonun Enformasyon Analiz Merkezi olarak kullanılması kararlaştırılmıştır. Azerbaycan’ın Rusya’ya 10 yıllığına kiraya verdiği ve yıllık 7 milyon \$ kira bedeli ödeyeceği bu merkez Rusya Federasyonu açısından son derece önem taşımaktadır. 1985’te kurduğu ve son görüşmelere göre 1,500’den fazla personel bulunduramayacağı istasyonda Rusya güney yarımküredeki kıtalararası balistik füzeleri izleyecektir.

İlişkilerde yaşanan yumuşamanın nedeni; bölgede ağırlığı iyice hissedilen Rusya’nın desteği alınmaksızın Karabağ sorunun Azerbaycan’ın istediği gibi çözülebilmesi için bu ülkeye yaklaşmak gerektiği düşüncesiydi çünkü çatışmanın taraflarından biri Rusya’nın askeri desteğini alıyordu ve Azerbaycan bu savaşta nerdeyse hiç askeri destek görmüyordu. Bu açıdan yakın ama bağlayıcı ilişkiler vasıtasıyla Rusya, Azerbaycan’ın tarafına çekilecek ve sorun Azerbaycan’ın istediği gibi çözülebilecekti. Florida Key West görüşmeleri sırasında Azerbaycan Dışişleri Bakanı Vilayet Kuliyev, bu gerçeği şöyle dile getirmiştir; “gerçekçi olunursa diğer arabulucular arasında Rusya, Dağlık Karabağ problemini çözecek en büyük potansiyele sahiptir. Rusya’nın Ermenistan’da askeri üslere sahip bulunduğu ve onun Ermenistan’ın temel müttefiki olduğunu dikkate alırsak Rusya’nın uyumsuzluğu çözme potansiyelinin yüksek olduğu sonucuna ulaşırız (www.eurasia.net/10/04/2001).

Günümüzde Rusya’nın açık tehditlerinden çok örtülü biçimde yürüttüğü caydırma ya da yanına çekme faaliyetlerinden bahsedilebilir. Özellikle Azerbaycan’ın yeni Cumhurbaşkanı İlham Aliyev’in iktidara gelmesinden sonra Rus yetkililerinin ülkeye yaptığı ziyaretlerdeki artış bu gelişmenin göstergesi olarak görülebilir. Rus yetkililerin yaptığı ziyaretler daha çok ekonomik ve kültürel alandaki kazanımları hedeflemektedir. Bu, Rusya’nın 1990’ların ikinci yarısından itibaren ağırlık kazanmaya başlayan bölgesel etkinliğini sadece askeri araçlarla değil, ekonomik ve kültürel araçlarla da sürdürme politikasının bir sonucudur (ASLANLI, 2004(b), s.10-11).

Hatta Rusya Federasyonu, bölge devletlerini ve tabii bu arada Azerbaycan’ı enerji sektöründen kaynaklanan ilişkiler yoluyla da kontrolü altında tutmak istemektedir. “Enerji bağımlılığıyla kontrol” adı verilen politika Rusya’nın bölgeden kolay vazgeçmeyeceğinin; ancak eski zor kullanma politikalarını da büyük ölçüde bir yana bıraktığının işaretidir.

4.2.2. Rusya’nın Yeni Siyaseti “Enerji Bağımlılığıyla Kontrol”

Rusya, toprakları üzerinden geçmeyen enerji iletim sistemlerine hem bölge ülkelerinin kalkınmasına yardım edeceği ve bu suretle onları kontrolü dışına çıkarabileceği hem de karlı bir işten yararlanamayacağı endişesiyle şiddetle karşı çıkmaktaydı.

Vladimir Putin Mayıs 2000’de devlet başkanı olduktan sonra Rusya’nın, Hazar’ın kıyıdaş devletlerine yönelik politikalarında önemli bir değişim olduğu göze çarpmıştır.

Putin, ticari ilişkileri vasıtasıyla bölgedeki Rus ekonomik etkisini kullanmaya başlamıştır. Bu strateji Güney Kafkasya ülkelerine olduğu kadar Orta Asya ülkelerine de uygulanmaktadır.

Bu çerçevede Rusya, “arka bahçe” olarak kabul ettiği bölgelerde son dönemlerde enerji kaynaklarına ilişkin avantajlarını koz olarak kullanmaktadır. Hisselerinin tamamına yakını devlete ait olan çok sayıdaki Rus firması (Gazprom, İtera, Gazexport, RAO “EES Roassi”-Rusya Birleşik Enerji Sistemleri- son olarak hisselerinin devlet şirketi tarafından satın alındığı anlaşılan Yukos) eski etki sahasına yeni yatırımlarla girmeye çalışıyor.

Bölge devletlerine ihraç ettiği doğalgazı sık sık keserek baskı kurmak, devletlerin iç enerji sektöründe özellikle elektrik enerjisinde Rusya Federasyonu sermayeli şirketlerin etkinliğini korumak, bu devletlerin doğalgaz ve petrol gibi kaynaklarını dışarı taşımada seçme özgürlüğünü kısıtlamak Rusya’nın bölge devletlerine yönelik enerji politikasının temelini oluşturmaktadır. Öte yandan bölge devletlerinin enerji ihtiyaçlarının büyük bölümünü Rusya’dan karşılamaları Moskova’ya olan bağımlılığı artırmaktadır.

Rusya’nın bölgede enerji alanında sahip olduğu etkinlik aynı zamanda siyasi arenada da etkin olma fırsatını yaratmaktadır (VELİEV, 2005(a), s.15-16).

4.2.2.1. Azerbaycan-Rusya Enerji İlişkileri

Son dönemlerde geliştirilen “enerji bağımlılığıyla kontrol” politikası çerçevesinde Rusya’nın Azerbaycan’a yönelik enerji diplomasisinin birkaç boyutu var;

1. Rus şirketlerinin Azerbaycan’ın Hazar petrollerini araştırması ve hisselerinde pay sahibi olmasını sağlamak.

2. Azerbaycan'ın enerji kaynaklarını Batı'ya taşıyacak boru hatlarının kendi topraklarından geçmesini sağlamak ve bu sayede Azerbaycan'ın Rusya Federasyonu'na bağımlılığını geçektirmek.
3. Doğalgaz konusunda Azerbaycan'ı kendisine bağımlı kılarak alternatif doğal gaz alım güzergahlarından alıkoymak.
4. Azerbaycan'da elektrik enerjisi dağıtımını üzerinde de söz sahibi olmak. Bu alanda RAO EES Roassi elektrik şirketi ön plana çıkmaktadır.

RAO, yazılı ve sözlü basın aracılığı ile Azerbaycan'ın çeşitli bölgelerinde elektrik dağıtımını üstlenen Türkiye sermayeli Barmek şirketini sıkıştırarak onun yerini almaya çalışmaktadır.

Azerbaycan'ın petrol yataklarının araştırılması ve petrolün ihraç edilmesinde öne çıkan şirket, LUKOİL petrol şirketi olmuştur. 23 Ekim 1993'te iki ülke yönetimi arasında yapılan anlaşma ile Rus şirketi LUKOİL'e Hazar'ın Azerbaycan sektöründe petrol çalışmaları yapma hakkı verilmiştir. Azerbaycan'ın Hazar'daki doğalgaz ve petrol rezervlerinin paylaşımını öngören Asrın Anlaşmasında aynı şirkete %10'luk pay verilmiştir. Daha sonraları aynı şirkete Şahdeniz (%10), Karabağ (%12,5), Yalama (%10) gibi petrol anlaşmalarında da pay verilmiştir.

Lukoil, Azeri-Çırac-Güneşli ve Şahdeniz petrol yataklarının işlenmesinin pahalılığı nedeniyle buradaki hisselerini 12,5 milyar dolara Japon İnpex firmasına satmış ve Azerbaycan'da daha çok kendi operatörü olduğu projelere ağırlık vererek ekonomik çıkarını artırmaya yönelmiştir.

Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi ile Gazprom'a bağlı Gazexport arasında 5 yıllık bir anlaşma imzalanmıştır. Anlaşmaya göre Azerbaycan 7-8 milyar metreküp olan yıllık doğal gaz ihtiyacının 4 milyar metreküpünü Rusya'dan karşılayacaktır. Azerbaycan'ın gaz ihtiyacının büyük bölümünü Rusya'dan karşılıyor olması Azerbaycan'ı zor durumda bırakabilmektedir. Sözelimi 2004 yılının sonunda Rusya Türkmenistan'ın aldığı doğalgazın fiyatında anlaşamayınca Aşkabat 31 Aralık 2004'ten itibaren Rusya'ya verilen doğalgazı kesmiştir. Buna karşılık Rusya da Azerbaycan'a verilen doğalgazı kesince Azerbaycan'ın 40 ili 11 gün doğalgazdan yoksun kalmıştır.

4.2.2.2. Gürcistan-Rusya Enerji İlişkileri

Rusya, Gürcü enerji sektöründe iki alanda varlığını hissettirmektedir; doğalgaz ve elektrik enerjisi olarak ortaya çıkmaktadır. Gürcistan'ın doğalgaz ihtiyacı büyük ölçüde Rusya'nın Gazprom ve İtera şirketleri tarafından sağlanmaktadır. 2000'den başlayarak Rusya Gürcistan'a verilen gazı aralıklarla kesmekte, doğalgaz bakımından bu ülkeye bağlı olan Gürcistan üzerinde bunu bir baskı unsuru olarak kullanmaktadır.

Gürcistan elektrik enerjisinin %80'inini sağlayan santraller Rusya'nın RAO EES Roassi- Rusya Birleşik Enerji Sistemlerinin (BES)- elinde bulunmaktadır. BES, Gürcistan'ın başkenti Tiflis'in elektrik enerjisi ihtiyacını sağlayan AES Telasi şirketinin %75'ine, TbilGRES termal elektrik santralının iki bloğuna ve Khrami nehri üzerinde bulunan su elektrik santrallerinin 25 yıllık işletme hakkına sahiptir.

4.2.2.3. Ermenistan-Rusya Enerji İlişkileri

Doğal kaynaklardan yoksunluk Ermenistan'ın ekonomi ve sanayisinin gelişmesi önünde en önemli engel olarak durmaktadır. Zengin gaz ve petrol sahibi komşusu Azerbaycan'la savaş durumunda olması Ermenistan'ı enerji alanında Rusya'ya bağımlı hale getirmiştir.

Ermenistan elektrik enerjisinin %80'ini Rusya Birleşik Enerji Sistemleri üstlenmiş durumdadır. Birleşik Enerji Sistemleri, Ermenistan'da Metzamor Nükleer Santrali, Hrazdan, Sevan elektrik santrallerinin işletmesini üstlenmiş durumdadır.

Ermenistan doğalgaz ihtiyacını da Rusya üzerinden Türkmenistan'dan sağlamaktadır. 1995'ten itibaren Türkmenistan gazını dışarıya satan Türkmenrostransgaz (Türkmenistan-Rusya Trans Gaz) şirketi ile imzalanan anlaşma sonucu Ermenistan Türkmen gazını Rus şirketi aracılığı ile almaya başlamıştır.

Rus doğalgaz şirketleri, SSCB döneminden kalan borçlarına karşılık birkaç sanayi kuruluşunu Rus yönetimine bırakmak zorunda kalan Ermenistan'ın aldığı doğalgazın karşılığını ödeyememesi sonucu bu ülkeye verilen doğalgazı sık sık kesintiye uğratmışlardır.

4.2.2. Orta Asya ve Rus Siyaseti

“Kafkasya” adındaki açıklığa karşın akademik dünyada genel kabul görmüş bir Orta Asya tanımı yoktur.

Merkezi Asya, ya da yaygın deyişle Orta Asya bölgesini tanımlamak için 9. ve 10. yüzyıllarda Türkistan deyişini kullanılmaktaydı. Türkistan bu yüzyıllarda Sri Derya nehrinin kuzeyindeki topraklar için kullanılıyordu. 19. yüzyıllarda Çarlık İmparatorluğu, yeni fethedilen Asya toprakları için de bu adı kullandı. Buna göre Batı Türkistan Rus egemenliği altındaki toprakları, Doğu Türkistan (Moğolistan, Sincan, Tibet) ise Çin egemenliği altındaki toprakları ifade ediyordu.

Rusça’da bölgeye verilen ad, “Srednyaya Aziya” (Orta Asya) idi. Srednyaya Aziya, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan, Özbekistan’dan oluşan bölgeyi tarif etmekteydi. Kazakistan ise tamamıyla ayrı bir bölgeydi.

Ocak 1993’te Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Özbekistan, Tacikistan devlet başkanları bir araya gelerek kendilerine topluca Tsentralnaya Aziya (Merkezi Asya) denilmesini istediler.

Bölge için “Inner Asia” (İç Asya), terimi de kullanıldıysa da uzmanlar, Kafkasya ve Orta Asya bölgesini ayırmamakta her iki bölgeyi de içeren tanımlamaları kullanmayı tercih etmektedirler. Bowring’in önerisine göre dünyanın bu kısmı (Kafkasya-Orta Asya) “Orta Avrasya” olarak tanımlanmalıdır. Ona göre, bir parçası batı’da ve kuzeyde Slav toprakları ile güçlü tarihi ve kültürel bağlara sahipken diğer bir kısmı da güney ve güneybatı da Türk ve İran bağlarına sahiptir (NURİ, 2001, s. 12).

Orta Asya bölgesi, SSCB yönetimi altında girdikten sonra, 1929’da 5 idari birime ayrılmıştı; Özbek, Türkmen, Tacik, Kazak, Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri.

Bu ülkeler 1990 yılının sonlarına doğru bağımsızlıklarını ilan ettiler. Bağımsızlık ilanından sonra hemen hemen her Orta Asya ülkesinin ticaret hacmi azalmış, GSYİH düşüş göstermişti. Bundan en çok etkilenen Orta Asya ülkesi Kazakistan, en az etkilenen Özbekistan’dı. Zira bölgenin Sovyetler dönemindeki ekonomik yapılanması, cumhuriyetleri birbirine bağlı kılmıştı. Bu açıdan bağımsızlığın ardından kendi kendine yeter hale gelmeye çalışan ülkelerin ticaret hacmi ve gelirleri azalmıştı. Özellikle Sovyetler döneminde Orta Asya

ülkesi sayılmayan Kazakistan'ın yaşadığı bu ekonomik gerilemenin ardında Rusya için taşıdığı önem yatmaktadır.

Orta Asya ülkelerinin toplam yüzölçümü 3.994.400 kilometrekareyi bulmaktadır. Bunlardan Kazakistan yaklaşık 3 milyonluk yüzölçümüyle diğer Orta Asya devletlerinin tamamından bile büyük topraklara sahiptir ayrıca “Kazakistan Sovyetler Birliği içinde işlenebilir toprakların beşte birine sahipti ve halen önemli bir tarımsal ürün üreticisi ve ihracatçısıdır. Sovyetler Birliği'ndeki krom üretiminin % 90'ı, bakır, kurşun, volfram ve çinko rezervlerinin % 50'si, kömür üretiminin % 20'si ve altın üretiminin de % 7'si bu ülkeye aittir. Ayrıca, ülkede metalürji, ağır sanayi için gerekli makine ve makine ekipmanı, petrokimya, tarımsal ürünleri işleme ve tekstil alanında gelişmiş bir sanayi alt yapısı vardır. Kazakistan'da bulunan iki önemli tesis, Baykonur Uzay Merkezi ve Semipalatinsk Nükleer Silah Test Merkezi ülkenin siyasi ve ekonomik önemini artırmaktadır” (www.tika.gov.tr/ülkeprofilleri/kazakistan/17/05/2005).

Bugün için bölgedeki 5 ülke ve nüfusları şöyle;

Tablo 4.3. Bölge Ülkeleri ve Nüfusları

ÜLKE	NÜFUSU (1998)	ETNİK YAPI(%)
KAZAKİSTAN	17.500.808	% 46'sı Kazak, % 34.7'si Rus, % 4.9'u Ukraynalı, % 3.1'i Alman, % 2.3'ü Özbek, % 1.9'u Tatar
KIRGIZİSTAN	4.685.230	% 52.4'ü Kırgız, % 18'i Rus, % 12.9'u Özbek, % 2.5'i Ukraynalı % 2.4'ü Alman
ÖZBEKİSTAN	24.102.473	% 78'i Özbek, % 8'i Rus, % 5'i Tacik, % 4'ü Kazak, % 2.5'i Karakalpak, % 1.5'i Tatar
TACİKİSTAN	6.102.854	% 64.9'u Tacik, % 25'i Özbek, % 3,5'i Rus
TÜRKMENİSTAN	4.366.383	% 77'si Türkmen, % 9.2'si Özbek, % 6.7'si Rus, % 2'si Kazak, % 2'si Tatar, % 0.9'u

		Azeri

Kaynak: AYDIN, 2003, s. 378.

Bölge ülkeleri petrol ve doğalgaz gibi enerji kaynaklarına olan bağımlılığı giderek artan gelişmiş Batılı ülkeler için hayati önemdedir. “Bölgenin rezervleri çok büyük olup dünya devlerinin gözlerini kamaştırarak ve bölgeye yönelik politikalarını değiştirecek kadar önemlidir”(ÖĞDÜR, 2004, s. 92).

Orta Asya eski Sovyetler Birliği'nin tüm petrol rezervlerinin % 32'sine, kömür rezervlerinin % 30'una, doğal gaz rezervlerinin % 50'sine, bakırın % 76'sına, civa ve bizmutun tamamına, çinkonun % 86'sına, kromun % 90'ına, uranyum ve nikelin % 80'ine ve manganezin % 50'sine sahiptir. Bu kaynaklarıyla Orta Asya ülkeleri eski SSCB'nin pek çok alandaki ihtiyaçlarını karşılamaktaydılar.

Yeraltı zenginlikleriyle göz kamaştırılan bölge, stratejik önemi de haizdir.

Yaşlı Asya'nın orta ve güneybatısında eski kara kütlelerinin tam ortasında, kuzeyden Rusya Federasyonu, doğudan Çin, güneyden İran, Afganistan, Pakistan gibi bölgesel güçler ve hatta süper güçler ile ortak sınırlara sahiptir. Böylece Orta Asya hem Avrupa'dan Asya'nın kenar ülkelerine geçişi sağlamada hem de Asya'dan Avrupa'ya geçilmek istendiğinde uğranılması gereken bir kavşak ülke konumundadır (www.angelfire.com/ms/siyaset/Ortaasya.html/10/05/2005).

Avrasya özellikle onun merkezi sayılabilecek Orta Asya'nın sahip olduğu önem bugünün aksine 19. yüzyılın başına kadar bilinmiyordu; Sir Halford Mackinder “Anayurt” teorisini ortaya atana kadar... Ona göre Orta Asya, -son değerlendirmelerinde Sibiryayı da dâhil etmiştir- “dünyanın kalbi”dir. Dünyanın kalbine hükmeden güç “dünya adasına” (Avrupa, Asya, Afrika'nın oluşturduğu kara kütesidir) hükmeder. Dünya adasına hükmeden güç de tüm dünyaya hükmeder. Böylece Orta Asya dünyanın egemen gücü haline gelmek isteyen devletler için kontrol altında tutulması zorunlu bölge haline gelmektedir (ŞAHİN, 1999, s. 129-130).

İsveçli jeopolitikçi R. Kjellen'e göre güçlü bir siyasal organizmanın üç şartı vardır; genişlik, hareket serbestisi, içeride birlik ve beraberlik.

Yaklaşık 4 milyon kilometrekarelik yüzölçümüyle büyük bir kara kütlesi olan Orta Asya bu bakımdan Kjellen'in andığı kıstasların ilkinde sahiptir.

Geniş bir sahaya ve bu saha içinde zengin kaynaklara sahip olan Orta Asya'yı mimleyen ortak bir kültürün varlığından bahsedebiliriz. O halde Orta Asya için geriye kalan şey eski ve koca kara kütesine hareket serbestisi kazandırmaktır.

Orta Asya'nın güçlü bir siyasal organizma olabilmesi hareket serbestisi kazanabilmesi için bölgenin batıyla bağlantısı sağlanmalıdır. Bunun için batı-doğu eksenli işbirliği örgütü eğer hayata geçirilebilirse uluslar arası arenada güçlü bir oyuncu olabilecektir.

Bugün için ABD, Rusya, Çin, Japonya ve Batı Avrupa dünyanın beş ana kutbunu oluşturmaktadır. Orta Asya özellikle Hazar Denizi bölgesinin büyük bir enerji tedarikçisi olarak algılandığını düşündüğümüzde, dünyanın bu parçasının söz konusu beş dev ülkenin ilgisini çekmesi normal karşılanmaktadır. Kafkasya ve Orta Asya ile yalnızca İran, Türkiye gibi önemli bölgesel aktörler değil, Afganistan'daki hassas durumun bitmesini bekleyen Pakistan, Hindistan gibi ülkeler de ilgilenmektedir. Böylece bölgede işbirliği ve çatışma güçlerinin eş zamanlı hareket ettiği söylenebilir (NURİ, 2001, s. 10).

4.2.2.1. Hazar Havzası Enerji Kaynakları

Sovyetler'in dağılmasının ardından Hazar Bölgesi yeniden Batılı büyük şirketlerin ilgi odağı haline geldi. Bağımsızlıklarını yeni elde etmiş olan bölge ülkeleri gerçek anlamda bağımsız olabilmelerinin ön koşulu olan ekonomik bağımsızlıklarını kazanmada en önemli avantajların, sahip oldukları petrol ve doğal gaz rezervleri olduğunu anlamışlardı, ancak yeterli teknoloji ve sermayeye sahip olmayan bölge ülkelerinin, üretim yatırımlarının gerektirdiği sermaye ve ileri teknolojiyi çekebilmeleri ve Sovyetler döneminde tamamen Rusya üzerinden geçecek biçimde oluşturulan ihraç sistemine alternatif oluşturabilmeleri zorunluluğu doğdu.

Bugün için Hazar'ın ispatlanmış petrol rezervleri 17-33 milyar varil arasındadır. Bu rakam, ABD'nin 22 milyar varil, yaklaşık bir büyüklüğü ifade ediyor. 17-33 milyar varille Hazar petrolü, dünyadaki üretilebilir petrol rezervlerinin yaklaşık % 3'ünü oluşturmaktadır. Hazar petrolünün olası petrol rezervleriyle birlikte 270 milyar varile ulaşabileceği düşünülüyor. Bu değer ispatlanmış dünya petrol rezervlerinin % 26'sına karşılık geliyor. Hazar'ın doğalgaz rezervleri ise yaklaşık 5 trilyon m³'le dünya ispatlanmış doğalgaz rezervlerinin % 3.3'ünü oluşturuyor. Buna olası doğalgaz rezervlerini de eklersek Hazar'ın doğalgaz rezerv miktarı 13.5 trilyon m³'e ulaşıyor. Bu rakam dünyada ispatlanmış doğalgaz rezervlerinin % 9'una karşılık gelmektedir (PAMİR, 2002, s. 82). Bunlar içinde Azerbaycan

ve Kazakistan'ın kanıtlanmış rezervleri yaklaşık 20 milyar varili bulmaktadır. Bu rakam Kuzey Denizi rezervlerinden biraz fazla, ABD'ninkinden biraz az bir değerdir.

Tablo 4.4. Beş Avrasya Ülkesinin Enerji Rezervleri

ÜLKE	2003 Yılı İspatlanmış Petrol Rezervleri (milyar varil)	2003 Yılı İspatlanmış Doğalgaz Rezervleri (trilyon metreküp)
Rusya	60,1	47
Azerbaycan	7	1,37
Kazakistan	9	1,90
Türkmenistan	0,5	2,90
Özbekistan	0,6	1,85

Kaynak: KÜLEBİ, 2004, s. 5

Kanıtlanmış rezervler konusunda tablodaki rakamlar verilirken, potansiyel rezervler hakkında çok farklı rakamlar ortaya konmaktadır. Bazı kaynaklar, bölgedeki petrol rezervlerinin Basra Körfezi ülkeleri ile kıyaslanacak büyüklükte olduğunu iddia etmektedir. Bu kaynaklara göre bölgedeki rezervler 200 milyar varilden (yaklaşık 27,4 milyar ton) aşağı değildir. Üstelik bölgenin jeolojik incelenmişlik düzeyi (özellikle de Hazar Denizi'nin altı) diğer petrol bölgeleri ile karşılaştırıldığında oldukça düşüktür. Hazar Denizi'nin 170 bin mil karalık bölümünde bugüne kadar petrol ve doğalgaz arama çalışmaları yapılmamıştır. Arama çalışmalarının artması ile bölgenin kanıtlanmış enerji rezervlerinde artış olması beklenmektedir.

Bazı uzmanlar, yukarıda belirtilen rakamları oldukça abartılı bulmaktadırlar. Bu görüşü savunanlara göre yabancı sermayeyi ülkelere çekmek isteyen bölge ülkeleri petrol rezervleri ile ilgili verileri yüksek göstererek kendilerini yabancı yatırımcıların gözünde daha cazip hale getirmeyi amaçlamaktadırlar. Bu, aynı zamanda kendi petrol şirketleri aracılığı ile bölgede bir etki alanı oluşturmak isteyen Batılı ülkelerin de çıkarlarına uymaktadır. Azerbaycan, İran, Kazakistan ve Türkmenistan'daki enerji potansiyelini (doğalgaz dahil) ortaya koyan Amerikan verileri 51.2-57.1 milyar ton petrol eşdeğerini bulmaktadır. Bu,

neredeşse kanıtlanmış dünya petrol rezervlerinin % 40'na yakındır. Bu rakamlar aynı konudaki Rus verilerinden (15.9 milyar ton) 4 kat fazladır.

Hazar enerji rezervleri büyük Avrupalı tüketicilerin iştahını kabartmakta ancak bunların Avrupa'ya ulaştırılması büyük sorunlar taşımaktadır.

Örnek verecek olursak Orta Doğu ölkelerinde bir ton petrolün çıkarma maliyeti 2-5 dolar arasında değişirken, Kuzey Denizi petrolü için bu rakam 10 dolar civarındadır, Azerbaycan petroleri için ise bu rakamın (onshore) 17-20 dolar civarında olduğu tahmin edilmektedir. Bölge, petrolün çıkarılması konusundaki iklim ve coğrafi koşullar yönünden de Orta Doğu, Kuzey Denizi ve Meksika Körfezi'ne göre daha fazla dezavantajlara sahiptir. Bu bakımdan petrol çıkarmanın sadece Sibiry'a'da daha zor olmasından bahsedilebilir.

Petrol ve doğalgazın maliyetini etkileyen diğer husus da nakliye konusundaki altyapı yetersizliğidir. Petrol ve gazın uluslararası pazarlara ulaştırılması konusunda büyük ölçekli yatırımlara gidilmesi gerekmektedir. Bu, kısa vadede maliyetlere etki edecek önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer taraftan boru hatlarının inşa edileceği güzergâhlardaki politik istikrarsızlıklar da önemli problemler oluşturmaktadır.

Dünya enerji dengelerini değiştirecek kaynaklara sahip olan Kazakistan, Azerbaycan ve Türkmenistan'ın söz konusu kaynaklarını dünya piyasalarına aktarmasıyla ilgili öngörülen ancak önünde büyük engeller bulunan bazı projeler söz konusudur: uzmanların görüşüne göre Kazakistan, hedeflediği gibi petrol üretimini 2010 ya da 2015 yılına kadar 120–170 milyon tona ıkarabilirse bu tarihler itibarı ile 3 ile 5 arasında yeni boru hattı inşa edilmesi gerekecektir (Mirza ÇETİNKAYA, Murat BAKIR; “Orta Asya Petrolleri”; www.zaman.com.tr/diziler/21/04/2000).

4.2.2.1.1. Azerbaycan

Azerbaycan'da petrol üretimi 150 yıldan beri devam etmektedir. İlk petrol kuyusu Apşeron yarımadasında 1848 tarihinde açılmıştır. Azerbaycan petroleri üzerine birçok spekülasyonlar yapılmasına rağmen petrol sektörü derin bir kriz yaşamaktadır. Diğer Orta Asya ölkelerinde olduğu gibi Azerbaycan petrol ve gaz rezervleri hakkında birbirinden çok farklı rakamlar telaffuz edilmektedir. British Petroleum'un 1997 verilerine göre Azerbaycan'ın kanıtlanmış petrol rezervleri 7 milyar varil, yaklaşık 1 milyar ton civarındadır. Amerikan

Enerji Ajansı'nın rakamlarına göre ise bu rakam 3.6 ile 12.5 milyar varil arasındadır (0.5 ile 1.7 milyar ton).

Azerbaycan'ın imzaladığı en büyük petrol anlaşması asrın anlaşması olarak bilinen anlaşmadır. 22 Mayıs 1993'te Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi ile Batılı petrol şirketleri arasında imzalanan anlaşma Hazar'daki Azeri, Çırağ ve Güneşli olarak isimlendirilen üç petrol sahasının ortak işletilmesini öngörmektedir.

Karabağ Projesi: Projenin operatörlüğünü 1995 yılında yapılan anlaşma uyarınca CIRCO konsorsiyumu gerçekleştirmektedir. Konsorsiyumun katılımcıları ve projedeki payları şöyle: Pennzoil (% 30), Rus Lukoil (% 7.5), Agip (% 5), Luk-Agip (% 50) ve ADPŞ (% 7.5). 2 milyar dolar yatırım yapılması beklenen bu projenin 2001 yılında üretime geçmesi planlanmaktadır.

Dan Üldüzü Afşarı: Proje anlaşması 1996 yılında imzalandı. Katılımcı şirketler: Amoco (% 30), Unocal (% 25.4), Itochu (% 20 Japonya), Delta (% 4.5 Suudi Arabistan), ADPŞ (% 20)... Anlaşmaya göre üretime 2003 yılında geçilecektir.

Şah Deniz Projesi: Şah Deniz projesini BP Exploration Ltd. yürütmektedir. Konsorsiyumda Lukoil % 10, Elf % 10, British Petroleum-Statoil ortaklığı % 51, TPAO % 9, İran Petrol Şirketi OIEC % 10 ve ADPŞ % 10 pay ile iştirak etmişlerdir. Üretime 2000'lerin başında başlanması düşünülmektedir.

Lenkoran Projesi: Lenkoran Talış Deniz Projesi'nde şu şirketler yer almaktadır: Elf (% 45, aynı zamanda projenin operatörlüğünü de yürütmektedir), Total (% 10), Deminecs (% 10) Petrofina (% 5), OIEC (% 10) ve ADPŞ (% 25). Projenin yürütüldüğü alan 420 km²'dir.

Bakü-Novorossisk: Uzunluğu 1347 km olan kuzey varyantının maliyeti 2 milyar dolar olarak hesaplanmaktadır. Ancak yalnız Azerbaycan'ın değil, aynı zamanda Rusya'nın kendisinin ve Kazakistan petrolçülerinin de bu limandan sevk edilmesi ileride sadece teknik değil, başka birçok çevre problemlerine de neden olabileceğinden endişe edilmektedir.

By-pass Projesi: Kuzey Kafkasya'daki politik istikrarsızlık nedeni ile Çeçenistan'ı by-pass eden proje gündeme gelmiştir. Eylül 1997'de zamanın başbakan birinci yardımcısı olan Boris Mentsov, 284 km uzunluğunda olacak Dağıstan'ın Hasavyurt şehrinden Terskaya'ya kadar uzanacak bir hattın yapım kararını açıkladı.

Bakü-Supsa Projesi: Proje Gürcistan ve AMOK tarafından ciddi bir şekilde değerlendirilmektedir. 1999 yılı Nisan ayında proje tamamlanmış ve ilk petrol yüklü tanker Supsa Limanı'ndan ayrılmıştır.

Ukrayna'nın Projesi: Ukrayna'nın desteklediği projeye göre, petrol Odesa-Brodı boru hattı kullanılarak Polonya ve diğer Doğu Avrupa ülkelerine sevk edilecektir. Petrol öncelikle Baku-Supsa hattından Karadeniz kıyısına ulaştırılacak, buradan tankerle 1000 km mesafe uzaklıktaki Odesa yakınlarındaki Yujny terminaline getirilecek, buradan inşa edilecek yeni bir boru hattı ile Brodı'ya daha sonra ise mevcut “Dostluk” (Drujba) hattından Doğu Avrupa'ya nakledilecektir.

4.2.2.1.2. Kazakistan

Kazakistan'ın Hazar'daki ispatlanmış, üretilebilir petrol rezervi 17 milyar varildir. Olası rezervlerle birlikte toplam rezervi 110 milyar varildir. Azerbaycan ve Kazakistan'ın olası rezervlerle birlikte Hazar'daki toplam payı % 58'e ulaşmaktadır.

Kazakistan'ın petrol kuyularının % 85'i Hazar Denizi'nde bulunmaktadır (PAMİR, 2002, s. 83).

Kazak petrollerinin değerlendirilmesine ilişkin projelerden biri Kazakistan-Çin petrol boru hattı projesidir.

Kazakistan Hükümeti, 1997 yılı haziran ayında yapılan Aktübin petrol sahasının yüzde 60'ının işletmeye açılması konusundaki ihalenin galibi olarak Çin Ulusal Petrol şirketini açıklamıştı. Şartnameye göre şirket, 20 yıl boyunca 4 milyar dolar yatırım yapmayı ve 1998-2003 yılları arasında toplam yatırımı 585 milyon dolarlık bölümünü gerçekleştirmeyi taahhüt etmekteydi.

Trans Hazar Petrol Boru Hattı Projesi ise Kazak petrolünün taşınması için Azerî petrol boru hatlarının kullanılmasını öngörmektedir. Projeyi, Amoco-Euroasia ve Kazakoil ortaya atmıştır.

Kazak petrollerinin açık denizlere ulaştırılmasında önemli alternatiflerden birini de Kazakistan-Afganistan-Pakistan alternatifi oluşturmaktadır. Kazak uzmanlarının görüşlerine göre Batı Kazakistan'dan Kumkol'a bir boru hattı döşenerek bu hat Omsk-Çarcova hattına bağlanmalı, Türkmenistan üzerinden Afganistan'ın batısına, daha sonra da Pakistan'ın Umman

Denizi kıyısındaki petrol terminallerine ulaştırılmalıdır. Hattın maliyetinin 2 milyar dolarda olacağı tahmin edilmektedir.

Üzen-Türkmenbaşı-İran Boru Hattı Projesi, Fransız şirketi Total tarafından ortaya atılmıştır. Boru hattının uzunluğu 2140 km, toplam kapasitesi 25 milyon ton ve maliyeti 2.4 milyar dolardır. Projenin ilk aşamasında boru hattının İran Körfezi'ne kadar uzatılması gerekmemektedir. Tahran ve Tebriz bölgesine ulaştırılması yetecektir. Burada bulunan rafineriler, petrolü İran'ın güneyinden almaktadırlar. Hattın yapılmasıyla birlikte bu rafineriler Kazak petrolünü işleyebilecek, aynı miktardaki İran petrolü ise Basra Körfezi'ndeki İran'a ait terminallerden ihracata sevk edilecektir.

4.2.2.1.3. Türkmenistan

Ülke daha çok doğal gaz rezervleri nedeniyle ilgi çekmektedir. Kanıtlanmış doğalgaz rezervleri 2.9 trilyon metreküptür. Potansiyel gaz rezerv miktarı bakımından dünyanın üçüncü ya da dördüncü ülkesi konumundadır. 1991 yılında 84.3 milyar m³ doğalgaz üreten Türkmenistan'ın üretimi 1997 yılında 17.3 milyar m³'e 1998 yılının ilk altı ayında ise 7.3 milyar m³'e düşmüştür. Doğalgaz rezervleri petrol rezervlerinin çok üstünde olmasına rağmen Türkmenistan petrol rezervlerine de sahiptir. Potansiyel rezervlerin 1.4 milyar ton olduğu tahmin edilmektedir (Mirza ÇETİNKAYA, Murat BAKIR; "Orta Asya Petrolleri"; www.zaman.com.tr/diziler/21/04/2000).

Doğalgaz rezervleri nedeniyle Türkmenistan'a Arjantinli Bidas ve ABD'li Unocol'un yatırımları yönelmiştir. Uluslararası Enerji Ajansı'nın 2001 yılı verilerine göre Türkmenistan, 9.723 milimetreküplük ile dünyanın en büyük 9. gaz ihracatçısı durumundadır, ancak bugün için Türkmenistan'ın Ukrayna'ya olan doğalgaz ihracatının sona ermiş olması nedeniyle İran'a akıtılan yıllık 4milyar metreküp gazın dışında tümüyle Rus boru atlarına bağımlı olduğu söylenebilir.

Türkmenistan-Hazar-Türkiye hattını başlangıçta Türkmenistan'a tarım alanında faaliyetler göstermek amacıyla gelen, ancak daha sonra faaliyet sahasını enerjide yoğunlaştıran İsrail'in Merhav şirketinin başkanı Yusuf Maymen ortaya attı. İran alternatifi konusundaki Amerikan baskısı Türkiye ve Türkmenistan'ı Hazar alternatifini

gerçekleştirmeye itti. 19 Şubat 1999'da Amerikan PSG şirketi hattın inşası için kurulacak konsorsiyumun operatörü olarak resmi olarak açıklandı. Hazar Denizi'nin altından geçecek boru hattının maliyetinin 2.5-3.1 milyar arasında olduğu tahmin edilmektedir. Uzunluğu 2 bin km, taşıma kapasitesi 30 milyar m³ olacak hattın 2 yıl içerisinde bitirilmesi planlanmaktadır.

Türkmenistan-Çin-Japonya hattı; teknik çalışmalarını Çin Milli Petrol Şirketi, Japon İtochu ve Amerikan Exxon şirketlerinin yürüttüğü gaz boru hattının kapasitesinin 30 milyar m³ olması planlanmaktadır. Projeye göre Türkmenistan'ın doğusundan elde edilecek doğalgaz Çin'i baştan başa geçerek Japonya'ya kadar ulaşacaktır. Türkmenistan-Afganistan-Basra Körfezi Türkmen gazının Afganistan üzerinden Pakistan'a buradan da Basra Körfezi'ne çıkarılmasını ilk kez 1991'den beri Türkmenistan'da faaliyet gösteren Bridas şirketi gündeme getirdi. Haziran 1993'te proje, Türkmenistan devlet başkanı tarafından onaylandı. 1995 yılının Mart'ında Türkmenistan cumhurbaşkanı ile Pakistan başbakanı arasında hattın yapımı konusundaki anlaşma imzalandı.

Türkmenistan-İran petrol hattı; gaz boru hatlarının yanı sıra Türkmenistan'ın önem verdiği bir diğer proje de Türkmen petrolünün İran üzerinden taşınmasıdır. Projeye göre ilk etapta boru hattı Tahran yakınlarındaki petrol rafinerisine gidecek, ileride petrol üretiminin 14-15 milyon tona ulaşması ile boru hattı Türkiye ve Avrupa yönüne doğru uzatılacaktır.

Kazak petrolünün Türkmenistan üzerinden İran yolu ile Basra Körfezi'ne çıkarılması da düşünülmektedir. Bu hem teknik hem de ekonomik açıdan en iyi alternatiflerden birini oluşturmaktadır. İran'ın kendisi büyük bir petrol ihracatçısı olmasına rağmen konuya ilgi duymaktadır. Burada birkaç faktör rol oynuyor. İlk olarak İran uluslararası politikada daha iyi bir konuma gelmek ve Batılı ülkeler tarafından uygulanan ambargodan kurtulmak amacıyla petrolün kendi topraklarından taşınmasını istemektedir. İkinci olarak petrolün taşınmasından doğacak gelir, İran için cazip görünmektedir.

4.2.2.1.4. Özbekistan

BP'nin tespitlerine göre, ülke 1.88 trilyon metreküp gaz rezervine, 600 milyon varil petrol rezervine sahiptir.

Kırgızistan'ın ise enerji kaynakları bakımından Orta Asya'nın diğer cumhuriyetlerine kıyasla en yoksul ülkesi olduğu belirtilmektedir. Uluslar arası Enerji Ajansının 2002 yılı

verilerine göre ülkede 76 bin ton ham petrol rezervi bulunmaktadır (www.iea.org/statistics/nonoecd/13/03/2005).

4.2.2.2. Hazar Havzasında Enerji Kaynaklı Sorunlar

Daha önce de belirtildiği gibi Hazar enerji kaynaklarının dünyaya pazarlanması oldukça maliyetli olmaktadır. Bunun nedeni bölge devletlerinin açık denizlere kıyılarının bulunmaması, bölgenin yer yapısından kaynaklanan olumsuzluklar ve karşı karşıya bulunulan siyasal istikrarsızlık nedeniyle tasarlanan enerji nakil hatlarının en kısa yolları izleyememesidir. 18. yüzyılda İngiltere ve Rusya arasında Orta Asya üzerinde yaşanan çekişmeye benzer olarak günümüzde aynı bölge için verilen ve adına “Yeni Büyük Oyun” denilen mücadelede her aktör kendi çıkarları doğrultusunda bir boru hattı güzergahını savunmaktadır.

Yeni Büyük Oyun’da enerji kaynaklı sorunlar ilk olarak enerji rezervlerinin yoğun olarak bulunduğu Kazakistan, Azerbaycan, Türkmenistan üzerinde, ikinci olarak enerji nakil hatlarının geçtiği ya da geçmesi düşünülen bölgelerde yaşanmaktadır. Enerji kaynaklı sorunlar aslında geniş bir perspektiften bakıldığında Hazar’ın statüsü, bölge ülkelerinin kalkınma sorunu, ekolojik sorunlar ve enerji nakil hatları üzerinde yaşanan tartışmalar olarak karşımıza çıkmaktadır.

4.2.2.2.1. Enerji Nakil Hatları Üzerine Yaşanan Tartışmalar

4.2.2.2.1.1. Varolan ya da Tasarlanan Petrol Boru Hatları

Bölgede eski Sovyetler Birliği döneminden kalma bir dizi petrol ve doğal gaz taşıma hatlarının devrede olmasına karşın Rusya Federasyonu’nun kurulmasının ardından eski Sovyet topraklarında Rusya’nın denetimi dışında gerçekleştirilen ilk taşıma hattı ise Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı’dır. Bölgede enerji kaynaklarının uluslararası pazara sunulmasında önemli bir yer tutan taşıma hatları aşağıda ele alınmıştır.

4.2.2.2.1.1.1. Bakü-Novorossisk Güzergahı

SSCB'nin dağılmasından sonra tüm dünya Hazar'da ne kadar petrol bulunduğunu, bunun ne kadarının ne zaman çıkarılabileceğini tartışmaya başlamıştı.

Bütün bu tartışmalardan öte kendi enerji potansiyellerini pazarlayarak bir an önce kalkınmanın ve bağımsızlığın yolunu tutmak isteyen Orta Asya ülkelerinin ısrarıyla, o zamana kadar uygulanmamış bir yöntemle bölge petrolünün uluslar arası piyasalara kesintisiz olarak ulaştırılıp ulaştırılmayacağını ve müşterisinin olup olmadığını görmek amacıyla “erken üretim petrolü” kavramını geliştirildi. Buna göre bölgede çok büyük yatırımlara girişmeden önce ilk aramalarla elde edilecek petrol deneme mahiyetindeki boru hatlarıyla uluslar arası piyasalara ulaştırılacaktı. Eğer erken petrol alıcı bulabilirse bundan sonra “ana ihraç boru hattı”na geçilebilirdi.

Erken üretim petrolünün hangi güzergah aracılığıyla iletileceği tartışılırken Rusya, Bakü-Novorossisk limanı arasında zaten bir boru hattı olduğunu, hattın hem ucuz hem de hızlı bir biçimde gerçekleştirilebilecek tek alternatif olduğunu ileri sürmekteydi. Öneriye göre erken üretim petrolü Bakü'den Novorossisk'e pompalanacak ve buradan tankerlere yüklenecek petrol boğazlardan geçerek dünya pazarlarına ulaştırılacaktı.

1997'de kullanıma açılan günlük 100 bin varil kapasiteli Bakü-Novorossisk hattı, erken üretim petrolünün taşınması için öngörülüş “kuzey güzergahı”dır. Hattın maliyeti 600 milyon dolardır. Bakü'den çıkıp Çeçenistan üzerinden geçen hat, Çeçenistan'daki çatışmalar nedeniyle endişeyle karşılanmaktadır. Bu durum güzergahın, ana ihraç boru hattı olma olasılığını da azaltmaktadır.

Bununla birlikte Türkiye boğazlardaki tanker trafiğinin artması nedeniyle ortaya çıkabilecek olası tehlikeleri ileri sürerek Rus önerisini reddetmiştir. Türkiye aynı amaçla boğazlar mevzuatını da değiştirerek petrol tankerlerinin geçişine sınırlamalar getirmiştir.

Bu gelişmeler üzerine Rusya, boğazların önemini azaltmak için yeni projeler geliştirmiştir. Yeni projeye göre Novorossisk'ten yüklenecek petrol Bulgaristan'ın Burgaz limanından Yunanistan'ın Alexandropolis limanına kadar uzanan 350 km'lik boru hattı aracılığıyla Avrupa'ya ulaştırılacaktır. Yıllık kapasitesi 35-40 milyon ton olacak hattın toplam maliyeti 700 milyon dolar civarındadır.

4.2.2.2.1.1.2. Bakü-Supsa Hattı

Azeri-Güneşli-Çırağ sahalarının işletilmesiyle çıkan erken petrolün aktarıldığı “batı güzergahı”dır. Buna göre Bakü’den petrolü buradan Gürcistan’ın Supsa limanına iletilecektir. Petrol buradan tankerlerle boğazları geçerek dünyaya ulaştırılacaktır. Uzunluğu 830 km olan hattın taşıma kapasitesi 5-7 milyon ton olan hattın maliyeti konusunda 600 milyon dolar ile 1.5 milyar dolar arasında çelişkili rakamlar verilmektedir.

1999’da kullanıma açılan hattın günlük toplam kapasitesi günde 145 bin varile ulaşmıştır. Gürcistan Uluslararası Petrol Şirketi (GIOC) ile Azerbaycan Uluslararası Petrol Konsorsiyumu (AIOC) arasında imzalanan anlaşma uyarınca AIOC, Supsa’da yeni bir terminalin inşası için gerekli finansman desteğini sağlayacak ve 30 yıllık bir kullanım süresi sonunda tüm tesis ve işletmeler Gürcistan’a devredilecektir.

Batı güzergahı da bazı sorunlarla karşı karşıyadır. Hat bölgede işlenen petrolün tamamını taşıma kapasitesinden yoksun olduğu için geçici bir çözüm olmaktadır. Buna ek olarak Türkiye, boğazlardaki trafiği artırdığı ve buna paralel çevre felaketlerine yol açabileceği gerekçesiyle hattın ana ihraç boru hattı olmasına karşı çıkmaktadır. Bununla birlikte maliyetinin düşüklüğü nedeniyle Batılı tüketiciler ve dev petrol şirketleri Bakü-Supsa hattını ana ihraç hattı olabilecek en uygun seçenek olarak görmektedirler.

Türkiye’nin boğazlardaki tanker trafiği nedeniyle karşı çıktığı hattın boğazlardan geçirilmesini önlemek amacıyla boğazları by-pass eden öneriler de geliştirilmiştir. Buna göre, Bakü’den boru hattı ile Gürcistan’ın Supsa limanına gelen petrol buradan tankerlerle Bulgaristan, Romanya ya da Ukrayna’ya ve böylece söz konusu ülkelerdeki boru hatları aracılığıyla Avrupa’ya akıtılacaktır.

4.2.2.2.1.1.3. Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı

Azerbaycan petroleri için ana ihraç hattı konusunda tartışmalar 90’lı yıllar boyunca Rusya ve Türkiye arasında bir çekişmeye dönüşmüştü. 1992’de Azerbaycan petrollerinin dünya pazarlarına açılması görüşü ortaya atıldığında İran, Nahçıvan yolu gündeme gelmiş ancak

ABD böyle bir projeyi onaylamamıştı. Daha sonra Ermenistan üzerinden Türkiye'ye oradan dünya pazarlarına ulaşacak boru hattı önerisi gündeme gelmiş Azerbaycan Dağlık Karabağ sorunu nedeniyle bu öneriye karşı çıkmıştı. Rusya Azeri petrolünün Novorossisk ile dünya pazarlarına taşınmasında ısrar ederken Türkiye petrolün Gürcistan'dan geçerek Türkiye'nin Akdeniz kıyısındaki limanı Ceyhan üzerinden dünya pazarlarına açılması görüşünü savunuyordu. Hatta gerekçe olarak çatışmalardan uzak bölgelerden geçiyor olması ve boğazlardaki yoğun tanker trafiğini artırmayacak olması gösteriliyordu (ÜNÜVAR, 2004, s. 107).

BOTAŞ'ın verilerine göre 1776 km uzunluğunda olacak hattın büyük bölümü (1076 km) Türkiye'den geçecektir. Bakü-Tiflis-Ceyhan hattının yıllık kapasitesinin 50 milyon ton (1 milyon varil/gün) olacaktır. Yapımına 2001'de başlanan hattın 2005'te tamamlanması planlanmaktadır. Hattın maliyeti için 2.7 milyar dolar ile 3.5 milyar dolar arasında değişen rakamlar verilmektedir ancak bazı uzmanlar hattın maliyetinin 4 milyar doları aşabileceği uyarısında bulunmaktadırlar.

Eğer hayata geçirilebilirse hat, Türkiye'ye ekonomik avantajların yanı sıra stratejik avantajlar da sağlayacaktır.

Bununla beraber hattın inşasında bir kısım zorluklardan da bahsetmek gerekmektedir. Hattın geçeceği bazı bölgelerde yüksekliğin 2700 metreye kadar çıkması hem inşaat maliyetini hem de inşaattan sonra petrolün taşınma maliyetini artıracaktır. Bazı değerlendirmelere göre boru hattından 1 ton petrolün taşıma maliyeti 10-12 dolar arasında olacaktır. Bu ise petrolün boğazlardan taşınmasından daha pahalıya mal olacaktır. Bir başka argümana göre ise Bakü, hattı karlı işletmeye yetecek kadar petrole sahip olmayabilir. Bu amaçla Kazak petrollerinin de ek boru hatlarıyla Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattına bağlanması istenmektedir. Hattın sismik olarak hareketli bölgelerden geçmesi, bir başka dezavantaj olarak ileri sürülmektedir. Bakü-Ceyhan hattının Azeri petroleri için ana hat olarak seçilmesinde petrol şirketlerinin ağırdan almalarının bir nedeni ise ABD ve İran arasındaki ilişkilerin yumuşaması halinde en ekonomik alternatif olan petrolün İran üzerinden nakledilebileceği alternatifinin düşünülmesidir.

Bakü-Ceyhan hattının ana hat seçilmesi durumunda ekonomik açıdan hattın Ermenistan üzerinden geçirilmesi en iyi alternatif olacaktır. Ancak Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki Karabağ sorunu projenin önündeki en büyük engeli teşkil etmektedir. Bu güçlükler rağmen Ermenistan alternatifi, devletler arasındaki müzakerelerde sık sık gündeme gelmektedir. Erivan Armgazproyekt Enstitüsü'nün çalışmalarına göre Ermenistan alternatifi şu avantajlara sahiptir: İlk olarak Türkiye sınırına yakınlığından dolayı hattın önemli ölçüde kısılması mümkündür. Hattın minimum uzunluğu 1560, maksimum uzunluğu ise 1780 kilometredir ki arasında 220 km'lik bir fark bulunmaktadır.

Hattın bu doğrultudan geçmesi, maliyetlerini önemli ölçüde azaltarak 2.4 milyar seviyesine düşürecektir. Ermeni uzmanların görüşlerine göre Gürcistan alternatifi 2.5-3 milyardan aşağı değildir.

ABD, bölgenin iki önemli ülkesi olan Azerbaycan ve Kazakistan'ı (hatta Türkmenistan'ı) Rusya'ya olan bağımlılıktan kurtaracağı düşüncesiyle BTC projesine destek vermektedir.

Bu arada Hazar Denizi'nden çıkarılıp Azerbaycan'dan dağıtımçılarına kullananlara zenginlik getirecek olan petrolü taşıyacak bu boru hattı rotası Ankara ve Moskova'da yoğun lobi faaliyetlerine neden olmuştu. Rusya, Azeri petrolünün kendi toprağından geçmesini sağlamak için Türkiye'nin Doğu-Akdeniz limanlarına akacak petrolün geçeceği bölgedeki Kürt problemini kullanmaktaydı (AYDIN, 1995, s. 41).

4.2.2.2.1.1.4. Kuzey, Kuzeydoğu Güzergahı; Tengiz-Novorossisk

Kazak petrollerinin taşınması konusunda en çok tartışılan güzergahlardan biri de Tengiz-Novorossisk olmuştur. Bu hat için 1992 yılında kurulan konsorsiyumla Tengiz-Astrahan-Kropotkin-Karadeniz güzergahındaki mevcut petrol boru hatlarının iyileştirilip yeni boru hatlarının eklenmesiyle Kazak petrollerinin dünya pazarına ulaştırılması düşünülmekteydi.

Ekim 2001'de çalışmaya başlayan hat Nisan 2002'de günde yaklaşık 240 bin varil petrol taşımıştır. İlave pompalama istasyonlarıyla birlikte bu rakamın günde ortalama 520 bin varile çıkması, 2015 yılı itibariyle tam kapasite çalışması beklenmektedir.

Boğazlardaki tanker trafiğinin yoğunluğu nedeniyle bu hatta Türkiye'nin karşı çıkması nedeniyle Kazak petrollerinin Ukrayna'nın inşasını yeni tamamladığı Odesa-Brody boru hattı aracılığıyla Avrupa'ya ulaştırılacaktır (ÜNÜVAR, 2004, s. 108).

4.2.2.2.1.1.5. Güney Güzergahı; İran

Bu güzergah hem kısa hem de az maliyetli olması bakımından önemlidir. Güney güzergahı için iki seçenek söz konusudur; takas (swap) ya da İran üzerinden geçecek boru hatları opsiyonu.

1998’de İran ve Türkmenistan arasında imzalanan anlaşma uyarınca Türkmen petrolü İran’ın Neka limanına getirilmekte buradaki rafinerilerde işlenip aynı bölgede tüketilmektedir. Buna karşılık aynı miktardaki petrol güneydeki terminallerden dünya pazarlarına alıcı bulmak için yola çıkmaktadır.

Bütün bunlara ek olarak Bakü ve Kazak petrollerinin, Türkmen gazının İran üzerinden boru hatları yoluyla Basra körfezine ve buradan tankerlerle Avrupalı müşterilere ulaştırılmasıdır.

Yatırım maliyeti az olmasına karşın İran seçeneğinin pek arka bulduğu söylenemez zira ABD için bölge devletlerinin petrol boru hatları yoluyla kendisini “şeytan” olarak gören İran’a bağımlı kılınması bir tehdit unsurudur.

Bununla birlikte sahip oldukları kaynakları pazarlayarak bir an önce gelişmenin yolunu tutmak isteyen bölge devletleri denge politikası çerçevesinde İran ile ilişki kurmaktan kaçınmıyorlar. Söz gelimi; iki ülke devlet başkanının bir araya geldiği Nisan 2002’den beri Kazmunaigaz (Kazak Devlet Petrol ve Gaz Şirketi) ile TotalFinaElf (İran petrol şirketi) Kazak petrollerinin İran üzerinden taşınmasına ilişkin çalışmalar yapılmaktadır.

4.2.2.2.1.1.6. Güneydoğu Güzergahı; Pakistan, Afganistan

Pakistan ve Afganistan ile Türkmenistan arasında 1997’de imzalanan anlaşmaya göre Türkmen petrolü bu iki ülke üzerinden geçerek dünya pazarlarına ulaştırılacaktı. bu üç ülke Orta Asya Petrol Boru Hattı adını verdikleri proje üzerinde çalışmaya başlamışlardır. ABD’nin projeye destek veren ülkesi Unocal’ın konsorsiyumdan çekilmesi ve Afganistan’a düzenlenen Amerikan operasyonu üzerine projenin gerçekleştirilmesi askıya alınmıştır.

4.2.2.2.1.2. Mevcut ya da Tasarlanan Doğalgaz Boru Hatları

4.2.2.2.1.2.1. Kuzeybatı Güzergahı

1997'ye kadar bölgeden doğalgaz ihracatının tek yolu Rusya güzergahı idi. 2001'de Türkmenistan'ın Ukrayna ile yaptığı anlaşma uyarınca Türkmenistan Rusya üzerinden Ukrayna'ya 2002 ve 2006 yılları arasında 8.83 Tcf doğalgaz ihraç edecektir. Bu güzergah üzerinden yapılacak taşımalar için bir çok öneri vardır. Bunlardan ilki bu güzergahta mevcut boru hatlarına kompresörler ekleyerek Hazar doğalgazının Avrupa'ya ulaşmasını sağlamak. İkincisi Hazar bölgesinin doğalgazını Rusya üzerinden her yıl doğalgaz talebi artan Türkiye'ye ihraç etmek.

4.2.2.2.1.2.2. Mavi Akım

15 Aralık 1997'de BOTAŞ ve Gazexport arasında imzalanan 25 yıllık doğalgaz alım satım anlaşması kapsamında 16 milyar metreküp/yıl doğalgaz, Rusya Federasyonu'ndan Karadeniz geçişli bir hat ile Türkiye'ye ulaştırılacaktır. Anlaşmaya göre 2 milyar metreküp/yıllık miktarla başlayacak olan doğalgaz sevkıyatı 16 milyar metreküp/yıl seviyesine ulaşacaktır.

25 yıl geçerli olacak anlaşma uyarınca Rus gazının Türkiye'ye Karadeniz'in 2150 m derinliğinden geçirilecek boru hatları yoluyla ulaştırılması öngörülmüştür. Buna göre, hattın 370 km'si Rusya topraklarından, 501 km'si Türkiye topraklarından ve 390 km'si Karadeniz altından geçirilecektir. 2001'de hayata geçirilmesi düşünülen hat çeşitli sorunlardan ötürü 20 Şubat 2003 tarihinde işletmeye alınabilmiştir (www.botas.gov.tr/dogalgaz.asp/18/05/2004).

4.2.2.2.1.2.3. Batı Güzergahı

Azerbaycan ve Türkiye arasında 12 Mart 2001 tarihinde doğalgaz alım-satım sözleşmesi imzalanmıştır. Şah Deniz Projesi de denilen proje ile Azerbaycan'ın Şah Denizi alanından çıkarılacak doğalgazın Gürcistan üzerinden Türkiye'ye taşınması amaçlanmaktadır. BOTAŞ ve SOCAR arasında imzalanan 15 yıl süreli Doğal Gaz Alım Anlaşması, alımların 2

Milyar m³ ile başlamasını ve 6.6 Milyar m³/yıla ulaşmasını öngörmektedir (www.botas.gov.tr/projeler/tumprojeler/azerbaycan.asp/18/05/2004).

4.2.2.2.1.2.4. Türkmenistan-Türkiye-Avrupa Doğal Gaz Boru Hattı Projesi

Projeye göre Türkmenistan'da üretilecek doğalgaz, Türkmenistan'dan Türkiye-Gürcistan sınırında teslim alınacaktır.

Türkmen gazının Hazar geçişi bir boru hattı ile Gürcistan'a ardından Türkiye'ye ve buradan Avrupa'ya taşınmasıyla ilgili ilk anlaşma Ekim 1998 tarihinde imzalanmıştır.

Türkmenistan'dan Türkiye'ye 16 BCM/Yıl ve Türkiye üzerinden Avrupa'ya 14 BCM/Yıl olmak üzere toplam 30 BCM/Yıllık Türkmen doğal gazının iletilmesini öngören anlaşmanın ardından 21 Mayıs 1999 tarihinde, imzalanan ikinci anlaşma uyarınca 16 BCM/Yıl düzeyinde doğal gaz alımına ilişkin "Doğal Gaz Alım-Satım Anlaşması" imzalanmıştır. 30 yıl süreli söz konusu anlaşmaya göre, gaz teslimatlarının 2002-2004 döneminde başlaması öngörülmüştür ancak hattın Gürcistan bölümünün yapımına ilişkin karşı karşıya kalınan sorunlar nedeniyle proje hayata geçirilememiştir (www.botas.gov.tr/projeler/tumprojeler/azerbaycan.asp/18/05/2004).

Tablo 4.5. Petrol Boru Hattı Güzergahları

Güzergah	Kapasite (Gün/milyar varil)	Uzunluk (km)	Statü	Maliyet (\$)
Bakü-Supsa	100.000 (600.000) 885	885	Kullanımda	–
Bakü-Novorossisk	100.000 (300.000) 1400	1400	Kullanımda	600.000.000 (Kapasite artırımı için)
Tengiz-Novorossisk	1.340.000	1496	Mart 2001'de kullanıma alındı	2.3 milyar
Odesa-Brody	800.000	676	2001'de bitirilmesi	400.000.000

			planlanmakta	
Bakü-Ceyhan	1.000.000	1730	2004'te tamamlanması planlanmakta	2.3-3.7 milyar (Türkiye'nin rakamı 2.7 milyar)
Burgaz-Vlore	750.000 (1.000.000'a kadar genişletilebilir)	885	2004 ya da 2005'te tamamlanması planlanmakta	826.000.000
Bakü-Neka	300.000	563	Öneri aşamasında	Tüm finansman İran sağlayacak
Neka-Rey	-	241	Öneri aşamasında	400.000.000
Kazakistan-Pakistan	1.000.000	1699	2092	Pazarlık aşaması

Kaynak: AYDIN, 2003, s. 436.

4.2.2.3. Hazar'ın Statüsü Sorunu

Hazar'ın sahip olduğu büyük potansiyele rağmen bölge kaynaklarının yeterince işlenebildiği konusunda olumlu konuşmak güçtür zira henüz statüsünün belirlenmemiş olması Hazar kaynaklarının işletilmesini zora sokmuştur. Pek çok petrol kuyusunun geleceği doğrudan Hazar'ın statüsüyle biçimlenecektir. Azeri kıyılarından 120 mil açıktaki petrolün çıkarılmasıyla ilgili batılı şirketlerle Azerbaycan arasında imzalanan sözleşmeler için statü sorunu geçerlidir. Sözleşmeler Hazar'ın bir dreniz olarak tek taraflı kullanımını öngörüyor. Aynı zamanda Türkmenistan kendine ait gördüğü Hazar'ın orta kısmındaki petrol sahalarında Azeri-İngiliz petrol işletme taleplerini yasadışı ilan etmiştir.

Rusya Hazar'ı kıyıdaş devletlerin ortaklaşa mülkiyetindeki bir göl olarak nitelemektedir. Rusya'nın önerisine göre her bir kıyıdaş ülkeye 12 millik karasuları hakkı verilmeli ve gölün kalan bölgesi ortak kullanıma açılmalıdır.

Hazar bir göl olarak tanımlanırsa uluslar arası sınır göl statüsü kazanır. Sınır gölleri için kabul edilmiş uluslararası sınır belirleme yöntemi olmadığından örnekler hukuka kaynaklık edecektir. Sınır gölleri bütün kıyı devletlerinin sahillerinden eşit uzaklıkta çizilen merkez hattıyla ve bu merkez hattın üzerindeki kara sınırlarının son noktasından çizilen bir dikey hatla ulusal sektörlere bölünebilir ancak Rusya Federasyonu, Hazar'ın ulusal sektörlere bölünmesini istememektedir çünkü böyle bir durumda Rusya, Türkmenistan ve İran'la ortak sınırını kaybeder.

Sınır göllerinin sınırlarının belirlenmesiyle ilgili bir diğer yöntem her bir kıyı devletinin 12 millik kara sularına sahip olması ve gölün geri kalanının ortak kullanıma açık olmasıdır.

Rusya'nın yürüttüğü politikanın nedeni; deniz statüsünü kazanmış bir Hazar'ın 1982 sözleşmesinin kapsamına girecek olmasıdır. Sözleşmeye göre Hazar, karasularına, münhasır ekonomi bölgelerine, kıta sahanlığına her bir kıyı devletinin kendi doğal kaynaklarını işleme hakkıyla beraber bölünür. Böyle bir durumda Rusya'nın payına düşen kısım doğal kaynaklar bakımından zengin olmayacaktır. Diğer bir nokta Hazar'ı açık denizlere bağlayan Volga-Don ve Volga-Baltık Denizi su yollarının Hazar'ın deniz statüsünü kazanması durumunda uluslararası su yolu niteliği kazanacak ve bu yolla Hazar'ın uluslar arası denizciliğe açık hale gelecek olmasıdır (NUĞMAN, 1998, s. 83-85).

Azerbaycan ve Kazakistan Hazar'ın göl değil, deniz olduğunu ileri sürmekte ve ulusal sektörlere bölünmesini savunmaktadırlar. Kazakistan'ın Hazar'daki en zengin rezervlere yani 10 milyar ton petrol ve 2 trilyon metreküp doğalgaza sahip olduğu biliniyor.

Başlarda bu görüşe karşı çıkan Rusya, son dönemlerde deniz dibinin bu prensibe göre bölünmesini kabul etmiş olmasına karşın deniz yüzeyi ile üzerindeki hava sahasının 5 kıyıdaş ülkenin ortak kullanımında olması gerektiğini temel alan bir politika izliyor.

13 Mayıs 2002'de Putin ve Nazarbayev'in Hazar'da ve iki ülkenin sınırlarında yer alan 3 petrol/gaz sahasının ortak paylaşımına ilişkin imzalanan iki anlaşma bu yaklaşımın somut örneğini oluşturdu. 14 Mayıs 2002'de Azeri Parlamentosu Rusya ile Hazar'ın deniz tabanının bölüşülmesine dair bir anlaşmayı onayladı.

Rusya deniz tabanının ulusal sektörlere bölünmesini kabul eden yaklaşımı karşılığında deniz yüzeyi ve Hazar'ın üzerindeki hava sahasının kıyıdaş ülkelerce ortak kullanımı konusunda Azerbaycan ve Kazakistan'ın desteğini almış görünüyor (PAMİR, 2002, s. 83).

Bölgedeki rakiplerine göre en güçlü donanmaya sahip Rusya'nın Hazar'ın deniz yüzeyi ve hava sahası üzerinde kıyı devletlerinin ortaklaşa kullanımını sağlayabilmesi büyük

başarıdır. Böylece Rusya, Hazar sularının zımnen jandarmalığını ele geçirmiştir. Bu sayede Hazar sularında yapılan tüm çalışmaları kontrol etme, çalışmalara müdahale edebilme fırsatına sahip olabilecektir. Nitekim Putin'in bu anlaşmalardan hemen önce Nisan 2002'de Astrahan'daki Rus deniz üssüne uğraması ve önümüzdeki yazı Hazar'da tatbikat yapılması ve Rus filosunun modernize edilmesi talimatını vermesi ortaya atılan düşünceleri kanıtlamaktadır.

“İran’la paralel biçimde Hazar’daki Rus kuvvetleri de tahkim ediliyor. Rusya 20 bin askeriyle bu bulanık sulardaki en büyük askeri güç. Rus kuvvetleri geçtiğimiz günlerde amfibi gemiler, devriye ve anti gemi helikopterleri, dört füze gemisi ve hızlı saldırı uçakları ile takviye edildi... Rusya bölgede Amerikan etkisini daraltma politikası uyarınca İran’la birlikte hareket etmeye çalışıyor. Batılı devletler ve tekellerinin hamleleri Rus yönetimini daha aktif olmaya zorluyor. Bu da bölgede Rusya ile İran bir tarafta ABD, Azerbaycan ve Türkiye diğer tarafta olmak üzere tehlikeli bir kutuplaşmaya yol açıyor” (BUTTANRI, 2004, s. 94).

Rusya'nın bölgede bu sayede artırdığı nüfuzundan ABD kadar İran da rahatsızlık duymuştur.

İran'ın Hazar'daki petrol varlığı Anzali petrol sahasıyla sınırlıdır. Bu açıdan gerçekte İran'ın Hazar sorunundaki tutumu siyasi çıkar hesaplarına dayanmaktadır denebilir. ABD'nin İran'ın petrol anlaşmalarının dışında tutulması için baskı yapması ve İran üzerinden geçecek bütün boru hattı senaryolarına karşı çıkması İran'ın bölge dışı aktörlerin konuya ilişkin müdahalesine olumsuz bakmasına neden olmuştur. Bu durum bölgedeki nüfuzunu kırdığı için bölge dışı aktörlerin soruna karışmalarını önleme amacındaki Rus politikalarıyla örtüşmektedir.

Rusya Federasyonu'nun attığı karlı adımlar karşısında Hazar'da yalnızlaşan İran'ın konuya ilişkin daha saldırgan bir tutum içine girdiğini söylemek mümkündür. Uzun süre İran ve Rusya Hazar'ın statüsü konusunda ortaklaşa biçimde sorunu sürüncemede tutarak bölgede enerji kaynaklarının Batılı dev şirketler tarafından işletilebilmesine engel olmuşlardı.

Sorunun çözümünde, Rusya tarafından yalnız bırakılan İran'ın taviz vermesi en olası seçenektir. Zaten, İran'ın petrol şirketi de, resmî politikanın aksine, Azerbaycan'la off-shore yatakları konusunda bir anlaşma imzalamıştır ki, bu da zımnen İran'ın, Azeri ve Türkmen yataklarının işletimine katılması karşılığında tezinden vazgeçebileceği anlamında yorumlanabilir. Temmuz 2001'de İran hava ve deniz kuvvetlerinin Azerbaycan ve İran kıyılarından 90'ar mil açıkta bulunan bir petrol yatağında çalışma yapan BP gemisini zorla uzaklaştırması, İran'ın tutumundaki katılığından ziyade, sektörel bölüşümde bu alanın kendi

payına düştüğünü kanıtlamak istemesi anlamına gelebilir. Bu olasılığı kuvvetlendiren bir unsur da, İran'ın sektörel bölüşüme karşı olmasına rağmen böyle bir çözüme gidilirse, tüm kıyıdaş devletlerin 1/5 pay almaları gerektiğine dair talebidir. Oysa sektörel bölüşüm sonucu İran'ın payı 1/10 olacaktır (Atay AKDEVELİOĞLU, “İran’ın Orta Asya, Afganistan ve Azerbaycan Politikası”; www.stradigma.com/turkce/21/11/2003/makale.04.html).

Bu anlamda Rusya, İran'ın taviz vermesi durumunda karşı karşıya kalacağı zararları telafi edebilmek bakımından Buşehr nükleer santral inşaatının alt yapısının yapılması işini üstlenmiş ve İran'a 7 milyar dolarlık silah satmıştır.

Yaşanan olaylar sonucunda İran-Rusya ittifakının çatırdamasına rağmen İran ve Rusya arasındaki ilişkilerin devam edebilmesinin birkaç sebebi vardır; İran, Rusya için silah ve nükleer teknoloji ihracat pazarıdır ve buradan gelen gelir Rusya'nın ekonomisine önemli katkı sağlamaktadır. İkinci olarak İran'la işbirliği, Moskova'nın ABD'den bağımsız bir politika geliştirdiğinin göstergesidir. İran-Rusya işbirliği bölge dışı güçlerin ve özellikle Türkiye'nin Orta Asya ve Kafkaslara etkisini sınırlamak açısından önem taşımaktadır. Son olarak her iki devlet, genel olarak ekonomik ortak konumundadır. Buna Putin'in güney sınırlarındaki Rus etkinliğini pekiştirmenin bir aracı olarak İran'la iyi ilişkileri zorunlu görmesi de eklenebilir. İran konusunda Rusya'nın Washington yanlısı tutumu İran'ı kaybetmek anlamına gelecektir ki bu da Rusya Federasyonu'nun yukarı da bahsedilen amaçlarıyla uyumsuzdur.

İran tarafı da Rusya ile ilişkilerini olabildiğince stratejik boyuta taşıyarak Rus-Amerikan ilişkilerini zayıflatmayı ve bölge politikasında Rusya'dan azami ölçüde yararlanmayı hesaplamaktadır. Buna karşın Rusya'nın bölgede Amerika Birleşik Devletleri'ni dikkate alan bir politika izlediği de söylenebilir.

Türkmenistan'ın konuya ilişkin tutumu ise nispeten belirsizdir. Başlarda Rus-İran yanlısı tutum takınan Türkmenistan'ın zaman zaman İran-Rus çizgisinden uzaklaştığı görülmektedir ancak Azerbaycan ile petrol yatakları konusunda yaşanan anlaşmazlık nedeniyle bugün için Türkmenistan İran yanlısı bir tutum içindedir.

4.2.2.4. Yeni Büyük Oyunda Türkiye

Soğuk Savaşın sona ermesi ile Türkiye'de karakol görevini yitirmiş olma bu çerçevede önemini kaybetmiş olma duygusu yaşanmaya başlamıştı. Bu dönemde üyelik amacıyla AB'ye

başvuran Türkiye, ret cevabı almıştı. Kısacası soğuk savaşın ertesinde Türkiye, Kıbrıs ve Kürt sorunlarıyla baş başa kalmış uluslararası arenada yalnızlaşmış bir devletti.

Tam bu sırada bağımsızlıklarını ilan eden Türki devletler Türkiye'nin Batının gözünde önemini artırmasına yarayacak bir fırsat yaratmıştı. Bölgedeki Türki cumhuriyetler de 80'lerde ihracata dayalı büyümeyi hedeflemiş olan Türkiye için önemli bir pazar ve uluslararası arenada kendisine destek verebilecek yeni partnerler durumundaydı.

Hazar kaynakları bu çerçevede bölge ülkeleriyle iyi ilişkiler petrol ve doğalgaz bakımından yoksul ancak enerji tüketimi gün geçtikçe artan Türkiye için hayati nitelikteydi. Türkiye amacı doğrultusunda boru hatları projelerinde söz sahibi olmak için harekete geçmiş ve Bakü petrolünün toprakları üzerinden geçmesi ve bunun sayesinde siyasi güç kazanmak için Türk Boğazları'nın güvenliğini öne sürmüş, çatışma bölgeleri nedeniyle diğer alternatiflerin olası risklerini dünya kamuoyuna duyurmaya çalışmış kısacası Bakü-Tiflis-Ceyhan projesinin hayata geçirilebilmesi için epey uğraşmıştır. Türkiye için bu ülkelerin bağımsızlıklarını ilan etmeleri demek cazip petrol taşıma gelirleri, diplomatik nüfuz ve stratejik önem artışı demektir. Aynı şekilde yeni cumhuriyetler için ise teknolojik uzmanlık ve yatırımları ülkesine çekebilme ve enerji kaynaklarının Batıya dağılımı için güvenli bir yol demektir.

Öncelikle Türkiye'nin bölge ülkeleriyle kültürel bağları vardı. Sovyetler'in dağılmasının ardından Türki cumhuriyetler bağımsızlıklarını ilan etmeye başladıklarında dış Türkler konusu tekrar gündeme geldi, bilinçaltına kazınmış kültürel yakınlık duygusu hafızalarda yeniden canlanmaya başladı.

Yeni düzende Türkiye'nin Avrasya kıtasında çatışma merkezlerine ve büyük enerji kaynaklarına yakınlığı nedeniyle önemli bir pozisyona sahip olduğu yavaş yavaş anlaşılmaya başlanmıştı.

Özellikle Orta Asya ve Kafkaslar'da İran etkisinin artma kaygısı Batının bölgede Türk modelini ortaya atmasına yol açtı. ABD, Rusya-İran işbirliğine ve İran'ın köktendinci siyasal yapılanma modeline karşılık laiklik, demokrasi ve serbest piyasa ilkelerini benimsemiş olan Türkiye'yi bir model olarak Orta Asya devletlerine ve Azerbaycan'a sundu. Aslında Türk modeli aracılığı ile bölge ülkelerinin dikkatleri İslami Ortadoğu yerine Batı ve ABD'ye çevrilmek istenmekteydi (İdris BAL, "Bölgesel Güvenlik Ve Türkiye'nin Stratejik Önemi"; www.pa.edu.tr/makaleler13/02/2005). Bölgedeki nüfuz yarışında Batı ile simgelenen bir Türkiye modeli aynı zamanda Rusya karşısında ABD'nin üstünlüğü demektir.

Başlarda Türkiye'nin bölgede bir takım avantajları olduğu ileri sürülmekteydi. Türkiye'nin birinci avantajı görece gelişmiş serbest piyasa ekonomisi ve gelişme arayışı içindeki özel sektörüydü. 1990–1997 döneminde Türk müteahhitlerinin yurt dışından üstlendikleri iş miktarı 13.6 milyar dolar olup, bu miktarın 9.4 milyar doları eski Sovyetler Birliği ülkelerinden olmuştur. Türk müteahhitlerinin aldıkları işin dağılımı ise Tablo 4.6.'da gösterilmektedir.

Tablo 4.6.'da da görüldüğü gibi, 6 milyar doları Rusya Federasyonu içinde olmakla birlikte, alınmış olan toplam 9.4 milyar dolarlık işin 6.2 milyar dolarlık kısmı tamamlanmış bulunmaktadır.

Tablo 4.6. Türk Müteahhitlerinin Rusya Federasyonu ile Türk Cumhuriyetlerinden Üstlendikleri İşlerin Tutarı ve Adedi

(Ekim/1997 İtibariyle)

Ülke	Toplam İş Adedi	İşin Tutarı (Milyon \$)	Tamamlanan İş (Milyon \$)	Devam Eden İş (Milyon \$)
Eski Sovyetler Birliği	424	9416.3	6203.6	3213.2
Rusya Federasyonu	244	6019.1	4121.4	1897.8
Türk Cumhuriyetleri	146	2606.3	1433.1	1173.2
Azerbaycan	23	499.3	81.3	418.3
Kazakistan	45	824.2	512.8	311.4
Kırgızistan	3	83.8	36.0	47.8
Türkmenistan	51	577.9	404.6	173.3
Özbekistan	24	621.1	398.4	222.7

Kaynak: ÇARIKÇI, 1998, s. 5.

Tablo 4.7. 2001 Yılı İtibariyle Türk Müteahhitlik Hizmetleri

Ülke	Toplam Yatırım (2000)	Müteahhitlik Hizmeti (2000)
Azerbaycan	656.3 milyon \$	284.4 milyon \$
Kazakistan	816.5 milyon \$	1.398.4 milyon \$
Kırgızistan	74.8 milyon \$	83.8 milyon \$
Türkmenistan	1.230 milyon \$	620.4 milyon \$
Özbekistan	700 milyon \$	686.5 milyon \$
Gürcistan	45 milyon \$	83.9 milyon \$
Tacikistan	-	47.3 milyon \$
Toplam	3.522.6 milyon \$	3.157.5 milyon \$

Kaynak: “2001 Yılı İtibariyle Türk Müteahhitlik Hizmetleri”; www.deik.org/yayinlar/04/05/2005.

1998'deki ekonomik krizden sonra Rus yönetiminin aldığı ciddi tedbirler sonucu Rus ekonomisi yarıda bıraktığı gelişme ivmesini tekrar yakaladı. 90'ların ortalarından itibaren de büyük uluslararası şirketler giderek gelişen Rus pazarından pay elde edebilmek ve Kafkaslar, Orta Asya'ya ulaşabilmek için Rusya Federasyonu'nu sıçrama tahtası olarak görmeye başladılar.

Türk firmalarının bölgede yatırım amacıyla yöneldikleri alanlardan bir diğeri de eğitimidir. Bu sayede bölgede eğitim dili İngilizce olan 130'dan fazla okul açılmıştır, ancak bu okulların hedefine ulaşmada ne derece başarılı olduğu da sorgulanmalıdır. Zira bir kısmı bölgede İslami terörizm amacıyla militan yetiştirdiği gerekçesiyle Putin yönetimi tarafından kapatılmıştır. Bunun yanı sıra Latin alfabesi esasına göre ortak Türk alfabesi oluşturulması yönündeki anlaşma uygulanamamıştır. Bölge devletlerinin bugün için bile Kiril alfabesinden kopabildiğini söylemek; resmi yazışmaların bile Kiril alfabesini esas alarak yapıldığı dikkate alındığında zordur.

Tablo 4.8. 1996-1997 Öğretim Yılında Türk Cumhuriyetleri ve Topluluklarından Gelip Türkiye’de Okuyan Öğrenci Sayıları (Şubat/1997 İtibariyle)

Ülkeler ve Bölgeler	Orta Öğretim	Tömer Dil Kursu	Ön Lisans	Lisans	Yüksek Lisans	Doktora	Toplam
Azerbaycan	16	110	159	1495	12	1	1793
Kazakistan	7	126	157	826	33	29	1178
Kırgızistan	29	59	147	500	28	41	804
Özbekistan	-	29	61	324	23	1	438
Türkmenistan	349	147	677	1031	11	11	2226
Diğer Asya	20	232	312	1079	65	2	1710
Balkanlar	116	243	110	913	14	-	1396
Genel Toplam	537	946	1623	6168	186	85	9545

Kaynak: ÇARIKÇI, 1998, s. 4.

Türkiye’nin sahip olduğu ikinci avantaj, parlamenter demokrasisiydi. Zaman zaman yaşanan yol kazalarına rağmen Türkiye’de parlamenter sistemin işlediğinden söz etmek mümkündür (BİNGÖL, 1998, s. 6). Bunun yanına Türkiye’nin bölge ile olan etnik kültürel bağları da eklenebilirdi. Laik devlet modeli de, bölgede etkin radikal İslami gruplar dikkate alındığında Türkiye’yi, gerek ekonomik gelişme için Batı yardımı almayı uman bölge devletleri gerekse AB ve ABD açısından cazip kılmaktaydı. Orta Asya devletleri için aynı şekilde caziptir. 70 yıl Sovyet yönetiminin dini anlayışı ile yaşayan bu devletlerin tüm dinsel uygulamaları engellemeyen laik rejimlere yakınlık duyması olağandır.

Yukarıdaki görüşlere ileri sürülen itirazlar da hayli geçekçi görünmektedir. Onlara göre Batının desteği ile ayakta tutulan “Türk modelini” Türkiye o kadar benimsemişti ki dönemin Başbakanı Demirel 1992’de bölgeyi dolaşırken işi Özbek, Kırgız, Kazak liderlere kendi ülkelerinde uygulanmak üzere anayasa tasarıları verecek kadar ileri götürmüştü. “Kendi ülkesinde 70 yıllık bir deneyden sonra bir türlü sivil anayasa yapamamış ve tam demokrasiyi oturtamamış bir ülkeden gelen ve demokratik bir yönetim tarzını öne çıkaran anayasa tasarılarının bölgede fazla destek bulması herhalde beklenemezdi” (AYDIN, 2003, s. 393). Uygulamada da Azerbaycan ile Batılı değerlere en fazla saygılı olduğu belirtilen Kırgızistan

dışında Orta Asya devletlerinin Türkiye modeline fazla eğilim göstermedikleri görülmektedir. Aydın'a göre aslında Orta Asya ülkelerinin zaman zaman vurguladıkları "Türkiye modeli" "Türkiye'de anlaşıldığı şekliyle 1990'ların demokratik liberal modeli değil, 1930'ların devletçi otoriter modeliydi" (AYDIN, 2003, s. 394).

Türkiye modelinin önceleri çok taraftar bulup sonradan bir anda kenara itilmesinin bir diğer nedeni; özellikle Avrupa-Türkiye ilişkilerinin bölge devletlerinin zihninde yarattığı çelişkili durumdu. Türkiye'nin Batı bağlantısı ve AB üyeliği iddiasından kaynaklanmaktaydı. Bu çerçevede Türkiye'nin kendini AB'ye kabul ettiremezken nasıl olup da Orta Asya devletlerinin Avrupa ile ilişkilerini geliştirmelerine katkıda bulunacağı sorusu Türkiye modelinin en zayıf noktasını oluşturmaktaydı. Üstelik Türkiye'nin bölgeye yönelik ekonomik katkısının kayda değer olamaması da nakit ihtiyacı büyük olan bölge devletlerini Türkiye'nin dışında başka seçenekler aramaya itti.

Bütün bu olumsuzluklara rağmen Türkiye'nin sahip olduğu en büyük avantaj; bu ülkeler ile din, etnik köken ve dil gibi ortak bileşenleri paylaşan kültürüdür. Graham Fuller'ın belirttiği gibi kendileri hakkında karar yetisine ilk kez sahip olan bu ülkeler kendi Türki kimliklerine dönüş süreci yaşamaktadırlar. Öyle ki son yüzyılda tüm bölgeden 'Türkistan' diye söz edilmiş ve kültürel bir birim olarak kabul edilmiştir. Bugün Orta Asya'da Tacikistan dışında tüm Orta Asya cumhuriyetleri dil, kültür olarak Türki'dir. Kimi zaman önemli olabilen diyalekt farklarına rağmen karşılıklı olarak anlaşabilmektedirler; hatta Türkiye Türkçesini dahi kabaca anlayabilmektedirler. Bu sebeplerden ötürü Türkiye, geçmişte olduğu gibi bugün de bölge açısından kültürel çekim merkezi özelliği taşımaktadır (BİNGÖL, 1998, s. 12).

Tablo 4.9. Bölge Ülkeleri Açısından Türkiye'nin 2003 Yılı Dış Ticaret Verileri

ÜLKE	Yapılan İhracat Tutarı (milyon dolar)	Yapılan İthalat Tutarı İlk 100 Arasındaki Yeri	Yapılan İthalat Tutarı (milyon dolar)	İthalat Yapılan İlk 100 Arasındaki Yeri
Kazakistan	232,6	34	266	42
Kırgızistan	40,2	77	10,6	93
Özbekistan	138,3	51	97,8	61

Tacikistan	28,6	83	57	69
Türkmenistan	169	43	123,7	54
Toplam	608,7		555,1	

Kaynak: KIRAÇ, 2004 (b), s. 11.

Türkiye, petrolleriyle zengin Orta Doğu'nun ve Kafkasya'nın dış dünyaya açılan kapılarından biridir. Dünyanın bir başka enerji havzası Hazar bölgesine kıyısı olmasa bile coğrafi olarak buraya yakın bir konumdadır. Buradaki kaynakların Avrupa ülkelerine ulaştırılmasında kara ve deniz bağlantısına sahiptir. 1990'ların ortalarına kadar "Avrasya dünyasının yollarının kesiştiği kavşakta" yer almasından dolayı Türkiye, Batılı petrol ve gaz şirketleri için araştırma ve üretim açısından cazip bir ülkeydi. Özellikle de umut vadeden petrol ve gaz potansiyeline sahip Avrasya cumhuriyetlerinde yatırım yapmak ve ticari faaliyetlerde bulunmak açısından bir sıçrama tahtası olarak" önemliydi (ÖĞÜTÇÜ, 1994, s. 81). Bu noktadan hareketle araştırmacılar günümüzde de Türkiye'nin doğu ile batı arasındaki enerji ticaretinde "köprü" görevi görmesinin gelecekte mümkün olduğunu ileri sürmektedirler.

Bütün bu avantajlarına karşın Türkiye'nin bölgede etkin olmak isteyen diğer aktörlere nazaran önemli kazanımlar elde edebilmiş olduğu söylenemez. Türkiye'nin sahip olduğu avantajlar, ona bölgede üstün bir konum sağlayamamıştır. Birkaç yıl içinde ABD'nin aksine Avrupa'nın Türkiye modeline olan desteğinin ortadan kalkması, "Yeni Büyük Oyun"da ki rakiplerinden önde olduğu sanılan Türkiye'nin aynı etnik kökene sahip olsa da yeni bir "ağabey"den çok işbirliği arayan bölge ülkeleri açısından diğerleriyle aynı hizada durduğunu gösteriyordu. Bunun yanı sıra Türkiye'nin 90'larda karşı karşıya kaldığı siyasi ve ekonomik sorunları bölge düzeyinde aktif bir siyaset izlemeyi olanaksız kılıyordu.

Sonuç olarak "bir siyasal model olarak sunulan Türkiye için ticari anlamda kazanımlar bölge ülkeleri üzerinde nüfuz kurma ve bölgede siyasal İslamın yükselişini önleme gayesinden önce gelmekteydi" (ÜNÜVAR, 2004, s. 103).

4.2.2.5. Yeni Büyük Oyunda Rusya

SSCB'nin dağılmasının ardından Rusya'nın yıllarca bu topraklara hükmetmiş bir imparatorluğun mirasçısı olarak bölgeye ilişkin dış politik tutumu merak edilmekteydi.

Soğuk savaşın sona ermesinin ardından ilk iki yıl boyunca bölgeye ilgisiz kalmış olan Rusya, ağırlığı ekonomik gelişmeye ve Batı ile bütünleşmeye vermişti. Bu dönemde yaşanan Avrasyacı-Atlantikçi tartışmaları içinde net bir dış politik tutum belirleyemeyen Rusya için bölge ikinci planda kalmıştı.

NATO'nun sınırlarını doğuya doğru genişletmesi, Batı'dan umulduğu kadar destek alamaması, eski Sovyet cumhuriyetlerinde yaşamakta olan Rus azınlıklar ve ilkin Orta Asya'da baş gösteren siyasal İslam'ın bir kısmı Rusya Federasyonu sınırları içinde bulunan Kafkasya'ya yayılması tehlikesi Rusya'yı kısa bir süre için daldığı uykusundan uyandırmaya yetti.

Rusya, bu süreçte Orta Asya ve Kafkasya'nın jeopolitik önemini kavramış olduğundan 1993'te "Yakın Çevre Doktrini" ilan ederek bu cumhuriyetlerdeki gelişmelere karşı kayıtsız kalamayacağını sinyallerini vermiştir.

Aslında dünya petrol rezervlerinin % 5'ini elinde tutan Rusya için söz konusu rezervlerin % 3'ü barındıran Hazar bölgesi ülkeleri daha çok stratejik açıdan önem arz etmektedir. Rusya için bu ülkeler kendisine enerji piyasasında birer rakiptir. Öte yandan bölgenin nüfuzu altında kalması için boru hatlarını bir araç olarak gören Rusya, Hazar petrollerinin kendi toprakları üzerinden geçecek boru hatları yoluyla dünya pazarlarına ulaşmasını istemekte ve bunu siyasi bir kazanım olarak değerlendirmektedir.

Sovyetler dönemi Orta Asya'nın ucuz hammaddesiyle beslenen SSCB'nin dağılmasının ardından bu ucuz hammadde zenginliğinden mahrum olma tehlikesiyle karşı karşıya olan Rusya için güneyde ve Çin'in batı sınırlarında güvenliği kontrol altına alabilmek, Orta Asya'da Rusya Federasyonu çekirdeğinde oluşturulacak genel güvenlik ağıyla doğrudan ilişkilidir. Söz konusu güvenlik ağı, bu sınırları korumanın dışında bölgeden Rusya'ya ve bahse konu devletlere yapılacak hammadde ve enerji kaynaklarının kesintisiz ve güvenli şekilde akışını da kontrol etmektedir. Açık olarak hem güvenliği hem ticari ilişkileri kontrol etmek bu bölgenin kontrolüyle mümkündür.

Bu çerçevede bölgedeki etkin güçlerle işbirliği arayışına girilmiştir çünkü dağılmanın ardından askeri gücünün hatırı sayılır kısmını yitiren Rusya Federasyonu, çatışma yerine ortaklaşa çalışma yoluyla bölgeye girmeyi çıkarlarına uygun bulmuştur. Böylelikle BDT yeniden yapılandırılmış, Çin ile ekonomik ve politik bağlar geliştirilmeye, özellikle İran ve Irak'la olan ilişkiler iyi tutulmaya çalışılmıştır (BİNGÖL, 1998, s. 8-9). Rus yönetimi aynı

amaçla 1992’de Kolektif Güvenlik Anlaşması, 1993 ve 2000’de açıklanan askeri doktrinler aracılığıyla bölge ülkelerinin güvenlik konusunda kendisine bağımlı bir politika izlemelerini sağlamaya çalışmıştır.

Rusya’nın, katıldığı bu yeni büyük oyunda BDT’nu ve bu coğrafyada yaşayan Rus azınlıkları, güvenlik önlemlerini ve ekonomik ilişkilerini bütün gücüyle kullanmaya çalıştığı bir çok uzman tarafından ileri sürülmektedir. Özellikle Putin dönemi “enerji bağımlılığıyla ya da ekonomik bağımlılıkla kontrol” dönemi olarak adlandırılmaktadır.

Bölgenin nüfuzu altında kalması için mücadele veren Rusya, bölge ülkeleriyle sürdürdüğü enerji işbirliği projeleri sayesinde (Güney Kafkasya’da olduğu gibi) hem ülkelerin kendisine bağımlı kalmasını sağlamaya çalışmakta hem de ucuza kaynak temini yoluyla ekonomisi için gerekli girdiyi sağlamaktadır.

Bu anlaşmaların yanı sıra Rus enerji şirketlerinin de bölgedeki yatırımlarını giderek artırdıkları ve Türkistan ülkeleriyle işbirliğini geliştirdikleri gözlenmektedir. 16 Haziran 2004’te Rusya’nın en önemli enerji şirketlerinden LUKOİL, Özbekistan devlet şirketi Uzbekneftegaz şirketiyle doğalgaz üretimi konusunda 35 yıllık bir anlaşma imzalamıştır. Bir milyar dolarlık bir yatırımın öngörüldüğü anlaşmanın Özbekistan’ın güney komşusu Türkmenistan’la da 2003 Nisan ayında imzalanan 25 yıllık doğalgaz anlaşmasıyla birlikte değerlendirildiğinde Rusya için oldukça stratejik proje halini alacağı düşünülmektedir. Görüşmeler sırasında Putin, Gazprom’un da Özbekistan’a büyük bir yatırım yapmayı planladığını belirtmiştir.

Rusya’nın Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan ile ticari ilişkilerini geliştirdiği gözlemlenmektedir. 2003 yılı Ocak-Nisan arası ticaret verilerine bakıldığında Rusya’nın bu dört Türkistan ülkesine söz konusu zaman dilimindeki ihracatı 1.116.4 milyon \$ iken 2004’ün aynı döneminde bu rakam 1.620.7 milyon dolara ulaşmıştır. Rusya Federasyonu’nun bu ülkelerden ithalatında da artış olmuş 2003 yılında 927.3 milyon \$ olan ithalat 2004’de 1.222.4 milyon \$ düzeyine yükselmiştir.

Rusya’nın petrol üreten özerk cumhuriyetleriyle Moskova arasında çeşitli sorunlar yaşandığı göze çarpmaktadır. Bağımsızlık konusunda istekli Çeçen yönetimi, petrolün üretimi ve çıkarılmasında da tek söz sahibi olmak istemektedir. Batı Sibirya’dan sonra Rusya’nın ikinci önemli petrol bölgesi olan Tataristan; bağımsızlık istemektedir. 30 Ağustos 1990’da bağımsızlık deklarasyonu ile başlayan ve 91’de başkanlık sistemine geçişle devam eden bağımsızlık süreci, 1993’te özerk cumhuriyet ve Rusya Federasyonu arasında imzalanan ve Federasyon ile özerk bir cumhuriyet arasında ilk anlaşma örneği olan anlaşmayla

sonuçlanmıştır. Bu anlaşmayla ekonomik alanda her yönden hareket serbestisi kazanan Tataristan, Rusya Federasyonu'nun yetkili organlarından saptanan kota ve lisanslara karşı çıkarak bunların en azından 5 yıllık süre ile sınırlanmasını istemektedir. Buna ek olarak merkezden belirlenen ihracat ve ithalat vergilerine de karşı çıkmaktadır. Sözelimi Tataristan'ın dev petrol şirketi Tatneft, yıllık 20 milyon ton petrol elde etmesine rağmen petrol ihraç lisansına sahip olmadığından ihracatının önemli bir kısmını Rus şirketler aracılığı ile gerçekleştirebilmektedir (AYDIN, 1995, s. 48).

Rusya, Hazar enerji kaynaklarının federasyon toprakları üzerinden Avrupa'ya taşınmasını istemektedir. Böylece Avrupa enerji kaynaklarının denetimi de Rusya'ya geçmiş olacaktır. Bu açıdan Kremlin, kendisini dışlayan her türlü boru hattı projesine karşı çıkmaktadır. Bu kapsamda Rusya, enerji güzergahlarının toprakları üzerinden geçmesini savunan ve bu konuda Amerikan desteğini almış görünen Türkiye'yi en ciddi rakibi olarak görmektedir. Rusya'nın bu tavrını, Türkiye ve Rusya arasında Kafkasya ve Orta Asya'ya ilişkin olarak yaşanan nüfuz mücadelesinin bir parçası olarak görmek de mümkündür. Rusya, Hazar petrolünün Türkiye üzerinden dünya pazarlarına ihracının; etnik kökeni, dil ve din itibarıyla Türkiye'ye yakınlık duyan bu cumhuriyetleri büyük ölçüde bu ülkenin yörüngesine çekeceği endişesi içindedir (ONAY, 2002, s. 57). Buna Türkiye aracılığı ile bölgede Amerikan etkisinin artacağı endişesi de eklenebilir. Kafkasya ve Ukrayna'nın yakınında şu anda yıllık 12 milyar metreküp doğalgaz tüketen ve gelecekte de tüketim düzeylerinin artması beklenen Güneydoğu pazarı vardır. Bugün tamamen Rusya'nın elinde olan bu pazar, Romanya, Bulgaristan, Yunanistan, Yugoslavya ve Türkiye'den oluşmaktadır.

90'ların başında Orta Asya ülkeleri bağımsızlıklarını henüz ilan etmişken bölgedeki Rus diasporasının varlığı endişe uyandırmaktaydı. Özellikle 92'de Kazakistan'ın nüfusunun % 41'ini ve Kırgızistan'ın nüfusunun % 26'sını Rus azınlıkların oluşturduğu göz önünde bulundurulursa bölge ülkelerinin Rusya Federasyonunu kızdırmaktan kaçınmak istemelerinin nedeni iyi anlaşılır. Buna ilaveten Tacikistan'da başlayan iç savaş nedeniyle 'radikal İslam'dan duyulan endişe bu ülkeleri Rus güvenlik şemsiyesi altında kalmaya zorluyordu. Bölge devletleri Ruble ekonomik alanı içinde kalarak Rusya'nın dolaylı desteğini elde etmeyi tercih etmişlerdi.

Rusya Federasyonu'nun sözü edilen politikalarını en iyi uyguladığı ülke Kazakistan'dır. Astana her ne kadar dış politika ibresini ortada tutmaya çalıştıysa da Kazakistan'ın 17 milyonluk nüfusu içerisindeki % 30'luk Rus nüfusun varlığı ihraç ettiği petrolün % 80'inin Rusya'nın Karadeniz'deki limanı Novorossisk'ten uluslararası piyasalara

nakledilmesi ve iki ülke arasında Hazar'dan başlayarak Çin'e kadar uzanan bir sınırın bulunması Kazakistan'ın dış politikasında Rusya'nın özel bir niteliğe sahip olmasına neden olmaktadır.

Bugüne dek Rusya Federasyonu, bu ülkeyle uzay çalışmaları konusunda işbirliği yapmıştır ve yapmaya da devam etmektedir. İki ülke Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütüne üye bulunmaktadır. Özbekistan'ın üye bulunmadığı bu oluşumda iki ülke askeri ve güvenlik konularındaki işbirliğini geliştirmeyi, ortak askeri tatbikatlar gerçekleştirmeyi, orduların birbiriyle olan koordinasyonunu üst düzeye çıkarmayı amaçlamaktadırlar.

Kazakistan başka hiçbir Orta Asya devletinin üye olmadığı AB benzeri bir ekonomik bütünleşmeyi temel alan Ortak Ekonomik Alan'a (Kazakistan, Rusya, Ukrayna, Beyaz Rusya) üyedir. Ortak Ekonomik Alan'la bu yapıya üye olan devletler arasındaki gümrüklerin kaldırılması ve malların, hizmetlerin, işgücünün, sermayenin serbest dolaşımı amaçlanmaktadır. Kazakistan'ın böyle bir oluşuma dahil edilmesi Rusya Federasyonu'nun bu ülkeye atfettiği özel önemi ortaya koymaktadır.

Hazar'a ilişkin her iki ülkenin ortak tavır sergilemesi, çeşitli uluslar arası konularda birlikte hareket edilmesi gibi örnekler iki ülkenin dış politikada birbirlerinin görüşlerini önemsediklerini göstermektedir.

11 Eylül olayları sonrasında Afganistan'a düzenlenen operasyon sayesinde Amerika Birleşik Devletleri'nin Özbekistan ve Kırgızistan'da askeri üsler elde etmesi ve Afgan-Özbek-Kırgız güvenlik üçgeni oluşturması, buraları tarihsel nüfuz alanı olarak gören Rusya'yı oldukça tedirgin etmiş ve Ruslar ülkelerinin güney sınırlarının güvenliğine yönelik daha fazla tehdit algılamaya başlamışlardır.

Bu bağlamda Kremlin yönetimi, Kolektif Güvenlik Anlaşmasını 2002'de bir örgüte dönüştürerek Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan'ı (diğer ülkeler; Beyaz Rusya, Ermenistan) kendisine yakın tutmaya çalışmıştır. ABD'ye yakın bir dış politik anlayışa sahip ve topraklarında Amerikan askeri üssü bulunan Özbekistan'la Şangay İşbirliği Örgütü aracılığıyla (Rusya Federasyonu, Çin, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Özbekistan) güvenlik ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır.

Bir çoklarına göre Rusya'nın Orta Asya'da liderlik mücadelesi yapan Kazakistan ve Özbekistan'la kurduğu ilişkiler, her iki ülke arasındaki rekabeti artırmak yoluyla kendisine bağımlı kılmayı amaçlamaktadır. "Rusya Federasyonu'nun bu iki ülkeyle geliştirdiği ilişkiler, ABD'nin bölgedeki varlığı açısından son derece önemlidir. Zira bölgenin en yoğun nüfuslu, en güçlü askeri yapılanması ve tüm Orta Asya devletlerine sınırı bulunması nedeniyle

Özbekistan'la, Hazar Denizi'nde en büyük paya ve en zengin yataklara sahip Orta Asya'nın coğrafi olarak en büyük devleti Kazakistan'la derin işbirliğine sahip olarak bu bölgede yaratılacak stratejik derinlik ABD'nin planlarını alt üst edecektir" (KIRAÇ, 2005, s. 17).

11 Eylül olaylarının ardından Kırgızistan'ın da Rusya Federasyonu için giderek artan bir önemi olduğunu söylemek mümkün. Rusya, Kırgızistan'a topraklarını Rus askeri üslerine açması için yoğun baskılarda bulunmuş ve istediğini 2003 Ekim ayında elde edebilmiştir. Orta Asya'daki ilk Rus askeri üssü niteliğindeki Kant askeri üssü Kırgızistan'daki Amerikan askeri üssüne yaklaşık 40 km uzaklıktadır. Böylece Kırgızistan başkent Bişkek'in yakınında 40 km mesafeyle hem Amerikan hem Rus askeri üslerine sahip bir devlet olmuştur.

Orta Asya'da askeri üs mücadelesi bugün de olanca hızıyla sürmektedir. Bu bağlamda son hamle 4 Haziran 2004'te Tacikistan'da bir Rus askeri üssünün konuşlanmasına izin veren anlaşma ile Moskova tarafından yapılmış oldu. Rusya, Tacikistan'ın Afganistan sınırını korumak için 10 bin askerini buraya konuşlandırmıştır.

Bazı uzmanlara göre Rusya Federasyonu'nun Orta Asya'daki her oluşumun çekirdeği olarak kendini görmesi temelde boru hatlarının güvenliğini sağlamaya yöneliktir. Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü (KGAO) ve Şangay İşbirliği Örgütü (ŞİO) yapılanmaları çerçevesinde atılan işbirliği adımları, terörizme karşı ortak tavır alınmasının istenmesi, ileri sürülen görüşü desteklemektedir. Haziran 2004'te Özbekistan'la imzalanan askeri ve güvenlik alanında stratejik ortaklığı öngören anlaşma da aynı amaca yönelik bir girişim olarak değerlendirilmektedir. Zira Kazakistan'dan çıkan ve Novorossisk'te son bulan Tengiz-Novorossisk hattı ve yine bu ülkeden çıkıp Çin, İran, Türkiye'ye uzatılması düşünülen boru hattı projeleri göz önüne alınırsa Rusya Federasyonu'nun Kazakistan'ı kontrol etmesinin kendi çıkarları bakımından hayati olduğu anlaşılabilir. Üstelik Kazakistan'dan çıkıp İran ve Çin'e uzatılması düşünülen petrol boru hatlarının Özbekistan ve Türkmenistan ile iyi geçinmeyi zorunlu kılmaktadır.

Ağırlıklı olarak terörizme karşı mücadele ve ekonomik işbirliğinin, ticari ilişkilerin ele alındığı, bölge ülkelerinin aralarındaki gümrüklerin kaldırması gibi konuların görüşüldüğü çeşitli toplantılar (17 Haziran'da Taşkent'te yapılan Şangay İşbirliği Örgütü (ŞİO) toplantısı, yine 17 Haziran'da Moldova'da yapılan BDT İçişleri Bakanları Toplantısı, 18 Haziran'da Astana'da gerçekleştirilen Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü (KGAO) toplantısı, Astana'da 18 Haziran'da Avrasya Ekonomik Topluluğu Toplantısı) Rusya'nın Kasım ayındaki başkanlık seçimleri, yaklaşan Afganistan ve Irak seçimleri nedeniyle ABD'nin dikkatinin dağılmasından yararlanarak attığı adımlar olarak değerlendirilmektedir. Putin'in

Astana'daki toplantılar sırasında söylediği "SSCB'nin dağılmasıyla birlikte kaybedilenleri yeniden kazanmaya çalışıyoruz" sözleri de bu girişimlerin amacının zeti olarak değerlendirilebilir.

5. İŞBİRLİĞİ ALANLARI

5.1. Türkiye ile Rusya Federasyonu Arasındaki Ekonomik ve Ticari İlişkiler

5.1.1. Kısa Bir Tarihçe

Kalkınmayı amaç edinen genç cumhuriyet yurt içindeki atılımlarıyla kendi kaynaklarıyla kalkınmanın mümkün olabileceğini göstermek istiyordu; ancak bir süre sonra sermaye yatırımları için gerekli olan finansal desteği sağlamak sorun oldu. Bu çerçevede sosyalist ideali yayma amacındaki Rusya'ya yakın durulmuş, böylece Seydişehir Alüminyum Tesisleri, Ereğli Demir Çelik Fabrikası gibi bugün bile Türkiye'nin göz bebeği olan ağır sanayi tesislerinin kurulması sağlanmıştı.

Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren Türkiye'nin siyasi, ekonomik ve ticari politikalarında her zaman önemli ve öncelikli bir konuma sahip olan eski SSCB ile olan ilişkiler, 1992 yılı başından itibaren Rusya Federasyonu'nun kurulması ve ülkede yaşanan piyasa ekonomisine geçiş süreci ile birlikte daha da önem kazanmış ve bölgenin ekonomik ve siyasi istikrara kavuşması açısından en belirleyici unsurlardan biri haline gelmiştir.

İki ülke arasındaki ticari ve ekonomik ilişkilerin dönüm noktasını; 1967 tarihinde imzalanan ve SSCB tarafından bazı sınai tesislerin inşası amacıyla Türkiye'ye yaklaşık 200 milyon dolar tutarında kredi açılması ve anılan krediye ait yıllık taksit ve faizlerin geri ödemelerinin Türkiye menşeli mallarla yapılması esasına dayanan anlaşma oluşturmuştur. Türk ihraç mallarının SSCB piyasasına girmesinde ve iki ülke arasındaki ticaret hacminin geliştirilmesinde büyük bir rol oynayan ve "Özel Hesap" olarak bilinen, 1995 yılı sonu itibariyle de tasfiye edilen bu düzenleme çerçevesinde Türkiye açısından o tarihlerde büyük önem arz eden İskenderun Demir Çelik Fabrikası, Seydişehir Alüminyum Tesisleri, Aliğa Petrol Rafinerisi, Orhaneli Termik Santrali gibi önemli sanayi kuruluşlarımızın tesisi için finansman sağlanmıştır.

İki ülke arasında ekonomik işbirliğine yöneliş, aslında Gorbaçov dönemi ile başlar. Gorbaçov'un ülkeyi dışa açma yönündeki politikaları temelde ekonomik ilişkilerin geliştirilebilmesi olanağını yarattı. 1984 yılında yapılan doğal gaz anlaşmasıyla SSCB, 1987 yılından başlayarak Türkiye'ye gaz ihraç ederken Türkiye'de karşılık olarak bu ülkeye olan

ihracatını artırır yani anlaşma gereği alınan gazın bedeli, Rusya'nın ihtiyaç duyarak Türkiye'den satın aldığı malların bedelinden düşülür.

84'deki anlaşma, o güne kadar soğuk yürüyen ilişkiler açısından köşe taşı sayılabilecek nitelikteydi. Zira anlaşmanın ardından ticari ilişkiler büyük ivme kazandı. 80'lerde Türkiye Sovyetler Birliği arasındaki ihracat ve ithalatın toplam tutarı 400 milyon dolar civarındayken 2002 sonu itibariyle rakamlar 4.8 milyar doları gösteriyordu. 2003 yılında ticaret hacmi 8 milyar dolara ulaşacaktır. Türk-Avrasya İş Konseyleri Başkanı Tuğrul Erkin'in deyişiyle Türkiye, "ilk defa kullandığı bir enerji kaynağını ve şehirlerini, sanayini emanet edeceği enerji kaynağını Rusya'ya bağlamıştır"; ayrıca Erkin'e göre o günün tüketim patenti içinde 8 milyar metreküpe varan bir enerjinin Rusya'dan alınmaya kalkışılması" Türkiye'nin Rusya'ya karşı ciddi bir güven beyanıdır (Nazım CAFERSOY, "Türkiye-Rusya Avrasya Stratejik Diyalog Toplantısı"; [www.avsam.org/ücretsiz_yayinlar/20-22 Ocak 2003](http://www.avsam.org/ücretsiz_yayinlar/20-22_Ocak_2003)).

1984 yılında eski SSCB ile imzalanan ve halihazırda Rusya Federasyonu ile sürdürülmekte olan Doğal Gaz Anlaşması 1996 yılında ifade ettiği yıllık yaklaşık 530 milyon dolarlık büyüklükle, iki ülke arasındaki ticari ve ekonomik ilişkilerin önemli bir boyutunu teşkil etmekteydi (Bülent ŞAHİNALP, "Türkiye-Rusya Federasyonu Ekonomik ve Ticari İlişkileri; [www.dtm.gov.tr/yayinlar/11 Nisan 1997](http://www.dtm.gov.tr/yayinlar/11_Nisan_1997)).

Putin'in Aralık 2004'te kalabalık bir iş adamı heyetiyle Türkiye'ye yaptığı ziyaret, ekonomik ilişkilerin geldiği boyuttan Moskova'nın duyduğu memnuniyetin göstergesi sayılabilir.

Türkiye ve Rusya Federasyonu arasında, ekonomilerin birbirini tamamlayıcı yapılarından ötürü çok büyük bir ticai ve ekonomik potansiyel olduğunu düşünenlere göre, ekonomik ilişkiler istenilen düzeye ulaşabilmiş değildir. "İki ülkenin farklı üretim yapılarına sahip olmaları da ülkelerimiz açısından büyük bir potansiyel yaratmaktadır. Zengin doğal kaynaklara ve Türkiye'den farklı bir sanayiye sahip olan Rusya Federasyonu ile ticari ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi, ekonomilerimizin tamamlayıcı yapıları dikkate alındığında, her iki ülkenin çıkarlarına olduğu kadar bölgenin ekonomik kalkınmasına ve hatta bölgede siyasi istikrarın sağlanmasına da hizmet etmiş olacaktır" (Bülent ŞAHİNALP, "Türkiye-Rusya Federasyonu Ekonomik ve Ticari İlişkileri; [www.dtm.gov.tr/yayinlar/11 Nisan 1997](http://www.dtm.gov.tr/yayinlar/11_Nisan_1997)).

Buna karşın ekonomik işbirliği ortamının doğabilmesi için ülkelerin farklı gelişmişlik düzeyinde olmalarından hareketle iki ülke ekonomisinin birbirini tamamlar nitelikte olmadığını düşünenler de vardır. Zira böyle düşünenlere göre her iki ülke de gelişmekte olan ülkeler kategorisindedir.

Aynı şekilde ticari ilişkiler bakımından bir dengesizlik söz konusudur. Türkiye ile Rusya arasındaki ticarete sürekli Türkiye aleyhine büyüyen bir açığın varlığı ileri sürülmektedir. “148 milyonluk nüfusu ile dünyanın en önemli pazarları arasında yer alan Rusya Federasyonu’nun toplam ithalatı içerisinde Türkiye ihracatının son yıllarda gözlenen olumlu gelişmelere rağmen, ancak yaklaşık % 2’lik bir paya sahip olması, coğrafi yakınlığın ticaret üzerindeki olumlu etkileri de dikkate alındığında, iki ülke arasındaki ticari ve ekonomik ilişkilerin daha da geliştirilmesi zarureti açıkça ortaya çıkarmaktadır” (Bülent ŞAHİNALP, “Türkiye-Rusya Federasyonu Ekonomik ve Ticari İlişkileri; [www.dtm.gov.tr/yayinlar/11 Nisan 1997](http://www.dtm.gov.tr/yayinlar/11_Nisan_1997)).

Rus tarafı için böyle bir dengesizlik söz konusu değildir. Oğan’a göre Rusya lehine gibi gözüken ticaret dengesi, gerçekte Rusya’daki müteahhitlik işleri, bavul ticareti ve turizm ile dengelenmektedir ve hatta bu durum bizzat Aralık’taki ziyaret sırasında Putin tarafından ifade edilmiştir (Sinan OĞAN, “Türkiye-Rus İlişkileri: İkili İşbirliğinden Çok Boyutlu Ortaklığa”; [www.avsam.org/6 Aralık 2004](http://www.avsam.org/6_Aralik_2004)).

5.1.2. Dış Ticaret

1984 yılında imzalanan Doğal Gaz Anlaşması ile ivme kazanan Türk-Rus ticari ilişkileri, her iki ülkede farklı dönemlerde yaşanan ekonomik krizler istisna olmak kaydıyla, zaman içerisinde artış eğilimi göstermiştir.

1967 yılında sanayi tesisleri inşasının finansmanında kullanmak üzere, SSCB’den kredi alan Türkiye, 1989 yılından itibaren Eximbank aracılığı ile kullandığı kredilerle

borçlu ülke konumundan kurtularak, kreditor ülke konumuna gelmiştir. Türk Eximbank tarafından 1989-1991 yılları arasında toplam 800 milyon dolarlık alıcı ülke kredisi açılmış, ancak, daha sonra kredi geri ödemelerinde karşılaşılan sorunlar nedeniyle, anılan kredilerin 599 milyon dolarlık kısmı kullanılmıştır. Ayrıca, Eximbank tarafından 1990 yılında imzalanan anlaşma ile Rusya Federasyonuna açılması öngörülen 350 milyon dolar tutarındaki yatırım kredisinin kullanım esaslarının tespit edilmesine ilişkin Protokol 1995 yılı sonunda imzalanmış ve bu çerçevede Vosstanya Oteli ve İş Merkezi projesine ilişkin kredi anlaşması 1996 yılı Aralık ayı içerisinde yürürlüğe girmiştir.

Yukarıda kısaca özetlenen anlaşmalar çerçevesinde önceleri SSCB daha sonra ise, başta Rusya Federasyonu olmak üzere diğer BDT ülkeleri ile yürütülmekte olan ikili ticari ve ekonomik ilişkilerde önemli gelişmeler kaydedilmiş ve 1991 yılında Sovyetler Birliği ile 1.7 milyar dolar olan dış ticaret hacmi, SSCB'nin dağılması ile birlikte hızla artan bir trend izleyerek, 1995 yılında 5.4 milyar dolara ulaşmıştır. Söz konusu ticaret hacminin % 61.7'sine tekabül eden 3.3 milyar dolarlık kısmının Rusya Federasyonu ile gerçekleştirildiği dikkate alındığında, Rusya Federasyonunun Türkiye açısından taşıdığı önem açıkça ortaya çıkmaktadır.

Tablo 5.1. Türkiye-Rusya Dış Ticareti 1996 Yılına Kadar (milyon \$)

Yıllar	Türkiye'nin İhracatı	Değişim	Türkiye'nin İthalatı	Değişim	Ticaret Hacmi	Ticaret Dengesi
1992	441,7	-	1.040,9	1.482,5	-599,2	-599,2
1993	504,6	14,2	1.46,2	43,7	2.000,8	-991,6
1994	820,2	62,6	1.044,9	-30,2	1.865,2	-224,7
1995	1.283,1	56,4	2.082,4	99,3	3.365,5	-799,2
1996	1.511,6	17,8	1.921,1	-7,7	3.432,8	-409,5

Kaynak: www.die.gov.tr/raporlar/05/03/2005

1992 yılında 422 milyon dolar olan Rusya Federasyonu'na yönelik Türkiye'nin ihracatı, 1995 yılında 1.2 milyar dolara yükselmiş, aynı dönemler itibariyle Türkiye'nin ithalatı ise 1 milyar dolardan 2.1 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır. 1996 yılının ilk dört aylık döneminde, Rusya Federasyonu'na yönelik Türkiye'nin ihracatı, bir önceki yılın aynı dönemine göre % 65 oranında bir artış kaydederek 447 milyon dolara yükselirken, Türkiye'nin ithalatı ancak % 2 oranında artarak 551 milyon dolara ulaşmıştır.

Tablo 5.2. Türkiye- Rusya Dış Ticareti 1997 -2003 (milyon \$)

YILLAR	Türkiye'nin Rusya'ya İhr. (milyon \$)	Değişim (%)	Rusya'nın Payı (%)	Rusya'nın Sırası	Rusya'nın Genel İthalatı * (milyar \$)	Değişim (%)
1997	2.056	37,7	7,8		71,9	4,5
1998	1.347	-34,4	4,9	5	58,1	-19,2
1999	589	-56,3	2,2	9	39,5	-32,0
2000	644	9,3	2,3	9	44,9	13,6
2001	923	43,3	3,0	7	53,4	18,9
2002	1.172	25,8	3,3	6	60,5	13,3
2003	1.363	16,3	2,9	8	75,4	24,6
	Türkiye'nin Rusya'dan İth. (milyon \$)	Değişim (%)	Rusya'nın Payı (%)	Rusya'nın Sırası	Rusya'nın Genel İhracatı *milyar	Değişim (%)
1997	2.174	14,4	4,4		89,0	0
1998	2.152	-1,0	4,6	6	74,9	-16,0
1999	2.374	10,2	5,8	5	75,7	0,1

2000	3.887	63,7	7,1	4	105,5	39,4
2001	3.476	-10,6	8,6	3	103,0	-2,4
2002	3.855	12,2	7,6	3	106,9	3,8
2003	5.420	39,3	7,9	3	135,4	26,6

Kaynak: Bülent ŞAHİNALP, “Türkiye-Rusya Federasyonu Ekonomik ve Ticari İlişkileri;
<http://www.dtm.gov.tr/yayinlar/11Nisan1997>.

*Bavul ticareti hariç.

Rusya’da Ağustos 1998’de ortaya çıkan ekonomik kriz ile birlikte devalüasyon ve satın alma gücü kaybı nedeniyle ithal mallara yönelik talebin düşmesi bu ülkeye yapılan ihracatın hızla düşmesine neden olmuştur. Bu çerçevede, Türkiye’nin ihracatı 1998’de 1.3 milyon dolarla % 34.5, 1999 yılında da 589 milyon dolarla % 56.3 oranında gerilemiştir. Rusya Federasyonu’nda 1998 yılında yaşanan mali krizin büyük ölçüde sona ermesi ve Rublenin değer kazanmasına paralel olarak ithalatın artması 2000 yılından başlamak üzere bu ülkeye yapılan ihracata da olumlu yansımıştır. Bilhassa Rusya’ya yapılan ihracatın, 2001 yılında % 43,5 ve 2002 yılında da % 25,8 oranlarında artış göstererek 1,2 milyar dolara ulaşması dikkat çekicidir. Bununla beraber 2002 yılı itibariyle bu ülkeye yönelik Türkiye’nin ihracatının ulaştığı seviye 1997 yılı ihracatının yaklaşık yarısı kadardır.

Son yıllarda yaşanan gelişmelere karşın genel olarak değerlendirildiğinde Rusya’ya yönelik ihracatın pazar payı kaybetmiş olması ve bugün için hala eski düzeyine gelememesinin sebebi bu ülke piyasasında uluslar arası rekabetin hızla gelişmesi, dahili üretimin artması ve Rusya’nın BDT ülkelerine sağladığı ithalat vergisi kolaylıkları (KDV ve gelir vergisi istisnaları) Türk ihracatçıları olumsuz etkilemektedir. Rusya Federasyonu’nun büyük ve doymamış bir pazar olduğu göz önünde tutularak doğru ve etkin pazarlama ve satış teknikleri ile ihraç kalemlerini çeşitlendirmek suretiyle bu ülkeye yapılan ihracatın büyük ölçüde artırılması mümkün görünmektedir (HASKINACI ve İLYAS, 2003, s. 39).

Rusya, 2002 yılı itibariyle Türkiye’nin ihracatında % 3.3 pay sahibidir ve en çok ihracat yaptığımız ülkeler sıralamasında Almanya, Amerika, İngiltere, İtalya ve Fransa’nın arkasında 6. sırada yer almaktadır.

Rusya Federasyonu’na ihraç edilen malların 2003 yılı verileri ile kompozisyonu incelendiğinde ortaya çıkan tabloda; demir-çelik ürünleri % 19.7, giyim eşyaları (deri, kösele

ve kürkten yapılanlar dahil) % 12.5, sebze ve meyveler % 12.2, tekstil elyafları % 11.5, kara ulaşım araçları % 6.3 paya sahip olarak gözükümlerler. Rusya pazarına yönelik Türkiye'nin ihracatını, demir-çelik ürünleri hariç tutulduğunda, ağırlıklı olarak fiyat esneklikleri yüksek tüketim malları oluşturmaktadır (Oğuzhan YANARIŞIK, "Putin Dönemi Türk-Rus İlişkileri"; www.turksam.org/ 30 Ağustos 2004).

Yıllar itibariyle incelediğimizde Rusya'dan yapılan ithalatın 1995 yılında % 99.3 ve 2000 yılında % 63.7 gibi çok yüksek ölçülerde arttığı görülmüyor. Son 7 yıl içinde diğer yıllarda kaydedilen değişiklikler ise % 13.2 artış ve -% 11.6 azalış arasında değişmektedir. 2001 yılında Rusya'ya ithalat, Türkiye'de yaşanan ekonomik kriz ve devalüasyona bağlı olarak düşüş göstermiştir. 2001 yılı verileri Rusya Federasyonu'ndan yapılan ithalatın % 10.6 oranında azaldığını göstermektedir. Aynı dönemde, Türkiye'nin genel ithalatı % 25.7 oranında azalmıştır. Türkiye'nin Rusya Federasyonu'ndan ithalatı enerji ürünleri ve hammadde ağırlıklı olduğundan, meydana gelen krizlerden nispi olarak daha az etkilenmektedir. Bir başka ifade ile Rusya Federasyonu'ndan Türkiye'ye yapılan ithalatı, genel olarak fiyat elastikiyeti düşük ürünler oluşturmaktadır. 2002 yılında ise bu ülkeden yapılan ithalat % 12.2 artarak 3 milyar 855 milyon dolara ulaşmıştır. Bu rakamla Rusya, aynı yıl Türkiye'nin toplam ithalatı içinde % 7.6 payla Almanya ve İtalya'nın arkasında üçüncü sırada yer almaktadır.

Ancak aynı şeyleri Rusya için söylemek zordur; zira Türkiye, Rusya Federasyonu'nun ithalat yaptığı ülkeler listesinde 19. sıradadır.

Tablo 5.3. Rusya Federasyonu'nun En Çok İthalat Yaptığı 20 Ülke (milyon\$)

Ülkeler	1998	1999	2000	2001
Almanya	5,871	4,506	3,885	5,703
Belçika	703	472	480	638
Beyaz Rusya	4,608	3,236	3,764	3,941
Çek Cum.	531	344	361	460
Finlandiya	1,526	1,014	957	1,236
Fransa	1,611	1,193	1,179	1,514

Hollanda	932	702	736	836
İngiltere	1,227	670	840	978
İsveç	705	478	464	704
İtalya	1,886	1,213	1,207	1,740
Macaristan	637	337	403	442
Polonya	1,160	692	715	948
Çin	1,161	889	946	1,608
Ukrayna	4,072	2,817	3,635	3,820
Güney Kore	1,025	331	357	784
Hindistan	668	674	553	540
Japonya	825	463	576	813
Kazakistan	1,914	1,402	2,187	1,985
Türkiye	524	315	348	509
ABD	4,148	2,420	2,686	3,150

Kaynak: HASKINACI ve İLYAS, 2003, s. 40.

*Bavul ticareti hariç

Türkiye’den yapılan ithalat çok düşük düzeydeyken Türkiye’nin Rusya’dan ithalatı ağırlıklı olarak enerji ürünleri ve ham maddelerden meydana gelmektedir. Türkiye’nin ithalatının, en önemli kalemini oluşturan doğal gazın hem miktarının hem de fiyatının 2000’de önemli ölçüde artmıştı olduğu gözlemlenmektedir. Anılan yılda Rusya’dan ithal edilen doğal gazın miktarı % 14, buna karşın fiyatı % 82 oranında artmış böylece toplam doğal gaz ithalatında değer olarak % 108’lik bir artış meydana gelmiştir. Öte yandan, 1998 yılında Rusya’da yaşanan devalüasyona bağlı olarak ayçiçeği, demir, kağıt, odun hamuru, kereste gibi bir çok hammadde fiyatında dünya piyasa fiyatlarına göre görece ucuzluk sürdüğünden bu kalemlerde Türkiye’nin ithalatı artarak devam etmiştir. 2002 yılı verileri esas alınan değerlendirmede, Rusya’dan Türkiye’nin ithalatının kompozisyonunun doğal gaz (% 34.8), ham petrol (% 27.2), demir-çelik ürünleri (% 8.7), taşkömürü (% 7.1) demir dışı metaller (% 6.4) şeklinde gerçekleştiği görülmektedir (Oğuzhan YANARIŞIK, “Putin Dönemi Türk-Rus İlişkileri”; www.turksam.org/ 30 Ağustos 2004).

5.1.2.1. Bavul Ticareti

Özellikle, son yıllarda iki ülke arasındaki ticari ilişkilere damgasını vuran diğer bir gelişme ise yapılan kimi hesaplamalara göre 3-5 milyar dolar kimi hesaplamalara göre ise 8-10 milyar dolar seviyesine ulaşmış bulunan “bavul ticareti”dir. Halihazırda resmi ihracat kayıtlarına tabi olmayan ve ağırlıklı olarak Rusya Federasyonu vatandaşlarına yönelik söz konusu ticaretin de yukarıdaki rakamlara ilave edilmesi halinde ticari ilişkilerin bugün için ulaştığı nokta daha da dikkat çekici bir hal alacaktır.

1990’lı yılların başlarında eski doğu bloğu ülkelerinde piyasa ekonomisine geçişin yarattığı önemli yapısal zorluklar iç üretimi ve piyasa dağıtım kanallarını önemli ölçüde zarara uğratmıştı. Satın alma gücü ve hayat standardı gerileyen halk da ihtiyaçlarını karşılayabilmek için dış ülkelere küçük çaplı olarak yolcu beraberinde mal getirtmiş ve bunları iç piyasada satarak gelir elde etmişlerdir. Türkiye de bu gelişmeden önemli ölçüde pay almış özellikle 80’lerin sıkıntılı yıllarında ülkeye önemli döviz girişi sağlanmıştır.

Tablo 5.4. Türkiye’de Bavul Ticareti Şeklinde Yapılan Dış Satımdan Elde Edilen Gelir

Yıllar	Milyon Dolar
1996	8,842
1997	5,849
1998	3,689
1999	2,255
2000	2,946
2001	3,039
2002	4,065

Kaynak: HASKINACI ve İLYAS, 2003, s. 46

Bununla birlikte Rusya Federasyonu’nun halen üyelik çalışmalarını aktif biçimde sürdürdüğü, Dünya Ticaret Örgütü kural ve disiplinleri ile uluslararası ticaret normları arasında bavul ticaretinin yeri bulunmamaktadır. Ayrıca, bavul ticareti ile gümrük vergisi ödenmeksizin ülkeye giriş yapan mallar yeni yeni gelişen yerli üreticinin tepkisine neden olmaktadır. Nitekim Rusya Federasyonu Ekonomik Gelişme ve Ticaret Bakanlığı, Türkiye’yi yakından ilgilendiren bavul ticareti uygulamasına son verecek politikaların benimsenerek uygulamaya konulması amacıyla çalışma başlattığını basın yoluyla duyurmuştur. Ancak, henüz yasal düzenleme konusunda bir girişim olmamıştır.

5.1.3. Turizm

Son yıllarda Türkiye ile Rusya arasında turizm önemli bir ekonomik faktör olmaya başlamıştır.

1998 krizinden sonra Türkiye'ye gelen Rus turistlerin sayısında önemli bir azalma yaşanmıştır. Ancak, Rus ekonomisinde toparlanma ve ekonomik krizin etkilerinin aşılmaya başlanması ile birlikte, Türkiye'yi ziyaret eden Rus turistlerin sayısı yeniden yükselişe geçmiştir.

2002 yılında yaklaşık 945 bin turist ile Rusya Federasyonu, Almanya ve İngiltere'nin ardından Türkiye'ye en çok turist gönderen üçüncü ülke olmuştur. 2003 yılında ise 1 milyon 258 bini aşkın Rusya vatandaşı Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Böylece Rusya, İngiltere'yi geride bırakarak en çok turist gönderen ikinci ülke konumuna gelmiştir. Şu anda Türkiye, Rus vatandaşlarının turizm amaçlı olarak en çok ziyaret ettiği ülkelerden biridir.

Tablo 5.5. Türkiye'yi Ziyaret Eden Rus Turistlerin Yıllara Göre Dağılımı

Yıllar	Rusya'dan Gelen Turist Sayısı	Türkiye'ye Gelen Toplam Turist Sayısı	Toplam İçindeki Payı (%)
1998	676,183	9.752,697	%6,9
1999	438,179	7.487,285	%5,8
2000	676,958	10.428,153	%6,4
2001	757,446	11.618,969	%6,5

Kaynak: HASKINACI ve İLYAS, 2003, s. 48

2003 yılının 9 aylık bölümünde Türkiye'ye gelen Rus turist sayısı, geçen yılın aynı dönemine göre yüzde 50'nin üzerinde artış gösterdi.

Antalya'ya geçen yıl 1 Ocak-30 Eylül arasını kapsayan dönemde gelen Rus turist sayısı 495 bin 410 iken, bu yıl aynı dönemde bu sayı 716 bin 704 oldu. 2003 yılının 9 aylık diliminde Rus turistlerin, Antalya'ya gelen tüm turistler içindeki oranı yüzde 19 olarak kaydedildi. Bu oran, geçen yılın aynı döneminde yüzde 9 idi ("Rus Turistlerin Gözdesi Türkiye"; www.haberaliz.com/19 Temmuz 2004).

Resmi olmamakla birlikte Türk turizmcilerin Rusya'daki genel turizm piyasasının % 25'ini ellerinde tuttuğu tahmin edilmektedir.

5.1.4. Dış Yatırım

Doğal gaz anlaşmasının Türkiye'ye sağladığı önemli fırsatlardan biri, bu anlaşma çerçevesinde Türk müteahhitlerine Rusya pazarına giriş imkanı sağlamış olmasıdır. 1986'da imzalanan anlaşma uyarınca 1988 yılından itibaren doğal gaz bedellerinin % 25-30'luk kısmı müteahhitlik hizmetlerinde kullanılmaya başlanmıştır.

Bugün Türk firmalarınca Rusya Federasyonu'nda gerçekleştirilen doğrudan yatırımların tutarı 1 milyar doların üzerindedir. Rusya Federasyonu'ndaki Türk yatırımları iş ve alışveriş merkezleri, gıda ve içecek, tekstil, bankacılık, telekomünikasyon, cam ve makine sanayi gibi çok çeşitli sektörlerde (Bülent ŞAHİNALP, "Türkiye-Rusya Federasyonu Ekonomik ve Ticari İlişkileri; <http://www.dtm.gov.tr/yayinlar/11 Nisan1997>).

Büyük çaplı yatırımların yanı sıra, Rusya Federasyonu'nda tekstil, deri, gıda, konfeksiyon gibi alanlarda yatırım tutarı 1-5 milyon dolar arasında değişen daha küçük boyuttaki çok sayıda çeşitli Türk yatırımları da bulunmaktadır.

Türkiye'deki Rus doğrudan yatırımları, yaklaşık 65 milyon dolar seviyesindedir. Rus firmaları Türkiye'de özellikle taşımacılık, ticaret ve turizm sektörlerinde faaliyet göstermektedirler.

Rusya'daki Türk şirketlerinin yatırımları yıl içinde artış gösterirken, Vestel, Rusya'da televizyon üreten ilk yabancı şirket oldu. Türk şirketlerinin Rusya'daki en büyük yatırımlarından biri olan Koç ve Enka gruplarının ortak yatırımı Ramstore hipermarketler zincirinin ilki 1997 yılında Moskova'da hizmete girmiştir. Moskova çevresinde 9 Ramstore şubesi daha bulunmaktadır ("Rusya'daki Türk Yatırımcılar"; www.haberaliz.com/19

Temmuz 2004). Rusya Federasyonunda 2002 yılı itibariyle tamamı Türk sermayeli ya da Rus ortaklı 300'den fazla Türk şirketi bulunmaktadır. Bu şirketler ağırlıklı olarak turizm, inşaat, ticaret, hizmet sektöründe faaliyet göstermektedirler.

Rusya'da yatırımlarda bulunan bir diğer Türk firması da Anadolu Holding'tir. Grubun yatırımları 1996 yılında tamamlanan Coca-Cola fabrikası ve 1999'da üretime başlayan Moscow Efes Brewery-Russia'dır.

Şişecam 6 Eylül 2002'de Moskova'nın kuzeydoğusunda Ruscam adı altında bira şişesi üreten bir fabrika açmıştır. Ruscam yılda 8 milyar olan ülke ihtiyacını karşılamak için 2003 baharında yeni bir fabrikasını hizmete sokmuştur. Artan ihtiyaçlar karşısında üçüncü fabrikasını da hizmete sokmayı düşünen Ruscam'ın bu sayede Rusya'ya sağlayacağı vergi gelirin 3 milyon doları aşacağı söylenmiştir (HASAKINCI ve İLYAS, 2003, s. 49).

Türkiye Ticaret Odaları ve Borsaları Birliği (TOBB) ve Türkiye İhracatçılar Meclisi (TİM) tarafından kurulan TOBB-TİM Uluslararası Ticaret Merkezleri A.Ş. 16.06.1998 tarihinde Zamoskvoretchie A.Ş. ile yaptığı yatırım sözleşmesi kapsamında yaklaşık 40 milyon dolarlık bir ticaret ve alışveriş merkezi inşa ettirmiştir. "Türk Ticaret Merkezi" Ocak 2005'te görkemli bir törenle hizmete açılmıştır.

Rus pazarında boy gösteren isimlerden bir diğeri Vestel'dir. 40 milyon dolarlık sermaye ile 130 dönümlük alan üzerinde Rus televizyon üreticisi Standart ile ortak fabrika kuran Vestel, ilk aşamada yılda bir milyon adet televizyon üretmeyi planlamaktadır.

Yeri gelmişken Türk-Rus İş Konseyi'nden de bahsetmeliyiz. Konsey, Türk-BDT İş Konseyleri bünyesinde 11 Aralık 1991'de kurulmuştur. İş Konseyi Türkiye ile Rusya Federasyonu arasında ekonomik ve ticari iş birliğinin karşılıklı olarak geliştirilmesine yönelik çalışmalar yapmaktadır. Yaklaşık 190 firmanın üye olduğu Türk-Rus İş Konseyi'nin ortak toplantıları yılda bir defa, dönüşümlü olarak Türkiye ve Rusya'da yapılmaktadır. Konseyin muhatap kuruluşu Rusya İktisadi Gelişme ve Ticaret Bakanlığı'dır.

Konseyin amacı iki ülke arasındaki ticari ilişkileri güçlendirmek için Türk-Rus işadamlarını bir araya getirmek üzere toplantılar düzenlemek, Rusya'daki mevzuat ve ekonomik değişiklikleri duyurmak, Türk iş adamlarını Rusya Federasyonu içerisinde Moskova dışındaki bölgelere götürmeye ve buralarda yatırımlar yapmaya teşvik etmek ve işbirliği yapılabilecek sektörlerin belirlenmesine katkıda bulunmaktır. Bütün bu amaçları gerçekleştirebilmek için Konsey bünyesinde sanayi ve ileri teknoloji, müteahhitlik, KOBİ ve standardizasyon gibi çalışma grupları oluşturulmuştur (HASKINACI ve İLYAS, 2003, s. 50).

5.1.5. Müteahhitlik Hizmetleri

1984'te Rusya Federasyonu ile imzalanan doğal gaz anlaşmasının ardından doğal gaz bedellerinin bir kısmının Türk firmalarının Rusya'da üstlendikleri müteahhitlik hizmetleri karşılığında düşülmesi ile birlikte 1990'dan itibaren Türk inşaat firmalarının Rus inşaat sektörüne girişi 1990'lardan itibaren hızlanmaya başlamıştır. Önceleri devlet ihalelerinde yer alan Türk firmaları zamanla Gazprom gibi özel şirketlerin ihalelerine de katılmaya başlamışlardır.

Türk müteahhitlik firmaları, 1987 yılından bugüne kadar Rusya Federasyonu'nda yaklaşık 7.5 milyar dolar tutarında 379 proje üstlenmişlerdir. Bu projelerin yaklaşık 3.1 milyar dolarlık bölümü tamamlanmış olup, 97 Türk firması bu ülkede faaliyet göstermektedir.

Tablo 5.6. Rusya'daki Türk Müteahhitlik Hizmetleri

YILLAR	KONTRAT TUTARI (Milyon Dolar)	PROJE SAYISI	FİRMA SAYISI
1999	181	31	18
2000	165	19	14
2001	343	38	21
2002	428	40	16
2003	1.033	70	32

Kaynak: HASKINACI ve İLYAS, 2003, s. 49.

Rusya Federasyonu'nda ekonomik istikrarın 2000 yılında artan petrol fiyatlarının kazandırdığı ivmeye bağlı olarak yeniden sağlanması sonucu Türk müteahhitlik firmalarının üstlendiği iş hacminde 2001 yılından itibaren bir artış başlamış olup, bu eğilim 2002 ve 2003 yılında da devam etmiştir.

5.2. Türkiye-Rusya Federasyonu Arasında Enerji Alanındaki İlişkiler

Sovyet mirasını devralan Rus siyasetçi ve bürokratları için ticari ve ekonomik faktörler dış politikada etkili bir baskı unsuru olmamıştır. Oysa, Vladimir Putin ile beraber Rusya'nın köklü bir tutum değişikliği yaptığını ve dış politikada ticari ve ekonomik ilişkilerin öncelik kazanmaya başladığını görmekteyiz.

Rusya ile Türkiye arasındaki ticari ve ekonomik ilişkilerde bu yönde enerji alanındaki işbirliği ön plana çıkmaktadır. Bu işbirliğinin ilk adımı 1984 yılında imzalanan Gazexport Doğalgaz Alım-Satım Anlaşmasıdır. 25 yıl süreli olarak imzalanan bu anlaşmaya göre satılacak miktar yıllık 6 milyar metreküp olup, boru hattı inşasına 1986'da, teslimatlara ise 1987 yılında başlanılmıştır. Batı hattı olarak nitelendirilen bu doğalgaz hattı Rusya'dan çıkıp Karadeniz'in üzerinden geçerek batıdan Türkiye'ye ulaşmaktadır. Bu anlaşma ile doğalgaz bedellerinin Türkiye tarafından serbest döviz şeklinde ödenmesi, Rus tarafının ise bu ödemeleri genelde Türk malları alımında kullanması amaçlanmıştır. Bu malların genelde sanayi ürünlerinden oluşması hedeflenmiştir.

İki ülke arasında enerji sektörüne yönelik olarak 1997'de Mavi Akım, 1998'de Trusgaz Doğalgaz Alım Satım Anlaşması imzalanmıştır.

Türkiye, 2003 yılında 12,6 milyar metreküp ile doğalgaz ithalatının % 59.8'ini Rusya'dan yapmıştır.

5.2.1. Mavi Akım

15 Aralık 1997’de imzalanan bir anlaşmayla Türkiye’nin Rusya’dan 25 yıl süreyle yılda 16 milyar metreküp doğalgaz alması öngörülmüştür. 2.3 milyar dolar değerindeki Mavi Akım projesiyle Karadeniz’in altından geçen bir boru hattı Türkiye’ye ulaştırılmıştır. Bu hattın tamamlanmasıyla birlikte Türkiye, Almanya ve Ukrayna’dan sonra Rusya’nın üçüncü büyük doğalgaz müşterisi konumuna gelmiştir. Hat, 500 kilometresi Türkiye, 376 kilometresi Rusya ve diğer 376 kilometrelik Karadeniz geçişi ile toplam 1252 km uzunluğundadır.

Hat, Rusya’nın Karadeniz kıyısındaki Djugba bölgesinden başlayarak Ankara’ya kadar uzanmaktadır. 2002 yılında devreye giren Mavi Akım ile Türkiye ilk etapta basıncın normale ulaşmasıyla 2 milyar metreküp gaz alacak, miktar her yıl 2 milyar metreküp artırılarak 2010’da tam kapasiteye yani yılda 16 milyar metreküpe ulaşacaktır. Halen Ukrayna-Bulgaristan yoluyla yılda 14 milyar metreküp gaz alan Türkiye’nin Rusya’dan sağladığı toplam miktar yılda 30 milyar metreküpe çıkacaktır. (HASAKINCI ve İLYAS, 2003, s. 44).

Türkiye’nin bugüne kadar imzalamış olduğu doğalgaz alım anlaşmalarında yer alan yıllık toplam alım miktarı olan 67.2 milyar metreküp doğalgazın 30 milyar metrekübünün Rusya’dan alınacak olması çeşitli spekülasyonlara yol açmıştır. Aslına bakılacak olursa 30 milyar metreküplük doğal gaz tedariki en çok 20 milyar metreküplük gaz alımına izin veren Avrupa Birliği standartlarının üstündedir. Bu durum çoğu kez Türkiye’nin kendini Rusya’ya büyük ölçüde bağladığı yorumlarına yol açmaktadır. Turgut Gür ise bunu bir güven beyanı olarak görmektedir. Türk-Rus İş Konseyi Başkanı Gür’e göre Almanya, kendi doğal gaz ihtiyacının 2/3’ünü Rusya’dan karşılamaktadır. Söz konusu % 62’lik payın gittikçe arttığını ekliyor ve soruyor “bu koşullarda Almanya Rusya’ya bağlı mı?” (Nazım CAFERSOY, “Türkiye-Rusya Avrasya Stratejik Diyalog Toplantısı”; [www.avsam.org/ücretsiz_yayinlar/20-22 Ocak 2003](http://www.avsam.org/ücretsiz_yayinlar/20-22_Ocak_2003)).

2003 yılında Türkiye-Rusya ilişkileri, Mavi Akım doğalgazının Türk Hükümeti tarafından yeniden müzakere masasına yatırılması yüzünden çeşitli sorunlarla karşılaşırken bu krizin iki tarafın da üzerinde uzlaştığı bir anlaşmayla sonuçlandığı haberleri kulislere konuşulmaya başlandı.

Başbakan Recep Tayyip Erdoğan’ın yıl içinde parti başkanı sıfatıyla yaptığı Moskova ziyaretleri sırasında Mavi Akım ve ikili işbirliği konuları ele alındı.

Mavi Akım konusunda Rusya ile yıl boyunca sürdürülen müzakereler, sonucunu Kasım ayında verdi ve Rus Gazprom'u Türkiye'ye sattığı doğalgazın fiyatı ve miktarında indirim yapılmasını kabul etti. Buna göre, Rusya'dan gaz alınan Turusgaz ile batı hattından alınan gaz fiyatında indirime gidilecek. İndirim sonucunda, Turusgaz ile batı hattındaki gazın fiyatı 150 dolardan 138 dolar seviyesine çekilecek. Yine varılan anlaşmaya göre, Mavi Akım hattı ile alınan gazın fiyatında da indirim yapılacaktır.

Bunlarla birlikte anlaşmada, Türkiye'nin Rusya'dan kış aylarında çok, yaz aylarında daha az gaz alması kararlaştırıldı. Bu anlaşmayla Türkiye, Mavi Akım'dan dolayı almadığı gazın yükümlülüğünden kurtulmuş oldu. Rus tarafı, Mavi Akım hattında aldığı gazın fiyatında indirim yapmaya yanaşmadı. Ancak Turusgaz ve batı hattında alınan gazın fiyatında indirime gidilmesiyle birlikte, üç hatta paçal maliyetler düşmüş oldu, üç hattan alınan gazın fiyatı da eşitlendi ("Mavi Akım Çözüldü"; www.haberaliz.com/19 Temmuz 2004).

Türkiye ve Rusya arasındaki enerji alanındaki işbirliği, uzun vadeli perspektiflerden dolayı tartışmasız bir önem taşımaktadır. Doğalgaz anlaşması ile başlamış olan bu süreç, 90'lı yıllarda ivme kazanarak, iki ülke arasındaki ilişkilerin çimentosunu oluşturmuş durumdadır (Oğuzhan YANARIŞIK, "Putin Dönemi Türk-Rus İlişkileri"; www.turksam.org/ 30 Ağustos 2004). Yanarışik'in görüşlerini, Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'in Eylül ayında Türkiye'ye yapacağı ziyaretin ana konusunun enerji alanında işbirliği olacağı söylentileri de doğruluyordu. Putin'in ziyareti öncesinde Gazprom Yönetim Kurulu Başkanı Aleksey Miller'in Ankara'ya gelmesi ve yeni enerji projelerinin masaya yatırılması ziyaretin gündeminin enerji ağırlıklı olması yolunda önemli bir işaret olmuştu. Gaz iletimi ve dağıtımının altyapısı, yeraltı gaz depoları, petrol ve elektrik enerjisi gibi alanlarda Gazprom'un Türkiye'de enerji sektöründe yapmak istediği yatırım imkanları konusu Gazprom yetkilileriyle görüşmelerin ana gündemini oluşturmuştur. Görüşmelerin sonucunda, hem gaz sevkiyatına, hem de yatırım hususlarına ilişkin iki ülkenin başarılı işbirliği açısından önkoşullar yaratılmış bulunmaktadır. Yeni projelerin detayları üzerine çalışacak ve işbirliği anlaşmasını hazırlayacak olan ortak çalışma grubunun kurulması konusunda mutabakat sağlanmıştır. Söz konusu anlaşmanın 2004 yılının Eylül ayında Putin'in ziyareti esnasında imzalanması planlanmaktaydı; ancak ziyaret Rusya'daki iç sorunlar nedeniyle 5-6 Aralık 2004 tarihine alınmıştı.

Putin'in ertelenen 5-6 Aralık ziyareti sırasında şu ana konular etrafında görüşmelerin süreceği düşünülmekteydi:

- Enerji alanında işbirliği
- Boğazlara alternatif boru hatları inşası
- Ekonomik işbirliği konuları
- Rusya'nın enerji ağırlıklı yeni yatırım önerileri
- Helikopter ihalesi ve askeri işbirliği
- Kafkasya ve bölgesel konular
- Terörizme karşı işbirliği

Putin'in ziyareti sonrasında bir "Enerji İşbirliği Protokolü" imzalanmıştır. Rusya'nın doğal gaz ihracını tek başına kontrol eden Rus enerji devi Gazprom, Türkiye'de çeşitli alanlarda yatırım projeleri ile ilgilenmektedir. Gazprom'un ilgilendiği projeler arasında: doğal gaz dönüşüm istasyonları ve elektrik santralleri yapımı, yerel doğal gaz şebekeleri inşası, yer altı doğal gaz depolama istasyonları inşası (Tuz gölü) gelmektedir. Rusya aynı şekilde Ceyhan limanına da bir doğal gaz depolama istasyonu kurma niyetindedir (Sinan OĞAN, "Türkiye-Rus İlişkileri: İkili İşbirliğinden Çok Boyutlu Ortaklığa"; www.avsam.org/6 Aralık 2004).

Rusya Federasyonu, son yıllarda uluslararası kuruluşlarla ilişkilerin düzenlenmesi ve dünya ekonomik sistemiyle bütünleşme yolunda yasal alt yapının oluşturulmasına yönelik önemli adımlar atmaktadır. Bu çerçevede, 1994 yılı Aralık ayında üyelik başvurusu yapılan Dünya Ticaret Örgütü'ne katılım müzakerelerinin yakın bir tarihte sonuçlanması beklenmektedir. Diğer taraftan, Rusya ile AB arasında 24 Haziran 1994 tarihinde imzalanan Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması'nın ticari hükümleri 1 Şubat 1996 tarihi itibarıyla yürürlüğe girmiş bulunmaktadır. Ayrıca, Avrupa Birliği'nin Rusya Federasyonu ile yakın siyasi, ticari ve ekonomik ilişkileri bulunan Ukrayna, Beyaz Rusya ve Moldova ile 1994 yılı içerisinde Ortaklık ve İşbirliği Anlaşmaları imzalaması, önümüzdeki yıllarda Rusya başta olmak üzere anılan ülkelerle Serbest Ticaret Anlaşması imzalanması yönünde önemli bir adım olarak nitelendirilmektedir. Nitekim, AB ile Rusya Federasyonu arasında serbest ticaret anlaşması müzakerelerine 1998 yılında başlanacağı beklenmektedir.

Şahinalp'e göre son yıllarda ekonomik açıdan önemli gelişmeler kaydeden Rusya Federasyonu'nda önümüzdeki yıllarda makro ekonomik istikrarın sağlanması ile birlikte çok büyük bir potansiyel oluşacaktır. Bu itibarla, Rusya Federasyonu ile siyasi ilişkiler başta olmak üzere, ticari ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi her iki ülke ekonomisine çok büyük faydalar sağlayacaktır. Ayrıca, giderek daha önemli bir siyasi ve ekonomik güç haline gelen Rusya Federasyonu ile siyasi, ekonomik ve ticari ilişkilerin daha da geliştirilmesi, Türkiye'nin

AB'ne tam üyelik hedefini gerçekleştirebilmesi açısından da tamamlayıcı bir rol oynayacaktır" (Bülent ŞAHİNALP, "Türkiye-Rusya Federasyonu Ekonomik ve Ticari İlişkileri; [http://www.dtm.gov.tr/yayinlar/11 Nisan1997](http://www.dtm.gov.tr/yayinlar/11_Nisan1997)).

Halihazırda, bölgede yaşanan üretim eksikliği esas itibariyle ithalatla karşılanmakla birlikte, orta vadede sanayinin geliştirilmesine yönelik olarak alınan tedbirler çerçevesinde, sadece Rusya Federasyonu'nda değil BDT ülkelerinin tümünde korumacı tedbirlerin gündeme gelmesi kaçınılmazdır. Bu itibarla, Türk firmalarının anılan bölgelerde yerel sermaye ile ortak yatırıma yönelmeleri konusunda girişimde bulunmaları ve söz konusu girişimlerin devlet tarafından da desteklenmesi orta ve uzun vadede Türkiye'ye ekonomik açıdan büyük faydalar sağlayacaktır. Halihazırda, gerek siyasi gerekse ticari açıdan oldukça riskli bir ülke olarak nitelendiren ancak reformların tamamlanması ile birlikte çok büyük bir potansiyel arz edecek olan Rusya Federasyonu'nda ortak yatırım imkanlarının geliştirilmesine yönelik olarak alınacak tedbirler, Türkiye'nin anılan potansiyelden azami ölçüde yararlanması açısından çok büyük bir önem arz etmektedir.

Türk girişimcilerinin Rusya Federasyonu'ndaki yatırımları kadar üzerinde önemle durulması gereken diğer bir husus ise, kalifiye insan gücüne sahip ve enerji de dahil olmak üzere kimya sanayi, demiryolu elektrifikasyonu, metro inşası gibi yüksek teknoloji içeren belirli konularda uzmanlaşmış bulunan Rus firmaları ile Türkiye'de ortak yatırım imkanlarının geliştirilmesidir. Bu sayede Türk sanayii Rusya'da mevcut yetişmiş işgücü potansiyelinden yararlanma imkanına kavuşturulmuş olacaktır. Bununla birlikte, Rusya'da yaşanan ekonomik gelişmeler çerçevesinde son yıllarda hızla artan hizmet sektörü talebi Türkiye firmaları açısından büyük bir potansiyel yaratmaktadır. Bu potansiyelin azami ölçüde değerlendirilebilmesi, özellikle ülkenin geneline yaygın bir şekilde hizmet verebilecek ve artan tüketim eğiliminden doğrudan etkilenen otelcilik, fast food zincirleri, süper marketler, benzin istasyonu, otomobil bakım ve onarım servisleri gibi konularda ortak yatırımlar ile mümkün olabilecektir.

Rusya Federasyonu, zengin doğal kaynaklarıyla da göz kamaştırmaktadır. Rusya Federasyonu'nun petrol üretimi Uluslar arası Enerji Ajansı 2001 yılı verilerine göre 321 milyon tondur. Bu da dünya petrol üretiminin % 9.1'ini teşkil etmektedir. Ülke, bu düzeydeki üretimiyle dünyanın üçüncü en büyük petrol üreticisi ve ihracatçısı konumundadır. Halen Rusya'nın dünya petrol rezervinin % 5'ine sahip olduğu tahmin edilmektedir. Aynı verilere göre Rusya, 584 milyar 200 bin metre küp dolayında doğal gaz üretiminde bulunmakta ve bu konuyla dünya ihtiyacının % 23'ünü karşılamaktadır. RF, dünya doğal gaz rezervlerinin

% 33'ünü elinde bulundurmakta ve üretiminin % 35'ini Avrupa ve Orta Asya ülkelerine satmaktadır. Açık olarak ülke dünyanın birinci doğal gaz üreticisi ve satıcısı durumundadır (ŞEN ve ÜŞÜMEZSOY, 2002, s. 79) .

Bunun yanı sıra Sibirya ve Ural dağları gibi belirli bölgelerinde önemli doğal kaynaklara sahip olan Rusya dünyanın önemli bir altın, demir, bakır ve nikel üreticisi konumundadır. Böylesi zengin doğal kaynaklara sahip olmasına rağmen, pazarlama alanındaki deneyimsizlikleri nedeniyle bu kaynaklarını dünya piyasalarına yeterli düzeyde arz edemeyen Rusya Federasyonu ve diğer BDT ülkelerinin doğal zenginliklerinin pazarlanmasında (Finlandiya örneğinde olduğu gibi) uluslararası piyasalardan elde ettikleri kazançların ve dolayısıyla Türkiye döviz gelirlerinin artırılmasında önemli bir rol oynayabilecektir.

Şahinalp'e göre Rusya Federasyonu, zengin doğal kaynakları, kalifiye insan potansiyeli, henüz ticari açıdan tam olarak değerlendirilemeyen teknolojisi, Türkiye ile tamamlayıcı üretim yapısı, BDT ve özellikle de Orta Asya Cumhuriyetlerindeki ortak çıkarlar ve her şeyden önce tarihi ve coğrafi yakınlığı açısından Türkiye için büyük önem taşımaktadır. Bu itibarla, gerek siyasi gerekse makro ekonomik istikrarın sağlanması ile birlikte önümüzdeki yıllarda çok önemli politik ve ekonomik güç haline gelecek Rusya Federasyonu ile ticari ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi Türkiye açısından olduğu kadar bölgede siyasi ve ekonomik istikrarın sağlanması açısından da çok büyük önem arz etmektedir. Bu ilişkilerin geliştirilmesinde, iki ülke işadamlarına yıllardan beri en geniş anlamda bir araya gelme fırsatı sağlayan Türk-Rus İş Konseyi çerçevesinde yapılan çalışmalar çok büyük bir rol oynayacaktır. Bununla birlikte Rusya ile sıkı ekonomik işbirliği; Türkiye'nin artan enerji ihtiyacının önemli bir kısmının Rusya'dan karşılanması yoluyla kısa vadede enerji darboğazının giderilmesine de yarayacak, uzun vadede ise ucuz, temiz ve istikrarlı bir kaynak sağlanması yönünde önemli bir adım atılmış olacaktır. Rusya Federasyonu başta olmak üzere diğer Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerinin zengin doğal kaynaklarının uluslararası piyasalara pazarlanmasında Türk firmalarının devreye girmesi imkanı yaratacaktır. Türk- Rus işbirliği, Türk sanayinin özellikle yüksek teknoloji ihtiva eden alanlarda ihtiyacı olan kalifiye işgücünün Rusya'nın yetişmiş insan kaynaklarından karşılanması imkanını da verecektir (Bülent ŞAHİNALP, "Türkiye-Rusya Federasyonu Ekonomik ve Ticari İlişkileri; <http://www.dtm.gov.tr/yayinlar/11 Nisan1997>).

5.3. Terörizme Karşı İşbirliği

“Damdan düşenin halini ancak damdan düşen anlar” deyimini belki de uluslararası terörizme karşı işbirliği açısından en çok Türkiye ve Rusya için kullanılabilir. Zira terörizme 35 binden fazla sivil vatandaşını kurban veren Türkiye için terörizmle mücadele anlamlıdır. Hele bu konuda komşu ülkelerle işbirliği en çok önem verilen konuların başında gelir” (Sinan OĞAN, “Türkiye Rusya İlişkilerinde Terörizmle İşbirliği”; www.avsam.org/5 Aralık 2004/makale).

Rusya için ise en büyük korku, İslamiyet’in yakın çevresi olan Kafkasya ve Orta Asya’yı etki alanına almasıdır. Zira bu durumda domino taşlarını andırır biçimde; önce Güney Kafkasya sonra Kuzey Kafkasya İslami kesimlerin etki alanı içine girecektir. Böylece Rusya için bölgede kontrol kurma imkanı zayıflayacaktır. Bu durum yalnızca yakın çevrenin Rus denetimi dışına çıkması anlamında bir dış güvenlik sorunu değil, doğrudan Federasyon sınırlarının içini ilgilendirdiğinden doğrudan bir ülke bütünlüğü sorunudur.

Türkiye ve Rusya Federasyonu arasında bölgeye yönelik işbirliğinin karlılığının ayırtına varılmadığı 1991–1993 döneminde her iki ülke de rakibinin ayağını kaydırmak için Kürtler ve Çeçenler gibi hassas konuları kaşımaya ihmal etmemişlerdir. Hatta birlikte çalışmanın daha yararlı olacağını çoktan anlaşıldığı 1999’a kadar sürmüştür.

90’ların başında bölge için mücadele veren Türkiye, bağımsızlık için merkezi hükümetle çatışan Çeçenler konusunda Rus yönetiminin tavrını görmezden gelen bir tutum içine girdi. Bölgeye ilişkin kültürel ve etnik bağların yol açtığı aşırı duygusallık rekabet durumundayken karşı tarafın da haklı olabileceğinin ya da neler yapabileceğinin görülmesini engelliyordu.

Çeçenistan’ın bağımsızlığını isteyen Türkiye’deki gösteriler, Dudayev’in 1993’te Demirel tarafından kabul edilmesi, Türkiye’nin 1994’te Çeçenistan’a başlayan müdahaleyi kınamaktan kaçınması, birçok Çeçen bağımsızlık yanlısı hareketine de göz yummuş olması Rusya’yı yeterince kızdırmıştı. Bu amaçla Rusya Federasyonu, 1994’te “Kürdistan Tarihi” konulu konferansın hem de Moskova’da yapılmasına izin vererek kızgınlığını ortaya koymuş oluyordu.

1996’da “Avrasya Feribotu” olayı ve daha sonra 22 Nisan 2001’de Swissotel’in Çeçen direnişçiler tarafından işgali, buna karşılık 1998’de Öcalan’ın sığınma talebinin Duma

tarafından kabul edilmesi, Rusya’da PKK kamplarının varlığı söylentisi Türk-Rus ilişkilerine ciddi zarar vermiştir.

Neyse ki her iki ülke terörü koz olarak kullanmayı bir kenara itti. Özellikle Türk tarafı geri adım atarak Çeçen sorununa müdahale etmeyi Rusya Federasyonu’nun içişlerine karışma anlamına geleceği gerekçesiyle bıraktı.

1999’da dönemin Başbakanı Bülent Ecevit’in Moskova ziyaretinin ardından bu konuda ciddi tedbirler öngörülmüş ve hatta Kafkas derneklerine “para toplama faaliyetleri” de dahil bir çok kısıtlamalar getirilmiştir. Ancak zaman zaman Türkiye pasaportuna sahip kimselerin Çeçenistan’daki çatışmalarda öldürülmeleri Rusya’dan Türkiye’ye “dernek faaliyetlerini denetim altına al” uyarısının gelmesine yol açmaktadır.

Moskova, Ankara yönetiminin içişlerine karışmama yönündeki resmi tavrından bugün için memnun görünmekle beraber Türkiye’deki Kafkas derneklerinin örtülü olarak Çeçen militanlara askeri ve parasal yardım yaptığını ileri sürmektedir. Rus yönetiminin üstü örtülü yardımların engellenmesini istemesine karşılık Türk yönetimi de Moskova yakınlarında bulunan PKK/Kongre-Gel kampları ve Duma’da Kürtlere bazı parlamenterler tarafından sağlanan yardımlar konusunda Rusya’dan daha net adımlar beklemektedir. Böylece bölgede artış gösteren Amerikan nüfuzuna karşı ortak arayışındaki Rusya ve AB, ABD baskılarını dengeleme arayışında olan Türkiye için ilişkileri terörizmle baltalama yerine sorunu karşılıklı görüşmeler ve güvencelerle çözme yönünde örtülü bir konsensüs oluştuğu anlaşılmaktadır.

Planlandığı gibi 2-3 Eylül tarihleri arasında Putin’in Türkiye ziyareti gerçekleşmiş olsaydı eğer gündemin ana maddesini enerji ağırlıklı ekonomik işbirliği alanları oluşturacaktı. Putin’in belki de başarısız olduğu tek konu olan ve Türkiye ziyaretinin ertelenmesine sebep olan Çeçen terörü, Rusya’da giderek artan eylemler Rus kamuoyunu bu konuda daha hassas hale getirmiştir. Bu sebeple 5–6 Aralık 2004 tarihleri arasında Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin’in resmi Ankara ziyareti sırasında uluslar arası terörizme karşı işbirliği ve bu konuya ilişkin Rus taleplerinin gündeme geleceği düşünülüyordu.

Beklentiler gerçekleşti ve görüşmelerde gündemin en ön sıradaki maddelerinden biri de Çeçen terörü oldu. Görüşmelerin ardından iki ülkenin birbirlerinin toprak bütünlüğüne, içişlerine karışmama ilkesine saygılı olduklarını ve terörizmle mücadelede ortak çabalar geliştireceklerini taahhüt eden “Dostluğun ve Çok Boyutlu Ortaklığın Derinleştirilmesine İlişkin Ortak Deklarasyon” yayınlandı (YAPICI, 2004, s.11).

Aslında Türkiye ile Rusya arasında aslında terörizme karşı işbirliği konusunda gerekli hukuki altyapının var olduğunu ileri sürmek yanlış olmayacaktır. İki ülke arasında bu alanda ilk olarak 1992'de "Rusya ile Türkiye Arasında Terörizmle Ortak Mücadeleye İlişkin Anlaşma" imzalanmıştır. Ardından 1996'da "Terörizmle Mücadele İşbirliği Memorandumu" ve 1999'da da "Bu Alandaki İşbirliğinin Genişletilmesine İlişkin Deklarasyon" imzalanmıştır.

2000 yılında Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'le Türkiye Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer ilk kez New York'ta bir araya gelerek, Moskova ile Ankara'nın terörizmle ortak mücadelesine, görüşmelerinde önemli bir yer ayırmışlardır. 2001'de iki ülkenin dışişleri bakanları tarafından Avrasya'da işbirliği eylem planı imzalanmıştır. Yine bu belgede tarafların, uluslararası terörizmle mücadele işbirliğini aktifleştirmeye hazır olduklarına işaret edilmiştir. İki ülke dışişleri bakanlıklarının çatısı altında tüm ilgili dairelerin katılımıyla terörizmle mücadele konusunun görüşmelerine başlanmıştır.

Sovyetlerin dağılmasının ardından Kafkasya ve Orta Asya'ya yayılan Fetullah Gülen okulları, iki ülke için terörizme ortak tavır almada dönüm noktası oldu denebilir. Temmuz 1999'da Fetullah Gülen'e karşı Türkiye'de başlatılan operasyon ve 2004'te Rusya'da Gülen okullarının ve Gülen'e bağlı çeşitli şirketlerin yakın takibe alınması her iki ülkenin gizli ortak tehdit karşısında aynı tepkiyi vermesinden ötürü (terörizme yönelik ortak tavır alabilme açısından) umut vericidir. Zira ortaya konan bu refleks farklı nedenlerle de olsa her iki ülkenin İslam'ın siyasallaşarak yayılmasından duyduğu endişeyi ortaya koyması bakımından önemlidir.

5-6 Aralık'taki zirvede bu konunun da gündeme gelmiş olması Rus yönetiminin İslamcı yayılma karşısında duyduğu parçalanma korkusunu yansıtırken Türk tarafının da laik yapıyı korumak anlamında aynı tehlikenin soluğunu ensesinde hissettiğini göstermektedir. Her iki ülkenin aynı tehdit unsurunda birleşmeleri önemlidir. Başkan Putin'in Türkiye ziyareti esnasında hiç şüphesiz ki, son dönemlerde iki ülke arasında imzalanan en önemli doküman olan Avrasya'da İşbirliği Eylem Planı'nın da masaya yatırılması ve bu eylem planına canlılık kazandırılması beklenmektedir.

16 Kasım 2001'de imzalanan Avrasya'da İşbirliği Eylem Planı (İkili İşbirliğinden Çok Boyutlu Ortaklığa), Avrasya coğrafyasında "çok boyutlu işbirliğini" öngörmektedir. Türkiye ile Rusya bu eylem planı çerçevesinde bundan böyle sadece ikili işbirliğini ötesine geçerek, Avrasya coğrafyasında beraber çalışmayı taahhüt etmişlerdi. Böylece, iki ülke mevcut ilişkilerini "güçlendirilmiş yapıcı ortaklık düzeyi"ne taşımışlardır. Bu belge ile aslında her iki ülke de karşılıklı olarak kendileri için hassas gördükleri sahalarda işbirliklerini ön plana

çıkarmaya çalışmaktadırlar. Zira, planda devletler karşılıklı olarak birbirlerinin “bağımsızlığını”, egemenliğini” ve “toprak bütünlüğüne saygı” ilkelerinin vazgeçilmez olduğunu teyit etmişlerdir. Bu eylem planı ile iki ülke, uluslar arası terörizme karşı savaşı yükümlenmişlerdir. Bununla birlikte planın hayata geçirilememesi iki tarafın birbirine karşı beslediği güvensizliği, özellikle Rusya’nın ortaklık dolayısıyla bölgede Türkiye lehine etkinlik kaybını kabullenemeyeceğini gösterir. İşin ilginç tarafı salt bu durum bile her şeyden öte Rusya’nın hala Pantürkizm’i büyük bir tehdit olarak gördüğünü gösterir.

“İki ülke arasında tarihsel gerekçelere dayanan ve doğal bir rekabet alanı olan Avrasya ilk defa rekabet yerine ‘işbirliği’ yapılabilecek bir coğrafi alan niteliğine sokulmuş olmasına rağmen Avrasya’da İşbirliği Eylem Planı ile ilgili olarak imzalanmasından bu güne ciddi bir ilerlemenin sağlanamadığı düşünülmektedir. Özellikle eylem planında yer alan hususlarda dışişleri bürokratları çerçevesinde gerçekleşen ve şekilsel çalışma gurupları niteliğindeki birkaç toplantının ötesine geçilememiştir. Örneğin; belgede bahsi geçen; ‘Avrasya bölgesindeki gelişmelerin daha iyi değerlendirilmesinin sağlanması amacıyla her iki ülkenin akademisyenleri ve dış politika düşünce kuruluşları arasındaki işbirliği, bu arada akademisyenlerin Ortak Çalışma Grubu toplantılarına katılmaları teşvik edilecektir’ ibarelerinin bugüne kadar altı doldurulamamıştır” (Sinan OĞAN, “Avrasya’da İşbirliği Eylem Planı”; <http://tr.rutam.org/content/view/32/26/21/11/2005>).

5.3.1. Kürt Sorunu

5.3.1.1. Kuzey Irak ve Türkiye

Osmanlı'da Kürt ayaklanmaları esas olarak II. Mahmut döneminin merkezileşme çabalarına bir tepki olarak 1806-1843 yılları arasında gerçekleşti.

Osmanlı İmparatorluğunun son dönemlerinde Kürtlerin İmparatorluğa gösterdiği bağlılığın nedeni Ermenilerin ortak düşman sayılması ve hilafet bağıydı; ancak 1915'teki Tehcir ve 1924'te Halifeliğin kaldırılması bu bağlılığın temel taşlarının ortadan kaldırılmasına neden oldu.

Türk Cumhuriyeti kurulduğunda imparatorluğun en önemli etnik azınlığını da devralmış oluyordu. Kürtler, Cumhuriyetin kurulmasından yalnızca 16 ay sonra ayaklandılar ve genç Cumhuriyete karşı Kürt isyanları 1938'e kadar sürdü. Kürt sorunu; Ankara açısından bir istikrarsızlık kaynağı ve arkası getirilebilecek ciddi bir tehlike olarak görülüyordu. Bu açıdan Kürt sorunu 1930 ve 1940'larda Türkiye'nin doğusundaki devletlerle yaptığı tüm anlaşmaların temel hareket noktasını oluşturacaktır.

Kürt sorununun Türk Dış politikasında yarattığı baskı nedeniyle Türkiye, tüm resmi ilişkilerinde statükonun desteklenmesinden yana tavır koyacak ve sorunlu ülkelerdeki merkezkaç kuvvetleri desteklemeyecektir. Bu noktada Türkiye'nin Kürt Sorunu karşısında neden bu kadar duyarlı olduğu sorusu akla gelebilir. Gerçekte Kürt milliyetçiliğinin itici gelmesinin nedeni Doğu Anadolu Bölgesi'nin Türkiye'ye sağladığı güvenlik açısından çok önemli ülke derinliğinin ortadan kalkacak olmasıdır (ORAN, 2002, s.24-28).

1925'teki meşhur Şeyh Sait Ayaklanmasından kaçanlar Ağrı Dağı'na sığınarak burada yeniden örgütlendiler ve sırası geldikçe ayaklandılar. İsyancılar 1926, 1927 ve 1930 yıllarında da gerçekleşti.

1930'daki Üçüncü Ağrı isyanı başladığında Ankara, artık Kürt sorunuyla uzunca bir süre uğraşmamaya karar vermişti. Bu amaca uygun olarak bölgeye asker sevkıyatını kolaylaştırmak için kara ve demir yolları yapıldı, karakollar sağlandı. 1934'te İskan

Kanunu ve 1935'te Tunceli Kanunu çıkarıldı. Hatta bu amaca da hizmet eder biçimde 1937'de Sadabat Paktı yapıldı. 1937'de Seyit Rıza önderliğindeki ayaklanma Dersim'deki Tunceli Harekatiyla ortadan kaldırıldı; ancak harekate 1938 yılında da devam edildi. Böylece Kürt hareketi Türkiye'de yaklaşık 25 yıl sürecek bir uykuya daldı denebilir.

İlk uyanışlar 1960'lardaki yayınlar biçiminde ortaya çıktıktan sonra, 1969'da Devrimci Doğu Kültür Ocaklarının kurulmasıyla sol hareketten ayrılarak bağımsızlaştı. 1970'lerde ciddi bir yayın faaliyetine girişen ve örgütler kuran Kürt milliyetçiliğinin kimi kolları Güneydoğu'da bazı Kürt aşiretlere yönelik eylemlere girişiyordu. 12 Eylül darbesi ile bunlar yakalanmamak için Arap ülkelerine dağıldılar.

Kürt hareketini tekrar diriltiren 60'larda ve 70'lerde Türkiye'nin yüz yüze kaldığı siyasal ortam ve dış etkilerdir denebilir. Bu açıdan ve Kürt sorununa Sovyetlerin verdiği desteği açıklığa kavuşturmamız bakımından kuzey Irak Kürtlerinin bugüne geliş öykülerine göz atmamız gerekiyor.

Kuzey Irak'taki Kürtler 1919-1930 yılları arasında İngiltere'ye, 1932-1935 yılları arasında ve 1943-45 yılları arasında da Haşimi Hanedanına karşı ayaklandılar. Ayaklanmaların başını Barzani ailesi çekiyordu. Aile adını Erbil'in 90 km kuzeyinde bulunan Barzan köyünden alıyordu (ÖZKAN, 2004, s.3).

Barzani ailesinin şimdiki lideri Mesut Barzani'nin babası Molla Mustafa Barzani, aşiretin liderliğini 1943 yılında eline aldı. Molla Mustafa Barzani'nin dedesi de Osmanlı İmparatorluğuna karşı en çok ayaklanan aşiret reisiydi.

Irak 1932'de İngiliz himayesinden kurtulup bağımsız olduğunda Molla Mustafa Barzani liderliğindeki Kürtler hür Kürt Devleti istekleriyle ayaklandılar. Bağımsızlık talepleri Irak hükümeti tarafından bastırıldı ve Barzani Süleymaniye'ye sürgüne gönderildi.

1943'te buradan kaçıp yine kendi bölgesinde eylemlere girişen Barzani, 22 Ocak 1946'da SSCB'nin işgali altındaki İran'ın Kürt bölgesi Mahabad Kürt Cumhuriyeti kurulduğunda 10 bin silahlı aşiret mensubuyla bu bölgeye geçti.

11 ay sonra İran'ın bölgede kontrolü ele geçirip bu cumhuriyete son vermesi üzerine Molla Mustafa Barzani çareyi Sovyetlere sığınmakta buldu.

Barzani'nin yandaşları SSCB'de bir askeri kampa yerleştirildiler. Burada sokakları süpürme, karları küreme gibi işlerde çalıştırıldılar; ancak Barzani'nin Stalin ile görüşmesi üzerine Kürt peşmergelerden bir kısmına askeri eğitim verildi. Barzani SSCB'de siyasi mülteci sayılmıyordu. Bir süre sonra Stalin'in emriyle askeri akademiye kabul edildi ve general rütbesi alarak eğitimini tamamladı.

Stalin'in ölümünün ardından SSCB'nin Barzani'ye bakışında nispeten bir yumuşama oldu. Nikita Kruşçev, Barzani'ye bir ev tahsis etti ve Rusça öğrenmesini sağlamak için özel hocalar tuttu (ÖZKAN, 2004, s.7).

1958'de General Abdülkerim Kasım, Kral Faysal'ı devirdi ve geniş tabanlı halk desteği sağlamak için Kürtleri de yönetime ortak ettiğini ilan etti. Bunun üzerine Barzani Irak'a geri döndü.

Sınırdaki gelişmeleri kaygıyla izleyen Türkiye, General Kasım'ın iktidarını güçlendirmek için Kürtlerden ve Komünistlerden destek almasını ve SSCB ile ilişkilerini geliştirmesini yakından izliyordu. 27 Mayıs yönetimi bu gelişmeler karşısında içeride de bir takım önlemler aldı; 1960'ta göz altına alınan toplam 485 Kürt Sivas'ta bir kampa yerleştirildi ve burada 4 ay tutulduktan sonra bunlardan 55 aşiret ileri geleni ve ağası 19 Ekim 1960'ta sürgüne gönderildi. Temelde Irak'ta Kasım'ın Kürtlere yeni olanaklar tanınmasının Türkiye'deki Kürtleri harekete geçirebileceğinden endişe ediliyordu (ORAN, 2003, s.786).

Kasım'ın verdiği sözleri tutmaması üzerine Kürtler 1962'de Barzani liderliğinde ayaklandılar. Kısa sürede bölgeyi ele geçirdiler ve amaçlarının Kuzey Irak'ta bağımsız bir Kürt Devleti kurmak olduğunu açıkladılar. Türkiye Irak'ta yaşanan gelişmeler karşısında buruk bir sevinç yaşadı desek doğru olacaktır herhalde çünkü Kasım iktidarı zayıflıyor ama Türkiye'deki Kürtlerin Kuzey Irak'taki gelişmelerden etkilenebileceği düşünülüyordu. Neyse ki beklenen gerçekleşmedi Kuzey Irak'taki bağımsızlık istemleri Türkiye'ye yansımada bu açıdan Türkiye gelişmeleri yalnızca izlemekle yetindi.

1970'e dek bastırılmayan ayaklanma ve İran'la ilişkilerin Şatüllerap nedeniyle gerginleşmesi Irak'ta darbe için uygun ortamı oluşturdu ve Baas rejimi 17 Temmuz 1968'de Kasım'ı devirerek iş başına geldi. Darbenin lideri Hasan El Bakr ve ikinci ismi Saddam Hüseyin'di.

1962'de başlayan ayaklanma Moskova'nın Saddam'ı Kürtlere özerklik tanınması yönünde ikna etmesi sayesinde 1970'te sona erdi. Bunun karşılığında Sovyetler, Bağdat yönetimini destekleyecekti. . Barzani'de Moskova'ya çağrılarak Bağdat hükümetine karşı ayaklanmaları durdurması konusunda uyarıldı.

Ayaklanmanın bastırılmasından iki yıl sonra Irak ile SSCB arasında Dostluk İyi Komşuluk anlaşması imzalandı. Aynı yıl Kuzey Irak Kürtleri yeniden ayaklandılar; ancak 1975'te işler değişti.

O zamana kadar Kuzey Irak Kürtlerinin ayrılıkçı hareketlerine en büyük desteği veren İran ve İsrail'di. Aynı zamanda Sovyetler de yardımda bulunuyordu. Bu tarihe kadar İran

bölgede rekabet halinde bulunduğu ve Şattularap konusunda anlaşmazlık yaşadığı komşusu Irak'ı zayıf düşürmek için Kürtleri kullanıyordu. İsrail'in Kürt hareketini desteklemesinin en büyük nedeni Orta Doğu'da kendisine karşı şekillenmekte olan Arap karşıtlığı idi. Eğer İsrail, Kürt hareketini başarılı bir şekilde kullanabilirse Orta Doğu'nun iki güçlü devleti başka bir sorunla meşgul olacaklar ve böylece Arap- İsrail karşıtlığı ortadan kalkacaktı. Sovyetler ise Kürtleri bölgede kontrolü sağlayabilecek ve ideolojisini yayabilecek bir unsur olarak görüyordu.

Saddam Hüseyin, İran'a Şattularap konusunda taviz vererek bu ülkeyle anlaşma yolunu seçti. 6 Mart 1975'te Cezayir Anlaşması imzalandı ve İran anlaşma gereği Kürtlere verdiği desteği kesti.

Bu gelişmeler üzerine 7 Martta Bağdat ordusu isyancıların üzerine yürüyebildi ve 15 yıl kadar süren Kürt ayaklanması bastırılabilirdi.

Yaşanan gelişmeler üzerine Barzani, ABD'nin desteğini almayı denediysen de başarılı olamadı.

1979 yılı Irak Kürt hareketinde önemli hareketlenmelerin yaşandığı bir yıl olmuştur. Kasımda KDP'nin (Kürdistan Demokratik Partisi) 9. kongresi toplandı. Parti başkanlığına oğlu Mesut Barzani seçildi ve İran'ın Rezaiye kentinde bulunan karargahın Irak'ın kuzeyindeki Revanduz kentine taşınması kararı alındı. İran destekli KDP'nin Bağdat'la mücadeleyi şiddetlendirmek üzere Irak'a yerleşme kararı, biraz daha güneyde yer alan Süleymaniye kenti ve civarında 1964'te KDP'den ayrılan ve Celal Talabani tarafından kurulan Suriye destekli KYB'nin (Kürdistan Yurtseverler Birliği) etkinliğini sürdürdüğü hatırlandığında Kuzey Irak'ta gelecekte yaşanacak güç mücadelesinin başlangıcı olarak değerlendirilebilir.

1979 yılı Türkiye'deki Kürt hareketi için de önemli bir dönemeç oldu. 1960'ın özgürlük ortamından yararlanarak iyice yaygınlaşan ve silahlanmaya başlayan Kürt hareketi, bu dönem içinde olmasa da 70'lerde kendi örgütünü kurdu. 1978'deki Kahramanmaraş olaylarından sonra Güneydoğu bölgesinde ilan edilen sıkı yönetim bu bölgeyi kendisine eylem alanı olarak seçen PKK'nın çalışmalarını zorlaştırdı. Mayıs'ta yurt dışına çıkma kararı alındı ve Temmuz'da Abdullah Öcalan Suriye'ye geçti. Daha önce FKÖ ve Abu Cihad ile bağlantı kurulmuştu. Şam nezdinde yapılan girişimler sonucunda PKK'ya Bekaa Vadisinde bir yer verildi. Öcalan kısa sonra Suriye'yi terk ederek Lübnan'a geçti. Bir yandan Bekaa'da bulunan PKK'lılar Filistinli gerillalardan eğitim alırken, diğer yandan Talabani'yle kurulan bağlar sonuç veriyor ve KYB Libya'da PKK için mali yardım topluyordu. Böylece 1980'den

itibaren bölgede yaşanacak güç boşluğunu doldurmak üzere mücadele edecek güçler bölgeye yerleşmiş oldular (ERHAN ve KÜRKCÜOĞLU, 2003, s.130).

1980'de çıkan İran-İrak savaşı sadece savaşan tarafları değil, Türkiye'yi de etkiledi. Savaş süresince Türkiye tarafsız kaldı; ancak Bağdat yönetimi İran'la savaşabilmek için tüm kaynaklarını savaş cephesine kaydırıldığından kuzeyde bir otorite boşluğu oluştu. Konjonktürden yararlanan KDP ve KYB peşmergeleri kuzeydeki bir çok bölgede denetimi ele geçirdiler. Gerek Irak'la savaşmakta olan İran gerek Irak'ın her alanda zayıflamasından yararlanarak Arap dünyasının liderliğini kazanmak isteyen Suriye bu durumun sürmesini sağlamak için Kürt örgütlerine maddi ve lojistik destek verdiler.

Gelişmeler üzerine Irak ile ilişkilerini geliştirmeye başlayan Türkiye'nin Suriye ile ilişkileri de gerginleşiyordu. Türkiye PKK'nın Suriye'den destek alarak Lübnan'da faaliyetlerini sürdürmesinden son derece rahatsızdı. Mart 1983'te Şam'a düzenlenen ziyaretin ardından Türkiye tutumunu sertleştirdi ve eğer Suriye bu tutumunu sürdürürse güç kullanılabileceği mesajı verildi. Türkiye'nin bu tavrı karşısında Suriye geri adım atarak 1983 yılı sonunda PKK güçlerini kendi topraklarından çıkararak İran'a, kuzey Irak'a gönderdi.

PKK'nın Suriye'den ayrılarak kuzey Irak'a yerleşmesi Türkiye'yi rahatsız ediyordu. Irak ile yapılan görüşmelerin sonucunda Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattından daha fazla petrol akıtılmasına ilişkin anlaşmanın hemen ardından Şubat 1983'te iki ülke arasında Sınır Güvenliği Ve İşbirliği Anlaşması imzalandı. Söz konusu anlaşma iki devlete de birbirlerine önceden haber vermek koşuluyla birbirlerinin topraklarında sıcak takip yapma hakkını tanıyordu. Böylece, Türkiye PKK eylemlerine karşı yapacağı operasyonların hukuksal alt yapısını hazırlamış oluyordu. Nitekim Türkiye 26 Mayıs'ta 7000 asker katıldığı bir operasyon başlatarak Irak'ta yer alan Zaho ve Amadiye arasındaki bölgeye 5 km girdi. Aynı sırada Irak ordusu da güneyden kuzeye doğru bir hareket başlattı. Türkiye'nin kuzey Irak operasyonu sırasında PKK'dan çok daha fazla KDP ve KYB kampları zarar gördü. KDP, yaptığı açıklamada kendi güçleri yetersiz olan ve dikkatini İran'la savaşa yöneltmiş olan Irak'ın Kürt direnişini yok edemeyince Türkiye'den askeri destek aldığını ve zaten Türkiye'nin de amacının Irak Kürdistan'ındaki KDP üslerini vurmak olduğunu belirtti. KDP Ankara hareketini kınamakla kalmadı; Barzani Öcalan'a işbirliği önerdi ve Temmuz 1983'te KDP-PKK Dayanışma İlkeleri adı altında bir protokol imzalandı. Anlaşılan Türkiye'nin bölgeye müdahalede bulunması PKK ile diğer Kürt örgütlerini yakınlaştırıyordu.

Türkiye'nin dış politikası 1980'lerde PKK ya da Kürt faktörünü önemsemiyordu çünkü bu terör dönemin ikinci yarısında başlamıştı, küçük başarılar elde ettiği için

kamuoyunun dikkatini çekmiyordu; ayrıca terör eylemi olduğu için açıkça Batı desteği alamıyordu. 12 Eylül yönetimi uyanmakta olan Kürt ayrılıkçılığına karşı da İslamiyet motifini kullanmayı tercih etmişti. “80’li yıllar boyunca devlet Kürtleri bir Türk boyu.Kürt sorununu da yalnızca PKK terörü olarak algıladı. Devlet sorunu salt güvenlik sorunu olarak gördü, bölgenin az gelişmişliğinden kaynaklanan sosyo- ekonomik sorunları görmezden geldi. Doğal olarak önlemler de buna uygun önlemlerdi.

PKK, 84’ten itibaren siyasallaşmaya başlamıştı, 1985’te ise çoktan Türkiye içine sızmış durumdaydı.

PKK, 1985’te siyasal bürosu ERNK’yı (Kürdistan Ulusal Kurtuluş Cephesi) kurdu. Bu büro Türkiye’nin sert askeri önlemlerinden yararlanarak bölge halkını kazanma çalışması yürütmekle sorumlu olacaktı. Gerçekten de PKK’nın 1985’ten itibaren giderek kitleselleştiği görülecektir. PKK’yı Türkiye içine çeken nedenlerden biri de işte bu Ankara’nın bölge halkını itici politikaları, diğeri ise kuzey Irak’ta PKK ile Irak’lı Kürt peşmergeler arasında yaşanan silahlı çatışmalar sonucunda KDP’nin PKK ile ilişkilerini askıya almasıydı. PKK’nın bölgede güçlenmesinden rahatsız olan ve sıcak takip tehditleriyle Türkiye’nin baskısını üzerinde hisseden KDP, PKK’ya ilk uyarısını yaptı; örgüt ya Türkiye içine çekilecek ya daha güneye inerek bölgeyi terk edecekti.

Türkiye, 1986’da ikinci bir kuzey Irak operasyonu düzenledi. Bu operasyon KYB ve KDP arasındaki işbirliğini güçlendirdi, dayanışmayı artırdı. KDP gibi KYB de Tahran’dan mali yardım almaya başladı. Operasyon kuzey Irak Kürtleri arasındaki dayanışmayı artırırken KDP -PKK ilişkisinin bozulmasında büyük rol oynamış oldu. “Türk uçaklarının bombalamasından büyük zarar gören KDP ve KYB artık PKK’nın yükünü taşımak istemiyordu.

PKK açısından KDP’nin boşluğunu KYB doldurdu ve 1988 yılında iki ülke arasında ittifak yapıldı. İttifakın ardından yapılan açıklamada eylem sahalarının kuzey Irakla sınırlı olmadığı, Türkiye’de de eylem yapabilecekleri belirtiliyordu (ERHAN ve KÜRKÇÜOĞLU, 2003, s.130-136).

PKK, 1990-1994 arasında Türkiye’nin en büyük iç ve dış sorunu haline geldi. Böylece Türkiye’nin söz konusu dönemdeki tüm dış politik açımlarına etki etti. PKK’nın ülke içinde güçlenmesinin nedenlerini öncelikle Türkiye’de aramak gereklidir. Çağrı Erhan ve Ömer Kürkçüoğlu böylesi bir gelişimin nedenlerini şöyle açıklıyor; “12 Eylül yönetiminin cezaevlerinde izin verdiği işkencelere ek olarak uyguladığı Türkçü ve İslamcı Şartlandırmalara tepki sayesinde güçlenen PKK, aynı yönetimin güneydoğudaki insan hakları

ihlalleri yüzünden gittikçe devlete yabancılaşan bölge halkını etkisi altına aldı”(ERHAN ve KÜRKÇÜOĞLU, 2003, s.219).

Güney doğuda uygulanan sert askeri önlemler, yürütülen bölgesel ya da bölge dışı operasyonlar her şeye rağmen 1993’te doruğa çıkan terör eylemlerini 94 sonlarına doğru durdurabilmişti.1997’ye geldiğinde ise PKK terörü ya da Kürt Ayaklanması artık bütünüyle askeri denetim altına alınabilmişti.

5.3.1.2. Kürt Sorununda Rusya

Kürtler, Çarlık İmparatorluğunun egemenliği altındaki bölgeye 18. yüzyıl sonları ve 19.yüzyıl başlarında yerleşmeye başladılar.

Kürtler daha çok Yezidi olduklarından Gürcistan, Ermenistan gibi Hıristiyan bölgelerine yerleşme eğiliminde olmuşlardır.

Diğer Kürt kolonileri Orta Asya’ya yayılmışlardı özellikle de İran devletinin doğu sınırında tampon bir yerleşim bölgesi oluşturulması için 16.yüzyılda yerleştirildikleri Türkmenistan’da yoğunluktaydılar (NISSMAN,1995, s.31).

Nissman’a göre Kürtler, 19. yüzyılın başından beri Rus İmparatorluğunun koruması altındaydı ve hala bir noktaya kadar bu destek devam etmektedir.

1980’lerin sonuna doğru Moskova, Sovyet Kürtlerinin sorunlarıyla yakından ilgilenmeye başladı. SSCB Yüksek Sovyeti gözetiminde 1990’da Kürt nüfusunun sorunlarıyla ilgilenen bir komisyon kuruldu. Komisyon, Sovyetlerdeki yaklaşık 153 bin Kürt’ün anayasal haklarının geri verilmesiyle ilgileniyordu. Komisyon ayrıca 90 yılı sonuna kadar içinde Krasnador’dan gelen 2000 Kürt’ün de bulunduğu toplam 30 bini bulan yoğun göçle de ilgilenmek zorundaydı. Göçler yoğun olarak Orta Asya ve Transkafkasya’dan yapılıyordu. 1990’da 2000 olan Kürt göçmenlerinin sayısı 1992’de 5000’e çıktı. Bu göçmenlerin sorunlarıyla ilgilenen Kürt organizasyonlarından biri de 1989’da Moskova’da kurulan Kürt Kültür Merkezi’ydi ve hedefi dışarıdaki bütün Kürt organizasyonlarıyla bağlantı kurup iletişim halinde olabilmektir.

Sovyet sonrası dönemde merkez hem Rusya Federasyonunda hem de diğer BDT Cumhuriyetlerinde sıkıntı içinde bulunan Kürt örgütlerine para yardımıyla bulunmuştur.

Kürt Kültür Merkezi’nin çalışma alanı özellikle Moskova Hukuk, Politika, Ekonomi Enstitüsünde okuyan öğrenciler üzerinedir.

Haziran 1990'da Moskova'daki Kürt toplulukları temsilcileri konferansında Sovyetlerde genişleyen Kürt hareketinin sonucu olarak başka bir Kürt örgütü (Kürt Birleşme Cephesi) kuruldu.

Kürt Kültür Derneği ve Kürt Birleşme Cephesi'nin nihai hedefi Kürt halkının milli, kültürel otonomisini elde etmektir.

Moskova'nın Kürt Ulusal Kurtuluş Hareketiyle bağlantısını gösteren bir çok kanıt vardır.

1990'da kurulan Kürt Konseyi, BDT'nin tümüne yayılmış Moskova kökenli bir Kürt örgütüdür. Kürt konseyi üyelerinden Yuri Nabiye, 1994'te yapılan bir röportajda konseyin amacının BDT'de yaşayan Kürtleri birleştirmek ve Kürt ulusal kurtuluş hareketi için olumlu ortamlar yaratmak olduğunu söylemiştir (NISSMAN,1995, s.31).

Ekim 1994'te İstanbul'da gerçekleştirilen Türk Dünyası Zirvesi'nin sonrasında Washington Post'ta yayınlanan bir haber Moskova'nın PKK ile bağlantısını gösteriyordu. Habere göre "Moskova, Türkiye'deki gerilla örgütü Kürt İşçi Partisi (PKK)'nın da katıldığı bir Kürt konferansına ev sahipliği yapmıştı. Haberde Türkiye'nin bunu, Rusya'nın Türkiye'ye karşı Kürt kartını oynamaktan çekinmediğinin işareti olarak yorumladığı belirtiliyordu.

Rusya Federasyonu, sadece kuzey Irak'taki Kürtleriyle değil, aynı zamanda Türkiye Kürtleriyle de ilgilenmektedir. Hatta Özcan'a göre Sovyetler Birliği Irak'taki Kürt politikasında taraf olmanın Arap dünyasında Kürt-Arap çatışmasında Kürt tarafında olmak anlamını taşıdığını ve Arap karşıtı olmak gibi bir risk taşıdığını görmüştü. Bu durumda üzerinde politikalar geliştirilebilecek en uygun alan Türkiye idi. Bu sayede bölgedeki ABD'nin en iyi müttefikine de zarar verilmiş olunacak, Arap- Kürt karşıtlığında taraf olunmayacaktı (ÖZCAN, 1999, s.278-79).

Zira Rusya ile PKK arasındaki yakın ilişkiyi PKK'nın kuruluş yıllarına ilişkin ideolojik tutumuna bakarak anlamak mümkündür. PKK kaynaklarında sosyalist ve ilerici dünyanın temsilcisi olarak yorumlanan Sovyetler, PKK için geniş uluslar arası destek anlamına geliyordu. Sovyetlerin amacı ise ABD ile Orta Doğu'da mücadele edebilmek için bir fırsat yaratmaktı (BUTTANRI, 2004, s.100).

Rusya PKK arasındaki bağı Abdullah Öcalan'ın sözlerinde de görmek mümkün; "Osmanlı İmparatorluğu 100 yıl boyunca Rusya'ya karşı savaştı. Sovyetlere karşı da NATO müttefikleri olarak savaştı. Şimdi de savaş hazırlıkları yapma döneminde. Türk devleti bu savaşı kolay kolay bırakmaz. Kürtler bu politikaya karşı savaşıyorlar. Sovyetlerin güneyinde bu tehlikeye karşı rolünü oynayabilecek tek halk Kürt halkıdır", "Rusya'nın diğer halklara

göre en çok Kürtlerden destek alabileceği objektif zeminler vardır. Türk devleti ile ilişkileri var fakat Orta Doğu'daki diğer ülkeler var. Bunlar Rus halkına ağırlık teşkil ediyor. Yardım değildir. Ama Kürt halkı ağırlığı kaldırmak için çalışan bir halktır”(ÖZCAN, 2004, s.286-89).

Rusya ilişkilerinde zaman zaman bu kozu kullanmayı ihmal etmemiştir.1995 Ekiminde sürgündeki Kürt Paramentosunun Moskova'da toplanmasına ve PKK'nın Rusya Federasyonu topraklarında kamp kurmasına izin verilmesi, Duma'da Kürt Sorunu konusunda Türkiye aleyhine kararlar alınması elbetteki Türkiye'nin tepkisini çekmektedir.

Bir başka konuşmasında Öcalan, Rusya'ya karşı meydana gelebilecek en büyük tehlikenin Kürtler içinde en büyük tehlike olduğunu belirtiyor. Kafkasya'daki sorunların çözümü için Kürtlerle birlikte çalışmayı öneriyor ve Ermeni sorununun çözümünü Kürt sorunuyla bağlantılandırıyor.

Bu noktada Ermenistan ile ayrılıkçı Kürt hareketi arasındaki yakın ilişkiye değinmekte de yarar var. Ermenistan'da Rya Taza ve Botan isimli iki Kürt gazetesi yayınlanmaktadır. İran ve Türkiye'deki Kürtlere yayın yapan Kürt radyoculuğunun, Kürt entelektüelleri ve medyasının çalışma merkezi olmuştur.

Bu işbirliğini 26 Haziran 1992'de Türk Dışişleri görevlileriyle yapılan görüşme sırasında Talabani'nin sözleri de açığa kavuşturuyor. Buna göre Talabani Dışişleri İstihbarat Araştırma Dairesi mensubu Türkekul Kurttekin'e şunları söylüyor; “PKK şu anda İran ve Ermenistan'ı üs olarak kullanıyor. Öte yandan bu örgütün Suriye tarafından dışlanmış olduğu konusunda tereddütlerim var” (ÖZKAN, 2004, s.99).

Aslında Ermenilerin Kürt ayrılıkçı hareketlerine sağladığı destek onların Rusya'nın Kafkaslardaki imparatorluk arzularına her zaman arka çıktıkları inancıyla birleştirilince anlamlı bir bütün oluşturuyor. Yani görünüşte Ermenistan'ın verdiği destek gerçekte Rusya'nın çıkarına hizmet etmektedir.

David Nissman'a göre Rusya'nın böyle bir politikayı hayata geçirmesindeki neden Novorossisk petrol boru hattının güzergahıyla yakından ilişkilidir. Novorossisk hattı en azından Çeçenistan'ın etrafından dolaşiyor. Rusya 90'lar boyunca ve şu anda bile çatıştığı Çeçenistan nedeniyle Türkiye'ye Kürt kartıyla oynayabileceğinin işaretini veriyor. Moskova İlimler Akademisi Dış Siyaset Bilimcisi Profesörü Yuri Andreyeviç'in Rusya'nın PKK'ya verdiği destek konusundaki görüşü bir Türk gazetesi tarafından sorulduğunda verdiği yanıt, durumu açıklaması açısından epey önemlidir:

“Olayı bir çifte standart olarak değerlendirmiyorum; sadece Türk-Rus ilişkilerinden doğan bir sonuç olduğunu düşünüyorum. Rusya, PKK'nın bir terörist grup olduğunu biliyor.

Ancak siyasi gelişmeler bunu engelliyor. Çünkü Rusya'nın başında da Türkiye benzeri bir bela var. Çeçenistan'daki terörist gruplar... Türkiye bunları terörist olarak nitelmediği sürece, Rusya'dan da PKK konusunda bir şeyler beklememeli."

Böylece Rusya Federasyonu hem Çeçenistan'a yapılabilecek potansiyel Türk yardımlarının boyutlarını azaltıyor hem de Novorossisk'in geçeceği Çeçenistan ve bu sayede Kuzey Kafkasya'da istikrarın tesisine bir ölçüde katkıda bulunmuş oldu. Açık olarak petrol boru hattının Novorossisk'ten geçirilmesine ilişkin ileri sürülebilecek "güvensizlik", "istikrarsızlık" gibi bahaneleri ortadan kaldırmış oluyordu. Ayrıca o dönemde rekabet halinde olduğu Türkiye'yi oyun dışı bırakmaya da yarayabilirdi.

PKK örgütü elebaşısı Abdullah Öcalan'ın tutuklanarak Türkiye'ye getirilmesinin 2. yıldönümünde Moskova'da bir araya gelen Rusya Federasyonu Kürtleri'nin Puşkin Meydanı'nda düzenlediği mitinge bazı Duma milletvekilleri de katılmışlardır. Duma Savunma Komitesi Başkan Yardımcısı Vladimir Nikolayev, her halkın kendi bağımsızlığının olması gerektiğini belirtirken, Öcalan'a özgürlük verilmesi gerektiğini öne sürmüş ve konuşmasına 'Yaşasın Rus-Kürt dostluğu' diyerek son vermiştir. Sözlerine, 'Öcalan'a özgürlük, Kürt kardeşler...' diyerek başlayan milletvekili Leonid Petrovski ise Öcalan'ın tutuklanmasının arkasında ABD'nin olduğunu iddia etmiştir.

Bu tip olaylardan rahatsızlık duyduğunu belirtmek zorunda kalan Rusya, 21 Aralık 2002'de Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü A.V. Yakovenko aracılığı ile şöyle bir açıklamada bulunmak durumunda kalmıştır;"19 Aralık 2002'de Moskova'da KADEK Rusya ve BDT Temsilciliği tarafından basın konferansı yapılmıştır. Basın konferansının yapılmasının ve orda dile getirilen görüşlerin bizim Türkiye Cumhuriyetiyle çok yönlü işbirliğini geliştirme politikamızla hiçbir ilişkisi yoktur. Basın önünde dile getirilen "Kürt sorunun çözümü için tekrara güce başvurulacağı" ifadesi özellikle endişe vericidir. Dışişleri Bakanlığı Rusya Federasyonunun terörizmi her hangi biçimde ve hangi saikle olursa olsun, kimin tarafından ve nerede yapılmasına bakılmaksızın kesin bir biçimde mahkum etmektedir" (Yeni Şafak "PKK'ya Rus Desteği", 17 Ocak 2002, s.4).

Rusya'nın Ankara eski Büyükelçisi ve Dışişleri Bakan Yardımcısı Albert Çerņicev'in PKK'yı ima eden ve biraz tehdit kokan "Camdan evi olan komşusuna taş atmaz..." ifadesinde somutlaşan anlayışla, iki taraf da diğerinin içinde bulunan ayrılıkçı grubu dengeleyici unsur olarak kullanmış; kendi içişlerine müdahale etmemeyi, öncelikli bir koşul olarak sunmuştur (Oğuzhan YANARIŞIK, "Putin Dönemi Türk-Rus İlişkileri"; www.turksam.org/30 Ağustos 2004).

Bazı yazarlara göre Kürt-Çeçen konularında ortak duyarlılığın gelişmesinde 11 Eylül 2001 bir dönüm noktasını teşkil etmiş ve iki ülkenin “ayrılıkçı terör” konusunda yakınlaşmasını sağlamıştır.

Bunun en iyi göstergelerinden biri daha 10 Kasım 2001’de Türkiye’yi Çeçen ayrılıkçılara yardım etmekle suçlayan Putin’in bundan yaklaşık iki ay sonra 16 Ocak 2002’de “Çeçen ayrılıkçıların Türkiye tarafından desteklenmediklerini” söylemesidir. (Oğuzhan YANARIŞIK, “Putin Dönemi Türk-Rus İlişkileri” www.turksam.org/30 Ağustos 2004).

2001 yılında imzalanan ‘Türkiye ile Rusya Federasyonu arasındaki Avrasya’da İşbirliği Eylem Planı’ ile iki ülke “sadece uluslararası toplumun ortak çabaları ile etkin bir şekilde mücadele edilebilecek sınır aşan tehditler olarak algıladıkları uluslararası terörizm” konusunda ortak hareket edeceklerini taahhüt etmişlerdi.

Aslında terörizme karşı işbirliği zemininin oluşumu daha erken bir tarihe dayandırılabilir. İki ülke arasında 1996’da varılan bir anlaşma ile taraflar terörizmle mücadelede ortak bir tutum belirlemeyi yükümlendiler. 1999’da dönemin Başbakanı Bülent Ecevit’in Moskova ziyareti sırasında terörizme karşı işbirliğini içeren Ortak Deklarasyon yayınlanmıştı. Tüm bunlar her iki tarafın çekinceli olduğu ve ilişkilerde temel sorun kaynağı olan Kürt-Çeçen sorununa yönelik adımlardır.

Artık her iki tarafın aşırı duyarlılık gösterdiği çekinceli Kürt-Çeçen sorunun büyük ölçüde aşılarak ortak bir paydada buluşulduğunu söyleyebilmekteyiz. Zira ertelenen Türkiye ziyareti öncesinde yapılan görüşmede Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Putin, Irak’ın toprak bütünlüğünden yana olduklarını, buranın bir takım yeni devletlere bölünmesine karşı olduklarını ve bu konudaki görüşlerinin Türkiye ile örtüştüğünü belirtmişti (“Putin: Irak’ta Kürt Devletine Karşıyız”, Aydınlık, 2004, s.8).

5.3.2. Çeçen Sorunu

Çeçenler, Çarlık döneminde İmparatorluğa karşı yürüttükleri bağımsızlık mücadeleleri ile tanınırlar. 1785'te aslen Çeçen olan Şeyh Mansur'un ortaya çıkması ve Rus hakimiyetine karşı mücadele vermesi, Kafkasya'da ayrılıkçı bağımsızlık hareketlerini canlandırdı. Şeyh Mansur'un Kafkaslarda elde ettiği başarılar Bab-ı Ali'yi sevindirirken bir yandan da kaygılandırıyor; çünkü Vladikafkas ve Mozdok şehirlerini ele geçirip Rusları Terek sınırının öte tarafına süren Şeyh Mansur'un bu başarıları, Kafkas halkları arasında ayaklanmaya neden olabilir ve Rus sınırlarına saldırılara yol açarak Osmanlı-Rus barışını bozabilirdi.

1813 Gülistan Barış Anlaşmasından sonra Kafkasya'nın tümünün ele geçirilmesi Rusların temel amacı haline gelmişti. Bu amacı gerçekleştirmek için kullanılacak yöntem şiddet ve baskıydı. Bu dönemde üzerinde en çok baskı uygulanan halklar Çeçenler ve Dağıstanlılar olmuştur çünkü; Çeçenistan, Orta Kafkaslarda önemli bir Rus üssü ve sıçrama tahtası olan Gürcistan yolu üzerinde bulunmasından ötürü büyük öneme sahipti. Artan baskılar üzerine Çeçenler Osmanlı İmparatorluğundan yardım istemişler ancak bu yardım talebi Ruslarla barışın korunması adına karşılıksız kalmıştı (BUDAK, 1995, s.108-113).

1839'da Şeyh Şamil'in Kafkaslarda başlattığı direniş, büyük yankı uyandırmış ancak 1859'da Şamil ve birliklerinin Ruslar karşısında yenilmesiyle sona ermişti. 1859'daki yenilgi ve 1864'te Çerkez direnişinin kırılması sonrasında Ruslar tutarlı şekilde Orta Asya'ya yönelebilmişler ve ancak bu tarihten sonra Kafkasya'dan özellikle Çeçenler, Dağıstanlılar, Çerkezler ve Azeriler Anadolu içlerine göç etmeye başlamışlardır (İŞYAR, 2004, s.243).

Sovyet döneminde Çeçen aydınlar etnik, dinsel geleneklerinin sürdürülmesine ve Çeçen dilinin eğitimde kullanılmasına imkan verilmesi taleplerini 1960'lardan itibaren dile getirmeye başlamışlardır.

SSCB'nin dağılma sürecinde Çeçenler Cehar Dudayev önderliğinde ayaklandılar ve Ağustos 1991'de de yerel Sovyet hükümetini devirerek yönetimi ellerine aldılar. 9 Kasım 1991'deki seçimleri de Dudayev kazanınca Çeçenistan'ın bağımsızlık ilanının önünde engel kalmadığı düşünüldü. 1989 yılı verilerine göre Çeçenistan'da nüfusun %57.8'ini Çeçenler, %23.1'ini Ruslar, %12.9'unu İnguşlar oluşturuyordu.

Çeçenistan'ın Kasım 91'deki bağımsızlık ilanına karşın Yeltsin bu kararı tanımadığını ve kontrolü ele geçirip Dudayev'i tutuklamaları için bir grup Rus askerini Grozni'ye gönderdiğini duyurdu; ancak durum Rusya'nın aleyhine gelişti. Rus askerler, Grozni havaalanında abluka altına alındığından Yeltsin bir süre sonra askerleri bölgeden geri çekmek zorunda kaldı.

1994 yazında Dudayev yanlılarının Grozni'yi ele geçirmeleri üzerine Yeltsin'in talimatıyla Federal Güçler 11 Aralıkta Çeçenistan'a yeniden müdahalede bulundu.

Aslında eski lider Dudayev döneminde Çeçenistan ihraç lisansı almak için Moskova'daki politikacılarla işbirliği yaparak yüz milyonlarca dolar değerinde ham ya da rafine petrol ürünlerini yasadışı yollardan ihraç etmişti.

Petrol ve petrol ürünlerinin yasadışı yollardan satışına engel olmak, Grozni çevresindeki petrol sahalarını kontrol edebilmek için Rusya Dudayev'e karşı muhalefet edecek farklı güç merkezleri oluşturma işine girişti. Cohen'in deyişiyle topların, helikopterlerin kullanıldığı gizli askeri eylemler Dudayev karşıtı grupları desteklemek için başlatılmıştır. Buna karşın Dudayev yönetimi destek bulabilmek amacıyla Orta Asya ve Orta Doğu'daki radikal islami unsurlara yanaşmıştır (COHEN, 1996, s.9).

Rusya 90'ların ortaları, 2000'in başlarında Çeçenistan'la savaş halindeydi. Türkiye, Rusya için Çeçenistan'a yardım eden bir ülke konumundaydı. Bu nedenle Rusya Federasyonu özellikle 90'lı yıllarda Kürtlerle ilişkilerini artırdı. Böylece Çeçenistan'a olabilecek potansiyel Türk yardımlarının boyutlarını azalttığı gibi Novorossisk'in geçeceği, en azından çevresinden dolaşacağı Çeçenistan'da ve de bu sayede Kuzey Kafkasya'da kendisi açısından istikrarı temin ederek BTC ana ihraç hattına karşılık Bakü-Novorossisk hattını Batılı tüketicilerin gözünde tercih edilebilir kılıyordu.

21 Nisan 1996'da Dudayev'in bir füze saldırısı sonucu ölümü Rusya Federasyonu-Çeçen görüşmelerinin de yolunu açtı. 31 Ağustos 1996'da imzalanan antlaşmaya dayanarak Rus ordusu bölgeden çekildi. Ocak 97'de Çeçenistan 'da yapılan devlet başkanlığı seçimini Aslan Maşhadov kazanmıştır. Rusya seçim sonuçlarını olumlu karşılamakla beraber Çeçenistan'ın Rusya'nın bir parçası olduğu görüşünü korumuştur. Mayıs 1997'de Rusya ile

Çeçen Özerk Cumhuriyeti arasında varılan bir barış anlaşması ile kuvvet kullanmaktan kaçınacakları taahhüdünde bulunmuşlardır. Anlaşma ile ateşkesin kalıcı bir barışa dönüştürülmesi amaçlanmıştır. Anlaşma ilan edilen Çeçen Cumhuriyeti adına imzalanmıştır (BUTTANRI, 2004, s.62).

Aslında bu anlaşma sorunu çözmemiş Çeçenistan'ın nihai statüsünün belirlenmesi işini dolayısıyla sorunun çözümlenmesini 2001 Aralığına kadar ertelemiştir. 1996'daki anlaşma ile Rus yönetimi, Çeçenistan'a boru hattı geçiş parası ödemeyi ve ekonomik yardımda bulunmayı kabul etti. Çeçen savaşının geçici sürede olsa sona erdirilmesi Rusya'nın çıkarınaydı. Zira savaşın maliyeti 6 milyar dolara yaklaşmıştı.

1999 yazında Şamil Basayev önderliğindeki kökten dinciler, Dağıstan topraklarında bağımsız birimler oluşturmaya başladılar. Bunun üzerine Çeçenistan'da çatışmalar yeniden başladı; ancak "İkinci Çeçen Savaşı" Putin'e başkanlık yolunu açacak kadar Rusya lehine gelişti.

Rusya için Çeçenistan bir çok açıdan önem taşımaktadır:

1. Rusya'nın Çeçenistan'ı işgal etmesinin nedenlerinden biri de Bakü'den çıkıp Grozni (Çeçenistan'ın başkenti) üzerinden Tikhoretsek'e ulaşan boru hattını kontrol etmektir. Bu boru hattı Rusya'nın Karadeniz'deki limanı ve Rusya tarafından hem Kazak (Tengiz) hem de Azeri boru hatları için bir terminal olması planlanan Novorossisk'te son bulmaktadır.
2. Rusya için jet uçak yakıtları Çeçenistan'da bulunan çok sayıda petrol işleme tesislerinde üretilmektedir. Grozni'de (diğer adıyla Cavharkale) yıllık 12 milyon ton işleme kapasitesine sahip büyük bir rafineri bulunmaktadır.
3. Yakın çevre politikası izleyen Rusya için Çeçenistan'ın bağımsızlığı aynı zamanda Rusya Federasyonu'nun dağılması anlamına da gelebileceği çünkü Rusya Federasyonu içinde farklı etnik kökenlere sahip 30 milyon insan yaşamaktadır. Buradan Çeçenistan Savaşının Rusya için bir birlik ve toprak bütünlüğü savaşı olduğu sonucuna ulaşılabilir yani Rusya Çeçen savaşında "kötü örneği silme" girişiminde bulunmuş oluyordu.
4. Çeçenistan'ın Rusya'dan ayrılması demek Rusya Federasyonu'nun Kuzey Kafkasya'dan ve dolayısıyla da Kafkasya'nın çok büyük bir bölümünden çıkarılması anlamına gelebilecekti.
5. Çeçen teröristlerin eylemlerinin Rus topraklarının diğer kesimlerine de sıçraması bu ülke için aynı zamanda bir güvenlik sorunu da teşkil etmekteydi.

6. Artan İslami köktencilik Ortodoks fanatizmini de körükleyebilir. Bu da Rusya'yı parçalanmanın eşiğine götürebilirdi. Zira Rusya'nın Çeçen bağımsızlık hareketini İslami niteliğini geri plana itecek şekilde "terörizm" olarak nitelemesi de savımızı kanıtlar niteliktedir.
7. Afganistan'ın ardından Çeçenistan'da alınacak yenilgi Rusya için moral bozukluğuna sebep olabilirdi.

Rusya, Çeçen yönetimini Kuzey Kafkasya'da hilafet kurulması ve ileride Rusya Federasyonu'nun Müslümanların yoğun olarak yaşadığı diğer bölgelerinin de bu hilafetle birleştirilmesi düşüncesini uygulamaya çalışmakla suçluyordu.

Suçlamalar sadece Çeçenistan'a yönelik değildi, bunun yanı sıra Rus yönetimi, Türkiye'nin Çeçen militanlara topraklarını açtığını ve onlara mali yardımda bulunduğunu ileri sürüyordu.

Çeçenler bağımsızlık için harekete geçtiklerinde bölgeye olan ilgisi ve bölgeyle tarihsel bağlarını bildikleri Türkiye'yi yakın bulmuşlardı. Bunun yanı sıra Türkiye'de Çeçen kökenli vatandaşların varlığı, Rus-Çeçen çatışması sırasında Rusya karşıtı gösteriler ve hatta bazı Türk vatandaşlarının Çeçenistan'a gitmesi Rusya'nın dikkatini Türkiye'ye çekti.

Dudayev'in 1993'te Demirel tarafından kabul edilmesi üzerine Moskova'daki Türk büyükelçisinin Rus Dışişlerine çağırılması ve bu tür bir kabulün bir daha gerçekleştirilmeyeceği konusunda güvence istenmesi Kremlin'in bu konudaki hassasiyetini ortaya koyuyordu. Bu arada İstanbul'da bir parka "Dudayev Parkı" ve Ankara Beşevlerdeki meydana da "Dudayev Meydanı" adı verilmesi ve bu zaman diliminde Dudayev'in Ankara'da başbakan düzeyinde iki kez ağırlanmış olması ilişkileri germiştir. Her ne kadar Türkiye 1994'te Çeçenistan'a başlayan müdahaleyi kınamaktan kaçınsa da birçok Çeçen bağımsızlık yanlısı hareketine de göz yummuştu; ancak 22 Şubat 1994'te Moskova'da "Kürdistan Tarihi" konulu bir konferans düzenlenmesine, Ocak 1995'te Moskova yakınlarında "Kürt Evi" açılmasına, 30 Ekim-1 Kasım tarihleri arasında sürgündeki Kürt Parlamentosunun 3. toplantısının Moskova'da yapılmasına izin verilmesi suretiyle Rusya'nın Çeçenler'e karşılık Kürt kartını oynayacağını açığa vurması ilişkilerin yeniden gözden geçirilerek düzeltilmesi ihtiyacını doğurdu.

Özellikle Abdullah Öcalan'ın 17 Ekim 1998'de Suriye'yi terk etmesinin ardından Rusya'ya gelerek sığınma hakkı istemesi ve Duma'nın sığınma talebine ilişkin olumlu kararı Türkiye için tam bir şok olmuştu; ancak Türkiye'nin duyarlı tutumu ve Öcalan'ın Rusya

Federasyonu'ndan ayrılarak İtalya'ya sığınması, sürecin sonunda da yakalanması Rus-Türk ilişkilerinin daha fazla zedelenmesini önledi.

Ocak 1996'da Avrasya Feribotu'nun Çeçenler tarafından kaçırılması üstelik gemiyi kaçırılanların “gemi kaçırmaktan” değil, “geminin rotasını değiştirmek”ten yargılanmaları ve de hüküm giyenlerin cezaevinden kaçmalarına göz yumulması ilişkilerde “soğuk duş” etkisi yarattı.

Aslında Türkiye ve Rusya arasında Çeçen ve Kürt sorunlarından hareketle terörizm konusunda ortak paydaya ulaşılması 1994'te Dumanın kararına karşın Yeltsin'in kararıyla Abdullah Öcalan'ın Rusya'da kalmasına izin verilmemesiydi. Bu tavır Türkiye açısından Rusya'ya güven duymada önemli bir adım oldu. Zira bunun ardından Türkiye'nin dış politik söylemi Rusya'nın içişlerine karışmak istemediği ancak Çeçen sorununun barışçı yollarla çözülebileceği yönünde gelişti.

1999'da başlayan İkinci Çeçen Savaşı sırasında Türkiye daha çekingen bir tavır takındı. Çeçen savaşının alevlendiği sırada yani Kasım 1999'da Ecevit'in Moskova'da Putin ile görüşmesi bir anlamda 1994'teki jestin karşılığıydı ama aynı zamanda iki ülke arasında terörizm konusunda işbirliği ve güven ortamının zemini oluşturmuş oldu.

Tüm bunlara rağmen MHP'li Devlet Bakanı Abdülhaluk Çay'ın “Grozni'nin düşmesiyle savaş yeni başlıyor. Hürriyet aşığı bir milleti hürriyetten yoksun bırakmak mümkün olmayacaktır” şeklindeki sözleri Rusya Federasyonu'ndan protesto gelmesine yol açtı.

Ecevit Putin görüşmesinin ardından Türkiye'nin Çeçen sorunu karşısındaki resmi tavrı 1999 AGİT İstanbul Zirvesi parametreleri çerçevesinde Rusya Federasyonu'nun toprak bütünlüğü korunarak sorunun siyasi bir çözüme ulaştırılması yönünde gelişti. Nitekim 23-26 Ekim 2002'de Çeçen direnişçilerin Moskova'daki bir tiyatroyu basarak buradakileri rehin alması olayında Türkiye, Cumhurbaşkanı düzeyinde olayı kınamıştı. Ayrıca Rusya devlet başkanının 2 Eylülde yapılması planlanan ziyaretinden önce Rus İnterfaks ajansına açıklama yapan Başbakan Erdoğan, “Ülkelerimiz arasında bu konuda samimi bir diyalog geliştirilmesinden yanayız. Çeçenistan sorununun Rusya'nın toprak bütünlüğü ve anayasal düzeni çerçevesinde, barışçı yollardan, insan haklarını da gözetken kalıcı bir çözüme kavuşturulmasını arzu ediyoruz. Terörizme hiçbir koşulda müsamaha gösterilmemesi gerektiğini düşünen Türkiye, her türlü terör eylemini de hiçbir şekilde tasvip etmemekte ve en üst düzeylerde kınamaktadır” diyerek Türkiye'nin 1999'dan itibaren sürdürdüğü politikayı izlemiştir.

Türkiye'nin son zamanlarda yürüttüğü bu politika her şeye rağmen Rusya'dan da olumlu tepki bulmuştur. Putin'le Eylül 2004'te yapılan bir söyleşide Rusya Devlet Başkanı Türkiye'nin Çeçenistan konusundaki tutumundan memnun olduğunu ifade etmişti. Rusya Türk hükümetinin Çeçenler konusundaki tavrından memnundur; ancak Türkiye'den Çeçenistan'a yasa dışı yollardan yapılan yardımlardan rahatsızlık duymaktadır. Bu konu üst düzey Rus bürokratlar tarafından dile getirilmektedir. Rusya Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Asya- Pasifik Dairesi Başkanı Bahtiyar Mirkasimov Türkiye'nin yaklaşımını şöyle özetlemektedir; “son dönemlerde Türkiye hükümeti Çeçen teröristlerin yasadışı faaliyetlerine ilişkin Rusya'nın verdiği bilgileri dikkate almakta fakat bunların belgelendirilmesini istemektedir. Bu ise çeşitli nedenlerden dolayı çoğu zaman mümkün olmamaktadır...Çeçenistan'daki bölücüleri destekleyen güçlerin geçtiğimiz yıl Türkiye'de Çeçen halkının kongresini toplamasına Türk hükümetinin izin vermemesi Rusya Türkiye ilişkilerine olumlu yansımıştır” (Nazım CAFERSOY, “Türkiye-Rusya Federasyonu Avrasya Stratejik Diyalog Toplantısı”; www.avsam.org/ücretsizyayınlar).

Türk hükümetinin Çeçenistan'a ilişkin son dönemdeki yaklaşımından memnun olduğu; ancak Türkiye'deki bazı vakıf ve derneklerin yasadışı yollardan Çeçenlere sağladığı destekten rahatsızlık duyulduğu Rus makamlarınca dile getirilmektedir. Zira Mirkasimov bunu şöyle belirtiyor; “Türkiye'de Çeçen teröristlere yardım eden Türk-Çeçen Dayanışma Komitesinin ve Kafkasya Kültür Derneğinin şubeleri varlığını sürdürmektedir” (Nazım CAFERSOY, “Türkiye-Rusya Federasyonu Avrasya Stratejik Diyalog Toplantısı”; www.avsam.org/ücretsizyayınlar).

Bunun yanı sıra 31 Ekim 2002'de Rus haber ajansı Interfax'ın verdiği bilgilere göre, Rusya Türkiye'den, Çeçen vakıf ve örgütlerin Moskova tiyatrosu eylemini gerçekleştiren teröristlerle ilişkili oldukları suçlamalarıyla, kapatılmasını talep etmiştir. Bu açıdan özellikle vurgulanan kurum Çeçen-Kafkas Dayanışma Derneği'dir. Rusya'nın Türkiye Büyükelçisi Aleksandr Lebedev söz konusu militanların Türkiye'deki bazı kurumlara telefon açtıklarıyla ilgili ellerinde deliller bulunduğunu ve gerekenin yapılması için bunların MİT'e aktarıldığını belirtmiştir. Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'in yardımcısı Sergey Yastrejemski, 1 Kasım'da yaptığı basın toplantısında tekrar bu konuyu gündeme getirerek "Türkiye'den şikayetimiz var. Çeçen teröristlere bu ülkedeki odaklardan para yardımı yapılıyor" demiştir. Rus yetkili ayrıca terörist olarak tanımladığı Mevladi Udugov gibi Çeçen yetkililerin Türkiye'yi sık-sık ziyaret etmesinden de rahatsızlık duyduğunu dile getirmiştir.

Türk kamuoyundaki Çeçenistan konusuna bakış açısı da bu tür endişeleri doğrular nitelikte olmuştur. Çeçenistan’da mücadele eden Çeçenler, toplumun büyük bir kesimi tarafından “eziyet altındaki din kardeşlerimiz” olarak görülmüştür. Örneğin, Müslümanlar için kutsal olan gecelerde düzenlenen ve devlet televizyon kanalı TRT tarafından naklen yayınlanan mevlitlerde, imamlar duaları esnasında “Kosova’da, Bosna’da, Çeçenya’da eziyet gören tüm Müslüman kardeşler”i koruması için tanrıya dua etmiş ve böylece toplumun bakış açısı yansıtılmıştır. Ayrıca Türk basınında verilen haberlerde ölen Çeçenler bir anlamda şehit olarak nitelenmiş ve Rusya’nın politikası sık sık eleştirilmiştir. Bunun yanında, 16 Ocak 1996’da Avrasya Feribotu’nun kaçırılması, 2001 Nisan’ında İstanbul’da Swisotel’in basılması gibi olaylarda Türk yetkililerin gösterdikleri yumuşak tavır Rusya’yı rahatsız etmiştir.

Vladimir Putin’in devlet başkanlığına gelmesiyle Rusya’da Çeçen direnişçilerle mücadelede politik yaklaşımı tümüyle bir kenara iterek sorunu güç kullanımı yoluyla aşmaya çalıştı. Bunun yanı sıra Çeçen teröristlere sağlanan finansal yardımların önünün kesilmesi konusunda önemli adımlar atıldı.

Çeçenlerle mücadelede güç kullanımı yolunu seçen Putin’in bu politikası işe yaramış Rusya bölgedeki hakimiyetini yeniden tesis etmiştir (BUTTANRI, 2004, s.63)

Buna karşın Putin’in yürüttüğü politikayı eleştirenler de vardır; İbrahimi’ye göre, “Çeçenistan’daki savaşla beraber Kafkasya halkları arasındaki kını tahrik etmek, halkları ve devletleri birbirine karşı kışkırtmak Kremlin’in hazırladığı plan dahilindedir. Azerbaycan’ı ve Gürcistan’ı daim baskı altında tutmak suretiyle yani yaralıların tedavisine yardım, topraklarından Çeçenistan’a yardım gönderilmesi gibi konulardaki sert suçlamalarla şantaj yapmakta Rusya hem Çeçenistan’ı yalnız bırakmayı hem de Kafkasya’da tarihi kökleri bulunan ilişkileri bozmayı amaçlamaktadır. Çeçenler de Rusların bu niyetlerini anlamaktadırlar”(İBRAHİMLİ, 2001, s.74).

Washington Post’ta (4 Eylül 2004 tarihli) Beslan’daki okul faciasına ilişkin haberde Çeçen politikasının yanlışlığı üzerinde duruluyordu; habere göre Rus hükümeti Çeçenistan’da siyasi bir çözüm araması gerekliliği, bir gerçek olarak durmaya devam etmektedir. “Rus lider Vladimir Putin, çok uzun süren Çeçen Savaşı’nın 'bittiğini' ilan etmişti. Ama savaşın altında yatan sebepler asla ele alınmadı ve savaşın kendisinin Çeçen halkı üzerinde tahrip edici bir etkisi oldu. Rusya ve Çeçenistan arasındaki derin ve uzun soluklu bir uzlaşma için Rusların Çeçenya’ya yeni bir kukla hükümet empoze etmesi değil, her iki tarafın da barış içinde yan yana yaşayabileceği bir formül için uğraşması gerekiyor. Bunun için ılımlı Çeçenlerle -hatta

ılımlı ayrılıkçı olanlarla da- müzakereler ve tam anlamı ile temsil yeteneği olan bir Çeçen hükümeti hedeflenmeli. Tabii ki bunlar için artık çok geç kalınmadıysa. Rusya'nın sert tutumu, Çeçen teröristleri harekete geçirmiş olabilir, ama ne onları ne de cinayetdeki ortaklarını haklı çıkartır. Çeçen terörü, Çeçenistan'ın dramına çözüm bulunması için gereken bir unsur değildir, aksine çözüme giden yolları ortadan kaldırır” (www.tusam.net/dünyabasinından/4 Eylül 2004, s.8-9).

Anlaşılan Çeçen sorunu, sorunun askeri yollarla çözümünü uygun gören Moskova ile soruna siyasi çözüm aranmasını isteyen Brüksel arasında temel uyumsuzluk konusudur. Bundan ötürü Rusya, bu konuda kendisine destek verebilecek, sorunun aşılmasına yardımcı olabilecek ya da Türkiye gibi sorunun hafifletilmesine yardımcı olabilecek bölge devletlerinin desteğini gerekli görmektedir.

5.4. Siyasi İşbirliği

İki ülke arasında bölgesel işbirliğine gidebilmenin diğer bir koşulu dış politik yaklaşma olmaktadır. Bu bölümde Türkiye ve Rusya'nın etki alanları olan bölgelerde dış politik eğilimleri analiz edilmeye çalışılacak, buradan hareketle iki ülke siyasi işbirliğinin geleceğine dair öngörülerde bulunulacaktır.

5.4.1. Orta Asya Ve Kafkasya

5.4.1.1. Orta Asya -Kafkasya Denkleminde Rusya-ABD İlişkileri

Amerikalı jeopolitikçi Spykman köklerini Mackinder'den alan ancak daha farklı bir kuram geliştirmişti. Mackinder'in kuramında Almanya, Avusturya, Osmanlı Devleti, Hindistan ve Çin, iç hilal olarak nitelendiriliyordu. Mackinder'in kuramında iç hilal ya da kenar kuşak, merkezi denetleme işlevine sahipken Spykman'ın kuramında Avrasya'yı denetlemektedir. Kuram basitti; iç hilali denetleyen Avrasya'yı, Avrasya'yı denetleyen dünyayı kontrol eder.

Orta Doğu'da bayrağı İngilizlerden teslim alan Amerikan yönetimi, özellikle başkan Eisenhower döneminde dış politikasını Spykman'ın kuramı çerçevesinde inşa etti. Soğuk Savaş döneminde, Amerikan yönetimi Türkiye, İran, Irak, Pakistan, Hindistan, Çin ve Kuzey Kore'den oluşan iç hilal ya da kenar kuşak ülkelerini içine alacak biçimde Bağdat Paktı, CENTO (SEATO), NATO gibi oluşumların temelini attı. Aslında bu bir anlamda SSCB'nin güneyden çevrelenmesi anlamına geliyordu. Bir farkla Afganistan da kenar kuşak sayılırdı ancak Amerikan yönetimi Afganistan'ı Sovyetlerin doğal etki alanında görüyordu.

Gerçekte Afgan yönetimi İkinci Dünya Savaşına kadar Amerika ve Sovyetler arasında dengeleme politikası yürüttü. Bu sayede ekonomisini ve kalkınmasını geliştirmeyi amaçlıyordu. Savaş sonrasında Amerikan çevrelemesinin dışında kalan Afganistan, Sovyet etkisine açık hale geldi. 25 Aralık 1979'da Sovyetler, Afganistan hükümetinin komünist uygulamalarına karşı cihat ilan eden Müslüman gerillalara karşı savaştan Afgan Ordusuna yardım etmek amacı ile Aralık 1978'de imzalanan dostluk anlaşmasına dayanarak ülkeye asker soktu.

Rus yönetimi, halkanın eksik parçasını görüp egemenliğindeki toprakları çevreleme girişimini, Afganistan'ı işgal ederek delmeye çalışana kadar Amerikan yönetimi Orta Asya ve Kafkasya ile yakından ilgilenme gereği duymuyordu.

İki karşıt gücün propaganda yarışına rağmen ABD, SSCB topraklarındaki ülkelerle ilişkilerini Moskova hattından yürütmeyi sürdürdü. Aslında ABD, belirsizlik ve istikrarsızlık yaratacağından nükleer hırsızlık ve nükleer silahların yayılacağı korkusundan ötürü SSCB'nin dağılmasını istemiyordu.

Amerikan yönetimi SSCB dağıldıktan sonra bağımsızlıklarını ilan eden cumhuriyetlerle derhal ilişki kurmayı tercih etti. Bu dönemde Orta Asya'yı ABD için önemli kılan, Kazakistan'daki nükleer silahlar ve bölgenin sahip olduğu enerji potansiyeliydi.

Aşırı cumhuriyetçiler ve eski komünistlerin 1993 parlamento seçimlerindeki başarısı (Rusya'yı Amerikan etki sahasında tutabilmek için) Washington yönetimini, Azerbaycan ve Baltık cumhuriyetleri dışındaki tüm eski Sovyet coğrafyasını bu ülkenin kontrolüne bırakmaya itti. Böylece ABD 11 Eylül saldırıları ile mimlenen döneme kadar bölgede Rus faaliyetlerine, etkinlik çabalarına göz yumdu (BAL, 2005, s.40-60). İdris Bal'a göre "eğer Rusya'daki yayılmacı eğilim daha da güçlenirse, ABD ile aralarında daha farklı çıkar çatışmalarının olacağı ve ABD'nin hem global hem de Orta Asya politikasının etkileneceği açıktır. ABD, Rusya'yı tekrar rakip olarak karşısında görmek istememiştir. Bunun yerine demokratik, pazar ekonomisine sahip, dolayısıyla Batı ile işbirliğine yatkın bir Rusya tercih

etmektedir. Bu nedenle Rusya'da demokrasinin yerleşmesi, piyasa ekonomisinin gelişmesi ve Rusya ile ABD arasındaki işbirliği kanallarını açık tutabilmek için ABD Yeltsin yönetimini destekledi ve Rusya'nın yakın çevre politikasına göz yumdu" (BAL, 2005, s.60).

11 Eylül saldırılarından sonra ABD'nin terörizmle kaynağında savaş ve ön alıcı vuruş söylemiyle Afganistan'ı işgal etmesi, beklentilerin aksine Rusya kanadından destek buldu. Öyle ki Amerika ve Rusya Federasyonu terörizm ve askeri işbirliği konularında stratejik ortaklığa gitmeyi kararlaştırdı. Bu durum iki ülke ilişkilerinin artık düzelme yoluna girdiği, geçmişte düşman iki ülkenin şimdi ortaklık yapmaya hazırlandıkları yorumunu gündeme getirdi.

Gerçekte Rus yönetimi, Çeçen sorununu terörist faaliyet olarak değerlendirdiğinden terörizmle mücadele konusunda Amerikan yönetimine destek verdi. Rusya'nın beklediği, bu sayede Çeçen terörüyle mücadelede Batı'nın desteğini almaktı, en azından iç sorunu olarak gördüğü meseleyi Batı'nın da öyle görmesini sağlamaktı. Nitekim öyle oldu; Amerikan yönetimi Çeçenlere karşı yapılan savaşı ya da mücadeleyi insan hakları ihlali olarak değerlendirmede. Buna karşın Rusya da Amerika'nın Afganistan'a operasyonuna izin ve destek verdi.

Rus yönetimi, Amerika'nın Afganistan'da başarılı olacağını tahmin etmemiş, bölgedeki varlığının geçici olacağını düşünmüştü; ancak Amerikan yönetimi askeri kazanımını siyasi getiriye çevirip bölgede üsler edinince Moskova, Amerika ve hatta bölge ülkeleriyle olan ilişkilerini yeniden gözden geçirme ihtiyacı hissetti çünkü ABD bu sayede Hazar Havzasının güvenliğine dolaylı da olsa el atabilecek, Rusya, Çin ve Hindistan'ı güneyden çevreleyip denetleyebilecek duruma gelmiş oluyordu.

Amerikan yönetiminin bölgedeki etkinliğini Rusya karşısında kısıtlayan, bu çerçevede bölgeye doğrudan yerleşmesine neden olan çeşitli sebepler vardır. Bölgede Orta Asya ülkelerinin ve ABD'nin Rusya'ya, Çin'e ve İran'ı da içine alan bölgesel güçlere karşı güvenlik çıkarları büyük ölçüde uyumsuzdur ve asimetriktir. İkinci olarak Rusya bölgeye yakındır, Amerika uzaktır. Üçüncü olarak Amerika, Rusya'nın bölgeyle olan köklü bağlarını koparamamıştır. Son olarak Amerikan yönetiminin Orta Asya ve Orta Doğu'ya ilişkin politikaları birbiriyle çelişen sonuçlar üretebilmektedir. Sözgelimi; ABD'nin İran'ı izolasyon politikası Orta Asya ülkelerinin bir çok alternatif ulaşım, boru hattı ve haberleşme ağını hayata geçirmelerine engel olmaktadır. Bu durum bölge ülkelerinin Rusya'ya bağlılıklarının devam etmesine neden olmaktadır (BAL, 2005, s.60).

Anlatılanlara Amerikan yönetiminin Yeltsin'le hayata geçirmeyi umduğu demokrasi anlayışının Rusya'da gerçekleştirilememesi eklenebilir. Böylece Washington, Rusya'yı dolaylı yoldan etkileme fırsatını kaçırmış oluyordu. Amerika'nın desteklediği Batı yanlısı Yeltsin döneminin yarattığı rantçı ekonomi; ülkede işsizliğe yol açtığı gibi demokrasinin gerçekleşmesini de zorlaştırdı. Aslında Amerikan yönetiminin istediği demokrasi, artık dünyada sıkça gördüğümüz medyada, ekonomik ve finansal sektörlerde kendine bağlı bir elit kesim oluşturmak ve çeşitli sermayedar gruplarına ait medya kuruluşları aracılığıyla Amerikan kültürü almış Ruslar yetiştirmek ya da Rus kamuoyunu istenilen yönde etkileyebilmektir. Nitekim Rus yönetimi Yukos'u devletleştirip petrol şirketinin sahibi Mihail Hodorkovskiy'i hapse atınca, basın organlarının özgürlüklerini kısıtlayıp valilerin atama yoluyla göreve gelmelerinin yolu açılınca Amerikan yönetiminin insan hakları ihlali ile Rusya'yı eleştirmesi ve G-8'ler içinde yer almasını tartışmaya açması Amerika ve Rusya arasındaki ilişkilerin iyileşeceği yönündeki beklentileri hayal kırıklığına uğrattı.

Bütün bunlara Rusya Federasyonu'nun ekonomik gelişmesi için ihtiyaç duyduğu Batı kaynaklı ekonomik yardımların yapılmaması da eklendiğinde yapılmış olan dış politik tercihleri yeniden gözden geçirme ve yeni bir dış politik rota belirleme ihtiyacı beliriyordu.

Bölgedeki etkinlik yarışına Amerikan'ın doğrudan katılması karşısında Rusya geriye kalan kartlarını oynamaya başladı. Kasım 2002'de Rusya, Kırgızistan, Kazakistan, Tacikistan arasında beş bin kişilik Orta Asya Acil Müdahale Gücü kurulması kararlaştırıldı. Bu askeri gücün çekirdeğini de Rusya oluşturuyordu.

Orta Asya'da denetimi elinde tutmak isteyen Putin iktidarı bununla da kalmadı, Hazar'ın jandarmalığını ele geçirme yolunda önemli adımlar attı. Rus yönetimi deniz tabanının ulusal sektörlere göre bölünmesini kabul eden yaklaşımı karşılığında deniz yüzeyi ve Hazar'ın üstündeki hava sahasının kıyıdaş ülkelere kullanımı konusunda Azerbaycan ve Kazakistan'ın desteğini aldı. Bir yandan bölgedeki önemli ülkelerde askeri üsler elde etmeye, enerji hatları siyaseti yoluyla bölge ülkeleri üzerinde etkinliğini artırmaya çalışırken diğer yandan Çin, İran, Hindistan gibi önemli bölgesel ve global güçlerle ortaklık arayışına girişti. Şu günlerde yıldızı parlayan Şangay İşbirliği Örgütü böylesi bir arayış döneminde kurumsallaştı.

Amerika'nın Irak'a operasyon kararı iki ülke arasında soğuk rüzgarlar estirdi. Rusya operasyona şiddetle karşı çıktı, sorunun siyasi yollarla çözülmesi gerektiğinin altını çizdi. Irak, Rusya'nın müttefiki niteliği taşıması ve ekonomik, stratejik ortağı İran'ın batı komşusu olması bakımından önem taşımaktaydı.

ABD'nin Irak'a operasyonu ve İran, Suriye'yi hedef göstermesi Rusya'yı Orta Doğu'da da etkin olmaya itti. Zira olası bir İran operasyonunda Azerbaycan üs olarak kullanılacaktır. Bu durum ABD'nin Orta Asya'dan sonra Güney Kafkasya'da da varlığı demek olur.

ABD'nin Hazar'ın güvenliğine göz dikmesi ve Hazar havzası güvenliği için Azerbaycan'dan üs elde etmeye çabalamaları Moskova'nın bölünme psikozuyla hareket etmesine neden olmaktadır. Rusya bu tür endişe verici hususları bertaraf etmek için Gürcistan'da terk edeceği üslerin üçüncü ülkelerin kullanımına açık olmamasını istemekte, kıyası olmayan üçüncü bir ülkenin güvenlik sağlama gerekçesi ile Hazar'da bulunamayacağını ilan etmekte ve Azerbaycan'da ABD askeri üssü kurulmasını engellemeye çalışmaktadır.

Amerikan yönetimi Rusya'yı hem askeri hem ekonomik anlamda denetleyebileceği hale getirmek istemektedir. Moskova'nın Mavi Akım'ı İsrail ve Avrupa'ya uzatma isteğine karşın Amerikan yönetimi, Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattına paralel doğal gaz boru hattı kurulması için Ankara'ya baskı yapmaktadır. Bu sayede Rusya'nın doğal gaz alanındaki tekeli kırılmak istenmektedir. Rusya, bu çekişmeyi lehine sonuçlandırmak için Türkiye ile ilişkileri geliştirmek niyetindedir.

"Türkiye, Kafkasya ve Orta Asya devletleriyle ortak etnik ve kültürel köklerine dayanan ilişkilerini geliştirmek, Rusya'nın arka bahçesindeki bu ülkelerde, ekonomik ve siyasi olarak etkin olmak hedefini her zaman ve çok net bir şekilde beyan etmişti. Bu bölgede oluşan güç dengesinin bir parçasıyım iddiasını taşıyan Türkiye, Avrasya'da kalabalık 'oyuncu' takımıyla karşılaşınca, ortak ilgi alanlarında Rusya ile güç birleştirme politikasına gitmiştir. Türk-Rus ilişkilerinde yaşanan son gelişmeler, Rusya ve Türkiye'nin, 2001'de imzalanan Avrasya İşbirliği Eylem Planı (İkili İşbirliğinden Çok Boyutlu Ortaklığa) çerçevesinde, Avrasya coğrafyasında rekabet ve nüfuz elde etme çabalarından çok boyutlu bölgesel ortaklığa yöneldiklerini göstermektedir. Rusya'nın Türkiye'ye olan yaklaşımını göz önünde bulundurursak, Erdoğan'ın Moskova'da dile getirdiği Şangay İşbirliği Örgütü'ne ilgisi, şüphesiz Rusya için Putin'in ifade ettiği gibi "memnuniyet verici" bir gelişmedir. Türkiye'nin bu konudaki niyet ve ilgisi bile, Rusya tarafından Türkiye'nin Doğuda (Avrasya bölgesinde) kendini başka boyutta hissettirme isteğinin sinyali olarak algılandı. Rusya, Türkiye'nin artık kendi etki alanında daha bağımsız, çıkarlarını gözeten bir dış politika sürdürdüğü ve bölgesinde ona biçilen obje rolünden, sübjektive olma zorunluluğunu hissettirdiğinin farkında" (Tamina KİBAR, "Türkiye'nin Rusya İçin Önemi"; www.turksam.org/26/01/2005).

Kökeni Soğuk Savaşa dayanan Çin ile sorunlu ilişkiler; Sovyetlerin çöküş yıllarında iyileşmeye başlamış, 1992'de Yeltsin'in Çin ziyaretiyle ivme kazanmıştır. Soğuk savaş döneminden kalan sorunlar önemli ölçüde aşılmıştır denebilir. İki ülke sınırları açılmış, ticaret gelişmiş, Çin malları Rus pazarlarını, Çinlilerse insansızlaşmaya başlayan Sibiryayı doldurmaya başlamıştır. 2004'te iki ülke ticaretinin hacmi 21 milyar dolara ulaşırken, 2010'da bunun 60-80 milyar dolara varması beklenmektedir. 2005'te Çin ve Rusya devlet başkanları, sınır sorunlarına son veren anlaşmanın onay belgelerini birbirlerine sunmuşlardır.

1994'te Şangay Beşlisi'nin sınırlarda güvenin artırılmasına ilişkin kararı uyarınca Rusya ve Çin karşılıklı olarak sınırlarında askeri güç indirimine gitmişlerdir. 1997'de Rusya ile Çin arasında imzalanan Çok Kutuplu Dünya Düzeni ve Yeni Dünya Dünya Düzeninin Oluşmasına Dair Çin-Rus Ortak Bildirisinin ardından geçen yıllar içerisinde iki ülke, Amerikan hegemonyasına karşı çok kutuplu siyasi düzen isteklerini yüksek sesle dile getirmeye başlamışlardır.

Çin devlet başkanının 2005 Haziran'ında gerçekleştirdiği ziyaret sırasında imzalanan "21.Yüzyılda Uluslararası Düzene Dair Ortak Bildiri"de her ülkenin özgün gelişme yoluna saygı gösterilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Aynı yılın temmuz ayında Kazakistan'ın başkenti Astana'da gerçekleştirilen Şangay İşbirliği Örgütü Zirve toplantısının sonuç bildirisinde ABD'nin bölgedeki askeri varlığının çekilmesi istenmiş, bölgenin iki önemli gücü Rusya ve Çin 18-25 Ağustos 2005 tarihleri arasında "hayali bir düşmana karşı ortak tatbikat" gerçekleştirmişlerdir.

Kremlin'in Rus hafif sanayi mallarının pazarı olarak gördüğü Çin, kendi askeri potansiyelini geliştirmek ve enerjiye giderek artan ölçüde ihtiyaç duyan ekonomisine enerji sağlayabilmek için Rusya ile ilişkileri geliştirmekten yanadır.

Çin, bir ucu Orta Asya'da olan yaklaşık 1,5 milyar nüfusu, sahip olduğu nükleer gücü ve %9'ları aşan büyüme oranıyla önemli bir global güçtür, Kremlin'in yanı sıra Avrupa'nın da önem verdiği bir ortaktır. Fazla nüfusundan ötürü Çin dışarıya göç vermektedir.

Sovyetlerin dağılmasının ardından Rusya'da yaşanan krizler nedeniyle Sibiryadaki Ruslar bölgeyi terk etmeye başlamışlardı. Rus topraklarının %80'ini oluşturan ve ülkenin doğal kaynaklarının %90'ını barındıran Sibiryanın Çinliler tarafından bu beklenmedik istilas, Rusya'yı rahatsız eder hale gelmiştir. Rus-Çin sınırında bulunan Rusya bölgelerinden en yüksek nüfus yoğunluğuna sahip Primorye bölgesinde km kareye 13 insan düşerken bu bölgeyle sınırdaş Çin topraklarında km kareye yaklaşık 130 bin kişi düşmektedir. Sibiryada 5

milyon insan yaşarken güney sınırındaki Çin eyaletlerinde 100 milyonun üzerinde insan yaşamaktadır (SOMUNCUOĞLU, 2005 (a), s.9).

Bu durum yalnızca Sibirya'nın değil, Orta Asya bölgesinin de Çin'in taşan nüfusu için bir havuz olma olasılığını gündeme getirmektedir ki bu ne Rusya ne de Orta Asya ülkeleri için istenir bir durumdur. Çin'in gittikçe büyüyen ekonomisi de onu Rusya karşısında ciddi potansiyel rakip durumuna getirmektedir. Çin'in bölgede her açıdan büyük bir güç olarak ortaya çıkmakta oluşu Rusya'yı kaygılandırmakta, ABD ve AB ile ilişkilerini de ihmal etmeyerek belli ölçüde denge gözetmeye çalışmaktadır (BAL, 2005, s.66).

"Unutmamak gerekir ki, Sibirya'nın Ruslar tarafından sömürgeleştirilmesi, bakılardan kaçan Rus köylülerle başlamıştı. Bugün binlerce Çinlinin Rusya ve Orta Asya'ya yönelmesi ve böylece bölgede Çin mahallelerinin oluşmaya başlaması benzer bir sürecin başlangıcı olabilir. Bundan dolayı Rusya her ne kadar Şangay İşbirliği Örgütü aracılığıyla Orta Asya'da Çin ile ortak politika yürütse de Orta Asya'da Çin etkisinin artmasına hoş bakmamaktadır" (SOMUNCUOĞLU, 2005(a), s.10).

Aslında Rus tarafı endişelerinde haksız değildir. Zira SSCB'nin dağılmasının ardından Çin'in Türkistan'a yönelik yoğun ilgisi ortaya çıkmıştır. Çin'in bölgeye yönelik ilgisinin nedenleri dört başlıkta toplanabilir:

- 1.Bölgeden ve bölge üzerinden kendisine yönelebilecek tehditleri, özeldeyse ABD'nin kendisini kuşatma girişimlerini ortadan kaldırmak,
- 2.Süper güç olma yolunda önemli bir pazar ve ulaşım koridoruna sahip olmak,
- 3.Büyüyen ekonomisini tek bir ülkeye bağımlı kılmamak adına kaynak çeşitliliği sağlamak,
- 4.Batı'ya giden alternatif bir yol bulmak.

Önceleri Azerbaycan'la ilişkileri geliştirme niyetinde olan Çin, Elçibey iktidarının Doğu Türkistan'ı hedef alan Pan Türkist söylemlerinden rahatsız olmuş ve bunun karşılığı olarak ilişkilerinde Ermenistan'a ağırlık vermiştir. Hatta Ermenistan'a füze bile satmıştır. Dengeleme politikası sürdürdüğü anlaşılan Haydar Aliyev döneminde ilişkiler rayına oturmuştur. Aliyev'in 94'teki Çin ziyaretinde Dostça İlişkilere İlişkin Ortak Bildiri ve televizyonculuktan ticarete kadar bir çok alanda anlaşma imzalanmıştır.

Azeri-Çin ilişkilerinde toprak bütünlüğü ve enerji konuları, Ermenistan'la ilişkilerdeyse askeri boyut ön plana çıkmaktadır. Çinli petrol Şirketi Şhengli Oil, 4 Haziran 2003'te Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi (SOCAR) ile imzalanan anlaşma uyarınca Pirsaat petrol yatağının, 18 Haziran 2004'te imzalanan bir başka anlaşma ile de Karaçukur petrol

yatağının işletilmesine ortak olmuştur. Azerbaycan ilişkilerinde sorun yaratma potansiyeline karşın Çin'in, Ermenistan'la da ilişkilerini geliştirdiği görülmektedir. Çin Savunma Bakanlığı Dış İlişkiler Dairesi Başkanı Qian Lihua başkanlığındaki heyetin 26 Ağustos 2004'teki Ermenistan ziyareti sırasında Ermeni subaylara Çin'de eğitim verilmesi, askeri ilişkilerin artırılması kararlaştırılmıştır. Ermenistan'daki Çin yatırımlarının da ciddi ölçüde artması beklenmektedir. Çinli China Shanxi Synthetical Rubber Group Co. ile Ermeni Nairit firması arasında 100 milyon dolarlık ortak yatırım anlaşması imzalanması ve yukarıdaki örnekler iki ülke ilişkilerinin gelişmekte olduğunun açık kanıtı olarak görülebilir. Bölge ülkeleri ile ilişkilerinde Rusya faktörünü göz önüne aldığı açık olan Çin'in Gürcistan'la ilişkileri Büyük İpekyolu Projesi çerçevesindeki işbirliği ile sınırlı kalmaktadır (ASLANLI, 2005(b), s.10-11).

Avrasya'da Amerikan egemenliğini dengelemek adına da olsa yanı başında büyüyen dev Çin'e silah satıp, askeri anlamda destek çıkan, ekonomisine yakıt sağlayan Rus yönetiminin ne yapmak istediği sorusu hemen akıllara gelmektedir. Buna verilebilecek en akla yatkın cevap şu olabilir; "Rusya yükselişte olan, ancak şimdilik ABD'nin küresel gücüne meydan okuyabilecek kadar güçlenmeyen Çin'in ABD karşıtlığıyla oynayarak sadece Avrasya'daki ABD nüfuzunu azaltmaya değil, Çin'i de yıpratmaya çalışıyor olabilir" (SOMUNCUOĞLU, 2005(a), s.10).

İran, bölgesel bir güç olarak hem Amerikan yönetiminin hem de Rus yönetiminin Orta Asya politikalarında dikkate aldığı ülkelerden bir diğeridir. Dünya petrollerinin %9'una, doğalgaz rezervlerinin %15'ini barındıran İran, batıdan doğuya doğru gidildiğinde Türkistan'a uzanan bir köprü niteliğindedir. Özellikle, Türkistan bölgesinden güneye doğru uzanacak ticari bir hattın, İran olmadan verimli olması zor görünmektedir.

Orta Doğu'da tutunmak ve Orta Asya'da egemenlik mücadelesinde var olmak isteyen Rusya, İran'la iyi ilişkiler içinde olma gayreti içindedir. Rus yönetiminin Tahran'la olan ilişkileri Amerikan yönetiminin dikkatini çekmektedir.

Tahran yönetimi, üç başlıkta toplayabileceğimiz nedenlerle bölge ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmek istemektedir:

1.ABD'nin uyguladığı ekonomik ambargoyu ortadan kaldıramasa da etkilerini azaltarak kalkınma ve refahı için bir fırsat penceresi aralamak,

2.Bölgesel ilişkiler aracılığıyla bölge dışı devletlerin bölgeye, özellikle Hazar'a müdahalesini engellemek,

3.Karalarla çevrili Orta Asya mallarının Batı'ya ulaştırılmasında söz konusu olan geçiş yolları üzerinde bulunmasından yararlanarak uluslararası arenada önemli bir pazarlık gücü elde etmek.

İran, Ebulfeyz Elçibey dönemi ve Hazar'ın statüsü dışında Azerbaycan'la ilişkilerinde ciddi bir sorun yaşamamıştır.

Elçibey'in İran topraklarındaki Azeri nüfusa yönelik söylemleri, İran'ı rahatsız etmiştir. Buna karşılık İran, Azeri-Ermeni çatışmasında el altından Ermenileri desteklerken Azerbaycan'da muhaliflerin güçlenmesine Rusya ile birlikte yardım etmiştir. Aliyev'in iktidara gelmesiyle ilişkiler düzelmeye başlamıştır. Özellikle İran'ın Hazar'ın ulusal sektörlere göre bölünmesi konusunda Azerbaycan'dan istediğini alması, ilişkilerin geldiği boyutu göstermesi bakımından önemlidir.

İran ile bölge ülkeleri arasındaki ekonomik ilişkiler son yıllarda önemli bir ivme kazanmıştır. İran'ın bu başarısında, bölge ülkeleriyle arasındaki ekonomik işbirliğini artırmayı hedef alan projeleri etkili olmuştur denebilir. 29 Nisan 2004 tarihinde İran Milli Petrol Mühendisliği ve İnşaat Şirketi Yöneticisi Reza Kasaeizadeh'in bölge ülkeleri ile İran arasındaki karşılıklı projenin yürürlüğe konması konusundaki açıklaması, bunun göstergesi sayılabilir. Proje dahilinde Orta Asya ve Güney Kafkasya'daki ticari malların İran üzerinden taşınması düşünülmektedir. İran güzergahının daha ucuz, güvenli ve istikrarlı olduğuna dikkat çeken Reza Kasaeizadeh, bu yöndeki ekonomik işbirliği girişimlerinin İran'ın bölgeyle arasındaki politik ve kültürel bağları da güçlendireceğini belirtmiştir.

İran'ın Kazakistan Büyükelçisi Murzato Saffori 28 Nisan 2004'te Kazakistan'ın başkenti Astana'daki Hazar Denizi konulu toplantıda yaptığı açıklamada, İran'ın, Hazar enerji kaynaklarını, kendi toprakları üzerinden dünya piyasalarına pazarlama konusunu daha da geliştirmek arzusunda olduğunu belirtmiştir. Büyükelçi ayrıca, bu amaç doğrultusunda İran'ın Hazar Denizi kıyısındaki limanlarında teknik donanımı modernize ettiği ve kapasite artırımına gittiğini açıklamıştır. Elçi Saffori, İran'ın Hazar Denizi ülkeleri arasındaki ekonomik işbirliğinin geliştirilmesine büyük önem verdiğini ifade etmiş ve İran tarafından önerilen "bölgesel işbirliği örgütü"nü ne derece önemli olduğunu vurgulamıştır.

Kazakistan dışarıda bırakıldığında Özbekistan ve Türkmenistan'ın sahip oldukları enerji potansiyellerini gerek Hazar üzerinden dünyaya gerekse kara yolu ağıyla Türkiye ve Basra Körfezine ulaştırabilmeleri açısından İran kilit önemdedir. Nitekim Kazakistan Dışişleri Bakanı Kasımcomart Tokayev'in 23 Nisan 2004'te yaptığı ve İran'ın, ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi gereken çok önemli bir ülke olduğu yönündeki sözleri önemli bir kanıt

sayılabilir. Bakan Tokayev, Kazakistan ve İran arasındaki ticari ilişkilerin gelişme sürecinde olduğunu, 2003 yılındaki bu yükselen grafiğin, 2004 yılında da artarak devam edeceğini ifade etmiştir.

Başlarda bölgede yaşanan Özbek-Tacik mücadelesi nedeniyle Özbekistan, Tacikler gibi Fars asıllı İran aleyhine politikalar izlemekteydi. Afganistan ve Pakistan'da etkin silahlı İslami gruplar Özbekistan'da da İslami muhalefeti güçlendiren unsurlardır. Afganistan ve Pakistan'la yaşadığı sorunlar nedeniyle iktidardaki Özbek yönetimiyle yakınlaşan İran, Özbek İslami muhalefetine destek vermeyerek bu ülke ile ilişkilerini sağlama almak istemektedir. Bunda bir başka etken; İran'ın "rejim ihracı yapıyor" izlenimi yaratarak bölge ülkelerini kendisinden uzaklaştırmak istememesidir. Buna karşın İran, BM'nin Aralık 95'te aldığı karar uyarınca tarafsızlık statüsü elde eden Türkmenistan'a karşı daha sert politikalar takip etmektedir. Tahran yönetiminin Türkmen yönetimine yönelik sert tutumunun temel nedeni; en büyük yer altı zenginliği olan doğal gazını, ancak İran üzerinden dünya pazarlarına ulaştırabilecek olan Türkmenistan'ın ABD yanlısı tutumudur (ÖĞDÜR, 2004, s.95).

Türkiye'den bölgeye yapılan kara taşımacılığının da önemli bir bölümü yine İran üzerinden gerçekleştirilmektedir. Aslında 90'ların başlarında her iki ülke de bölgede liderlik mücadelesi içindeydi, ancak zamanla bölgenin ihtiyaçlarını tek başına karşılayacak maddi güce ve finansal yapıya sahip olmadıklarını anlayan İran ve Türkiye, 93'te Rusya'nın Yakın Çevre Doktriniyle bölgeye geri dönmesinin ardından rekabet yerine işbirliğine yönelmişti. İran üzerinden gelen Orta Asya malları, petrol ve gazının, Batı'ya ulaştırılmasında Türkiye ne kadar kritik öneme sahipse Orta Asya mallarının petrol ve gazının Türkiye'ye ulaştırılmasında ve Türkiye'nin de Orta Asya'ya ulaşmasında İran'ın konumu o derece kritik öneme sahiptir. İran topraklarındaki Türk nüfusunu da hesaba katan bazı araştırmacılar, İran-Türkiye arasındaki siyasi ilişkilerin Batılı devletlerce koparılmak istendiğini ileri sürmektedir; "Türkiye ve İran arasındaki ilişkilerin zayıflatılmaya çalışılmasının, ... ekonomik nedenlerinin yanı sıra sosyal ve kültürel diğer bazı nedenleri de mevcuttur. İran topraklarında yaşayan 35 milyon dolayındaki Türk nüfusunun da Batılıları korkuttuğu, daha geniş çerçevede Türkiye'nin İran'dan başlayıp Çin'e kadar ulaşan Türk toplumlarının yaşadığı bu coğrafya hattında, etkinliğini artırmasından endişe etmeleri de İran-Türkiye ilişkilerinin zayıflatılmasına yönelik diğer bir neden olarak karşımıza çıkmaktadır"(KIRAÇ, 13 Aralık 2004(b), s.10-11).

Amerika'nın şer eksenini olarak adlandırdığı İran'la özellikle nükleer alanda işbirliği yapan Rus yönetimi aslında bu ilişkiden pek de hoşnut değildir. Zira Rus yönetimi ekonomik

yardıma ihtiyaç duymaktadır ve bu amaçla Amerika ile ilişkileri sürdürmekten yanadır. Rusya'nın Dünya Ticaret Örgütü'ne girişi, zengin doğal kaynaklarının işletimi ve hurdaya çıkarılmış deniz altılarının güvenli bir şekilde imhası için ekonomik yardım beklemektedir. Putin'in dış politikadan sorumlu yardımcısı Sergey Prihodko'nun 24 Şubat 2005'teki Bratislava Zirvesinden önce belirttiği gibi, Rusya, ABD ile ilişkilerini ekonomik gelişme ihtiyacını göz önünde bulundurarak yürütmekte, bu sebeple ABD-Rusya ilişkileri stratejik önemini korumaktadır.

Bu çerçevede İran'ın Amerika karşısındaki sevimsizliği, Rusya'yı uluslararası arenada zorlamaktadır. Kremlin, İran'la ilişkileri kısa vadede kar getirici olarak değerlendirmekte ve sadece günün koşullarına göre Amerika'ya karşı elini güçlendirmek için ilişkide bulunmak niyetinde görünmektedir. Uzun vadede Rus yönetimi bölgede daha ciddi ortak arayışında olacaktır. Böyle bir durumda Türkiye, Rusya için uygun ortak olarak ön plana çıkmaktadır. Özellikle Rusya'nın uzun zamandan beri Kıbrıs konusunda takındığı Rum yanlısı tutumundan vazgeçmesi uzun vadede Türkiye'ye atfedilmiş olan önemi gösterir. Hele 18 Temmuzda Putin-Erdoğan görüşmesinin beklenenden çok uzun sürmesi Rus yönetim kademelerinde kanaatlerin değişmekte olduğunu göstermesi bakımından çok önemlidir.

ABD ise bölgesel müttefiki İsrail'e ve bölgesel çıkarlarına tehdit oluşturan İran'daki rejimi değiştirmeyi hedeflemekte ve bu doğrultuda İran'ın nükleer çabalarını, ülkedeki insan hakları ihlallerini, terörizme verdiği desteği amaca giden yolda bir araç olarak kullanmaktadır.

Rusya'nın İran ve Çin ile yakınlaşmasına Amerika, Gürcistan ile sıkı bağlar kurarak cevap vermeye çalışmaktadır.

Gürcistan ve Azerbaycan Amerika, özellikle de Rus askeri üstünlüğüne karşı dengeleyici unsur olmasından dolayı NATO'yla ilişkilerin gelişmesinden yanadır. Ayrıca ekonomik bakımdan Rusya'ya bağımlılıklarını azaltmak amacıyla da bölgede ABD varlığına sıcak bakmaktadırlar. Amerikan yönetimi de Hazar Havzası zenginliklerinin dünyaya en ekonomik şekilde ulaştırılması bakımından önem taşıyan Kafkasya- Karadeniz hattında bir köprü başı olan Gürcistan'a önem vermektedir. Gürcistan, bağımsızlığını kazandığı günden şu güne kadar yaklaşık bir milyar dolarlık Amerikan yardımı almıştır. Geline nokta itibariyle Gürcistan, ABD'den yardım alan ülkeler arasında kişi başına düşen yardım bakımından üçüncü sıradadır. 30 Nisan 2002'de ABD'den bir grup yeşil berelinin Gürcistan askerlerini eğitmek için bu ülkeye gelmesi, Rus yönetiminin Washington'un açık baskısıyla Gürcistan'daki Rus askeri üslerini boşaltmaya karar vermesi Amerikan yönetimi için bu küçük ülkenin önemini gösterir.

Gürcistan'da Saakaşvili'nin iş başına getirilmesi ve şimdilerde sıkça dillendirilen Gürcistan'ın NATO üyeliği bölgede Amerika'nın ağırlığını koymasıyla yaşanan gelişmelerdir.

Orta Asya'da ise Kırgızistan ve Özbekistan buralardaki üsleri nedeniyle Washington yönetiminin önem verdiği iki ülkedir. Ancak Özbekistan'da yaşanan olaylar nedeniyle Amerika-Özbekistan gerilimi artmış bu durum Amerikan yönetiminin Afganistan ve Kırgızistan'a atfettiği önemi artırmıştır.

Amerikan yönetimi, 11 Eylül 2001 terörist saldırılarını El-Kaide'nin gerçekleştirdiğini anlamasının hemen ardından 7 Ekim 2001'de Taliban ve El-Kaide militanlarının barındığı Afganistan'a operasyonda bulunmuştu. Afganistan işgali yalnızca adi bir terörist saldırıya verilen sert bir cevap olamazdı. Afganistan, küresel güç mücadelesinde liderliği kaptırmak istemeyen Amerikan yönetiminin, Orta Asya'nın enerji bakımından zengin ülkelerine sıçrama olanağı yaratan bilinçli bir seçimdi. Zira Amerikan yönetimi Afganistan'ın işgalinden çok kısa bir süre sonra Orta Asya ülkelerinden terörle mücadelesi için üs istemiş ve bu olumlu karşılanmıştı.

Amerikan denetimindeki Afganistan sadece zengin Orta Asya enerji havuzuna dalmak için değil, aynı zamanda komşusu İran'ı ve hatta Orta Doğu'yu kontrol etmek için çok uygun bir üstür. Bu şekilde hem Rusya'yı hem Çin ve Hindistan'ı yakından takip etme ve gerektiğinde engelleme fırsatı da yakalanmıştır. Afganistan ayrıca enerjinin Batı'ya sorunsuz biçimde taşınması için elde edilmiş önemli bir kazanımdır. Kısacası Washington Avrasya'nın kalbine yerleşmiştir.

Bununla birlikte Rusya'nın güneyinde, Çin'in batısında, Hindistan'ın kuzeybatısı ve İran'ın doğusunda Afganistan, Kırgızistan ve Özbekistan merkezli üç ayaklı bir askeri güvenlik hattı oluşturulmuştur (KIRAÇ, 2004(a), s.4-5).

Kazakistan'daki Rus azınlığın varlığıysa Amerika'nın bu ülkeye nüfuz etmesini zorlaştıran bir etken olmaktadır.

Tüm baskılara rağmen Kremlin Avrasya coğrafyasındaki egemenliğini kaybetmek istememektedir. Özellikle Kafkasya'daki Amerikan egemenliği Rusya tarafından bölünmeye zemin hazırlayacak ortam olarak algılanmaktadır. Bu çerçevede Gürcistan'daki Rus askeri üslerinin boşaltılmasını kabul eden Moskova, Batum ve Ahılkelek'teki üslerin boşlatılmaması için direnmekte ve hatta boşaltılan üslerdeki ağır silahlar Ermenistan sınırına kaydırılmaktadır.

Bununla birlikte Amerikan yönetiminin meydanı Rusya'ya bırakmaya niyeti olmadığı anlaşılmaktadır. Rus yönetiminin tarafları silahlandırarak kışkırtma ve etnik yapıları kullanma

politikasına karşılık Kafkasya'da elinde tek kalan, Ermenistan'la ittifak kartı gibi görünüyor. Ancak Beyaz Saray, yaşanan gelişmeler karşısında önlemini şimdiden almaya başlamış gibidir. Şu günlerde kulaktan kulağa dolaşmaya başlayan Ermenistan da mı yumuşak devrime sahne olacak sorusu dikkate alınmaya değer.

5.4.1.2. Orta Asya Kafkasya Denkleminde Rusya-AB İlişkileri

Avrupa'nın Avrasya'ya ilgisi sanayileşen ekonomisi için ucuz işgücü ve ham madde ihtiyacına dayandırılabilir. Sanayileşmenin ilk kez topraklarında başladığı İngiltere, Hindistan'ı sömürgeleştirmiş Çin'i ise Afyon Savaşı ile çıkarlarına uygun hale getirmişti. Çin'in geniş pazarından yararlanmak isteyen Fransa ve ABD de benzeri imtiyazlar elde etti.

Buhara, Harzem, Hokand gibi Orta Asya hanlıklarını 18. yüzyılın ikinci çeyreğinde çoktan topraklarına katmış olan Rusya'nın bölgede yayılması, İngiltere'yi rahatsız etmişti. Bu çerçevede Afganistan'ı fethederek Rusya ile aralarında bir tampon bölge yaratmak niyetindeki Britanya Krallığı, 1838-1842 yıllarında Afganistan emiri Dost Muhammed'i devirmeye çalışmıştı. Darbe girişimlerinden sonuç alamayan İngilizler, çareyi Afgan yönetimiyle savaşmakta buldu.

1884'te Rusya, İngiliz sömürgesi Hindistan'a komşu olan Afganistan'da ilerlemeye başlamıştı ancak bu gergin durum 1907'de iki ülke arasında imzalanan bir anlaşmayla son bulmuştu.

1917'deki Bolşevik devrimi ve sonrasında kurulan Sovyetler Birliği, Orta Asya'yı ve Kafkasya'yı 1920'lerin başlarında ele geçirmişti.

Bu sırada Avrupa'da henüz bir birlik fikri ortaya çıkmamıştı, ayrıca Birinci Dünya Savaşının yaralarını sarmakla uğraşan Almanya, Fransa, İngiltere henüz Orta Asya ve Kafkasya ile ilgilenmiyordu.

Soğuk Savaş döneminde zıt kutuplarda bulunuyor olmalarına rağmen ilişkiler, mesafeli de olsa devam etmişti. Burada bir noktaya dikkat çekmekte yarar var; bugünkü oluşumun temelleri o dönemin iki stratejik maddesi olan kömür ve çelik üzerine oturtulmuştu. O günkü koşullarda mal ve hizmetleri üretebilmek için kömüre ihtiyaç vardı. Bugün ise mal, hizmetlerin ekonomik biçimde üretilmesi kadar kitlelere ulaştırılması ve hem üretim hem ulaşımda çevreye duyarlılığın da hesaba katılması önemli hale gelmiştir. Böylece günümüzde petrol ve doğalgaz kömür ve çeliğin yerini almıştır.

Sovyetlerin 91'de dağılması Rusya için olduğu kadar Avrupalı ülkelerin de dış politik tercihlerini değiştirdi. 90'ların başında Orta Asya, genişleme ve entegrasyondan kaynaklanan sorunlarla uğraşan AB'nin dış politika gündeminde fazla yer almamıştır. Buna ek olarak bir yanda kaynakları tükenmekte olan Kuzey Denizi'nin yerini alabilecek olan enerji potansiyeli ile dikkat çeken Orta Asya ve Kafkasya; diğer yanda terörizm, uyuşturucu kaçakçılığı, göç, zayıf ekonomiler, halen çözüm bekleyen etnik ve siyasi çatışmalar, baskıcı rejimler ve üstüne üstlük bölgede yaşanan jeopolitik rekabet, düşük devletleşme düzeyi gibi nedenlerle endişe kaynağı, engellenmesi gereken risk unsuru olarak algılanmıştır.

Bu çerçevede 1991'de Lahey'de başlıca hedefi, enerjinin arz güvenliği sağlamak olan Avrupa Enerji Şartı imzalanmıştır. Enerjinin arz güvenliği istenilen miktarda enerji kaynağının herhangi bir nedenle kesintiye uğramaksızın kullanıma hazır olması ve aynı zamanda fiyat şokları benzeri ciddi ekonomik krizlere yol açmaması biçiminde

tanımlanmaktadır. Burada belirtilen amaçlar çerçevesinde,1998 yılından itibaren Avrupa Komisyonu “Ortak Analiz Projesi (The Shared Analysis Project)” çalışmalarını hayata geçirmiştir. Projenin alt konu başlıkları arasında dünya enerji talebinin geleceği, elektrik ve doğal gaz piyasalarının liberalleştirilmesi, çevrenin korunması alanında yeni standartlar belirleyen Kyoto Protokolü’ne uyum sağlanması ve enerji üretim / tüketiminde verimliliğin artırılması amaçları vurgulanmıştır.

Aynı dönemde Avrupalı araştırmacılar, Kafkaslar adının içerdiği anlam konusunda bir zihin bulanıklığı da yaşıyorlardı. Artık Batı için rahatlıkla ulaşılabilir bir bölge olduğundan "Yeni Kafkaslar" adı verilen bölge çöken eski sistemin özelliklerini taşıyordu. Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'ı kapsıyordu. Zamanla bölgeyle ilgili farklı tanımlamalar yapılmaya başlandı.

Bölgeye ilişkin yabancılaşma azaldıkça Güney Kafkasya'ya ilişkin tanımların ortak paydaları olduğu anlaşıldı. Buna göre Güney Kafkasya, jeostratejik olarak Avrupa güvenliğinin tamamlayıcı bir parçası olmasa da Avrupa güvenlik kuşağının çevresel alanıydı ve buradan hareketle bölgedeki istikrarsızlıklar, Avrupa güvenliğini de yakından etkileme potansiyeline sahipti. Bunu su halkalarına benzetmek mümkün. Suyu bir taş atıldığında önce dış halka harekete geçer, onu içteki küçük halkalar takip eder. Dış çemberdeki bir hareketlenme içteki çemberleri de etkiler. Bölgesel çatışmalar, Türkistan'dan Avrupa topraklarına yönelen insan ve uyuşturucu kaçakçılığı gibi sorunlar iç halkayı etkileyecek dış çember hareketleridir.

Özellikle kara para, uyuşturucu ticareti, insan kaçakçılığı gibi sorunlar Avrupa güvenliği için doğrudan bir tehdit oluşturmasa bile güçlü dolaylı etkilere sahiptir."Avrupa'daki uyuşturucunun %80'inin Afganistan kaynaklı olduğu ve söz konusu uyuşturucu ticaretinin ana ulaşım hattının Orta Asya ülkeleri olduğu göz önünde bulundurulursa, bu sorunun ciddiyeti daha iyi kavranabilir. Bunlara ek olarak çevre güvenliği ve nükleer güvenlik gibi konular da AB'nin üzerinde hassas olduğu diğer alanlardır. Öte yandan Orta Asya'daki baskıcı rejimlerin yarattığı siyasi ve ekonomik istikrarsızlığın uzun vadede Avrupa'nın, bölgedeki enerji kaynaklarına erişimini ve dış ticareti engelleyeceği hesap edilmektedir" (Mahmut Niyazi SEZGİN, "Avrupa Birliği'nin Orta Asya Politikası"; www.turksam.org/25/10/2004).

Her şeye karşın Güney Kafkasya bütünüyle olumsuz bir imaja sahip değildir. Ciddi ölçüde petrol ve gaz rezervine sahip Hazar Havzası ile Batı arasında; Basra Körfezi ile Rusya arasında uzanan kilit önemdeki bir pazarlama ve ulaşım koridorudur. Bu açıdan özellikle

Avrupa'nın geliştirdiği söylemin özü; merkez Batı ile çevre Kafkasya arasında hem entegrasyona hem önleme dayalı bölgesel bir işbirliği hatta güvenlik ağı oluşturulmasıdır (KORKMAZ, 2004, s.156). "Petrol ve doğalgaz bakımından tamamen dışa bağımlı olan AB ülkeleri için, Orta Asya ülkelerinin petrol ve doğalgaz kaynaklarına erişim, stratejik önemdedir. Bu husus AB'nin genişlemesiyle birlikte daha da fazla ön plana çıkmıştır" (Mahmut Niyazi SEZGİN, "Avrupa Birliği'nin Orta Asya Politikası"; www.turksam.org/25/10/2004).

AB'nin Güney Kafkasya'ya ilişkin tehdit algulamalarında, insan ve uyuşturucu ticaretinden çok, bölgeden Batı'ya uzanan petrol ve doğal gaz hatlarının güvenliğinin birincil sırada olduğuna dikkat çekmekte yarar var. Hatta bu enerji koridorunun güvenliğini etkilediği içindir ki bölgedeki çatışmalar, Avrupalı müttefiklerce engellenmek istenmektedir.

14 Kasım 1995'te Madrid Zirvesinde yayınlanan Madrid Deklarasyonu, savımızı destekleyecek görüşler içermektedir; "pek çok Avrupa ülkesinin siyasi ve iktisadi istikrarı, garanti edilmemiş olan ülkeler üzerinden ilerleyen enerji ve hammadde arzına bağımlıdır. Petrol ve gaz boru hatları belirsiz istikrarın hakim olduğu ülkelere geçmektedir. Büyük krizlerin patlaması halinde petrol arzının ve bağlantılı deniz yollarının zarar görmesi büyük bir olasılıktır. Avrupa pazarına petrol ve gazın güvenilir boru hatları ve deniz yolları üzerinden taşınması büyük siyasi ve stratejik önem arz etmektedir" (KORKMAZ, 2004, s.160).

Bu noktada Birliğin Transkafkasya'ya doğru genişlemesi önerileri ileri sürülmektedir, ancak Birliğin, bölgedeki siyasi ve askeri çatışmaların içerisine çekilme tehlikesinden ötürü böylesi bir genişlemeye sıcak bakılmamaktadır. Bunun yerine Avrupa Birliği'nin izlediği yol, işbirliği anlaşmaları ile ortak bir görüşme zemini yaratmak yönünde oldu. Kafkas ülkeleri ile 1996'da imzalanmaya başlanan Ortaklık ve İşbirliği Anlaşmaları (Partnership and Cooperation Agreement; PCA) aracılığıyla ekonomik ve teknik alanda ortak norm oluşturulmaya çalışılmıştır. Ortaklık ve İşbirliği anlaşmaları Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan ile 1995'te; Türkmenistan ile 1998'de imzalanmıştır. İlk üç ülkeyle imzalanan anlaşmalar 1999'da yürürlüğe girmiş, Türkmenistan'la imzalanan anlaşma ise henüz yürürlüğe girmemiştir. Tacikistan'da yaşanan iç karışıklıklar ve istikrarsızlık sebebiyle bu ülkeyle anlaşma henüz imzalanmamış, bunun yerine Ticaret ve İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır. 1999'da yürürlüğe girmeye başlayan anlaşmalar, Kafkasya ile AB arasında dört eksende yapısal işbirliği öngörüyordu; siyasal diyalog, demokrasinin kurumsallaşması, pazar

ekonomisine geçiş, ticaret ve yatırımın teşviki ile AB ile anlaşmanın imzalandığı ülke arasında işlevsel bağların kurulması.

Birlik; bölge ülkeleriyle işlevsel bağlar kurabilmek için TACIS, TRACECA, INOGATE projelerini hayata geçirmiştir. Ortaklık ve İşbirliği Anlaşmaları, bu projeler için uygun ortam yaratacak yasal, iktisadi ve mali alt yapının kurulmasını hedeflemektedir.

TACIS (Technical Assistance to CIS; Yeni Bağımsız Devletler İçin Teknik Yardım), tüm BDT ülkeleri için bağımsızlıktan hemen sonra ortaya çıkabilecek travmatik durumların önlenmesi için 15 Temmuz 1991'de AT Konseyi kararı ile hayata geçirilmiş bir programdır. Avrupa Birliği'nin 92'den beri eski Sovyet coğrafyası için uyguladığı en verimli teknik yardım programıdır. TACIS 1993-95 yılları arasında Gürcistan ve Ermenistan'da ortaya çıkan şiddetli enerji sıkıntısının atlatılması ve hükümetlerin bu sorunlarla başa çıkabilecek kapasiteye ulaşabilmesi için gerekli düzenlemelerin önerilmesi işini üstlenmiştir. Bu bağlamda TACIS programının amacı 95'ten itibaren önemli ölçüde değişmiştir. Programın amacı; eski Sovyet coğrafyasındaki ülkelere teknik yardım yapmaktan çıkmış, buralardaki ülkelerde alt yapı faaliyetlerinin düzenlenmesi ve yasal sürecin bu faaliyetlerle uyumlu gitmesinin sağlanması zeminine kaymıştır (KORKMAZ, 2004, s.162).

Teorik olarak TACIS programı çerçevesinde yapılan yardımlar, "ekonomik gelişmişliğin artması ve politik özgürlüklerin genişlemesine bağlı olarak toplumun gelişmesini hedefleyen ve AB ile ilişkilerini geliştirmek üzere işbirliğine hazır olan ülkelere verilir". Bu program ülkede demokrasi ve pazar ekonomisinin gelişimine olumlu katkıda bulunacak projeler için finansman desteği sağlamaktadır (Elif Hatun KILIÇBEYLİ, "Rusya-AB Diyalogunda Yeni Açılımlar"; www.stradigma.com/turkçe/17/08/2003/makale).

AB, bağımsızlıklarını kazandıklarından bugüne kadar Orta Asya'nın beş cumhuriyetine, INOGATE, TRACECA, TACIS dışındaki çeşitli programlar dahilinde, 1,5 milyar Euro'yu aşan yardımlarda bulunmuştur. Bu rakama üye ülkelerin bireysel yardımları dahil değildir. Örneğin Almanya, 11 Eylül sonrası Orta Asya stratejisinde, bölgeye yıllık 50 milyon Euro'luk bir kaynak aktarımına başlamıştır. İngiltere de özellikle Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan'ı hedef alan bir programla 2004 yılından itibaren bölgeye 9 milyon Sterlin'lik bir bütçe ayırmıştır.

Enerji hatlarının güvenliği açısından bölgedeki çatışmaları önleme niyetindeki Avrupa, bu çerçevede Gürcistan ile Azerbaycan arasındaki işbirliğini örnek göstermekte ve desteklemektedir. Bu durum ilginç bir çelişki de yaratmaktadır; bölgedeki çatışmaların bir diğer aktörü Rusya, Avrupa Birliği bölgeselleşmesi ile Kafkasya bölgeselleşmesi arasında

istikrarı sağlayabilecek yapıcı bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira eğer Azeri petrolünün güvenli bir şekilde Batı'ya ulaştırılması isteniyorsa Gürcistan'da Rusya kaynaklı olduğu aşikar istikrarsızlık faktörleri ya ortadan kaldırılmalı ya da Rusya'nın bölgedeki konumu kabul edilip istekleri belli ölçüde karşılanarak hareket edilmelidir. Açık olarak Transkafkasya'da geçmişte, etnik konuları kaşıyarak istikrarsızlık yaratıp bölgeyi denetlemeyi başaran Rusya'nın bugün için sahip olduğu bu denetim ya da kontrol gücü, onu bölgesel istikrarsızlıkları önleyebilecek bir güç haline getirmektedir. Üstelik etki alanını Rusya üzerinden bölgeye yayan bir Avrupa Birliği, bölgedeki çıkarlarını doğrudan kendi yerine getirseydi üçüncü ülkelerle yaşayacağı sürtüşmeleri ortadan kaldırmış olmaktadır. Aslında AB, sadece bir taşla iki değil, üç kuş vurmaktadır.

Birlik Avrasya'da istikrarı hayati çıkarı olarak görmektedir. Bölgede istikrarsızlık yaratabilecek etkenler Rusya kaynaklı olanlar ve Rusya kaynaklı olmayanlar olarak iki ana başlığa ayrılabilir.

İki kutuplu dünyaya anlamını veren, birbirine karşıt ideolojilere sahip iki nükleer gücün varlığıydı. Sovyetlerin dağılmasının ardından dünya güç dengeleri değişti. Zira artık nükleer güç, tanınan bilinen bir tek devletin tekelinde olmaktan çıkmıştı. Kısaca nükleer silahların yayılması riski söz konusuydu.

Bu tehdit halen geçerliliğini korumakta. Kuzey Kore, İran, Çin, Hindistan ve hatta Pakistan'ın yürüttükleri nükleer çalışmalar Batı kamuoyunun öncelikli gündem maddesidir. SSCB'nin dağılmasının ardından eski Sovyet topraklarında nükleer tesislere ve nükleer silahlara sahip yeni devletler ortaya çıktı. Buralardaki nükleer silahlar kontrol edilemediği gibi Rusya'nın da elindeki eskimiş nükleer silahlarını bir şekilde elden çıkarması kontrol edilemez. Sorun yalnızca nükleer silahlarla sınırlı değildir. Aynı tehdit kitle imha silahları için de geçerlidir.

Rusya kaynaklı bu sorun, tüm bölgeye yayılabilecek bir istikrarsızlık faktörü olması bakımından gerçekte bölgesel bir sorundur.

Genç nüfuslu Rusya'dan Avrupa'ya yönelen göçler, AB'yi Rusya ile ilişkileri geliştirmeye iten diğer bir önemli sorundur.

Üstelik enerji gereksinimi gittikçe artan yaşlı Avrupa, petrol ve doğalgaz rezervleri bakımından eski SSCB'nin mirasçısı Rusya'ya önem atfetmektedir.

Bölgeye Rusya üzerinden nüfuz etmeyi çıkarlarına uygun gören Birlik, 92'den bu yana ortak alan yaratma girişimlerine ağırlık vermiştir. Ortak Ekonomik Alan oluşturma konusunda 1992 Kasımında başlayan diyalogda, Rusya'nın nükleer güvenliğinin devamı,

Dünya Ticaret Örgütü'ne üyeliği, çevrenin korunması konusunda bir dizi tedbir alınması, Uluslararası Denizcilik Örgütü'ndeki Çerçeve Anlaşmasının genişletilmesi, Galileo/Glonass'un teknik ve politik işbirliği olanaklarının gözden geçirilmesi konuları ayrıntılarıyla görüşüldü.

Ortak ekonomik alan yaratma konusunda 92'de başlayan girişimler sonuç vermiş Rusya ve Avrupa Birliği arasındaki ilk Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması 1994'te Korfu'da imzalanmıştır. AB ile Rusya Federasyonu arasında temelde ilişkilerin özünü oluşturan PCA'lar, Rusya'nın Avrupa ile geniş bir işbirliği içerisinde bulunmasına ve entegrasyon sürecine katkı yapmasına yardımcı bir anlaşma niteliğindedir.

Avrupa Birliği, TACIS programı çerçevesinde Rusya'ya Kafkasya'da öngördüğü gelişmelere paralel olarak iktisadi ve mali destek vermektedir. Burada Birliğin, Rusya ile ilişkileri geliştirmek istemesindeki diğer nedeni görmek gerekiyor. Örgüt, finansal argümanları kullanarak bölgedeki çatışmaların en önemli aktörü Rusya'yı bölgede istikrarı sağlayacak bir unsur haline getirmeye çalışıyor.

Tablo 5.7. TACIS Fonlarının 1991-1999 Yıllarında Ükelere Göre Dağılımı (€ milyon)

ÜLKE	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	TOPLAM
Azerbaycan	0,4	12,5	8,0	8,0	6,0	16,0	0,0	26,8	9,5	87,2
Batlık Cum	15,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	15,0
Beyaz Rusya	8,9	14,6	9,0	7,0	12,0	0,0	5,0	0,0	0,0	56,6
Ermenistan	2,3	9,6	17,0	0,0	6,0	14,0	0,0	10,0	0,0	58,9
Gürcistan	5,0	9,0	6,0	8,0	15,0	16,0	0,0	16,0	0,0	66,0

Kazakistan	7,7	2,06	14,0	14,0	8,0	0,0	24,0	0,0	16,6	111,9
Kırgızistan	0,7	9,2	10,0	0,0	9,0	0,0	13,0	0,0	8,6	49,5
Moldova	1,1	9,0	0,0	10,0	0,0	0,0	18,0	0,0	14,7	61,8
Moğolistan	0,0	0,0	0,0	8,0	9,0	9,5	0,0	11,0	0,0	28,5
Özbekistan	1,7	18,8	0,0	15,0	10,0	28,0	0,0	29,0	38,6	102,5
Rusya	212,0	111,0	160,8	150,0	161,2	133,0	132,9	139,7	73,5	1,274,0
Tacikistan	0,0	0,0	0,0	4,0	4,0	0,0	0,0	0,0	0,0	8,0
Türkmenis.	0,9	8,8	0,0	8,0	4,0	0,0	11,5	0,0	6,7	39,9
Ukrayna	28,7	48,3	43,3	50,5	72,5	76,0	59,0	44,0	0,0	460,8
Bölgesel Prg.*	106,0	88,6	172,0	131,5	124,5	152,0	135,0	155,8	129,4	1,194,8
Borç Koor.**	0,0	34,9	21,0	24,7	40,5	43,0	37,0	43,0	64,4	308,0
Destek Prg.***	6,2	24,0	11,1	21,0	23,0	37,5	34,5	31,9	65,6	254,8
Diğer****	0,0	0,0	0,0	10,0	10,0	11,0	11,9	0,0	0,0	42,9
TOPLAM	396,5	418,9	472,1	469,7	469,7	536,0	481,7	507,2	427,6	4,220,9

Kaynak: Elif Hatun KILIÇBEYLİ, "Rusya-AB Diyalogunda Yeni Açılımlar"; www.stradigma.com/turkce/17/08/2003/makale.

* Devletlerarası nükleer güvenlik ve karşılıklı sınırların korunumu programını kapsar.

** EBRD (Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası) Bangkok Kolaylığı, Ortaklık ve Koordinasyon Programı, Uluslararası Bilim ve Teknoloji Merkezini kapsar.

*** Destek Programı, ülkeye önerilen programın uygulanması için sağlanır. Koordinasyon Bölümlerini, Haberleşme, İzleme ve değerlendirmeyi kapsar.

**** Demokrasi Programını ve STAP-Liikanen kolaylığını kapsar.

Tablodaki rakamlar dikkatle incelendiğinde en çok yardım alan ülkenin Rusya olduğu görülür. İkinci sıradaki Ukrayna'nın aldığı yardım, Rusya ile kıyaslandığında çok daha düşük düzeydedir. Üçüncü sırada Kazakistan, dördüncü sırada Özbekistan gelmektedir. Yapılan bu sıralama AB'nin ülkelere atfettiği önemin derecesini göstermesi bakımından anlamlıdır.

TACIS projesi kullanılarak Rusya ve Ukrayna ile ilişkiler güçlendirilmeye çalışılırken TRACECA projesi ile Kafkasya ve Orta Asya'ya yönelik ortaklık adımları geliştirilmeye çalışılmaktadır.

TRACECA (Transport Corridor Europe-Caucasus-Asia; Avrupa-Kafkaslar-Asya Nakliye Koridoru) programı 1992'de AT çerçevesinde BDT ülkelerine yönelik reform ve pazar ekonomisine geçişi kolaylaştırmak için tasarlanan devletler arası bölgesel program RIP'in (A Regional Interstate Programme) geliştirilmiş bir biçimidir. 1993 Mayıs'ında Brüksel'de toplanan AB üyeleri, Batı Avrupa ile bölge arasındaki bağlantının güçlendirilmesi ve Rusya üzerinden ilerleyen kuzey koridoru ile Türkiye-İran üzerinden ilerleyebilecek güney koridoruna alternatif yaratarak bölge ülkelerinin bağımsızlığını, ekonomilerini, bölgesel işbirliği ve istikrarı güçlendirmek, bölgenin mineral ve enerji potansiyelinin geliştirilmesi amacıyla TRACECA projesini başlatmışlardır.

TRACECA genel olarak kuzey-güney ekseninde inşa edilmiş ve edilecek boru hatları projelerini Doğu-Batı eksenine döndürmeyi, bu amaçla

- Bakü-Karadeniz limanları arasındaki ana koridor
- Almatı'dan Mari'ye Türkmenistan'dan İran ve Türkiye'ye uzanan kara yolu
- Almatı'dan Orta Asya boyunca Rusya'ya uzanan demiryolu
- TRACECA projesinin en önemli araçlarından biri petrol ve doğal gaz boru hatları

ile ilgilenen INOGATE (Interstate Oil and Gas to Europe; Avrupa'ya Devletler arası Petrol ve Gaz İhracı) projesidir. 1996'da gündeme alınan INOGATE programının odaklandığı ana sorun boru hatlarının işletilmesi ile gaz transferinin iyileştirilmesidir. Programa dahil edilen ülkeler için bölgedeki petrol, doğalgaz ve petrol ürünlerinin rehabilitasyonu, rasyonalizasyonu ve modernizasyonu, Hazar ve Orta Asya'da bulunan hidrokarbonların Avrupa ve Batılı pazarlara taşınması konusunda alternatif olanakların yaratılması hedefleri belirlenmiştir.

"Bu hedeflere ulaşmak için katılımcı ülkeler arasında düzenli toplantılar planlanmıştır. AB'nin finansal anlamda sağlayacağı destek:

- Çalışmalarda gereken projelerin rehabilitasyon, modernizasyon ve rasyonalizasyonu ile bunların fizibilite çalışmaları ve uluslararası finansal kurumlar tarafından finanse edilecek gerekli belgelerin hazırlanması,

- Modern ve piyasa yönelimli doğalgaz ve petrol sistemlerinde, yönetim ve ilgili işlemlerde tecrübeli ve dinamik çekirdek kadronun oluşturulması

- Enerji Tarife Anlaşmasına uygun olarak uluslararası standartlarda ve uygulamaya bağlı olarak anlaşma ve düzenleme çerçevesinde bölgesel ve ihracat piyasasında yerleştirilmek istenilen yasal düzenleme,

- Devletlerarası doğalgaz ve petrol ulaşımının kurumsal çerçevesinde karşılıklı sınırların altyapılarında küçük ölçekli yatırımların etkinleştirilmesi ve uluslararası standartlara ve çevreyle ilişkili son teknoloji kullanılarak yeniden düzenlenmesidir. Bunların amacı Devletlerarası Petrol ve Doğalgaz Ulaşımının üzerinde yeni varılan anlaşmanın kurumsal çerçevesinde bir tür gösteri projesidir" (Elif Hatun KILIÇBEYLİ, "Rusya-AB Diyalogunda Yeni Açılımlar"; www.stradigma.com/turkçe/17/08/2003/makale).

Dikkat edilirse Birliğin; Rusya da dahil eski Sovyet coğrafyasına yönelik ekonomik ya da siyasi dönüşümü öngören anlaşma, proje yahut programların tümü enerjinin Avrupa'ya kesintisiz iletilmesini sağlayacak alt yapıyı oluşturma amacına dönüktür. Bu amaç için başlarda mali argümanlara ağırlık verilirken zamanla siyasi argümanlar da özendirici olarak kullanılmaya başlanmıştır. Birlik 92-98 arası dönemde yürüttüğü politikaları 1999'da gözden geçirme gereği duymuş, 2000'de yola, koşullara daha uyumlu politikalarla devam etmiştir.

Anılan dönemde Birlik, çatışmaların önlenmesi ve çözümü alanında yol alınmadıkça gerçek anlamda hatta teknik ve iktisadi anlamda bölgesel ilerlemenin gerçekleşmeyeceğini fark etmişti. Bu çerçevede 1998'den sonra PCA'nın ikinci ayağı olan siyasi diyaloga ağırlık verilmiş ve aynı yıl Gürcistan, 2001'de ise Azerbaycan ve Ermenistan Avrupa Konseyi'ne alınmıştır.

1998'de kabul edilen "Transkafkasya Cumhuriyetleri İçin Program" aracılığıyla Avrupa Konseyi, Kafkasya ve Orta Asya'daki ülkelerin yargıyla ilgili faaliyetlerini gözden geçirmeyi, bu ülkelerdeki emniyet, yargı sistemini yeniden yapılandırmayı ve bu konularda uzman desteği sağlamayı yükümleniyordu. Bu destek çerçevesinde polis, yargıç, adli hizmet mensuplarının eğitiminin, Ulusal Azınlıkların Korunması Çerçeve Sözleşmesi gibi bölge ülkeleri için sorunlu alanlara yoğunlaşması tasarlanmıştır. Bununla birlikte en önemli gelişme; Lüksemburg Deklerasyonu'nda ve 2001 yılında oluşturulan AB Dış İlişkiler Sorumlusu ve AB dönem başkanının katıldığı Güney Kafkasya Troika misyonunda AB'nin bundan böyle mali ve teknik yardımları bölgede statükoyu korumak adına değil, gerçekleşecek olumlu adımları destekler şekilde serbest bırakacağını vurgulanmasıydı (KORKMAZ, 2004, s.164). Bu karar, doğuya doğru genişlemeden doğabilecek güvenlik kaygılarını, önceden ortadan kaldırmak için Birlik tarafından atılmış bir adımdır.

AB'nin genişlemesiyle enerji ihtiyacının artacağı tahmin edilmektedir. Birliğin, 2001 yılı itibarıyla 1.478,9 milyon ton petrol eş değeri enerji tüketimi gerçekleştirdiği göz önüne alındığında, 2010 - 2020 döneminde ortaya çıkacak enerji ihtiyacının sırasıyla % 5,2 (7,69028 milyon tondan) ve % 9,0 (13,3101milyon tondan) daha fazla olacağı değerlendirilebilir (European Commission; www.upmf-grenoble.fr/iepe/textes/ShAVol02.pdf/22/10/2005). İşin zor yanı artan enerji ihtiyacının, İran, Rusya, Cezayir gibi rekabete açık olmayan pazarlara sahip ülkelere bağımlılığı artırmasıdır. Bu durum AB için enerjinin arz güvenliği riski demektir.

Enerjinin arz güvenliği riskini kısa ve uzun vadeli olarak ikiye ayırmak mümkündür. Kısa vadeli risk, boru hatlarında ortaya çıkabilecek teknik arızalar ve hava koşulları olarak tanımlanabilir. Uzun vadeli risk ise, az önce belirttiğimiz enerji ihraç eden veya enerji nakil hatlarının geçiş yolundaki ülkelerde zaman içinde ortaya çıkması olası siyasî istikrarsızlıklar ve rejim bunalımları olarak ifade edilebilir.

Avrupa Birliği, kısa vadeli risk öğelerini ortadan kaldırmak için Moskova'nın içinde bulunduğu zor durumdan da yararlanarak ülkenin enerji piyasasının; Birliğin yatırımlarına açılması, sektörde verimli ve çevreye duyarlı modern teknolojilerin kullanılması, ülke çapında enerji tasarrufunun artırılması ile yakından ilgilenmektedir. Birlik, bu çerçevede Rusya'nın serbest piyasa ekonomisine ve dolayısıyla da her ülkeden aktörün piyasaya rahatça girip serbestçe faaliyet gösterebileceği bir Rus enerji sektörü arzulamaktadır. Böylece Rusya'nın en büyük petrol şirketi YUKOS'un devlet tarafından iflas ettirilip şirketin en önemli kısmı Yuganskneftegaz'ın devlet petrol şirketi Rosneft tarafından satın alınmasına, şirketin patronu Hodorkovskiy'nin cezaevine gönderilmesine ve dünyanın en büyük doğalgaz şirketi Gazprom'un Rus hükümetince kontrol ediliyor olmasına Birliğin gösterdiği şiddetli tepki anlamlı hale gelmektedir.

Bu çerçevede AB ve Rusya arasında Ekim 2000'de gerçekleştirilen Paris Zirvesi'nde, amacı tamamen enerjinin arz güvenliği hakkında Birliğin duyduğu kaygıları ortadan kaldırmak olan enerji diyalogu başlatılmıştır. Rusya, 2001 yılı itibarıyla Avrupa enerji ihtiyacının %25'ini karşılamaktaydı.

Dağıldıktan sonra ekonomik gücünü hatırı sayılır ölçüde yitiren Rusya ise, ekonomik açıdan Avrupa Birliği'nin şartlı ekonomik yardımlarına boyun eğmektedir. Dimitri Trenin'in dediği gibi; "Batıyla ilişkiler ideolojik bir zorunluluk değil, ekonomik modernleşme için bir dış kaynaktır" (EMERSON, 2004, s.171). Böylece Birlik, bölgede asla sorun çıkaramayacak

Batı yanlısı bir Rusya'yı yaratmak, deyim yerindeyse terbiye etmek için en uygun konumda bulunmaktadır.

AB'nin Rusya Federasyonuna ilişkin ortaya koyduğu hedefler, bunun açık bir göstergesidir. Birinci hedef; istikrarlı, açık ve çoğulcu demokrasiye sahip bir Rusya'yı yaratmak ve yaşatabilmek, ikinci hedef; Rusya'nın, AB ile Rus halkları arasında karşılıklı fayda sağlamak amacıyla devlet tarafından yürütülen sağlam ve gerçekçi hukuk sistemine ve piyasa ekonomisinin kesintisiz izlendiği bir rejime sahip olması, üçüncü hedef; Avrupa güvenliği ve Avrupa ile ortak geliştirilen politikaların benimsenmesi ve uygulanabilmesi ve nükleer güvenliğe gereken önemin verilmesi. Bununla birlikte yakın bir gelecekte ilişkilerde atom reaktörleri, nükleer santraller ve askeri savunmada kullanılan benzeri tesislerin yenilenmesi, rehabilitasyonu ve gerekirse de kapatılması gibi kararların zorunlu çözümler olarak benimsenmesi olasılık dahilindedir (Elif Hatun KILIÇBEYLİ, "Rusya-AB Diyalogunda Yeni Açılımlar"; www.stradigma.com/turkçe/17/08/2003/makale).

Aslında Rusya'nın Avrupa'nın şartlı yardımlarına boyun eğdiğini söylemek abartılı bir tanımlama olacaktır; çünkü AB ülkelerinin doğalgaz ihtiyacının yüzde 41'ini, petrol ihtiyacının ise yüzde 21'ini karşılayan Rusya, hem güç kaybeden ekonomisi için önemli bir gelir elde etmiş olmakta hem de daha önce uzun vadeli ikili anlaşmalar yoluyla AB ile sadece enerji ticareti gerçekleştiren Moskova, enerji diyalogu sürecinde, enerji alt yapısını AB standartlarına yükseltmek için önemli bir fırsat yakalamış olmaktadır.

Soğuk Savaş sonrası dönemde AB-ABD ayrımı iyice su üstüne çıkmıştı. Süper güç ve büyük güç arasındaki bu mücadelede Türkiye, Amerika'nın en uygun bölgesel ortağı olarak öne çıkarken Rusya, büyük bir güç olarak Avrupa Birliği'nin ilgisini çekmektedir. Yaşar Onay'a göre ABD'nin Avrupa'dan tümüyle çıkması gerektiğine inanan Fransa, Hazar bölgesinde Rusya'nın güçlenmesini istemektedir. Ağustos 1996'da Fransız Dışişleri Bakanı, Rusya'ya atfedilen önemi şu sözlerle dile getiriyordu; "Eğer Fransa, uluslararası bir rol oynamak isterse güçlü bir Rusya'nın varlığından onun kendisini yeniden büyük bir güç olarak kanıtlanmasından yararlanacaktır" (ONAY, 2002, s.55). Zira Zeynep Dağı; "Kimlik, Milliyetçilik ve Dış Politika/Rusya'nın Dönüşümü" adlı kitabında Soğuk Savaş sonrasında Avrupa'nın yeni bir bölünmeyle karşılaşmamak için Rusya'yı Avrupa güvenlik yapısı içinde görmek istediğini ileri sürmektedir.

Avrupa Birliği ülkelerinden Rusya ile ilişkileri en yoğun ülke Almanya'dır. Soğuk Savaş sonrası ilk on yıl içinde Almanya'nın Rusya'ya yönelik tehdit algılaması giderek zayıflamış, Putin ve Schröderli son beş yılda ise Almanya-Rusya ilişkileri güçlü bir ortaklık

ve işbirliği zeminine oturmuştur. İki ülke arasındaki ilişkilerin hızla geliştiği son dört yılda, Putin ile Schröder tam yirmi sekiz kez bir araya gelmişlerdir. Bu süre zarfında Almanya ile Rusya arasındaki ticaret üç kattan fazla bir artış göstererek bugünkü 35 milyar dolarlık seviyesine ulaşmıştır. Almanya, Rusya'nın en önemli ticaret ortağı haline gelirken aynı zamanda 10 milyar dolarlık yatırımla da en büyük dış yatırımcısı konumuna yükselmiştir. Bunun yanında Rusya da, Almanya'nın petrol ihtiyacının % 31'ini, doğalgaz ihtiyacının ise % 38'ini karşılamaya başlamıştır. İki ülke arasında hızla gelişen ekonomik ve diplomatik ilişkilere paralel olarak, Irak krizinden bu yana siyasal ilişkiler de üst düzeydedir.

"Rusya'da, artan petrol ve doğalgaz gelirlerine rağmen ekonomide durgunluk hatta gerileme devam ediyor. Bunun en büyük sebebi, yatırımcıyı ülkeden kaçıran baskıcı politikalar. 2003'te ülkeden çıkan sermaye 1.9 milyar dolarken bu rakam 2004'te 9.4 milyar dolar olmuştur. Üstelik sermaye oligarkları ile devlet arasındaki mücadelenin yerini de, bürokrasi oligarkları arasındaki çıkar çatışmaları almış durumda. Aynı şekilde Almanya'da da son iki yıldır görülen ekonomik durgunluk son aylarda en kötü seviyelerde bulunuyor. Özellikle işsizlik, Hitler'in ortaya çıktığı Weimar Cumhuriyeti dönemindeki seviyelere yükselmiş durumda. Dolayısıyla ekonomisinin bel kemiğini petrol ve doğalgaz satışı oluşturan Rusya ile, ihracat oluşturan Almanya, işbirliklerini geliştirerek ekonomilerini yoluna koyma arayışındadır"(Mahmut Niyazi SEZGİN, "Alman-Rus Anlaşmaları"; www.turksam.org/13/04/2005).

20-21 Aralık 2004 tarihlerinde Rusya Devlet Başkanı'nın gerçekleştirdiği Almanya ziyareti iki ülke ilişkilerinin ulaştığı boyutu göstermek açısından önemlidir. Almanya ve Rusya arasında ekonomi, bilim, sağlık, öğrenci değişimi ve gençlik programları konularında anlaşmalar imzalanırken Rusya, Almanya'nın BM Güvenlik Konseyi üyeliğine destek vereceğini açıklamıştır. Öte yandan Siemens'le hızlı tren, vagon ve ekipmanı alımı konusunda 2 milyar dolarlık bir anlaşma da sağlanmıştır. Bunun yanında Volkswagen'in de Rusya'da bir fabrika açmasına ilişkin anlaşma yapılmıştır (Mahmut Niyazi SEZGİN, "Putin'in Almanya Ziyareti"; www.turksam.org/07/01/2005).

Aynı şekilde Putin'in 10-12 Nisan 2005 tarihleri arasında Almanya'ya ziyaretinde iki ülke arasında milyarlarca dolarlık anlaşmalar yapılmıştır. Alman BASF şirketi, Rusya'da doğalgaz çıkarma hakkı elde ederken Rus devi Gazprom da Avrupa'da gaz dağıtımında ortaklık hakkı kazandı, ayrıca iki şirket Rus doğalgazının Baltık Denizi altından doğrudan Batı Avrupa'ya taşınacağı bir boru hattının yapımı konusunda da anlaşmaya vardı. Yalnızca bu iki projenin değeri üç milyar dolar seviyesindedir.

Enerji alanında 2000'in son aylarında başlayan diyalog, yılda iki kez yapılan toplantılarla gelişmiş ve tarafların 2003 Mayıs'ında yapılan Saint Petersburg Zirvesinde üç ortak alan daha geliştirilmesi konusunda hem fikir olduklarını açıklamalarıyla zirveye ulaşmıştır. Bunlardan ilki eğitim, araştırma, kültür, ikincisi adalet ve içişleri, üçüncüsü dış güvenlik alanıydı. Özellikle dış güvenlik alanında Rusya'nın AB büyükelçisi her ay AB Siyasi ve Güvenlik Komitesinin üst düzey yetkilileriyle düzenli görüşmeler yapmaktadır.

İlişkilerin parlak görünen geleceğine karşın Avrupa Birliği'nin doğuya doğru genişlemesi Rusya'yı rahatsız etmektedir. Avrupa'nın doğuya doğru yayılması, eski Sovyet coğrafyasını BDT formülü ile bir arada tutmaya çalışan Rusya'nın istekleriyle çelişmektedir. Eski SSCB topraklarında etkin olma isteği, büyük ölçüde petrol ve gaz alışverişine dayalı ekonomik ilişkilerin yarattığı olumlu havayı dağıtmaktadır.

Dağlık Karabağ, Çeçenistan, Abhazy'a olduğu gibi dağılma sonrasında ortaya çıkan etnik, dinsel veya sınır kökenli çatışmalarda Rusya'ya karşı bir denge sağlayabilmek için bölge devletleri AGİT'in ve NATO'nun arabuluculuğunu istemektedirler. Bu durum bölge sorunlarının uluslararasılaşmasını beraberinde getirmektedir. Bölge sorunlarının AB ve ABD'nin müdahalesine açık hale gelmesi, bu coğrafyada Rusya'nın etkisini azaltmaktadır (DAĞI, 2002, s.232).

Nüfuz alanının daralmasını önlemek, küresel aktörlerin bölgedeki etkilerini dengelemek için Rusya, doğal olarak yeni ortaklar bulma arayışına girecektir. Bu durum Avrasya'da bölünmeyi kurumsallaştıracak ve istikrarsızlık yaratacaktır. Bölgedeki etkinlik yarışında önde olmayı isteyecek olan Rusya ve yanında yer alabilecek aktörler silahlanmaya ağırlık vereceklerdir. Hatta bölge üzerindeki mücadele nükleer silahlanma yarışını Soğuk Savaşta olduğundan daha hızlı biçimde tırmandırabilecektir. Böyle bir durum Amerika ve Avrupa Birliği'nin bölgeyi kontrol etmesini zorlaştıracaktır. Bu çerçevede yeni düzen içinde Batı ve Rusya'nın çıkarları Soğuk Savaş döneminin tersine çatışmamakta aksine örtüşmektedir.

NATO'nun eski Genel Sekreteri Javier Solana, Avrupa'da kurulacak güvenlik mekanizmasında Rusya Federasyonu'nun kilit konumda olduğunu, Moskova'nın yapıcı yaklaşımının güvenlik seyrine olumlu katkıda bulunacağını belirtmiş, Avrupa güvenlik mimarisinin Rusya'dan ayrı inşa edilemeyeceğine dikkati çekmiştir. Bu nedenle örgüt, Rusya'ya büyük önem atfetmekte, ülkenin Amerika'nın uluslararası sistemde dayattığı tek kutuplu yapıyı kırmak için Avrasya ülkelerinin yanı sıra Batı Avrupa ülkeleriyle yakınlaşarak dengelemeye çalışmasını olumlu karşılamaktadır.

Batı Avrupa da Soğuk Savaşın ardından Amerikan etkisinin dışında kalacak bir ortak savunma kimliği oluşturma, ABD ve NATO'ya karşı denge kurma arayışı içindedir. "Örneğin Fransa, uluslararası politikada ABD hegemonyasına ve büyüyen Almanya'ya karşı Rusya'yı bir dengeleyici unsur olarak görmekte, Avrupa bütünleşmesinde Rusya'nın dışarıda kalmamasını savunmaktadır" (DAĞI, 2002, s.243).

Bu sayede NATO'nun genişlemesine karşı çıkan Rusya, AB'nin genişlemesine karşı çıkmamaktadır. Örneğin, Estonya, Letonya, Latviya'nın Ocak 1998'de Washington'da ABD ile Ortaklık Sözleşmesi imzalamasına karşı çıkan Rusya, aynı ülkelerin AB'ye katılımına olumlu yaklaşmaktadır. Zira AB'nin üye ülkelere yerine getirilmesini istediği azınlık haklarının tam anlamıyla uygulanması şartı, bu ülkelerde yaşayan Rus azınlığın dış politik bir araç olarak kullanılmasına olanak tanımaktadır.

Bununla birlikte Rusya'nın "...ABD'ye Avrupa'ya bakışında ulusal kimliğinin tarihsel olarak örgüsünden kaynaklı açmazlarını görmek mümkündür. Rusya'nın Doğulu kimliğini referans alanlar, geleneksel olarak Batı'yı öteki olarak konumlandırmış ve Batı'ya bu nedenle kuşkuyla yaklaşmışlardır. Bu anlayışın doğal sonucu Batı tarafından çevrelenmişlik duygusunu beraberinde getirmesidir. Rusya'nın emperyal ulusal kimliğinde çevrelenmişlik psikozunu aşmak kurucu bir unsur niteliğindedir" (DAĞI, 2002, s.236). Rusya açısından çevrelenmişlik psikozu, NATO'nun genişlemesi ile yeniden canlanmıştır. Zaman zaman Kremlin, işbirliği için kapısını çaldığı AB'ye de aynı psikozun etkisiyle tepkisel yaklaşabilmektedir.

En son örnek; Kırgızistan'da sancılı seçim sürecinden sonra başlayan ve "sarı devrime" temel teşkil eden olaylar sırasında yaşanan AB-Rusya gerilimidir. AB dış politika temsilcisi Javier Solana'nın Kırgızistan'daki olaylar ile ilgili olarak Brüksel'de yayınladığı bildiri "Kırgızistan'daki olayları yakından takip ediyoruz. Parlamento seçimlerinin uluslararası normlara uymaması ve halkı tatmin etmemesi konusunda endişeliyiz. Bu durum ülkede gerilim yaşanmasına neden oluyor" ifadeleri Rusya Federasyonu'nun tepkisine neden olmuştu. Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov; Solana'nın Kırgızistan'daki olaylar ile ilgili sahip olduğu hatalı yargısını kınadığını açıklayarak AB'nin, BDT coğrafyasındaki olaylara müdahalesi karşısında Moskova'nın duyduğu tepkiyi ortaya koymuştu. Hatta Savunma Bakanı Sergey İvanov da Kırgızistan'ın Ortak Güvenlik Anlaşması çerçevesinde Rusya'nın müttefiki olduğunu, Kırgız muhalefetinin sorunları siyasi diyalog yoluyla çözümlemesini arzuladıklarını ifade ederek Amerika ve Avrupa'nın muhalefeti kullanarak Batı yanlısı iktidarları işbaşına getirme girişimlerini hoş karşılamadıklarını ve Kırgızistan'daki Batı

destekli muhalif hareketi gerekirse askeri kuvvet kullanarak engelleyebileceklerinin altını çiziyordu (Sinan OĞAN,"Rusya-Batı Mücadelesinin Yeni Adresi Kırgızistan"; www.turksam.org/ 24/03/ 2005).

25 Kasım 2004'te başlayan AB ile Rusya Federasyonu arasındaki "Stratejik Ortaklık Anlaşması" müzakerelerini kapsayan on dördüncü AB-Rusya Zirvesi de iki tarafın, Ukrayna seçim sonuçları ve seçimler sonrası yaşanan olaylar konusundaki şiddetli anlaşmazlığı sebebiyle istenen sonuçlara ulaşmadan dağılmıştı.

Rusya, eski Sovyet topraklarına yayılmış Avrupa karşısında duyduğu endişeyi, ilk kez Ortaklık ve İşbirliği Anlaşmasını, yeni üye ülkeleri kapsayacak şekilde genişletmeme tehdidi ile açığa vurmuştur. Aslında Rusya'nın bu tepkisi yine Rusya'nın aleyhine geliyecekti. Zira bu durum, Avrupa Birliğinin Rusya lehine olan ticaret tercihlerini değiştireceği gibi ilişkilerde bir yara açacaktı. Neyse ki sorun, Avrupa'nın genişlemede kararlı olduğunun ve Ortaklık anlaşmasının genişletilmesi gerektiğinin kesin biçimde vurgulanmasıyla çözümlendi. 23 Şubat 2004'te bir araya gelen AB dış işleri bakanları, Ortaklık ve İşbirliği Anlaşmasının ön koşulsuz ve sınırlamasız olarak 1 Mayıs 2004 tarihine kadar yeni koşullarına adapte edilmesinin gerekliliğini vurgulamışlardı.

Eski Sovyet coğrafyası, bugün bile Rusya için hayati önemdeki bir alanı ifade eder. "Bizim ülkemiz Avrupa ile sıkı münasebetler kurma ihtiyacında değildir. Böyle bir şey Rusya'ya onun için yegane olan Avrasya'daki hususiyetini kaybettirir...Son olarak, büyük güçler bu tarz entegrasyon hareketleri birlikleri içine karışmaz, onları kendi etrafında toplarlar" (EMERSON, 2004, s.172). Rusya "Bütün BDT (Bağımsız Devletler Topluluğu) ülkeleri egemenliklerini koruyacaktır. (Beyaz Rusya belki bunların dışında tutulabilir). Ukrayna, Moldova, Beyaz Rusya ve Güney Kafkasya ülkeleri Avrupa Birliği'nin gelecekteki komşuları arasındadır. BDT ülkelerindeki aktif politika Rusya'yı, bu ülkelerin geleceklerini etkileyecek derecede AB ile rekabete sokacaktır" (EMERSON, 2004, s.172).

Zirve sonrasında yayınlanan raporda Çeçenistan sorununa değiniliyordu. Raporda Çeçen sorunu ele alınırken Rusya'nın toprak bütünlüğüne saygılı olduğunun vurgulanıyor ve insan haklarını ön plana çıkaran siyasi bir çözüm gerektiği ifade ediliyordu ki bu, Avrupa'nın ilişkileri koparmaksızın Rusya'yı yola getirme niyetinde olduğunu ortaya koymaktaydı. Raporda ayrıca Rusya'nın Kyoto Anlaşmasını imzalamış olmasından duyulan memnuniyet ifade edilerek ilişkilerin enerji diyaloguna dayalı olarak yürütüldüğü hatırlatılmış oluyordu.

Zirvede ayrıca Rusya ile AB'nin, insan hakları konusunda düzenli toplantılar yapması ve Moskova'da ortak bir Avrupa Araştırmaları Enstitüsü kurulması teklif edilmişti. İlginç olan; AB ile Rusya arasında dört ortak alan (ortak ekonomik alan, ortak özgürlük, güvenlik ve adalet alanı, dış güvenlikte işbirliği ortak alanı ve araştırma, eğitim ve kültür ortak alanı) yaratılması amacıyla yapılan zirve toplantısının bu hedeflerine ulaşamamasına rağmen Orta Doğu, İran, orta Asya ve Güney Kafkasya'daki gelişmelerin görüşmeler sırasında enine boyuna ele alınmış olmasıdır.

Ukrayna seçimlerinin gölgelediği Kasım 2004'teki zirveden bir ay sonra Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'in Almanya'ya gerçekleştirdiği ziyaret ve bu sırada verdiği ılımlı mesajlar da Rusya'nın, ilişkileri koparmama iradesinin göstergesi olarak değerlendirilebilir. Çeçenistan sorununda Rusya'nın geleneksel tavrı; sorunun bir iç meselesi olduğu ve Çeçenistan konusunu hiçbir uluslararası platformda tartışma konusu yapmayacağı yönündeydi. Bu politikanın aksine Putin, Aralık 2004'teki Almanya ziyareti sırasında, Çeçenistan sorununun çözümü için Almanya ve AB'nin katılımını beklediklerini ve bunlardan gelecek önerileri memnuniyetle karşılayacaklarını belirtmiş, Nisan 2005'teki bir başka Almanya ziyaretine Çeçenistan Devlet Başkanı Alu Alhanov'u da götürmüştür. Bu ziyaret sırasında Alhanov; Alman sivil toplum örgütleriyle, Çeçenistan'ın AB fonlarıyla yeniden yapılandırılması konusunu görüşmüştür. "Putin'in bu beklenmedik çıkışı, hem Avrupa'dan Rusya'ya yönelik eleştirilere karşı bir savunma kalkanı olmuş hem de Çeçenistan ve Kuzey Kafkasya bölgelerinin yeniden yapılandırılması için gereken fonlar temin edilmeye çalışılmıştır" (Mahmut Niyazi SEZGİN, "Alman-Rus Anlaşmaları"; www.turksam.org/13/04/2005).

Üstelik son dönemde, Rusya'da kamuoyu ve siyaset düzeyinde pek çok çevre AB'yi, Moskova'nın geleneksel nüfuz alanlarına yayılmaya çalışan "düşman bir emperyalist güç" olarak algılamaktadır. Bütün bu sorunlara karşın Rusya ile AB arasında güvenlik, ekonomi, enerji, ulaşım, eğitim ve bölgesel sorunlar gibi pek çok alanda yakın işbirliği öngören bir yol haritasının benimsenmiş olması, iki tarafın, aradaki problemlere rağmen işbirliğini derinleştirme yönündeki iradelerini açıkça gösteren önemli bir uluslararası stratejik gelişme olmuştur" (Mahmut Niyazi SEZGİN, "AB-Rusya Yol Haritası Çizildi"; www.turksam.org/11/05/2005).

AB ile Rusya Federasyonu arasındaki "Stratejik Ortaklık Anlaşması" müzakerelerini kapsayan on beşinci AB-Rusya Zirvesi, 10 Mayıs 2005'te Moskova'da gerçekleştirilmiştir. Zirvenin en önemli sonucu AB ile Rusya arasında dört ortak alan (ortak ekonomik alan, ortak

özgürlük, güvenlik ve adalet alanı, dış güvenlikte işbirliği ortak alanı ve araştırma, eğitim ve kültür ortak alanı) yaratılmasına ve AB-Rusya ilişkilerinin bu yol haritası üzerinden yürütülmesine karar verilmiş olması, tarafların aralarındaki ilişkiyi enerji alış verişine takılı kalmaktan çıkarıp geliştirme iradesini ortaya koymaktadır. Bu yol haritası kapsamında, ticaret ve yatırım da karşılıklı olarak teşvik edilecektir.

Avrupalı değerlere saygılı ve bu değerlere bağlı bir Rusya yaratma isteği çeşitli araçlarla uygulamaya konmaktadır. İnsan hakları, serbest pazar ekonomisi, Çeçenistan söylemleri gerçekte Avrupalı değerleri benimsemiş bir Avrupalı Rusya yaratmak içindir. Bu amaç tek temel hedefe hizmet etmektedir; enerjinin geçiş yolları olan eski Sovyet coğrafyasında istikrarı sağlama gayreti... Avrupalı uzmanlar bu hedef doğrultusunda Kafkasya ve Balkanlar'daki statükoyu birbiriyle bağlantılandırarak Rusya'ya karşı kullanmaktadırlar. Kasım 2004'teki zirvede AB'nin, Rusya'yı, Estonya ve Litvanya'yla sınır anlaşmaları yapmaya çağırması ve buralarda güvenlik sorunu halledildiği takdirde Kuzey Kafkasya için çeşitli projeler öngördüğünü bildirmesi bunun açık kanıtıdır.

AB'nin Rusya karşısında sahip olduğu silahlar çok çeşitlidir, ancak Moskova tarafı da sahip olduğu enerji potansiyelini Birliğe karşı bir koz olarak kullanabilmektedir. Nitekim 4 Ekim 2005'teki Rusya-AB Zirvesinde Putin'in "Rusya'nın petrol stokları olmasa, fiyatlar bugün daha yüksek olurdu. Dolayısıyla AB ile aramızdaki enerji ortaklığını sürdürmek her iki tarafın da çıkarına olur" yönündeki sözleri enerji ortaklığını sürdürme isteği kadar, gizliden bir gözdağı da içermektedir.

2004'te YUKOS'un büyük bölümünün devlet tarafından satın alınması, yine devlet tekelindeki Gazprom'un Rusya'nın en büyük petrol şirketi Sibneft'in hisselerinin %75'ine sahip olması, Rusya'nın "kendi bildiği siyasi gelişme yolunu izleyebileceği gibi, ekonomi alanında da Batı kuruluşlarının önerdiği serbest piyasa modelini benimsemediğini göstermiştir". Daha da önemlisi bu son hamleyle Rusya, ulusal petrol sektörünün yaklaşık %30'unu, genel olarak enerji sektörünün yarsından fazlasını elinde tutar hale gelmiştir. Moskova'nın enerji alanında Batı'ya rağmen giriştiği devletleştirme faaliyetlerinin gerçek nedeni Avrasya enerji kaynaklarının ve geçiş yollarının kontrolü olmaktadır. Örneğin; Gazprom, Ukrayana'nın 2006'dan sonra Türkmenistan'dan satın almayı hedeflediği miktardaki gazın, kendisine satılmasını içeren bir anlaşmayı 2003'te Türkmenistan'la imzalamıştır. Böylece Moskova, doğalgaz kartını kullanarak başta Ukrayna ve Türkmenistan olmak üzere Eski Sovyet ülkelerinin bağımsızlıklarını sınırlandırmaktadır (SOMUNCUOĞLU, 2005(b), s.14).

İlginçtir; şu an Avrupa ve Rusya; eski Sovyet coğrafyasının, enerji kaynakları ve enerji nakil güzergahlarının denetimi konusunda birbirleriyle çatışan çıkarlar içindedir. Yaşlı kıta Avrupa; enerji nakil hatlarının çeşitliliğini, bağımsız, Batılı değerleri benimsemiş bir BDT coğrafyasını isterken Rusya; denetiminde olacak bir BDT alanı ve enerji bakımından kendisine bağımlı bir Avrupa'yı tercih etmektedir. Her şeye karşın Rusya'nın önemini Batı'nın gözünde artıran başlıca neden; bölgeye Rusya olmaksızın nüfuz edilemeyeceği gerçeğinin anlaşılmasıdır. Bölgeye adım atma niyetindeki Amerikan yönetiminin bile önce Rusya ile ilişkileri belli bir düzeye çektiği hatırlanmalıdır. Yeltsin yönetimiyle kurulan sıcak ilişkiler nostaljik bir anı değil, stratejik bir adımdır. Hatta biraz ileri giderek bölgedeki varlığına olan Rus karşıtlığını azaltmak için, Beyaz Saray'ın Rusya'nın NATO üyeliğini gündeme getirdiği söylenebilir.

Avrupa'nın Rusya'ya atfettiği önemi artıran bir diğer neden ABD ile ortaklığın Avrupa kamuoyunda sorgulanır hale gelmesidir.11 Eylül 2001 tarihine kadar ABD-Avrupa ilişkileri ciddi pürüzler yaşamaksızın ortaklık çerçevesinde sürdürülebilmişti. 1956'daki Süveyş krizi, Vietnam Savaşı'nın Avrupa kamuoyunda yarattığı tepki, Fransa'nın 1966'da NATO'dan ayrılması gibi sorunlar ilişkilerde ciddi bir pürüz yaratmamıştı, ancak Sovyetlerin dağılmasının ardından ilişkiler farklı boyutlar kazanmaya başladı. Uluslararası arenaya yeni katılmış Birleşik bir Avrupa, artık her daim Amerikan yönetiminin yanında hissetmiyordu kendini... AB, Amerika karşısında siyasi tercihlerini yüksek sesle dile getirmeye başladı.

Amerikan yönetimi başlarda Avrupa'da gelişmekte olan bu iradeyi görmezden gelirken Irak'a operasyon senaryolarının değerlendirildiği bir sırada artık yalnızlaşmakta olduğunu iyice anladı. Söz konusu gerginlik genel geçer nitelikte değildi; çünkü bundan böyle Amerikan desteği ile değil, kendi başına hareket etmek isteyen bütünleşmiş bir Avrupa iradesi vardı.

Irak Savaşına şiddetle karşı çıkan Avrupa Birliği; Amerikan yönetiminin Irak, Kuzey Kore ve İran'ı kastederek getirdiği şer eksenini tanımını kabul etmedi, üstelik İran ve Libya gibi terörist ilan edilen ülkelerle ilişkilerini kesmediği için Beyaz Saray'ın tepkisiyle karşılaştı. Amerikan yönetiminin küresel ölçekteki hedeflerine karşı kendi çıkarlarını gerçekleştirmek isteyen Avrupa'nın ortak bir ordu oluşturmanın maliyetini en aza indirmek için kendi savunma harcamalarını artırmayıp amaçlarını NATO üzerinden gerçekleştirmeye çalışması, Washington'un tepkilerini daha da artırdı.

Bununla birlikte Avrupa'da da, Amerikan yönetiminin küresel ısınmaya karşı önemli bir çare olarak görülen Kyoto Anlaşmasını onaylamaması, anti balistik füze anlaşmasından

çekilmek istemesi ve Uluslararası Ceza Mahkemesine karşı olan negatif duruşu nedeniyle ciddi bir Amerikan karşıtı duruş vardır denebilir. Buna Arap-İsrail çatışmasını daha çok körükleyeceği ve böylece bölgeyi daha fazla istikrarsızlığa sürükleyeceği için Washington'un Ariel Şaron'a verdiği desteğe duyulan tepki de eklenebilir (KONA, 2002, s.91).

Küresel ölçekte Amerika karşısında var olmak isteyen Avrupa, bölgesel işbirliği kurabileceği uluslararası aktörler aramaktadır. Bu çerçevede Rusya, Avrupa için uygun bir partner olmaktadır.

Rusya, Amerika'dan sonra en büyük silah üreticisi konumundadır. Uzun uğraşlara rağmen ortak Avrupa ordusunu henüz kuramamış Avrupa için Rusya, ucuza silah temin edebilecek bir ülkedir. Bununla birlikte silah teknolojisi bakımından Amerika'dan yalnızca bir yıl geride olması ve oluşacak Avrupa Ordusuna eğitim desteği sağlayabilecek kapasitede olması bakımından Rusya, Avrupa için ideal ortak konumundadır.

"Rusya'nın ekonomik açıdan AB'ye olan ihtiyacı artmaktadır. Bunun yanında, ABD'ye güvenlik alanında bağımlılığını azaltmak isteyen AB'nin de kendi ordusunu kurmak için Rusya'nın tecrübelerine ihtiyacı bulunmaktadır. AB içinde Moskova'yı Brüksel'in "stratejik ortağı" olarak görmek isteyenlerin yanı sıra AB üyesi olarak görmek isteyenler de bulunmaktadır. Bu bağlamda 10 Aralık 2004 tarihinde Moskova'yı ziyaret eden İspanya Başbakanı Jose Luis Rodriguez'in 'İspanyol halkı Türkiye'den önce Rusya'yı AB üyesi olarak görmek ister' demeci ilgi çekicidir. AB üyesi kimi devletlerin yanı sıra Rusya'nın da AB üyeliğini kısa sürede kabul etmeyeceği bir gerçektir. Bu gibi açıklamalar ise, Moskova'yı Brüksel'in daha yakın ortağı olarak görmek isteyenlerin düşüncesini yansıtmaktadır. Yani kendi güvenlik şemsiyesini kurmak isteyen, Orta Asya, Güney Kafkasya'da etkin rol almak isteyen ve dünya üzerinde ABD hegemonyasını kırmak isteyen AB için Rusya bir cazibe merkezi olmaktadır. Uluslararası sistemde çok kutupluluğa oynayan Rusya'nın böyle bir ortağa da ihtiyacı büyüktür" (Cavid VELİEV, "Putin'in Almanya Ziyareti ve Türkiye'nin AB Üyeliği"; www.turksam.org/01/01/2005).

Her getirinin bir de götürüsü vardır. Rusya ile askeri ortaklık Amerikan yönetiminin tepkisini çekmesi bakımından Avrupa için istenir bir durum değildir. Zira Avrupa Birliği ortak bir ordu kurabilmek için NATO'yu kullanmaktadır. Bu durum NATO'ya aşırı mali yük getirmekle birlikte silahlanma açısından Amerika'ya olan bağımlılığı sergilemektedir. Böylece Avrupa'nın, Rusya ile sıkı ama temkinli bir ilişki istemesinin nedeni ortaya çıkmaktadır.

Rusya; ekonomisi için gerekli kaynağı sağlamış olmaktan ve bu ilişki sürecini Kafkasya ve Orta Asya'daki çıkarları için lehine kullanabilecek olmasından ötürü Avrupa ile

sıkı askeri ilişki içinde bulunmaktan hoşnut, Amerika ise Avrasya'da Rusya'nın güçlenmesinden ötürü rahatız olacaktır. Sonuçta Rusya ile ileri düzeyde bir askeri ortaklık bölge dengelerini değiştirebilecek ve dolaylı olarak Türkistan'ı yeni istikrarsızlıkların eşiğine sürükleyebilecek olması nedeniyle Avrupa Birliği tarafından da arzulanır bir durum olmayacaktır.

Konu sadece askeri ortaklık boyutunda sorunlar taşımamaktadır. Orta Asya'ya Moskova üzerinden ulaşmayı düşünen Avrupa Birliği, Doğu Avrupa söz konusu olunca bu ülke ile çatışan çıkarlara sahiptir. Kremlin ise Birliğin, eski Sovyet coğrafyasında kat ettiği yoldan memnun değildir. Zira Rusya, buraları hala egemenlik alanında görmekte ve buna göre politikalar izlemektedir. Taraflar arasındaki gerilimi artıran temel unsur ise Avrupa'nın Rusya'yı demokratikleştirme girişimlerinin Rus kamuoyunda topladığı tepkidir. Rus yönetimi Avrupa'nın değerlerine ters düştüğünü bile bile kendi gelişme yolunu takip edeceğinin sinyallerini vermiş, Batı yanlısı reformlara ihtiyacı olmadığını göstermek istemiştir. Bu çerçevede Avrupa Birliği ve Rusya arasında bölgesel işbirliğinin kurulabilmesi olasılığı en azından şu an için düşük görünmektedir.

Çatışan çıkarların varlığına rağmen bir yandan Birlikle iyi geçinmek zorunda olan diğer yandan çok kutuplu bir yapıyı Avrasya'da hayata geçirmeye çalışan Rusya'nın bu coğrafyada, Avrupa Birliğinin güvenlik ve dış politikasına uymak zorunda olmayan yeni partnerleri yanında görmekten memnuniyet duyacağı açıktır. Nitekim Hollanda'da bulunduğu sırada Putin, ülkesinin AB'ye üyeliğinin mümkün olup olmadığının sorulması üzerine Rusya'nın AB'ye alınmasından mutluluk duyacağını, ancak Rusya'nın AB'ye üye olma gibi bir derdi bulunmadığını belirterek tek bir örgüte bağlı kalmaktansa çok taraflı işbirliğini tercih edeceklerinin sinyalini vermiştir ("Putin: AB Teklif Ederse Rusya Üye Olur"; www.ntvmsnbc.com/02/11/2005).

5.4.1.3. Orta Asya Kafkasya Denkleminde Türkiye-ABD İlişkileri

Orta Asya; ilk kez 1950-1979 arasında, Sovyetler Birliği'nin nükleer silah denemeleri yaptığı bölge olarak Amerikan yönetiminin dikkatini çekmişti. Buna rağmen Washington, bölgeyle Afganistan'ın Sovyetlerce işgaline kadar yakından ilgilenmeyi tercih etmemişti.

Amerikan politikasındaki bu "görmezden gelmenin" başlıca nedeni, Orta Asya'nın, Sovyetler Birliği'nin denetiminden çıkarılması en zor bölge olmasıydı. Stalin, Krusçev ve hatta Brejnev döneminde izlenen ticari ve siyasi ve sosyal politikalar sayesinde zengin doğal kaynaklara sahip Orta Asya cumhuriyetleri, bu potansiyellerini tek başlarına kullanamayan birimler haline dönüştürülmüştü. Bölgedeki her demir yolu mutlaka Rusya'nın içlerinden geçiyordu. Her bir cumhuriyet yalnızca bir ekonomik alanda üretim yapabiliyordu. Bu cumhuriyetler tek bir malın üretiminde uzmanlaştıklarından birbiriyle ticaret yapmaksızın ayakta durmaları mümkün olmuyordu. Moskova'nın yaptırdığı zorunlu göçlerle bölge ülkeleri homojen bir nüfusa sahip olamamışlardı. Her bir cumhuriyetin içine yerleştirilen azınlıklar, ulusal bir bilincin ve toplu hareketin önüne geçmekteydi. Dini, toplum yaşamından çıkaran politikalar da bölgede milli bir uyanışın yaşanmaması için getirilmiş bir uygulamaydı.

Amerikan yönetimin görmezden geldiği Orta Asya, 1979'da Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgaliyle dikkat çekti. Amerikan yönetimi önce Pakistan üzerinden Afgan mücahitlere destek sağladı. Afganistan'a gönderilen Kızıl ordu birliklerinin daha çok Orta Asya

Cumhuriyetlerinden gelenler ile Azerilerden oluştuğunu fark eden Washington, Radio Liberty ve Radio Free Europe'un yerel dillerdeki yayınlarıyla Orta Asya ve Azerbaycan halklarını "dinsiz" Sovyet yönetimine karşı ayaklanmaya çağırırdı.

1970'lerin sonu aynı zamanda ABD Başkanı Jimmy Carter'in Ulusal Güvenlik Danışmanı Zbigniew Brzezinski tarafından geliştirilen "Yeşil Kuşak" projesinin de uygulamaya sokulduğu yıllar oldu. "Yeşil Kuşak" projesi, SSCB'nin İslami ülkeler halkasıyla çevrenmesini, ABD'nin bu yolla Orta Asya ülkelerine sızmasını, buna karşılık Moskova'nın Orta Doğu ülkelerini yanına çekmesinin önlenmesini amaçlıyordu. Kızıl tehdide karşı yeşil panzehir yani Komünist yayılmayı İslam ile önleme politikası, ileriki yıllarda bölgede ABD'nin başını çok ağrıtabilecek olan radikal İslam'ın temellerini attı.

Soğuk Savaştan sonra Hazar havzasının tüm dünyaya açılımı gerçekleşmiş, bu süreçte ABD de bölgeyi kendi dış politik açılımının temel yönlerinden bir olarak gördüğünü açıklamıştı. Bu yıllarda Amerikan Dış İşleri Bakanlığı'nın "yeni bağımsız devletlerin sorunlarıyla ilgilenen temsilcisi Sestanovich, Kafkasya ve Orta Asya devletleri Birleşik Devletler için önemli stratejik anlama sahiptir" demekte ve Amerikan yönetiminin bu hedeflere ulaşmak için her türlü askeri, politik, ekonomik tedbiri alacağını açıkça ifade etmekteydi.

Hazar havzası enerji kaynakları, uluslararası enerji kaynakları rejimi bakımından açık ve OPEC dışı kaynaklar oluşu nedeniyle değerliydi (KORKMAZ, 2004, s.158). Bu kaynaklar uluslararası pazarlara açılmadan önce OPEC dışındaki petrol üretici ülkelerin petrol üretimi ve rezervleri, Körfez ülkelerinin rezervlerinden daha verimsizdi. ABD'deki petrol üretimi ise giderek azalmaktaydı. Bu durumda OPEC'in giderek güçlenerek, petrol üretimi ve pazarlamasında en önemli belirleyici güç olması söz konusuydu. Böylece Amerikan yönetimi açısından OPEC dışı bir kaynak olacak Hazar'ın en kısa sürede dünya pazarlarına açılmasının önemi artmıştı. Amerikan Başkan yardımcısı Robert Dole, "Dünyanın petrol ve doğalgaz kaynaklarının güvenliği, ABD'nin ve onun müttefiklerinin en önemli çıkarı olmaya devam etmektedir. ABD'nin Kuveyt'i kurtarmak için giriştiği Körfez Savaşı, bu ülkenin Basra Körfezi'ndeki çıkarlarının bir göstergesidir. ABD'nin çıkarlarının yoğunlaştığı bu bölgenin sınırları; artık içine Kafkasları, Kazakistan'ı ve Sibirya'yı alacak şekilde genişlemiştir. Dolayısıyla gelecekteki askeri varlığımız ve diplomamız bu gerçeğe uygun olarak düzenlenmelidir" (ONAY, 2002, s.49).

Amerikan yönetiminin Soğuk Savaş sonrası bölge politikası, 1990'lar ve 11 Eylül 2001'den sonraki dönem olarak ikiye ayrılabilir.

1990'ların ortalarına kadar Irak'ın Kuveyt'i işgali, Bosna olayları, Rusya'nın geleceği gibi gelişmelerle meşgul olan Washington, Orta Asya bölgesine ikincil önem atfetmeye devam etti. Bu sırada önceliği Rusya'ya vererek dış politik çıkarlarını gerçekleştirmeye çalışan Washington, bölge üzerindeki çıkarlarını gerçekleştirebilmek için USAID (US Agency for International Development) ve National Endowment for Democracy gibi bazı devlet kuruluşları ve sivil toplum kuruluşları vasıtasıyla 1991'den itibaren bölgeye önemli ölçüde yatırımlarda bulunmuştur.

Bölge ülkeleriyle tarihsel kültürel bağları olan Türkiye için ise SSCB'nin dağılması sevindirici olmuştu çünkü Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle Batı'nın güneydeki karakolu olma işlevini yitirmiş olan Türkiye, bu sayede uluslararası arenada yalnız kalmaktan kurtulmuş oluyordu. Batı yönlü dış politik eğilim içinde olan Ankara için yeni Türki devletler, onun Batı karşısındaki önemini artıran bir fırsat yaratmışlardı.

Soğuk Savaşın ardından Kıbrıs, Kürt sorunlarıyla ve su sorunuyla (Irak, Suriye ile yaşanan bir sorundur) baş başa bırakılmış bir Türkiye için, AB ve ABD ile ilişkiler açısından lehine kullanabileceği yeni kartlar oyuna sokulmuş oluyordu. Sovyetlerin dağılmasının hemen ardından bölgeye yönelik Moskova merkezli yaklaşımını bir kenara bırakan Türkiye, 1991-1993 arası dönemde bu devletleri tanıyan ilk devlet olarak bölgede model ve lider olma çabaları sergilemiş, Rusya Federasyonu'nu tamamen göz ardı eden, hatta bölgedeki Rus etkisini kırmaya yönelik aktif bir politika izlemişti.

1993'te Avrupa Konseyi Genel Sekreteri Catherine Lalaumiére Orta Asya ziyaretinde Türkiye'nin bağımsızlığını yeni kazanmış bir çok Asya ülkesi için geçerli bir gelişme modeli sağladığını belirtiyordu.

Gerçekte Türkiye'nin Avrupa, Amerika tarafından desteklenmesindeki neden, bağımsızlıklarını yeni ilan etmiş olan ve sahip oldukları zengin enerji potansiyellerini değerlendirmek isteyen Türki cumhuriyetler göz önünde bulundurulduğunda Türkiye'nin sahip olduğu avantajlarıydı.

Türk yönetiminin "Adriyatik'ten Çin Seddine Türk Dünyası" ile zihinlere kazınan milliyetçi söylemleri, tutumları zamanla Batı'yı (ABD ve Avrupa'yı), Rusya ve İran'ı tedirgin etti. Türkiye, deyim yerindeyse bindiği dalı kesti ve arkasına aldığı Batı rüzgarını kaybetti.

Türkiye modeline Batı'nın ilgisinin azalmasıyla beraber Türki cumhuriyetlerin Türk modeline ilgisi de azalmaya başladı. İran'ın İslami yönetim tarzını Orta Asya ve Kafkasya'ya yayma tehdidine karşı Rusya, 1989-1991 döneminde Türkiye'nin bölgedeki varlığına karşı çıkmamışsa da 1991-1993 arası dönemde Türkiye'nin İran'dan daha aktif bir şekilde bölgedeki

Rus etkisinin yerini almaya çalıştığını görmesiyle birlikte izlediği esnek politikadan derhal çark etti.

Mustafa Aydın, Moskova'nın politikasındaki değişimi şöyle açıklıyor; "Ruslar, özellikle Demirel'in Nisan 1992'deki Orta Asya ziyareti sırasında Türki devletlerin Ruble bölgesinden çıkmadıkça tam bağımsız sayılamayacaklarını söylemesi ve bu ülkeleri Rusya'nın ekonomik nüfuz alanından tamamen çıkarmaya teşvik etmesinden rahatsız oldular. O güne kadar Türkiye'nin Orta Asya'daki faaliyetlerine, özellikle laik yapısı ve ılımlı milliyetçiliği ile bölgedeki İslamcı radikalizm ve aşırı milliyetçiliğin zararlı yönlerini kontrol altında tutabileceği için göz yuman Rusya, Demirel'in sözlerinde kendi nüfuzuna direkt bir meydan okuma gördü" (AYDIN, 2003, s.423).

Bu tarihten sonra Orta Asya ve Kafkasya bölgesinde Türk-Rus rekabeti yaşanacak, Rusya'nın zamanla bölgede ağırlığını hissettirmesiyle Türk modeli devre dışı kalacaktır.

Yeni cumhuriyetlerin oluşumu İran'ın uluslararası arenadaki eşsiz tecrit olmuş konumundan uzaklaşması açısından büyük bir fırsattı. İran, Orta Asya ve Orta Doğu'yu birbirine bağlayan konumundan yararlanıp bölge ülkelerine toprakları üzerinden geçiş imkanı sağlayarak ve Fars kültürüne sahip Taciksitan ile ilişkilerini iyi tutarak bölgeye nüfuz etmeye çalışmaktaydı. Bununla birlikte İran'ın rejim ihracı yapabileceği düşüncesiyle gerek yeni bağımsız devletlerin liderleri gerek Batılı liderler, Tahran'ın bölgede etkin duruma gelmesine olumsuz baktılar (BİNGÖL, 1998, s.10-11). Hatta Amerikan yönetimi, olası petrol güzergahları içinde İran topraklarından geçenleri desteklemediğinden Türkmenistan doğalgazını yurtdışına satmakta zorlanmaktadır.

Çin Halk Cumhuriyeti de %11-12 yıllık ekonomik büyüme hızı ve 1.4 milyar dolar GSMH'si ile bölgede önemli bir rol oynamaktadır. Çin sınırları içinde bulunan Sincan'da (Doğu Türkistan) önemli ölçüde Kazak, Kırgız nüfus varlığından ve özellikle Uygur Türkleri'nin bağımsızlık isteyebileceklerinden hareketle Pekin yönetimi, Orta Asya cumhuriyetlerinin 1991'de bağımsızlıklarını ilan etmelerini endişeyle karşılamıştı.

Orta Asya cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını ilan etmelerinden henüz iki yıl geçmişken Moskova, "Yakın Çevre Doktrini"yle Orta Asya'ya geri dönmesi Amerikan yönetimi açısından bölge politikalarını gözden geçirme gerekliliğini doğurdu.

Bir süre sonra Avrupa Birliği'nin "Avrupa - Kafkasya - Asya Taşıma Koridoru" (Transport Corridor Europe - Caucasus - Asia / TRACECA) ve "Avrupa'ya Devletlerarası Petrol ve Gaz Taşıma" (Intersate Oil and Gas Transport to Europe / INOGATE) projeleri ile bölgeye girmesi, Çin, Hindistan ve Rusya'nın bölgede etkin olmaya başlaması, Türkiye'nin

beklenen etkiyi yaratamaması ve Amerikan petrol ve doğalgaz şirketlerinin Kuzey Buz Denizi ve Meksika Körfezi'nden daha fazla petrol ve gaz bulunduğunu tahmin ettikleri Hazar Havzası'ndan pay elde etmek istemeleri, ABD'nin bölgeye ilgisini yavaş yavaş artırdı.

Bu ilgi artışında en büyük pay Rusya'ya aitti. Amerikan yönetimi; istikrarsız bir Rusya, istikrarsız bölgeler yaratır düşüncesiyle 1991-1993 arası dönemde Rus yönetimine demokratikleşme, serbest piyasa ekonomisine geçiş, uluslar arası sisteme entegrasyon konularında maddi destekte bulunmuştu, ancak 1993'te Rusya'nın büyük ölçüde iç muhalefetteki Büyük Rusya yaratma hayalindeki politikacıların direncinden dolayı gündeme getirdiği "önce kendi bölgesinde hakim ve güçlü Rusya, daha sonra uluslar arası arenada başat güç Rusya" şeklindeki dış politik söylem değişikliği ABD'nin Rusya'ya ilişkin hoşgörülü tutumu askıya almasına neden oldu (KONA, 2002, s.92-93).

Başlarda Rusya üzerinden Orta Asya'ya nüfuz etmeyi uygun bulan, bu çerçevede Rusya'nın Batı ile iyi ilişkiler içinde olmasını isteyen Amerikan yönetimi, Rusya'nın eski büyük günlerine geri dönme hevesi içinde olabileceğini hafızasına kazıdı.

Demokratikleşme, serbest piyasa ekonomisine geçiş konularında Kremlin'e sağladığı maddi ve siyasi desteğin hiçbir işe yaramadığını, verilen desteğin bu reformları hayata geçirmek yerine belli iş adamları ve siyasilere kasalarına gittiğini gören ABD; verilen maddi desteği kısıtı, NATO'nun doğuya doğru genişlemesine hız verdi, Hazar Bölgesi petrolünün çıkarılması, işletilmesi, ulaştırılması aşamalarında Rusya'yı devre dışı bırakacak stratejiler geliştirdi. Rus yönetiminin Çeçenistan'a müdahalesini, uluslar arası kamuoyunun gündemine taşıdı, Çeçenistan'a müdahale sırasındaki insan hakları ihlallerine karşı Batı kamuoyunda tepki yaratmayı başardı. Rus yönetimine hem Çeçenistan sorununu için hem de Yakın Çevre politikasını uygularken bölgesel istikrarı bozmaması uyarısında bulundu, bölgesel ve uluslar arası istikrar ve güvenliği temin eden START I, START II ve AKKA gibi anlaşmaları, diğer çeşitli devletlerle gerçekleştirdiği işbirliği sayesinde delme girişimlerini sert bir şekilde eleştirdi, gerektiğinde arkasına AB desteğini alarak yaptırımlar uyguladı.

Böylece 1996'larda Rusya üzerinden kontrollü denetim politikasında önemli ölçüde değişikliğe gitti. Orta Asya'da SSCB'nin yarattığı boşluğu Rusya'nın doldurmasının engellenmesi gerektiği, bu çerçevede NATO üyesi Türkiye'nin bölge politikalarında daha da cesaretlendirilmesi gerektiği görüşü ağır bastı.

Bu çerçevede Amerikan Ulusal Güvenlik Stratejilerinde değinildiği gibi Rusya'ya bağımlılığı azaltmak, buradaki enerji kaynaklarını Batı piyasalarına eklemek için "bölgenin enerji kaynaklarının Batı pazarlarına açılması, bölgede siyasi istikrarın sağlanması

ve demokratik reformların gerçekleştirilmesi ve herhangi bir dış gücün etkinliğinin söz konusu olamayacağı bir bölgesel güç dengesinin tesis edilmesi” ABD’nin bölgeye yönelik yapılması gerekenler listesidir. ABD'nin bölgeye verdiği önem, enerji kaynaklarının zenginliğinden kaynaklanmamakta, jeopolitik konumundan da ileri gelmektedir. Onay’a göre bölgede AB ile ortak hareket eden ABD, Rusya ve Çin'in etki alanına girmesini önlemek için bölgeye askeri, siyasi ve ekonomik yönlerden yerleşmiştir. Amerikan stratejik raporlarında ifade edildiği gibi; "Bölgedeki Amerikan çıkarları eski Sovyetler Birliği topraklarında veya başka bir yerde yeni rakibin doğmasını engellemektir. Uzak gelecekte stratejik hedefler ve askeri yetenekler geliştirebilecek uluslar ve olası koalisyonlar var, bunlar bölgesel ve küresel hakimiyete yönelik amaçlardır. Biz stratejimizi şimdi her olası rakibin küresel çapta yükselişini önlemeye konsantre etmeliyiz" (ONAY, 2002, s.52). Amerikan yönetimi, gelecekteki olası rakipleri Çin ve Hindistan'ı ve Rusya'yı dengelemek, kontrol altında tutmak amacıyla bölgeye doğrudan yerleşmiştir. Hindistan, Çin, Rusya, İran işbirliğine karşı Türkiye en önemli bölgesel ortak olarak karşımıza çıkmaktadır. Amerikan yönetimi açısından Türkiye, Hazar Havzası'na giriş ve çıkış yolu üzerinde bulunan güvenilebilecek bir ortaktır. Buna karşılık Amerikan yönetiminin Kürt politikası, Amerika'daki Rum, Ermeni, Musevi lobilerinin etkinliği; Türkiye'yi Amerika ile ilişkilerde tereddütlü hale getirmektedir.

Bölgenin sahip olduğu enerji potansiyeli açığa çıktıkça Amerikan yönetimi, Orta Asya'ya ağırlık verdi. Bu sayede çatışmaların coğrafyası Orta Doğu'dan bağımsız kılmakla kalmayacak, jeopolitik kuramlara göre dünyaya hükmeder hale gelecekti. Böylece 1996'dan itibaren Türkiye kartının yanı sıra yeni kartlar da devreye sokuldu.

Temmuz 1999'da kabul edilen İpek Yolu Strateji Yasası; Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan'ı arasında ekonomik, ticari işbirliğinin ve siyasi ilişkilerin geliştirilmesini öngören proje, esasen bölgede liberal ekonomik reformların ve demokrasinin hayata geçirilmesini hedeflemekteydi. liberal ekonomik reformların hayata geçirilmesi isteniyordu. Bu sayede Amerikalı yatırımcıların Orta Asya ekonomilerine girişi kolaylaşacaktı. Demokrasinin hayata geçirilmesi ve ülkeler arası ekonomik-siyasi işbirliğinin artırılması, bölgede istikrara hizmet edecekti. Böylece Amerikalı enerji patronlarının bölgeden uzak durması için bir neden kalmayacaktı. Tarihi İpek Yolu kapsamında Amerikan yönetiminin üzerine düşenler; bölgesel anlaşmazlıkların çözümünde ve sınır ötesi ticareti zorlaştıran engellerin kaldırılmasında aktif biçimde yer almak, bölgedeki demokratik reformları destekleyip enerji, ulaşım, sağlık, eğitim gibi alt yapı alanlarında bölge

ülkelerine yardımda bulunarak Amerikan yatırımcılarının Orta Asya pazarına girişini teşvik etmek ve kolaylaştırmak.

Bölgeye Türkiye üzerinden girmeyi amaçlayan Amerikan yönetimi, Türkiye'nin öneminin arttığı bu ikinci dönemde yüksek maliyetine karşın Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı projesine destek verdi. BOTAŞ'a 823 milyon dolarlık yardımda bulunuldu, bu kurumun boru hattı inşasında teknik, hukuki ve mali konularda uzmanlık desteği sağlandı. Amerikan yönetimi BTC ve Trans-Hazar projelerine destek vermesinin en önemli nedeni, bu hatların Amerikan yönetimiyle iyi ilişkiler içinde olan ülkelere geçiyor olmasıydı. 1999 sonlarına gelindiğinde Amerika'nın bölge ülkelerine yardımını 2.3 milyar doların üzerindeydi.

Zamanla Orta Asya'ya enerji yanında güvenlik nedeniyle de önem atfedilmeye başlandı. ABD Savunma Bakanlığı'nın hazırladığı 2000 yılı Savunma Strateji Belgesi'nde bölgenin kitle imha silahları üretmeye ve fırlatmaya yarayan mekanizmalardan arındırılmasının, bölgede uyuşturucu, silah kaçakçılığı ve terörizmin önüne geçilmesinin Amerikan yönetiminin birincil hedefi olduğu vurgulanmaktaydı.

"Öte yandan, Hazar enerji potansiyelinin uluslararası piyasalara çıkarılmasında, Afganistan-Pakistan-Hindistan hattı yoluyla Hint Okyanusu kullanılabilirdi. Diğer alternatiflere göre maliyeti düşük bu projenin gerçekleştirilmesi bir yandan Afganistan'da istikrarlı bir yönetimin kurulmasına, diğer yandan da bölgeye komşu Orta Asya cumhuriyetlerinin risk unsurlarından arındırılmasına bağlıydı. Orta Asya'nın başta köktenci terör örgütleri gibi risk unsurlarından arındırılması, sadece bu ülkelere yapılan ekonomik yardımla sağlanamazdı. ABD'nin askeri varlığıyla da bölgede bulunması gerekmekteydi. Fakat, Orta Asya'daki çıkarlarından henüz vazgeçmemiş olan Rusya, ABD'nin bölgede "bayrak göstermesine" karşı çıkmaktaydı. ABD'nin Rusya'yı da ikna ederek bölgeye askeri varlığıyla yerleşmesi ancak 11 Eylül 2001'den sonra yaşanan gelişmeler çerçevesinde mümkün olacaktır"(Çağrı ERHAN, "ABD'nin Orta Asya Politikası ve 11 Eylül Sonrası Yeni Açılımları"; www.stradigma.com/08/10/2003).

Amerikan yönetimi 11 Eylül'e kadar bekle gör politikası izlemiştir. Öyle ki bölgede yaygın insan hakları ihlallerini bölgeye müdahale için bir araç olarak kullanabileceği halde buna kalkışmamıştır. Zira Amerikan yönetimi askeri yolla devre dışı bırakılan bölge yönetimlerinin burada kök salmış radikal İslami unsurlarla doldurulabileceğinden endişe etmekteydi.

Rusya, başlarda "ön alıcı saldırı" yaklaşımını da içeren ABD'nin "terörle mücadele" stratejisinden kendi adına kazanımlar çıkarma peşindeydi, ancak Amerikan yönetiminin

bölgede kalıcı olamayacağı tahminleri tutmayan Kremlin, Amerika'nın bölgedeki varlığını etkin girişimlerle dengelemeye çalışmaktadır.

"Bölgede giderek kök salan ABD'nin, Rusya'nın 19. yüzyıldan beri "arka bahçesi" olarak gördüğü bu alandaki etkinliğini ortadan kaldırması kaçınılmazdır. Fakat, ABD'nin bölgedeki temel sorunları çözmeden hızla çekilmesi halinde de militan İslamcı hareketlerden terörizme, mülteci akımından uyuşturucu ve silah kaçakçılığına kadar iç içe geçmiş sorunlar Rusya'nın sırtına yüklenecektir. Böyle bir alternatif karşısında, Rusya'nın Orta Asya bölgesinde ABD'nin faaliyetlerine tümüyle köstek olması kendi güvenlik kaygıları açısından da rasyonel değildir" (Çağrı ERHAN, "ABD'nin Orta Asya Politikası ve 11 Eylül Sonrası Yeni Açılımları"; www.stradigma.com/08/10/2003).

Bu durumda Türkiye'nin Amerikan yönetimiyle olan ilişkileri, çıkarlarını derinden etkilemedikçe Rusya'yı rahatsız etmeyecektir. Rusya-Türkiye ilişkilerindeki bu esneklik iki ülke arasında bölgesel işbirliğinin oluşturulabilmesi açısından olumlu bir faktör olarak görülebilir

Artık bölge üzerinde Türk-Rus rekabetinden çok ABD-Rusya rekabetinden söz edilebilir. Zira Türkiye, bölgede önemli bir siyasi kazanım elde edememiş, kazanımlar daha çok ekonomik haneye ait olmuştur. İlginç bir şekilde bölge üzerindeki Türk-Rus rekabeti zamanla iki ülke işbirliğinin sorgulandığı bir zemin yaratmaya başlamış, farklı nedenlerle de olsa her iki ülkenin ortaklaşa çalışıp çalışamayacakları tartışma gündemlerinin baş konularından biri olmuştur.

Orta Asya'da egemenliği tek başına elinde tutma mücadelesinde olan Amerikan yönetimi ise Türkiye ve Rusya arasında yaşanan yakınlaşmayı tedirginlikle karşılamaktadır. Böylesi bir ortaklık bölgedeki Amerikan çıkarlarını tehlikeye atabilecektir. Zira Washington, köprü başı konumunda olan müttefikini kaybetmek istemeyecektir. Aksi takdirde Orta Asya ve Kafkasya'nın denetimi için sağlanan güvenlik kuşağı delinmiş olacaktır.

Amerika, 11 Eylül saldırılarının ardından Orta Asya ve Kafkasya'yı dolaylı yollarla denetlemek yerine doğrudan kontrol etmek istediğini göstermiştir. Orta Asya'nın denetimi için Afganistan'ı işgal edip bölge ülkelerinde askeri üsler elde etmiştir. Ülkede hazır bulunan muhalefeti kullanıp devrim yaptırarak istediği yönetimleri iş başına getirme yoluyla da Kafkasya'nın denetimi ele geçirilmeye çalışılmıştır. Eğer Türkiye, tam anlamıyla Avrasyacı yaklaşımı benimserse Kafkasya (hatta Orta Asya), Avrasyacı kuşak tarafından çevrelenmiş olacaktır. Zira böyle bir durumda Türkiye'nin yeri, Çin-İran-Rus bloğunun yanı olacaktır. Kısacası Rus-İran-Çin-Hindistan-Türkiye bloğu, Orta Asya ve Kafkasya'yı her açıdan abluka

altına alabilecek ve buranın dünyaya açılımını engelleyebilecek bir blok olarak karşımıza çıkmaktadır.

Dikkat çekici olan Amerikan yönetiminin sanki bu blok gerçekmiş gibi hareket etmesidir çünkü böyle bir ablukayı aşmanın yolu Hindistan, Pakistan, İran ve Suriye'yi kendi yanına çekmek yani kontrol etmekten geçer. Böylesi bir uç durumun hayata geçmesi halinde Hazar Havzası petrollerini dünyaya ulaştırabilmek için okyanusa çıkışı olan Hindistan'ın Amerikan yörüngesine sokulması gereklidir. İngiltere'de yapılan en son G-8 zirvesine Brezilya ile birlikte Hindistan'ın da davet edilmiş olması boşuna değildir. Pakistan'da Müşerref yönetimine verilen Amerikan desteği tamamıyla aynı amaca yöneliktir. İran ve Suriye ise Orta Asya enerji kaynaklarının Akdeniz üzerinden taşınmasında önemli rol oynayacak ülkelerdir. Aslında burada önemli olan Suriye değil, Akdeniz'e çıkışı bulunan Lübnan'ın Amerikan etkisi altına alınmasıdır. Gerçekte bu bir ölçüde başarılıdır. Lübnan'da Hariri suikastıyla yoğunlaşan Suriye karşıtlığı Amerikan tehdidi ile harmanlanmış ve Suriye'nin Lübnan topraklarındaki askeri varlığının azaltılması sağlanmıştır.

İran konusu Amerikan yönetimi için uzun vadede çözülmesi gerekli bir sorundur. Hem Güney Kafkasya hem Orta Asya'ya hakim İran toprakları barındırdığı enerji kaynaklarıyla da göz kamaştırmaktadır; ancak köklü Fars kültürüne ve bölge ülkeleriyle büyük bir ticaret hacmine sahip İran'ı denetim altına almak o kadar kolay olmayacaktır. Üstelik İran'ın sahip olduğu nükleer potansiyel Avrupa ve Amerika'yı endişelendirmekte ve Amerikan yönetimi üzerinde ülkeyi savaş dışı araçlar kullanarak yola getirme baskısı oluşturmaktadır.

5.4.1.4. Orta Asya Kafkasya Denkleminde Türkiye-AB İlişkileri

Orta Asya, bulunduğu konumu kadar barındırdığı enerji kaynakları ile de dünyanın kalbidir. Bölge, kısa vadede tükenecek gözüyle bakılan Kuzey Buz Denizi enerji kaynaklarının yerini almaya adaydır.

Birlik, enerji ihtiyacının büyük çoğunluğunu Orta Doğu'dan karşılamaktadır; ancak bölge yalnızca petrol değil, radikal rejimleri, fırsat eşitsizliğini ve bağlı olarak terörizmi de barındırmaktadır. Avrupa Birliği, petrolün yanı sıra terörizm ve insan göçünü de Orta Doğu'dan ithal etmektedir. Enerjinin arz güvenliği bakımından Orta Doğu olumsuz bir sicile sahiptir. Bu çerçevede Brüksel, Orta Doğu'daki sorunların kalıcı çözümü için çaba

harcamaktadır. Bununla birlikte hala bölgede çatışma ve sorunların üstesinden gelinememiştir.

Böylece Soğuk Savaşın ardından kurulan, Rusya'ya karşın tam bağımsızlıklarını sürdürmeye kararlı, sahip oldukları petrol ve doğal gazı satabilecekleri yeni pazarlar arayan Orta Asya devletleri AB ile ilişkilerini geliştirmek için fırsat kollamaktadırlar. Orta Doğu'dan aradığını tam anlamıyla bulamayan Avrupa ise geliştirdiği Yeni Komşuluk Politikası ile bölgeye adım atmıştır. Yine de Avrupa Birliği'nin bölgede yeterince etkin olabildiğini söylemek zordur. Eğer bir sıralama yapılması istenirse Avrupa Birliği'nin bölgede Rusya ve Amerika'nın ardından geldiği söylenebilir. Bu noktada Türkiye, Orta Asya'nın Türki cumhuriyetleriyle işbirliği olanağı arayan Birlik için uygun ortak olarak ön plana çıkmaktadır.

Brüksel; yalnızca Hazar Havzası enerji kaynakları nedeniyle değil, yeni küresel aktörlerin ortaya çıktığı bölge olarak da Avrasya ile ilgilenmektedir. Bu amaç doğrultusunda AB devlet ve hükümet başkanları Ekim 2005'te İngiltere'de özel olarak bir araya gelmişlerdi. Toplantıda söz alan Tony Blair, Çin ve Hindistan'daki gelişmeleri yakından takip etmeleri gerektiği uyarısında bulunuyordu.

Enerji ihtiyacı açısından büyük ölçüde Orta Doğu'ya bağlı bulunan Avrupa Birliği, enerji ihtiyacının karşılanmasında kaynak çeşitlendirmesine önem vermektedir. Bu bağlamda Orta Asya ülkeleri Brüksel açısından ilişkilerin geliştirilmesi gereken oyuncular olmaktadır. "AB'nin Avrasya'da etkili bir jeostratejik oyuncu olabilmesi ise Hazar Havzası ve Orta Doğu enerji kaynaklarından kesintisiz enerji sağlama, alternatif enerji ulaştırma hatları ile enerji güvenliğini garanti edebilme, çıkarları gerektirdiğinde kriz bölgelerine müdahale edebilmek için uygun ve etkili askeri bir güç geliştirme, ABD ve Japonaya ile birlikte Avrasya'nın yükselen güçleri Çin'e ve Hindistan'a karşı ekonomik rekabeti sürdürebilme, pazarlarını koruyabilme, teknolojisini yenileme ve yaşlanan nüfusunun yerine genç işgücü ikame edebilme yeteneklerine bağlıdır" (ESLEN, 2005(c), s.6).

Türkiye, sahip olduğu konumu gereği Orta Doğu ve Orta Asya ve Kafkasya'dan gelen enerjinin Avrupa'ya taşınacağı bir köprü olabileceği gibi, anılan bölgelerdeki çatışmaların bir çoğuna anında müdahale edebilecek nitelikte coğrafi ve beşeri yakınlığa sahiptir. Üstelik sahip olduğu askeri potansiyel buna imkan verebilecek niteliktedir.

Türkiye, Birliğin mallarının bölge ülkelerine aktarılması, bu çerçevede AB pazarının genişletilmesinde de önemli roller üstlenebilir.

Türkiye, coğrafi konumu ile AB'ye Hazar Havzası ve Orta Doğu enerji kaynaklarına erişim imkanı sağlayarak ve askeri gücü ile bu bölgelerde örgütün jeostratejik etkinliğini

artırarak güvenliğini ve çıkarlarını geliştirebilecektir. Bölgesinde istikrarı sağlayabilecek bir güç olarak görülen Türkiye'nin bu potansiyeline atfen İlerleme Raporunda yer alan “Türkiye, başta Balkanlar, Kafkaslar ve Doğu Akdeniz ve Orta Doğu'da olmak üzere bölgesinde istikrarı ve güvenliği geliştirmeye devam etmelidir” yönündeki ifade, bunun en açık kanıtıdır (ESLEN, 2005(c), s.6).

Ne var ki geleceğin güvenlik kalkanı ve enerji güvenliğinin köprüsü olarak algılanan Türkiye, Avrupa ile ilişkilerinde büyük zorluklar yaşamaktadır.

Avrupa Birliği üyeliğini gündeminin temel konusu yapmış olan Türkiye, Avrupa Birliği ülkelerinin çok büyük bir çoğunluğu için olumsuzluklar yumağıdır. Bir çok Avrupalı parlamenter, Türkiye'nin kültürel, ekonomik ve siyasi nedenlerle Birliğe üye olmasının mümkün olmadığı görüşündedir. Her şeyden önce Türkiye, Orta Doğu'nun sınırları içerisindedir. Bu çerçevede Birlik üyesi ülkeler, Türkiye'yi içlerine alırlarsa, kendilerine üyelik başvurusunda bulunan Cezayir, Fas gibi ülkelere ne yanıt vereceklerini sormaktadırlar. Bir çok Avrupalı parlamenter, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyeliği ile örgütün Avrupa sınırlarının dışına taşacağını bu nedenle Türkiye'nin Birliğe üye yapılmaması gerektiği görüşündedir.

Fransız Parlamenter Pierre Lequiller; “Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üye olmasına karşıyım, asla da desteklemedim. Siyaseten güçlü bir Avrupa istiyorum. Dünyaya karşı tek bir ağızdan konuşabilecek bir Avrupa istiyorum ve Türkiye Avrupalı olursa bunun mümkün olacağını sanmıyorum.

Avrupa Birliği yalnızca bir serbest ticaret bölgesi olamaz. Uluslararası arenada etkili bir siyasi birlik olmalı.

Bu nedenle, sınırlarını çizmeli. Bulgaristan, Romanya ve Batı Balkanların ötesi için bir üyelik politikasına değil, komşuluk stratejisine ihtiyacımız var” (“Türkiye'ye İhtiyaç Var mı”; www.bbc.co.uk/turkish/30/09/2005) yönündeki sözleri ile çoğu Avrupalı parlamenterin görüşlerini özetlemiştir.

Üstelik Türkiye büyük kamu ekonomisi ve geniş nüfusuyla mali açıdan Birliği zora sokabilecektir.

Berliner Zeitung'un “Türkiye'ye Verilen Tavizler” başlığı altında Rolan Heine imzalı yorumda AB üyesi olmak isteyen Türkiye'nin birliğin bir üyesi olan Kıbrıs'ı diplomatik olarak tanımak istemediği, bunun AB açısından kabul edilemez olduğu belirtilmekte, ancak dönem başkanı İngiltere ve bazı büyük devletlerin bu konuda Ankara'yı destekleyen tutumlarının AB açısından taviz vermek olduğu vurgulanmaktadır. Yorumda,

aslında AB'nin yıllardır Türkiye'ye tavizkar bir tutum içinde bulunmasından hareketle Türkiye'nin AB için önemine değinilmektedir. "Bu ülkeler yalnızca Gümrük Birliği Protokolü'nün imzalanmasının Kıbrıs'ın fiilen tanınması anlamına geldiğini söylemekle kalmıyorlar, İngiltere Başbakanı da hiçbir itirazla karşılaşmadan, imzanın Kıbrıs'ın tanınması anlamına gelmediğini açıklıyor. 15 yıldan bu yana AB üyesi olmak için uğraşan Türkiye'ye verilen tavizler başka hiçbir ülkeye verilmedi. Çok geniş insan hakları ihlalleri, Ankara'nın baskıcı Kürt politikası, Ermenilere karşı gerçekleştirilen soykırımın inkarı...Bütün bunlar ikinci derecede önemli konular gibi görülüyor. Bunun gerekçesini AB Komisyonu'nun müzakerelerin başlatılmasını tavsiye ettiği kararında okumak mümkün: enerji hatları arasındaki stratejik konum, Hazar petrolü, Orta Asya pazarları, devasa askeri güç. AB Komiseri Günther Verheugen bu argümanları şöyle özetlemişti: Türkiye'nin AB üyeliği Avrupa'yı birinci derecede önemli bir dünya gücü haline getirecektir." (Cumhuriyet Strateji, "Türkiye'nin Kendi Kalesine Golü", 8 Ağustos 2005, s.14-15).

Sovyetler Birliği'nin çöküşü ile Orta Asya ve Kafkaslar bölgesinde yeni Türki devletlerin ortaya çıkışı; Türkiye'nin dış politikasında köklü kaymaya neden olmuş, Batı'ya doğru hareket etmeye alışmış Ankara, rotasını bu kez Orta Asya'ya çevirmiştir. Türkiye'yi bu alanda motive eden faktörler; bağımsızlığını yeni elde etmiş olan devletlere serbest piyasa ekonomisi, parlamenter demokrasi, Müslüman kimliğine rağmen laiklik konularında tecrübelerinden yararlandırabilme ve kültürel yakınlıktır. Bunlara muazzam enerji kaynaklarına erişebilirlik, yeni pazarlar yaratma, cazip petrol taşıma fiyatları, uluslararası arenada kazanılacak nüfuz ve stratejik önem artışı da eklenebilir. Yeni cumhuriyetler açısından Türkiye, sermaye ve teknolojiyi ülkelere çekebilmek ve mallarının Batıya dağılımı için güvenli bir yol oluşturma imkanı anlamına gelmektedir.

"1997 yılının sonunda Türkiye'nin dış politika tercihleri İslam Konferansı Örgütü'nün Tahran Zirvesi'nde ve Avrupa Birliği'nin Lüksemburg toplantısında yaşanan şoklardan sonra şiddetli biçimde kısıtlanmıştır. Türkiye'nin Müslüman ve Avrupalı müttefikleri arasında yaşadığı hayal kırıklığı, yüzünü Orta Asya devletleri ve Rusya'ya çevirebileceği spekülasyonuna yol açmıştır" (BİNGÖL, 1998, s.3).

17 Aralık 2004 tarihli Zirve Sonuç Bildirisinde Türkiye'nin AB üyeliği müzakerelerinin ucunun açık olacağı, müzakerelerin sonucunun önceden garanti edilemeyeceği, bununla birlikte Türkiye'nin AB'ye en sıkı bağlarla bağlanması öngörülmüştür. Müzakereler olumlu sonuçlanır ve Türkiye'nin üyeliği gerçekleşirse bile serbest dolaşım hakkından mahrum kalacak, üstelik özel koruma önlemleri de

getirilebilecektir. Kıbrıs konusunda geleneksel politikasından taviz veren Ankara, aynı esnekliği Kürt ve Ermeni konularında gösteremeyebilir. Türkiye'nin kendince gösterdiği çabalara karşın tam üyeliğin oldukça zorlaşması, Ankara'yı unutulmuş eski dostları aramaya itmiştir.

Türkiye'nin Orta Doğu ile gelişen ilişkilerini iktidardaki hükümetin İslami eğilimine bağlamak mümkünse de Rusya ve Afrika ülkeleriyle ilişkilerde yaşanan ivmeyi göz önüne alırsak Ankara'nın dış politikasında yeni arayışlara girdiği sonucuna varılabilir. İslam Konferansı Örgütüne Türk profesör Ekmeleddin İhsanoğlu'nun seçilmesi, Afrika ülkelerine yönelik işbirliği girişimlerinin başlatılması, yaklaşık 43 yıl birbirine hiçbir ziyarette bulunmayan Rus ve Türk Devlet başkanlarının son iki yıl içinde 4 kere bir araya gelmeleri Türk dış politikasında yaşanan kırılmayı gözler önüne serer. Rusya ve Çin'in geleceğin NATO'su olarak gösterilen Şangay İşbirliği Örgütü'ne Türkiye'yi de davet etmeleri; Washington'un sadık müttefiki Ankara'nın bölgede oynayabileceği rolün, çok kutupluluğu savunan bu blok tarafından zımnen kabul edilmesi anlamına gelir. Hatırlanacağı üzere Rusya ve Çin Ağustos 2005'te Rusya'da başlayıp Çin'de sona eren bir tatbikat yapmışlardı. Tatbikatın hayali bir düşmana karşı yapıldığı ileri sürülse de Amerikan egemenliğindeki tek kutuplu düzeni hedef aldığı kesindir. Rusya-Çin ilişkisi giderek gelişmektedir. İki ülke son yıllarda ticaret, ekonomi ve enerji alanında Şangay İşbirliği Örgütü aracılığıyla da siyasi alanda işbirliği yapmaktadırlar. Gelecek yıl Çin ve Hindistan'ın benzeri bir tatbikat yapmaları planlanmaktadır. Avrasya coğrafyasındaki bu bloğa İran'ın da katılması beklenmektedir.

Amerikan yönetimi, üçü nükleer altyapıya sahip (Rusya, Hindistan ve İran) bu ülkeler karşısında zorlanacağına benzemektedir. Bu bağlamda Kırgızistan ve Özbekistan'da Amerikan taraftarı yönetimler işbaşına getirilmeye çalışılmaktadır.

Şangay İşbirliği Örgütü'nün İran ve Hindistan'ı içine alarak genişlemesi halinde örgüt, Türkiye'ye sınır olacaktır. Jeopolitik kuramlar bakımından kıyı ülke olan, bu nedenle daima çok taraflı dış politika yürütmek zorunda olan Türkiye, böyle bir durumda çok kutupluluk söylemine yakın durmalıdır.

Jeopolitik, uluslararası anlaşma ve çekişmeleri tahlil ederken kullanılan yöntem veya yoldur. Jeopolitik, deniz ve kara uygarlığı arasında uzlaşmaz bir çekişme olduğunu kabul eder. Ana kara gücü Deniz ve kara uygarlığının ana çatışma alanları dışında bir üçüncü çatışma alanı daha vardır. Rimland yani kıyı bölgesi. Kıyı bölgesi Batı Avrupa'dan başlayıp Orta Doğu ve Orta Asya'dan geçerek Uzak Doğu ve Pasifik Okyanusu'na kadar Avrupa ve

Asya kıtalarının kıyıları boyunca uzanır. "Hiçbir kıyı ülkesi kesin olarak Kara'ya (Avrasya'ya) veya Deniz'e (Atlantik'e) ait değildir" (DUGİN, 2004, s.45).

Dugin'in de belirttiği gibi Türkiye, Afgansitan gibi kıyı ülkeler çok taraflı dış politika yürütmek zorundadırlar. Aksi takdirde ya egemen devletin ya da ona karşıt devletin işgaline uğrarlar. "Türk siyasetinin jeopolitik teoremi genelde iki eğilimin -Avrasyacılık ile Atlantikçiliğin- mücadelesi ve dengelenmesiyle çözülür. Bu durumun aşırı hali kıyı bölgesinin doğrudan işgalidir...Örnekleri biz çağdaş Vietnam, Kore, Afganistan'ın jeopolitik tarihlerinde görüyoruz" (DUGİN, 2004, s.46).

"Refahın geliştirilmesinde vazgeçilmez bir unsur olan enerji kaynakları kendisine komşu bölgelerde iken Türkiye'nin geleceğini, üyelik garantisi olmayan, buna rağmen önemli tavizler isteyen, kendi yapısına bağlayarak başka insiyatiflere katılmasını engellemeyi amaçlayan, güvenliğine ve zenginleşmesine ciddi katkılar sağlaması zor gibi görünen AB'de aramasının jeopolitik mantığı olduğunu söylemek zordur...

Türkiye Avrasya'nın diğer jeostrategjik oyuncularını ile karşılıklı çıkarlara dayanan dengeli ilişkilerini geliştirirken, AB ile de karşılıklı ve dengeli çıkar ilişkilerini sürdürmeli ve AB-Türkiye ilişkilerinin hedefi, AB'nin arzu ettiği 'özel statü' şekli ile değil, tavizler vermeyi ve egemenlik devrini gerektirmeyen bir özel statü olarak tanımlanmalıdır" (ESLEN, 2005(c), s.7).

Türkiye 3 Ekim 2005'teki AB liderler zirvesine yoğunlaşmışken Rus Savunma Bakanı'ndan gelen açıklama, Rusya'nın Türkiye'yi yanında görmek istediğini göstermekteydi. Rusya Savunma Bakanı Sergey İvanov, Türkiye'ye askeri işbirliği teklifinde bulunmuştur. İki ülkenin ilişkilerini stratejik boyuta taşımaya kapı açacak olan teklif kadar geliş zamanı da önemlidir. Önerinin AB-Türkiye ilişkilerinin yoğunlaştığı zamana denk getirilmesi, Türkiye'nin Avrupa kadar Asya'ya da önem vermesi gerektiğine ve hatta Avrupa Birliği'nde arayışta bulamadıklarını Rus-Çin-Hindistan bloğunda bulabileceğine işaret etmek içindir.

"Rusya ile Çin arasındaki yakınlaşmanın yakın gelecekte de diğer Asya ülkelerini peşinden sürüklemesi beklenmektedir. Bu bağlamda ŞİÖ'nün de gelecekte ABD ve AB gibi güçlü küresel aktörlerden biri olması beklenmektedir. Bugün dahi Çin ekonomisiyle ve enerji tüketimiyle, Rusya da enerji alanında yaptığı yaptığı yatırımlar tek başlarına bile bu ülkelerin güçlerini ortaya koymaktadır. Böyle bir siyasi konjonktürde Türkiye'nin tek yanlı dış politika takip etmemesi gerekmektedir. Amerika ile olan stratejik ortaklığını zedelemeyen, bölgesinde gelişen olaylara ayak uydurabilen aktif bir aktör olmalıdır" (Taner BUZOL; "Rus-Çin Askeri Yakınlaşması ve Rusya'nın Türkiye'ye Teklifi"; www.tasam.org/17/11/2005).

Gerçekte bu durum, güvenlik endişelerini Batılı organizasyonlarda gideremeyen Türkiye'nin yeni bir başlangıcın eşiğinde olduğunu gösterir. Avrasya'da Türkiye ve Rusya'nın işbirliği yapması, geçmişten günümüze kadar bölge üzerinde rekabet içinde bulunan iki önemli gücün çatışma potansiyeli taşıyan rekabetini ortadan kaldırdığı için, Kafkasya ve Orta Asya daha güvenli bölgeler haline gelir. Üstelik bu iki ülke, Orta Asya'dan yurtdışına yönelen islami terörizm, insan ve uyuşturucu kaçakçılığı ile silah kaçakçılığının geçiş yolu üzerinde bulunmaktadır. Bölgesel bir işbirliğinin hayata geçirilebilmesi halinde Türkiye ve Rusya dikkatlerini insan, uyuşturucu kaçakçılığı ile terörizmin önlenmesine daha kolay biçimde yoğunlaştırabileceklerdir. Bu, bölgede istikrarı sağladığı gibi enerji arz güvenliği bakımından Avrupa açısından da arzu edilir bir durum olacaktır.

Helmut Schmidt "Avrupa'nın Sürdürülmesi/21.Yüzyıl İçin Perspektifler" adlı kitabında Türkiye'nin üyeliğine karşı çıkışının nedenlerini açıklarken Rusya ile çatışan çıkarlara da değiniyor, Türkiye'nin AB üyesi olması halinde örgütün de bu çatışmada taraf olmak zorunda kalacağını belirtiyor; "Türkçe konuşulan alanın Çin'e kadar uzandığı Orta Asya bölgesi üzerinde dikkatle durulmalı. Bu bölgedeki petrol ve doğlagaz kaynaklarının dünya pazarlarına taşınması nedeniyle, bölgedeki beş Türki cumhuriyetin bağımsızlığını halen hazmedemeyen Rusya ile Türkiye arasında çıkar çatışmaları kaçınılmaz olacaktır" (DURAN, 2001, s.197). İşte bu açıdan Türkiye-Rusya bölgesel işbirliği, Dugin'in söylediği Orta Asya ve Kafkasya'ya istikrar getirmenin yanısıra enerjide dışa bağımlı yaşlı kıta Avrupa açısından da son derece olumlu olacaktır. Üstelik Amerikan yönetimi karşısında varlığını göstermek isteyen, bu çerçevede Filistin -İsrail sorununun çözümü yoluyla özellikle Orta Doğu'da etkin olmak isteyen AB, Türkiye ve Rusya'nın dahil olduğu işbirliği örgütünün kapsamının, Orta Doğu bölgesine genişletilmesini bile isteyebilecektir. Zira Orta Asya gibi Orta Doğu da her iki ülkenin rekabet ve nüfuz alanıdır. Moskova sahip olduğu askeri üsler, yüksek meblağlı silah anlaşmaları ile bölgede lehine avanatajlar yaratmıştır. Türkiye ise bir Orta Doğu ülkesidir. Türkiye, dini bağları, giderek artan ticari ilişkileri ve genişleyen ticaret hacmi ile Orta Doğu'da yer edinmeyi başarmıştır. Rusya gibi Türkiye de önemli bir askeri güçtür.

Ankara ve Moskova, bölgelerinde önemli iki caydırıcı güçtür. Orta Doğu'da istikrarın teminini gerekli sayan Avrupa Birliği, iki ülkenin ortak olduğu bölgesel girişimleri destekleyecektir.

Bununla birlikte Avrupa Birliği üyeliğini dış politik önceliği haline getiren ve bölgedeki aktif varlığının Rusya'yı tedirgin edeceğini düşünen Türkiye'nin, bölgeye temkinli yaklaştığı gözlemlenmektedir. Batı doğuya yönelirken tamamıyla Avrupa Birliği hedefine

kilitlenen Türkiye, doğudaki olanaklarını göz ardı etmemelidir. AB'ye girebilmek için ter döken Türkiye, bölgesinin doğusunda yaşanan gelişmelere karşı ilgisini kaybetmiş görünmektedir.

Orta büyüklükte bir devlet olarak böylesi riskli bir bölgede Türkiye'nin dış politik açıdan oynayabileceği iki seçeneği vardır; bölgedeki güç dengesine oynamak ya da bir ittifakın kanadına sığınmak. Günümüzde soğuk savaş dönemi sona erdiğinden sınırları belli bir ittifakın varlığından söz etmek çok zordur. SSCB'nin dağılmasının ardından etrafa saçılmış kristal parçaları gibi çok sayıda ittifak yani bölgesel işbirliği örgütleri ortaya çıkmıştır. Bu durumda uygulanabilecek tek alternatif bölgesel güç dengesini gözeterek bu güçler dengesine oynamak kalacaktır. Öyleyse sadece Avrupa Birliğine kilitlenmek doğru bir seçim olmayacaktır. Üstelik Türkiye'nin özellikle kültür avantajını kullanarak bölgeye yönelik adımlar atması hem birlik üyesi ülkeler için çekici hem de AB yolunda umduğunu bir türlü bulamayan Türk hükümeti açısından kullanılabilecek bir koz olur. Zira Külebi'ye göre "Asya'yı Avrupa'ya bağlayan ve ABD'nin Büyük Orta Doğu Projesi diye isimlendirdiği söz konusu bölgenin tam ortasında olan Türkiye hem ekonomik hem stratejik bir merkezde olmanın avantajlarını değerlendirirken etrafına biraz da başka gözlerle bakmalı, bulunduğu coğrafyayı bu yönde irdelemelidir. Karadeniz'in batısından başlayan ve Pasifik Okyanusuna kadar uzanan geleceğin keşfedilmiş ve keşfedilmeyi bekleyen enerji ve hammadde kaynaklarının bulunduğu ve Avrasya olarak adlandırılan bölge, tarihsel ve etnik olarak Türkiye'nin hiç yabancıysa değildir" (KÜLEBİ, 2004, s.4).

Yeni dünya çok sayıda örgütlenmelerle dengesini bulmaya çalışmaktadır. Bu durum ister bir dengesizlik ister bir denge durumu olarak algılsın söz konusu düzende her ülkenin yalnız kalmamak için bir örgüte üye olmak zorunluluğu vardır. Bu açıdan geleceği şüpheli görünen AB yolculuğu sonunda belki de Doğu, Türkiye'nin uluslar arası arenada yalnız kalmasını önleyecektir. Bütün bunlar Türkiye'nin atacağı adımlara bağlıdır. Külebiye göre, yıllardır alternatifsiz dış politika izleyen Türkiye'nin uluslar arası arenada pazarlık gücünden yoksun kalmış bulunması Rusya ve İran ile ilişkilerin geliştirilmesi gereğini gündeme getirmiştir.

SSCB'nin dağılmasının ardından bölgede çok sayıda işbirliği örgütü ortaya çıkmıştır. Bahse konu işbirliği örgütlerinin başarılı olanlarına baktığımızda; coğrafi yakınlık ön plana çıkmakta, üye ülkelerin bölgelerinde sağlanacak istikrar ve güven ortamına büyük ihtiyaç duydukları ortaya çıkmaktadır. "Bundan başka sistem dışında kalan ya da bırakılan ülkelerin alternatif arama sürecine girdiği çoğu zaman da bu arayışın mevcut örgüt yapılanmasını

olumsuz etkilediği görülmektedir. Yine bu bağlamda özellikle Türkiye'nin uluslar arası kuruluşlara üye olduğu ve bunların da Avrasya bölgesi ile ilişkisini güçlendirme arzusuna sahip oldukları düşünülürse başta Türkiye gibi uluslar arası deneyimleri güçlü bir ülke ile Rusya Federasyonu, Ukrayna, Kazakistan liderliğinde başlatılabilecek ve söz konusu coğrafyada ciddi ölçüde genişleme sonucu elde edilebilecek başarılar dünya barış ve refahına geniş ölçüde katkı sağlayabilecektir (KÜLEBİ, 2004, s.5).

Türkiye gelişen bir ülke olarak teknolojiye atılımlar yapabilmektedir. Hizmetler sektörü ülkenin yüzünü güldürmektedir. Türkiye, biraz geç olsa da yaptığı reformlar sayesinde bankacılıkta henüz emekleme aşamasında olan Rusya ve Doğu Avrupa ülkelerine tecrübeleriyle yardımcı olabilecek düzeydedir. Türkiye'nin bu avantaj ve birikimlerinin yanı sıra Rusya ve Ukrayna'nın enerji kaynakları, ağır sanayi, silah sanayi ve tamamlanmış altyapı olanakları ile Kazakistan, Özbekistan, Azerbaycan ile diğer bölge ülkelerinin doğal kaynakları birbirlerini tamamlayıcı bir bütünlük ve başarı ortamı yaratabilecektir. Bu işbirliğinde söz konusu olabilecek bölge ülkelerinin en büyük zenginliği olan petrol ve doğalgaz tükenbilir kaynaklardır. Zira Azerbaycan'ın petrol üretimi 1980'de 14,7 milyon ton iken 1990'da 12,5 milyon tona, 1995'te 9,2 milyon tona, 1996'da 9,1 milyon tona düşmüştür (KALAYCI ve ÇELİK, 1999, s.107).

Petrole sahip bu devletler yarınlar dönük endüstriyel ve sosyal gelişmişlik düzeylerini şimdiden ileri sanayi ülkeleri düzeyine çıkarmak durumundadırlar. Bugünkü petrol ve doğalgaz zengini ülkeler yarın başka enerji kaynaklarına başvuracakları zaman karşılıklarına büyük olasılıkla geleceğin enerjisi olacağı belirtilen hidrojen enerjisi çıkacaktır.

Hidrojen enerjisinin kullanılabilmesi ve günlük yaşama uyarlanabilmesinin de çok büyük ölçüde bor minerallerine bağlı olduğu söylenmektedir. Bor aynı zamanda Tungsten yapımından uçak sanayine kadar pek çok endüstriyel alanda kullanılmaktadır. Dünyada Türkiye %64 ile en yüksek bor minerallerine sahip ülkedir. Türkiye'yi %11'le Rusya, %10 ile ABD izlemektedir.

Bütün bu verilere bakarak bölge ülkelerinin birbirlerini gerek endüstriyel gerekse doğal kaynak gereksinimini karşılama bakımından tamamlar nitelikte olduğunu söylemek mümkündür. Böylece çoğu uzmanın belirttiği gibi doğu-batı eksenli bir işbirliği oluşumu tüm üyeleri memnun edebilecektir ancak bunun gerçekleşebilmesi öncelikle bölgede önemli ölçüde nüfuz sahibi olan Rusya ve serbest piyasa ekonomisinin koşulları bakımından daha deneyimli gelişen ekonomisiyle ve sahip olduğu kültür avantajı ile Türkiye'nin işbirliğine bağlıdır çünkü doğu-batı eksenli olması düşünülen bu bölgesel girişimin taşıyıcı sütunları

Türkiye ve Rusya olacaktır. Türkiye ve Rusya Federasyonu'nun ortak çalışma iradesi bölgedeki siyasi istikrarsızlıkların çözümünü kolaylaştıracaktır.

Bütün bunların yanı sıra Türkiye'nin hem NATO ve AB ile olan bağlantıları ve hem de bir anlamda proje safhasında olan Büyük Orta Doğu Projesi (BOP) içerisinde olmasından dolayı oluşturulması düşünülen bir Avrasya Ekonomik Örgütü modelinin tam merkezinde bulunarak bütün söz konusu ülkeler arasında köprü olabilir. Bunun gerçekleşebilmesi için de her halde bölge devletlerinin arasındaki çekişme ve çatışmaların sona ermesi gerekmektedir. Bu açıdan bakılırsa Türkiye-Rusya söz konusu çatışmaların dolaylı tarafları ve önemli bölgesel güçler olarak çatışmaların önlenmesini sağlayabilirler. Zira her iki ülke Kürt ve Çeçen sorunları nedeniyle problemlerle karşı karşıya kalmıştır. Tarafların birbirine karşı Kürt ve Çeçen kartlarını oynamasının gerçekte iki ülke arasında gelişen ticarete zarar verdiği anlaşılmış gelişen ekonomik ilişkileri baltalamamak uğruna taraflar tarihsel hırslarından geri adım atmışlardır. Aslında sözü edilen iki sorun her iki devleti bölge sorunlarının çözümünde frenleyebilecek unsurlar niteliğindedir.

Bütün bunlara ek olarak Rusya, güçlü kültürel bağları ile bir bölgesel güç olan Türkiye'nin bölgeye tek başına girmesini istemeyecektir çünkü bölgeye tek başına girmiş bir Türkiye, bölgedeki Türki devletleri kolaylıkla yanına çekebilecektir. Aynı şekilde Türkiye de bölgede tek başına egemen bir Rusya istemeyecektir çünkü bu durum değerli ekonomik fırsatların (pazar olanakları, boru hattı avantajı) kaçırılması demek olacaktır ancak bölgede çıkarları bulunan her iki ülke de çatışmak yerine işbirliğinin yararlı olacağını kavramış ve bu yönde en azından irade beyan etmiş bulunmaları (iki ülke arasındaki ilişkilerin stratejik yapıcı ortaklık düzeyine yükseltilmesi gibi), Hazar bölgesine ilişkin sorunlarda dolaylı da olsa taraf olmaları, her iki devletin önemli bölgesel güçler olmaları bölgesel sorunların çözümünde Türkiye ve Rusya'nın etkinliğini artırır.

Avrasya'nın Balkanları olarak da değerlendirilen Türkiye-Kafkasya-Orta Asya Türk Cumhuriyetleri Rusya'nın Avrasyacılık politikasının ana eksenini oluşturmaktadır. Çoğunluğu Türk unsurlardan oluşan bu bölgede çeşitli girişimlerde bulunan ve bölge ülkelerini etkisi altına almaya çalışan Rusya Devlet Başkanı Putin, başdanışmanı Dugin'in stratejik önerileriyle Türkiye'yi Avrasyacı oluşumların tümünden uzak tutmaya çalışmaktadır. Bunun en büyük nedeni Ali Külebi'ye göre (TUSAM Ulusal Güvenlik Stratejileri Araştırma Merkezi Yönetim Kurulu Başkan Yardımcısı) "Rusya içindeki yoğun Türk kökenli grupların oluşturduğu Özerk Cumhuriyetlerin potansiyel güçlerinin çeşitli çekincelerle dikkate alınmış olmasıdır" (KÜLEBİ, 2004, s.8).

Külebi'ye göre Rusya bugün izlediği Avrasyacı politikasını Moskova-Paris-Berlin-Tokyo ayakları üzerine oturtmuştur. ABD'nin dünya imparatorluğuna ancak bu şekilde cevap vermeyi düşünen Putin aslında bu noktada çelişkiye düşmektedir. Şarkiyatçı Aleksandr Kadirbayev'in de belirttiği gibi güçlü bir Avrasyacılığın temel kaderi ancak Türk-Slav halklarının beraber hareketiyle olasıdır. 20.yüzyılın başlarına kadar bir imparatorluk olan Rusya, ancak Türk-Slav kültürlerinin harmanlandığı bir ortamda büyüebilmiştir. Putin ve onun danışmanı olan Dugin'in çizdikleri tarihsel gerçekliği yansıtmayan Avrasyacılık yerine Türkiye-Rusya imparatorluklarının tarihi çizgilerinde Türk-Rus kimliklerinin paradokslarını yansıtarak Türkiye ve Rusya'ya Batı'nın karşısında istikrarlı bir kimlik verip hak ettikleri bir geleceği sağlayabilecek bir Yeni Avrasyacılık oluşumu her halde daha gerçekçi olacaktır.

Külebi'nin düşüncesine göre Rusya bu bağlamda ve zaman içinde Türkiye ile işbirliğinin kendisi için uzun dönemde daha gerçekçi ve daha yararlı olacağını anlayacaktır. Bu anlayışın bir adım ötesi bu büyük bölgede uzun vadede barış ve ekonomik refahı hedefleyecek Orta Asya Türk Cumhuriyetleri, Rusya, Türkiye, Azerbaycan, İran, Hindistan, Çin eksenli Geniş Avrasyacılık olabilir. Bu oluşum ve yaklaşımları görmezden gelmek ise özellikle Rusya açısından yanlış olacaktır çünkü bugün 70 milyon olan Türkiye, yarın 100 milyon olduğunda dikkatini doğuya kaydıracaktır. Buranın zengin kaynakları Türkiye'yi de cezbedecektir.

Türkiye'nin gelecekte zorunlu olarak bakışını doğuya kaydıracağını düşünenlerin gerekçeleri, gelecek 15 yıl içerisinde artacak enerji ihtiyacı ve AB'ye alternatif oluşturma düşüncesidir. Bunlar haklı gerekçeler olarak görülebilir. Zira aşağıdaki tablo bu gerçeği yansıtmaktadır.

Tablo 5.8. Türkiye Doğalgaz Talep Projeksiyonu (milyar m³)

ÜLKE	2005	2010	2015	2020
I. Senaryo	46	55	67	82
II. Senaryo	39	53	65	77

Kaynak: KÜLEBİ, 2004, s.8.

Türkiye'nin bu sayede AB'ye alternatif oluşturabilme konusu ise şu an için tartışmalıdır. Öncelikle bölgeye deyim yerindeyse "Rusya'nın izni olmadan" girebilmek çok

zordur ancak bölgenin gelecek vaat ettiği de göz ardı edilmemelidir. Bu açıdan Türk-Rus ilişkilerinin bu seviyede tutulmaması, geliştirilmesi önem arz etmektedir.

Bunun yanı sıra Hazar Havzası ile yakından ilgilenen Avrupa ülkelerinin bölgeyle yakın ilişkiler içerisindeki Türkiye'yi kırmak istemeyecekleri de kesindir. Böylece Avrasya özellikle Kafkasya-Orta Asya, Türkiye'nin elini güçlendiren bir unsur olabilir.

Tablo 5.9. 1999-2020 Dönemi Ham Petrol Tüketim Tahminleri

ÜLKE	1999	2005	2010	2015	2020	Artış (%)
K. Amerika	23,4	25,9	28,6	31,2	33,7	1,8
ABD	19,5	21,3	23,2	25,1	26,7	1,5
Kanada	1,9	2,1	2,2	2,3	2,4	1,1
Meksika	2,0	2,5	3,1	3,8	4,6	4,1
Batı Avrupa	13,9	14,9	15,2	15,5	15,8	0,6
Almanya	2,8	3,1	3,1	3,2	3,2	0,6
Fransa	2,0	2,1	2,2	2,3	2,3	0,6
İngiltere	1,7	2,0	2,1	2,2	2,2	1,2
İtalya	2,0	2,1	2,1	2,2	2,2	0,5
Sanayileşmiş Asya	6,9	7,3	7,8	8,0	8,3	0,9
Japonya	5,6	5,9	6,2	6,3	6,4	0,7
Sanayileşmiş Toplum	44,2	48,1	51,5	54,8	57,8	1,3
Eski Sov Bir	3,7	5,0	5,9	7,1	8,0	3,7
Gelişen Asya	13,3	16,3	20,1	24,5	28,8	3,7
Çin	4,8	5,3	6,8	8,6	10,5	4,3
Hindistan	1,9	2,5	3,2	4,1	4,9	4,6
G. Kore	2,0	2,5	2,8	2,9	3,0	1,9
Orta Doğu	5,0	5,7	6,3	7,0	7,8	2,1
Türkiye	0,6	0,8	0,9	1,0	1,2	3,0
Afrika	2,5	3,3	3,9	4,5	5,3	3,0
Orta-Güney Amerika	4,7	5,2	6,3	7,5	8,8	3,1

Brezilya	2,0	2,1	2,5	3,1	3,9	3,3

Kaynak: ULUBAĞAY, 2004, s.4.

Türk-Rus işbirliği Türkiye'ye Avrasya'nın kapısını açacak olmanın ötesinde Türkiye'ye teknolojik açılım yapma imkanı verebilecek olmasından ötürü de önem taşımaktadır. Zira, soğuk Savaşın sona ermesinin etkilerinden biri de o dönemde yararlanılan dış askeri yardım ve kredilerin sona ermesi olmuştur.

TSK, 1990'lı yıllardan itibaren modernizasyon ihtiyaçlarını tamamen öz kaynaklarından sağlamak durumunda kalmış, bu da Türk ekonomisine ilave bir yük getirmiştir. Rus savunma sanayinin ABD'yi yalnızca 1 yıl geriden takip ettiği düşünülürse Rus-Türk işbirliği Türkiye'nin bu ihtiyacını gerek satın alma gerekse teknoloji transferi yoluyla karşılayabilecektir.

5.4.2.1. Orta Doğu Denkleminde Rusya-ABD İlişkileri

Rusların Orta Doğu'ya olan ilgilerini 19. yüzyıla kadar götürmek mümkündür. Rusların güneye doğru yayılması girişimlerini, bu kapsamda İngiltere'yle girdiği Büyük Oyun mücadelesini, İran imparatorluğuna doğru ilerleyişini ve Birinci Dünya Savaşı sırasında Türk Boğazlarını kontrol etmek için İngiltere ve Fransa ile yaptığı gizli anlaşmayı; Rusya'nın Orta Doğu'ya yönelik ilgisi çerçevesinde ele almak gereklidir.

Bolşevik Devrimi ve Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Rus askeri gücünün dönemsel bir güçsüzlük içinde olması, yeni komünist rejimi "barış içinde bir arada yaşamak" söylemini vurgulamaya itmiştir. Bu çerçevede Türkiye, İran, Irak, Afganistan gibi güney komşularla ilişkiler geliştirilmeye çalışılmıştır.

1919'dan başlayıp 1945'e kadar olan dönemde Rus yönetimi komşularıyla iyi ilişkiler içinde olmayı ve bu durumu korumayı temel dış politik hedef olarak görmüştür. Rusların ilk başlardaki askeri zayıflığının yanı sıra, Sovyet devrim ideolojisi içindeki çatışma da etkili olmuştur. Yeni Sovyet ideolojisi içinde "Sürekli Devrim" sloganı ile devrimin diğer ülkelere yayılmasını savunan Troçki çizgisi ile devrimin önce tek bir ülkede, Sovyetler Birliği'nde, güçlü bir biçimde yerleştirilmesini savunan Stalin çizgisi arasındaki mücadeleyi ikinciler kazanmış ve birinci görüşün temsilcileri tasfiye edilmiştir. Bu da Sovyetler Birliği'nin iç güçlenme üzerinde yoğunlaşmasına yol açmıştır.

Stalin temelde Orta Doğu'yu Batı çıkar alanı içinde görmüş ve bu çerçevede Orta Doğu'ya olan ilgisini Türkiye ve İran'la sınırlı tutmuştur.

Stalin'in ardından iktidarı devralan Nikita Kruşçev ise Sovyetlerin çevresi üzerinden Orta Doğu'nun kalbine sızramayı uygun görmüştü. Bu amaçla bölgesel çatışmalar bir fırsat olarak değerlendiriliyordu. "Barış içinde bir arada yaşama" söylemi de bunun için yaratılmıştı.

1955'te İsrail'in Mısır denetimindeki Gazze'ye saldırması, bu politikayı hayata geçirmek için uygun bir fırsat oldu. İsrail'in saldırısına karşı ABD ve İngiltere'den silah alamayan Nasır, SSCB'nin Şubat 1955'de önerdiği silah satma teklifini değerlendirerek 27 Eylül 1955'te Çekoslovakya'yla silah alımı konusunda anlaşmaya vardığını açıklamıştır. Mısır'ın Doğu bloğundan silah satın alması Orta Doğu üzerinde Batı'nın sahip olduğu silah tekeli kırılmış, SSCB, Mısır üzerinden Orta Doğu'ya doğrudan ilişkileri olan ikinci süper güç

ve bundan böyle bölgedeki gelişmelerde hesaba katılması gereken çok önemli bir faktör olarak öne çıkmıştır.

1970'lerin ortalarına kadar SSCB yönetimi için Mısır temel Orta Doğu'lu müttefik olarak öne çıkmıştır; ancak 1979'da Mısır'ın İsrail ile anlaşma yolunu seçmesi Kremlin için dengeleri değiştirmiş, bundan böyle Orta Doğu'da Mısır'ı izole etmeye yönelmiştir. Yaşanan gelişmeler sonrası Moskova, Orta Doğu'daki önceliğini Suriye'ye kaydırmaya karar vermiştir.

SSCB'nin 1955'ten 1985'e kadar olan süreçte çatışan taraflara silah satarak ekonomisine önemli bir girdi sağladığı ve bölgenin Rusya için en büyük silah alıcısı olduğunu belirtmekte de yarar var. Orta Doğu'nun Sovyet askeri ihracatındaki önemini anlamak için 1956-1986 yılları arasında komünist olmayan üçüncü dünya ülkelerine sağladığı 83 milyar dolarlık silahın yüzde 70'den fazlasının Orta Doğu ve Kuzey Afrika'ya ait olduğunu belirtmek gerekmektedir.

Bu çerçevede Rus yönetimi, ABD ve İngiltere'nin desteklediği İsrail'e karşı açıktan bir tavır almış, Arap-İsrail çatışmasında Arap ülkelerinin tarafını tutmuş ve buna uygun olarak da İsrail-Filistin çatışmasında Filistin Kurtuluş Örgütü'nü desteklemiştir.

Mihail Gorbaçov Mart 1985'de Sovyetler Birliği'nde iktidara geldiğinde Orta Doğu, süper güçlerin açık bir mücadele alanıydı. Moskova, İsrail'le çatışmalarında barışmaz tutum sergileyen Suriye, FKÖ, Irak, Cezayir ve Libya benzeri Arap devletlerini desteklemekteydi; ABD ile ittifak yapan Mısır ise Moskova tarafından düşman ülke olarak görülmekteydi. Bu döneme kadar SSCB'nin, İsrail'le diplomatik ilişkileri bulunmamaktaydı.

Gorbaçov'un iktidara gelmesinden sonra SSCB'nin Orta Doğu politikasında ciddi kırılmalar yaşanmıştır. En dikkat çeken Sovyetler'in ABD ile giriştiği ve uzun zamandan beri süregelen Orta Doğu rekabetini karşılıklı işbirliğine dönüştürme anlayışıdır.

Bu yaklaşım Orta Doğu'daki geleneksel Amerikan karşıtlığına dayanan Sovyet politikasının temel dayanaklarını da yıkmış ve ciddi değişiklikleri de beraberinde getirmiştir. Bu değişikliğin en açık örneği ise Sovyet-İsrail ilişkilerinde yaşanmış ve iki ülke arasında ciddi iyileşme sürecini getirmiştir. Filistin Kurtuluş Örgütü'ne verilen destek azaltılmış ve Mısır'la ilişkiler tekrar yoluna girmeye başlamıştır.

1991'de Sovyetlerin dağılması ve onun yerini Rusya Federasyonu'nun alması Rus-Arap ilişkilerinde de değişiklik yaratmıştır. Rusya Federasyonu artık kaybettiği mevzilerini koruma çabası içine girmişti. Dağılmanın ardından yaşanan belirsizlik döneminde Rusya, Orta Doğu'da önceliği yine Türkiye ve İran'a yöneltmişti. Her iki ülke de Orta Asya ve Kafkaslardaki boşluğu doldurabilecek olası rakipler olarak görülüyordu. Rus yönetimi İran'la

ilişkilerini derinleştirmeye devam ederken Türkiye, daha ciddi bir rakip olarak görüldü ve ilişkiler yalnızca ticari boyutta sürdürüldü.

Rusya'nın Orta Doğu'daki ikinci önceliği Körfez bölgesiydi. Moskova zengin petrol kaynakları ve stratejik konumu nedeniyle, fazla büyük çaba harcamadan İran, Irak ve Körfez İşbirliği Konseyi ülkeleri ile dengeli politika yürütmekteydi.

Moskova için üçüncü öncelikli tercih İsrail, Suriye, Lübnan, Mısır, Ürdün ve Filistin'i kapsayan Arap-İsrail anlaşmazlık bölgesi olmuştur.

Yeltsin döneminde Rusya'nın Orta Doğu'ya ilişkin politikaları büyük ölçüde dışişleri bakanlarına bağlı kalmıştır denebilir. 1992-1996 döneminde dışişleri bakanı olan Andrei Kozirev, 1992'de Amerika ile iyi ilişkileri hedef alan bir yaklaşım çerçevesinde Orta Doğu politikası yürütmeye çalışmış fakat 1993'te yaklaşımını değiştirmiştir. Bu tarihten sonra Amerikan yönetiminin Irak politikasını eleştirmeye, İran'la ilişkileri geliştirmeye, Arap-İsrail çatışmasında dengeleyici bir tutum izlemeye başlamıştır. Yevgeniy Primakov'un 1996'da dışişleri bakanı olması Orta Doğu'ya ilişkin tutumu değiştirmemiş, farklı olarak Primakov, Arap-İsrail uyuşmazlığını fırsat bilerek Rusya'nın Orta Doğu'daki rolünü artırmaya çalışmıştır.

Yıkık dökük bir ekonomi ve demokrasiyi Federasyon topraklarına yerleştirmeye çalışan Putin'in 2000 yılında iktidara geldiğinden bu yana Rusya'nın Orta Doğu'da etkinlik girişimleri artmıştır denebilir. Yeltsin döneminin Batı ile iyi ilişkiler anlayışı, Rus yönetiminin Orta Doğu'da etkinlik kurma çabalarını sınırlıyordu; ancak Putin'in hem Atlantikçiliği hem de Avrasyacılığı bağdaştırabilmesi yani "Batı'yı kızdırmadan yapabileceklerini yap" anlayışı sayesinde ülkenin tekrar Orta Doğu'da etkinlik yarışına katıldığını görmekteyiz. Bu dönemde ilişkiler İran, Irak, Suriye ekseninde yoğunlaşmıştır (Nazım CAFERSOY, "Rusya'nın Orta Doğu Politikasında İsrail"; www.turksam.org/arşiv/06/02/2003).

Filistin-İsrail sorununa ve Arap dünyasına yeniden artan ilgi, İslam Konferansı Örgütü'ne üyelik çabası özellikle Irak konusundaki müdahale karşıtı tavır bu ilginin en önemli işaretleri olarak görülebilir.

Bu çerçevede 26 Nisan 2005'te başlayıp 4 gün süren geziler ve özellikle Rus Devlet Başkanının, gezinin ilk durağı olan Mısır'da "sonbaharda Moskova'da bir Orta Doğu barış zirvesi" yapılmasını önermesi Rus yönetiminin Orta Doğu'da etkinliği artırma çabalarının bir parçası olarak görülebilir.

Rusya'nın Orta Doğu'yu birincil öncelikte görmesinin çeşitli nedenleri vardır. Öncelikle 11 Eylül saldırılarının ardından Rusya, Amerika'nın terörizmle kaynağında mücadele kampanyasına destek vererek Çeçenistan'la savaşın terörizmle mücadele kapsamında ele alınmasını ve böylece Batı kamuoyunun bu iç meseleye müdahalesini önlemek istedi. Ancak salt bu noktaya odaklanan Kremlin'in hesapları tutmadı. Amerikan yönetimi Afganistan müdahalesi sonrası bölgeyi terk etmedi. Tam aksine bölgeye yerleşti. Bu durumu hesaplamamış olan Moskova, gelişmeleri kendi lehine çevirmek için hem Orta Asya hem de Orta Doğu'da var gücüyle etkinlik mücadelesine girişti.

Özellikle Moskova için rahatsız edici olan, Amerikan yönetiminin Güney Kafkasya'daki faaliyetleridir. Amerikan yönetiminin Rusya'nın yakın çevresinde özellikle stratejik noktada bulunan Gürcistan'da etkinliği Rus yönetiminin rahatsızlıklarını yüksek sesle dile getirmesine neden oldu.

Cafersoy'a göre Rus yönetiminin Orta Doğu'daki ağırlığını artırmasının bir diğer nedeni enerji ile ilişkilidir. Orta Doğu, dünyanın en büyük petrol üreticisi bölgesidir. Bu bölgedeki devletler petrol üretimini kısarak ya da artırarak petrol fiyatlarını önemli ölçüde etkileyebilmektedirler. Rusya ise dünyanın üçüncü büyük petrol ihracatçısıdır. Bu çerçevede Orta Doğu'daki gelişmeleri kontrolü altında tutabilecek bir Rusya, petrol fiyatlarını da kontrol edebilecektir. Ayrıca bölge, Rusya'nın en büyük silah pazarlarından biridir.

ABD, Soğuk Savaş ertesini küresel egemenlik mücadelesine girişmiştir. Birçok jeopolitikçi için Soğuk Savaş'tan ABD'nin galibiyetle ayrılması; dünyanın kalbine değil, denizlere egemen olanın dünyaya hükmedeceğini göstermişti.

Anlaşılan tahminler yine yanlış çıktı, Amerikan yönetimi dünya egemenliğini ele geçirmek için dünyanın kalbini elinde tutmaya niyetli görünüyor. Bu çerçevede Orta Asya ilk kontrol altına alınan yer oldu. Ardından buranın dünyaya çıkış noktaları olan Karadeniz ve Orta Doğu için mücadeleye başladı.

İlginçtir Orta Asya, Karadeniz ve Kafkasya Rusya'nın yakın çevresidir ve bölgesel güvenliği çerçevesinde Rusya buralarla ilgilenmektedir.

Rusya'nın Orta Doğu'ya ilgisini biraz da küresel egemenliğe soyunan Amerika'nın bu bölgelerde giriştiği egemenlik mücadelesine bağlayabilmek mümkündür. Rusya, en büyük petrol tüketicisi Amerika için en önemli bölgede Amerika aleyhine adeta intikam almak için çalışmaktadır.

Büyük amaçlarına rağmen Rusya, SSCB'nin dağılmasının ardından büyük ekonomik sıkıntılarla baş başa kalmıştır. ABD'yle tek başına mücadele edememektedir. Bunun

üstesinden gelebilmek amacıyla bölgesel bloklar oluşturulmasına çalışmakta ve çok kutupluluğu savunmaktadır. İşte Orta Doğu'daki yeni kriz alanları küresel anlamda Rusya'nın çok kutuplu sistem söylemine zarar vermektedir (Nazım CAFERSOY, "Rusya Orta Doğu'da Türkiye'ye İşbirliği Önerdi"; www.turksam.org/arşiv/28/02/ 2005).

Orta Doğu'da yeni çatışmalar olası bir Amerikan müdahalesinin tetikleyicisi olması, böylece Rusya'nın bölgesel çıkarlarına zarar verebilecek nitelik taşıması bakımından Rusya'yı endişelendirmektedir.

Bu açılardan Rusya, ABD'nin Irak'a müdahalesine şiddetle karşı çıkmıştır. Aslında operasyon kararına Almanya ve Fransa'yla ilk karşı çıkan devletlerden olan Rusya'nın Irak'la bağlantılı önemli çıkarları vardı. Sovyetler Birliği döneminde İran, Kuzey Kore ve Irak SSCB'nin başlıca silah ithalatçılarındandı. Silah satışı özellikle Sovyetlerin dağılmasından Rus askeri sanayisi ve Rus ekonomisi için önemli bir kaynak oldu. Ayrıca Irak, Rusya'nın müttefiki niteliği taşıması ve ekonomik, stratejik ortağı İran'ın batı komşusu olması bakımından önem taşımaktaydı. Irak'a yerleşen Amerika'nın Orta Doğu'daki en önemli ortak İran'ı çevrelemesi de kolaylaşmaktadır. Amerikan yalısı bir Irak, elbette Rusya ile istenilen seviyede ilişki kuramayacak ve bu durum Irak'taki Rus ekonomik çıkarlarının tehlikeye girmesine neden olacaktır (VELİEV, 2004, s.11).

ABD tarafı ise Irak'ta kalıcı olmaya niyetlidir. Onay'a göre Amerikan yönetimi Hazar Havzası enerji kaynaklarının denetimi sayesinde gelişmekte olan ülkelerin denetimindeki OPEC'e alternatif oluşturabilecek bir kaynak bulmuşsa da Orta Doğu petrollerinden vazgeçmeyecektir. Washington, Orta Doğu petroleri üzerinde OPEC'e rağmen elde ettiği üstünlüğü sürdürmeye çok daha önceden karar vermiştir. 1975'te Amerikan Dışişleri Bakanı Henry Kissinger şunları söylüyordu; "Petrol fiyatları ile ilgili sorunların çözülmesi için askeri gücümüzden yararlanabileceğimizi hiç düşünmüyorum. Ancak Amerika'nın fiyatların artırılması konusunda kuvvetini hissettirmek istemesinin önemi çok büyüktür. Eğer gerçekten endüstriyel dünya enerji bulamama tehlikesiyle karşı karşıya kalırsa, o zaman Amerika'nın ne gibi girişimde bulunacağı da yanıtlanması güç bir sorudur" (ONAY, 2002, s.48). Amerikan yönetimi, Orta Doğu petroleri üzerinde sahip olduğu üstünlüğü sürdürmek için çok daha önceden askeri güç kullanmaya başlamıştır bile. Yugoslavya'nın dağılması sürecinde yaşananlara seyirci kalan ABD, hemen hemen aynı dönemde gerçekleşen Kuveyt'in Irak tarafından işgaline sessiz kalamamıştır. Onay'a göre ABD'nin asıl amacı saldırgan Irak'a dersini vermek değil, bölgedeki statükoyu lehinde korumaktır. Savaştan yenik çıkan Irak'a konan ambargonun amacı, petrol üzerinde devam

eden rekabette diğ er rakiplerine karşı avantaj sağlamaktı. Bunu geç de olsa fark eden İtalya, Japonya, Fransa, Rusya ve Çin gibi ülkeler, insani nedenlerle ambargonun kalkmasını isterken ABD ve İngiltere ambargonun devamından yanadır. Ambargo kaldırılacak olursa Amerikan ve İngiliz şirketleri Irak petrolleri üzerindeki etkilerini kaybedecekler, yerlerini Fransız, Japon, İtalyan şirketlerine bırakmak zorunda kalacaklardır (ONAY, 2002, s.49). Zira Amerikan resmi makamları, henüz Irak'tan çekilme takvimlerinin olmadığını ileri sürerek kalıcı olunacağını altını çizmiştir. Irak'ın her an ABD kontrolü altında tutulması, Amerika kıtasının uzaktan savunulmasına katkıda bulunacak ve bölgede gelişecek olaylar karşısında her an müdahale imkanı tanıyacaktır. Böylece Amerika'nın varlığına karşı İran, Suriye gibi ülkelerin girişeceği olası tehditler daha yeşermeden ortadan kaldırılabilir (ERDURMAZ, 2005, s.4). En önemlisi bölgedeki olayları lehine olacak biçimde etkileme ve denetiminde tutma imkanı verir ki bu da zaten Amerikan yönetiminin temel olarak istediği şeydir.

ABD'nin Orta Doğu'da ipleri elinde tutma çabası kuşkusuz İran, Suriye ve Suudi Arabistan gibi bölgenin liderliğine oynayan ülkeleri, bölge çapındaki etkinlik çabalarında kısıtlayacaktır. ABD'nin İran hakkında ileri sürdüğü üç itham vardır; birincisi nükleer program geliştirmede uluslararası kuralları tanımamak, ikincisi İsrail'e karşı Hizbullah dahil terörist grupları himaye etmek, diğ eri dine dayalı bir devlet olmasından ötürü insan haklarına aykırı davranmak ve kendi halkına zulüm etmek.

Amerikan yönetimi ş er eksenindeki İran'ı tehdit etse de ufukta henüz savaş görünmüyor; ancak böyle bir ihtimalin varlığı da göz ardı edilemez. Amerikan denetimindeki bir İran'da ABD istediği rejimi oturtacak ve bu sayede ülkeyi istediği gibi yönlendirebilecektir. Önemli petrol kaynakları Amerikan denetimine geçer. Güney Kafkasya'ya adım atılmış olunur. Bu sayede Gürcistan'ın kapısını oluşturduğu kuzey güzergahı da yabancı otlardan temizlenmiş olur.

İran ise hem Orta Doğu ve hem Güney Kafkasya'yı kontrol eden konumuyla Rusya için kaybedilmemesi gereken bir kale gibidir. Moskova, bölgenin Amerikan denetimine girmesini engellemek amacıyla İran ve Suriye'yi çeşitli yollarla silahlandırmaktadır.

1995'te ABD Başkan yardımcısı Al Gore ile Rusya Hükümet temsilcisi Viktor Çernomirdin arasında imzalanan gizli anlaşmaya göre Rusya, İran'la 31 Aralık 1999 tarihine kadar yapılmış olan silah anlaşmalarının dışında yeni silah anlaşmaları yapamayacaktı; ancak aynı yılın Ocak ayında imzalanan anlaşma ile İran'ın Buşehr kentinde bir nükleer tesisin yapımını ve tesisin çalışması için gerekli yakıtı vermeyi üstleniyordu.

Ekim 2001'de iki ülke savunma bakanları arasında Rusya'nın İran'a askeri, teknolojik alanda ve 300 milyon dolarlık silah satımı konusunda anlaşma imzalanmıştır.

Her ne kadar Rus yetkililer şu anda İran'la devam etmekte olan nükleer işbirliğinin uluslararası anlaşmalara uygun ve bu çalışmaların dünyanın stratejik dengesini bozmayacak nitelikte olduğunu vurgulasalar da Amerikalı uzmanlar, İran'ın gelecek bir kaç yıl içinde nükleer silaha sahip olacak kadar uranyum zenginleştirebileceğini söylüyorlar. Amerikan yönetimi söz konusu nükleer tesisin yalnızca elektrik üretimi ve bilimsel amaçlar için kullanılacağından şüphe duymaktadır.

Böylesi bir ilişkiden İran ve Rusya karlı çıkmaktadır. Nükleer güce sahip İran, olası bir İsrail ve ABD baskısını caydırabilir. Orta Doğu'nun lideri durumuna gelebilir.

Rus yönetimi ise iki kez kazançlıdır; nükleer güce sahip bir İran, olası bir İsrail ve ABD saldırısını kolaylıkla caydırabilir. Bu şekilde Orta Doğu'da sürekli biçimde Amerikan karşıtı bir müttefik oluşturulmuş olur. İkinci olarak Orta Asya ve Kafkasya'ya sınırı olan İran'ı bu yolla yanında tutmak. Böylece hem Orta Doğu'ya dolaylı yoldan etki etmek hem de Orta Asya ve Kafkasya'yı, iyice su yüzüne çıkan Amerikan çevrelemesinden biraz olsun uzak tutmak. Bunlara nükleer tesis inşaatından elde edilecek 800 milyon dolarlık kazancı da ekleyebiliriz. Ek olarak İran'da Amerikan yanlısı bir hükümetin Rusya ile ilişkilerinin istenen düzeyde olmayacağı açıktır.

Rus yönetimi, Amerikan yönetiminin baskılarını dikkate almaksızın İran'la nükleer işbirliğine devam etmektedir. Eğer İran, ABD denetimine girerse Rusya için güneye inmeyi engelleyecek set oluşturulmuş olur. Şöyle ki; Afganistan'a yerleşen Amerikan yönetimi sonsuz özgürlük operasyonunun (Afganistan operasyonu'nun adıdır) ardından Pakistan'la ilişkilerini iyileştirme yoluna gitmiştir. Böylece batıdan doğuya doğru hem Orta Asya hem Orta Doğu'yu kontrol edebilecek olan İran, Irak, Pakistan, Afganistan zinciri oluşturulmuş olur. Buna Akidenize çıkışı bulunan Suriye de eklenirse zincir tamamlanmış olur. Amerikan yönetiminin hesapları da böylece ortaya çıkmakta, Orta Asya ve Orta Doğu petrolü için güneydeki rota açılmış olmaktadır.

Söz konusu durum Rusya'nın Basra Körfezine uzanmasını engellemekte, Orta Asya'da ve Orta Doğu'da Amerikan etkisini pekiştirmektedir (VELİEV, 2005(b), s.9).

Rusya, Suriye'yi de önemsemektedir. Tartus limanındaki Rus deniz üssü, şer eksenindeki Suriye'yi Rusya için önemli kılmaktadır. Kremlin'in Suriye'nin kendisine olan 10 milyar dolarlık borcu silmesi, bu ülkeye İskender-E ve İgla füzeleri satma girişimi söz konusu önemi teyit etmektedir.

Suriye'nin bugün Orta Doğu'nun Akdenize kıyısı bulunan ülkesi Lübnan'daki askeri ve siyasi varlığı, 1967'de (Altı Gün Savaşları) İsrail'in Suriye'ye ait Golan tepelerini işgal etmesine kadar götürülebilir. İsrail'in işgali ardından Suriye, güçlü biçimde topraklarını güvenceye alma ihtiyacı hissetti. 1975'teki Lübnan iç savaşı, Şam'a İsrail'le arasında tampon bölge oluşturabilmesi için aradığı fırsatı verdi. 1976'da ülkedeki çatışmaları sonlandırması için Maruniler tarafından ülkeye çağrılan Suriye, Lübnan'da tam etkinliğini kurmuş, savaş sonrası dönemde ülkedeki askeri varlığının yanı sıra destek verdiği iki Şii örgüt; Hizbullah ve Emel aracılığı ile Güney Lübnan'da İsrail'e karşı mücadeleye devam etti. Soğuk Savaş ortamında çok da fazla dikkat çekmeyen, eleştiri oklarına hedef olmayan Suriye'nin Lübnan'daki de facto hakimiyeti 1989'da Lübnan'daki iç savaşın sona ermesine yardım eden ve ülkedeki iktidar paylaşımını belirleyen Taif Anlaşması ile meşru bir zemine oturtuldu. 1990'lı yıllar boyunca iki ülke arasında imzalanan anlaşmalar ile de Suriye, Lübnan'ı siyasi, ekonomik ve askeri alanlarda birçok yönden kendisine bağladı.

Suriye destekli Hizbullah'ın İsrail'i Güney Lübnan'dan çıkarması, dengeleri Suriye aleyhine değiştirdi. Zira İsrail'in Lübnan'dan çıkması ülkede Suriye'nin de varlığını sorgulanır hale getirdi. Lübnan'lı politikacı Refik Hariri'nin öldürülmesi ise İran ve Suriye üzerinde Amerikan yönetiminin tehditkar kılıçlarının sallandırıldığı döneme denk geldi. Böylece Suriye, Lübnan'da konuşlanmış ve 35 bini bulan askeri varlığını geri çekmek zorunda kaldı.

Görünen o ki İsrail ve Arap dünyası arasındaki savaş şimdilerde Amerikan yönetiminin işine yaramaktadır. Terörizm kısır döngüsüne kapılan Orta Doğu'da kim vurduya giden politikacılar; büyük bütçe açıklarıyla uğraşmak zorunda kalan Amerikan yönetimine, savaş bütçesi ayırmadan, siyaseten ülkeleri egemenliğine sokma imkanı yaratmaktadır.

ABD; Suriye, İran ve Lübnan'ı yörüngesine alabilirse Filistin'deki radikal dinci örgütlerin önünü kesmek için önemli bir koz da elde etmiş olacaktır. Zira Suriye ve İran'ın desteğindeki Lübnan merkezli Hizbullah, Orta Doğu'daki İslami örgütler arasında büyük itibara sahip olduğu gibi Filistin'deki radikal İslami örgütlerle yakın ilişkiler içerisinde. İlaveten anılan durum Washington'a İran ve Suriye'yi bölgedeki en önemli müttefiki İsrail'le barıştırma imkanı da verecektir.

İsrail ise İran'ın nükleer güce sahip olacak olmasından büyük endişe duymaktadır. Bu bağlamda İran'da nükleer tesisin inşaatını üstlenen ve Suriye'ye Strelets uçaksavar füzelerini satan Rusya ile ilişkiler gergindir. Zira böylece bu iki önemli Orta Doğu'lu aktör olası bir İsrail saldırısını kolaylıkla caydırabileceklerdir.

İsrail'in İran, Suriye, Rusya yakınlaşmasını önlemek için zaman zaman dış politik açılımlarda bulunduğu gözlemlenmektedir. Önce Rusya'nın Çeçenistan'la giriştiği mücadelede Rusya'yı desteklemesi ve son yıllarda sıkı askeri işbirliği içine girdiği Gürcistan'la bu ilişkisini dondurması, ikili ilişkilerdeki gerginliği azaltma ve bölgenin iki önemli ülkesinin Rusya eksenine kaymasını önleme amacı gütmektedir.

Gelişmelere Rusya gözlüğünden bakanlar şunu da göreceklerdir; Türkiye, Rusya için Orta Doğu'da işbirliği yapılacak ülkelerden biri olarak öne çıkmaktadır. Zira Suriye ve İran'la sınırı bulunan Türkiye de Amerika'nın, Orta Doğu'da inisiyatifi tek başına eline almasını sağlayacak girişimlerinden endişe duymaktadır.

İrak'a Amerikan müdahalesine karşı Türkiye'nin de kendisiyle örtüşen bir tavır içinde olduğunu gören Rusya, İran ve Suriye konusunda Türkiye ile işbirliği yapmak istemektedir. Şubat başında ABD'li meslektaşı Condalezze Rice'la görüşmek için Türkiye'ye gelen Dışişleri Bakanı Lavrov, İran konusunda Türkiye ile benzer yaklaşımı paylaştıklarını belirtmiştir. Son olarak Orta Doğu ve Afrika'dan sorumlu Rusya Dışişleri Bakan Yardımcısı Aleksandr Saltanov'un, 20-22 Şubat 2005 tarihlerinde Ankara'yı ziyaret ederek İran ve Suriye konularında işbirliği yapmayı önermesi, Türkiye'nin Orta Doğu ekseninde de Moskova'nın giderek artan ölçüde ilgisini çektiğini gösterir.

5.4.2.2. Orta Doğu Denklemine Rusya-AB İlişkileri

Bugün Avrupa, hem nüfuz hem de yüz ölçümü bakımından Asya'nın gerisinde kalır. İki yaşlı kıtanın birbirleriyle mücadelesi daima var olagelmıştır.

İlk uygarlıklar, bugün eşitlik ve özgürlüğün getirilmek istendiği Orta Doğu'da baş göstermiş, insanoğlu hem suyundan hem verimli topraklarından yararlandığı Mezopotamya'da "devlet" denilen kavramın temelini atılmıştı. İlk uygarlıkların ortaya çıktığı bu coğrafya, zamanla döneminin bilimsel ve teknik gelişimini de üstlenmiş; Asya, bilim ve teknikte Avrupa'ya üstün duruma gelmişti.

Avrupa, geçirdiği uzun karanlık dönemden 1500'lerin ortalarından itibaren çıkmaya başlamış, 18. yüzyılın ilk yarısında buharlı motorun icadıyla sanayileşmeye adım atmıştı. Sanayileşme bu mücadelede Avrupa'ya büyük üstünlükler sağlamış, önce Asya'yı sömürgeleştirmiş, içinde bulunduğumuz 21. yüzyılda dünyanın %20'si dünya kaynaklarının %80'inini kontrol eder duruma gelmişti.

Sanayileşme, Avrupa'ya büyük üstünlükler sağlarken zamanla yaşlı kıta Avrupa'yı önce kömüre, ardından petrole bağımlı hale getirmişti. Bu süreçte dünya kanıtlanmış petrol rezervlerinin büyük çoğunluğunu topraklarında barındıran Orta Doğu eskisi gibi uygarlıkların değil, çatışmaların, çıkar savaşlarının merkezi haline gelmişti. Orta Doğu'nun farklı dinlere mensup insanları, farklı kültürler geliştirmişler sonuçta da din temeline dayanan heterojen bir toplum yapısı ortaya çıkmıştı. Bir arada yaşamalarına karşın birbirlerinden oldukça farklı biçimde dünyaya bakan bu insanlar çıkarlar söz konusu olunca birbirlerini "öteki"leştirdiler.

Orta Doğu'da durumu zorlaştıran şey, Batı'nın (Avrupa ve Amerika'nın) bu coğrafyadaki petrole duyduğu ihtiyaçtı. Sanayileşen ülkeler zamanla dünya üzerinde üstünlük kaygısına giriştiler. Orta Doğu'yu elde tutmak ya da kontrol etmenin açık bir üstünlük sağlayacağına inanan Batı, Orta Doğu'yu dümen suyunda tutmak için önce buraları

sömürgeler yolulya doğrudan kontrol etmeyi denedi, ardından sömürgeler dönemi görünürde de olsa kapanınca çatışma alanları yaratarak bölgedeki varlığını devam ettirdi.

Kısacası Avrupa, Orta Doğu'da her zaman vardı ve hayati önemdeki bu coğrafyada güçler dengesini bozacak her olaya şu yada bu şekilde müdahale etti

Avrupa ve Amerika'nın çözümler önerdiği, raporlar hazırladığı, çeşitli kereler barış için girişimlerde bulunduğu İsrail-Filistin çatışmasının geçmişi bu gerçeği çok iyi özetlemektedir.

Birinci Dünya Savaşı sırasında 16 Mayıs 1916'da İngiltere ve Fransa gizli Sykes-Picot Anlaşmasıyla o dönemde Osmanlı yönetiminde olan Orta Doğu topraklarını paylaşmışlardı, sadece Filistin'in hangi devlete bırakıldığı belirlenmemişti. İngiltere, Filistin'in de kendisine bırakılması için yoğun bir faaliyete girişti.

İngiltere'yi böyle bir çaba içine sokan nedenlerden ilki bu sıralarda Rusya'da ikamet etmekte olan Yahudilere yönelik Yahudi aleyhtarlığının tetiklediği Yahudi devleti kurulması (Siyonizm) düşüncesidir. Bu gelişmeyi takiben aslen bir Macar Yahudisi olan Theodor Hertz'in çabalarıyla 1897'de ilk Siyonist Kongresi yapıldı. Kongrede "Dünya Siyonist Örgütü"nü kurulması kararlaştırılmıştı.

Filistin'i toprakları içinde görmek isteyen İngiliz yönetimi, bu sırada İngiltere Siyonist Dernekleri Federasyonu Başkanı Lord Rotschild'in çabalarından etkilenmekteydi. LoRtschild'in 2 Kasım 1917'de kaleme aldığı ve İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Balfour'un imzasıyla yayınlanan Blafour Deklarasyonunda "majestelerinin hükümeti, Filistin'de Yahudi halkı için bir ulusal yurt kurulmasını uygun karşılamaktadır ve bu amacın gerçekleşmesi için her türlü çabayı harcayacaktır" denilmekteydi. 1918'de Balfour Deklarasyonunu, sırasıyla Fransa, İtalya ve Amerika Birleşik Devletleri de kabul etti.

Nisan 1920'de yapılan San Remo konferansında Filistin, İngiltere'ye bırakıldı. İngiliz mandası altındaki Filistin'de gitgide Yahudi nüfus arttı. Filistin'de 1882'de yalnızca 35 bin Yahudi yaşarken bu sayı 1920-22 arasındaki göçlerle 60 bine ulaştı. Yahudilerin devlet kurma girişimleri Arapları İngiliz aleyhtarlığına iterken Yahudilerle çatışmaya götürdü. Daha 1920'lerin başında Yalfa, Kudüs gibi önemli şehirlerde Araplar ve Yahudiler arasında çatışmalar yaşandı. İngiliz yönetimi yaşananlar karşısında etkisiz kalırken anlaşmazlığın her iki tarafı kendi silahlı örgütlerini kurmaya girişti.

Her ne kadar İngiliz yönetimi Yahudilerin güçlenen Filistin'de devlet kurma girişimleri sırasında Filistin'in yönetimini Yahudi örgütleriyle paylaşmak niyetinde

olmadığını, Yahudileri; geniş Filistin toplumu içerisinde ancak bir topluluk olarak değerlendirdiğini ifade etse de Filistin'e Yahudi göçü ve çatışmaların seyri giderek arttı.

1930'lara gelindiğinde Arap ve Yahudi örgütlerinin birbirlerini hatta İngiliz yönetimini hedef almaları, çatışmaların bastırılması ve yayılmasını önlenmesinde İngiliz hükümetinin etkisiz kalması, Avrupa'da Yahudi karşıtlığının artmasına paralel biçimde Filistin'e yönelen Yahudilerin bölgedeki nüfus dengesini lehlerine çevirmeleri; sorunu karmaşıklaştırmakla kalmadı, uzun soluklu hale getirdi (ORAN, 2002, s.636).

İngiliz yönetimi zaman zaman askeri güç kullanarak zaman zaman "Beyaz Kitaplar" yayımlayarak siyasi çözüm yoluna gittiyse de ne Arap liderleri ne de Yahudileri barışa ikna edebildi. 1939'a gelindiğinde Filistin'de yaşayan Yahudilerin sayısı 465 bine ulaşmıştı (UÇAROL, 2000, s.550).

Bunu 1929, 1933, 1937, 1939,1948 tarihlerinde Arap-İsrail savaşları izledi. İngiltere'nin desteği ile 14 Mayıs 1948'de Filistin'de İsrail Devleti kuruldu. Filistin topraklarının %55'i BM Genel Kurulu'nun kararıyla İsrail'e verildi. Filistin topraklarında büyük devletlerin desteği ile İsrail devleti kurulması Arapları daha da kızdırdı. Üstelik, İsrail sınırları dışında yaklaşık 1 milyon Filistinli, İsrail sınırları içinde de yaklaşık 750 bin Filistinli kalmış oluyordu. Filistinli Arapların İsrail devleti kurulduktan sonra Filistin'e dönememeleri ortamı daha da gerginleştirdi.

Böylesi gergin bir ortamda, İsrail'in BM kararı ile kuruluşundan bir gün sonra 15 Mayıs 1948'de Suriye, Ürdün Lübnan, Mısır birlikleri Filistinli Arapların mücadelesini desteklemek üzere İsrail topraklarına girdi. Bunun üzerine başlayan Arap- İsrail savaşı Ocak 1949'a kadar devam etti. Yapılan anlaşma sonrası İsrail, Filistin topraklarının %80'ini elde etti.

Birinci Arap- İsrail Savaşından alınan yenilginin yarattığı hava içerisinde Mısır'da Albaylar Darbesi ile milliyetçi Cemal Abdülnasır iktidara geldi. Ürdün'de Filistinli mülteciler örgütlenerek komando birlikleri kurdular. Fedailer adındaki bu birlikler İsrail topraklarına saldırıya başladı. Bu arada SSCB ile Mısır, Suriye, Irak arasındaki ilişkilerde hızla gelişme kaydediyordu. Arap dünyasında Arap milliyetçiliği hızla yükseliyordu. Orta Doğu'da iktidara gelen milliyetçi liderlerin Sovyetlerle gitgide yakınlaşmasından endişe eden ABD ve İngiltere, öncelikle Mısır'a gözdağı vermek istediler, ancak olaylar umulduğu gelişmedi. Nasır, Amerika ve İngiltere'nin Dünya Bankası aracılığıyla Asuan Barajı'na yapacağı yardımı kesmeleri üzerine Temmuz 1956' da Süveyş Kanalı'nı devletleştirdi. Yönetimi İngiliz ve Fransız bankerlerinin elinde olan bir şirketin işlettiği kanal devletleştirilince İngiltere ile

Fransa, Ekim 1956'da ortaklaşa kanal operasyonu yaptılar. İsrail de savaş sırasında Mısır'a ait Sina Yarımadasını ele geçirdi. Fransa ve İngiltere'nin Amerika'dan bağımsız biçimde böyle bir harekate girişmesinden hoşnut olmayan Amerikan yönetimi, iki ülkenin Mısır işgalini derhal durdurmasını istedi. İşin en garip yanı Sovyetlere yakın duran Orta Doğu'lu ülkelerin yıpranmasını istemeyen Sovyetlerin de Amerika'nın yanında yer alarak işgali kınamasıydı. SSCB ve ABD arasındaki yakınlaşmadan çekinen Avrupalı bu iki ülke Ocak 1957'de askerlerini bu ülkeden çekti.

İngiltere'nin Filistin sorunuyla Orta Doğu'da bir yara açtığını kavraması uzun sürdü. Filistin sorunuyla bağlantılı olarak 1967'de Altı Gün Savaşları (Üçüncü Arap-İsrail Savaşı) yaşandı, HAMAS, İslami Cihad, Müslüman Kardeşler gibi radikal dinci örgütler toplumsal bir taban kazandılar. Gittikçe güçlenen bu örgütler zamanla çoğunluğu Müslüman olan Orta Doğu ülkelerini etkiledi. Bu gelişmelerin sonucu olarak terörizm İslam ile anılmaya başlandı.

Filistin örneği, Orta Doğu'da Batılı devletlerin herhangi bir müdahalesinin istenmeyen sonuçlar doğuracağına en canlı kanıtı olarak karşımızda durmaktadır. Dünyanın en büyük petrol rezervlerine sahip Orta Doğu'nun heterojen sosyal alt yapısından doğan parçalı siyasal oluşumun, bölge dışı herhangi bir müdahaleyi kaldıramayacağı anlaşılmış olmalı ki Avrupa Birliği, 1995'te, bölgeyi bütün olarak gören, sosyal, siyasal ve ekonomik boyutları olan bir süreci başlattı.

Bu tarihe kadar ekonomik topluluktan çıkıp siyasi ve ekonomik birlik yolunda adım atan Avrupa ülkeleri henüz Orta Doğu'ya ilişkin ortak bir politika benimsememişlerdi. Orta Doğu ile ilişkiler daha çok ekonomik yönelimler çerçevesinde biçimlenen ikili ilişkiler biçimindeydi.

Avrupa Ekonomik Topluluğu, 1972 yılında ticari kaygılara dayanan ve tüm Akdeniz ülkelerini kapsayan bir Akdeniz politikası belirledi. Global Akdeniz Politikası Avrupa Ekonomik Topluluğu ülkelerinin Akdeniz'e kıyı olan devletlere karşı ortak bir tutum benimsenmesini öngörüyordu. Zamanla ekonomik ve ticari argümanlarla Akdeniz'in doğusu ve batısı arasındaki gelişmişlik farkını azaltmanın mümkün olamayacağını, tersine makasın daha da açıldığını ve bu şartlarda Avrupa mallarına uygun bir pazar yaratmanın mümkün olmadığını anlayan Avrupa ülkeleri, bölgeyle salt ticari değil, siyasi işbirliğinin geliştirilmesinin ve bu bağlamda Global Akdeniz Politikası'nı yeniden yapılandırmanın gerekli olduğuna inandılar.

1987'de adını Avrupa Topluluğu'na çeviren örgüt, adındaki değişimin arkasında gizli duran iradeyi aynı yıllarda Akdeniz konusunda da göstermiş, 1989'da bu kez ekonomik

olduğu kadar siyasi içerikli Yenilenmiş Akdeniz Politikası uygulamaya konulmuştur. Yenilenmiş Akdeniz Politikası'nın amacı salt yükselen ticari rakamlar görmek değil, bölgesel kalkınmaya temel teşkil edecek gelişme programını hazırlamaktı (EFELER, 2004, s.99).

Avrupa Birliği, Akdeniz havzasındaki Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkelerinden topraklarına yönelen göç ve terör tehdidini önlemek, bu bölgeyi katma değeri yüksek Avrupa ürünlerini satın alabilecek uygun bir pazar haline getirebilmek ve enerji arz güvenliğini sağlayabilmek için bir diğer adımı 26-27 Haziran tarihlerinde Cannes Zirvesi'nde attı.

Akdeniz ülkeleriyle yeni bir işbirliği ve ortaklığı öngören Haziran 95'teki Zirveyi 15 AB üyesi ülke ile 12 Akdeniz ülkesinin katıldığı Barselona Konferansı izledi.

27-28 Kasım 1995'te Barselona'da gerçekleştirilen Zirvede, Avrupa-Akdeniz ortaklığı açısından önemli bir dönüm noktası oluşturan Barselona Deklarasyonu kabul edilmiştir. Deklarasyon; Akdeniz ülkelerinde demokratik siyasi yapı, bölge insanların ekonomik düzeylerini artıracak ekonomik ıslahatlar ve mevcut farklı kültürlerin bir arada barış içinde yaşayabilecekleri bir toplumsal yapı oluşturmak istemekteydi.

15-16 Nisan 1997'de Malta'da gerçekleştirilen bir sonraki konferansta ise Barselona Süreci üç temel ayak üzerine oturtulmuştur; siyasi diyalog ve güvenlik, ekonomik ve mali konular, sosyal-kültürel-insani konular.

Siyasi diyalog ve güvenlik; insan hakları, toprak bütünlüğüne saygı, terörizm ve organize suçlarla mücadelede ve Akdeniz Bölgesi'nde barış, istikrar ve güvenliğin uluslararası hukukun temel ilkeleri çerçevesinde güçlendirilmesi ve bu amaçla oluşturulacak Avrupa-Akdeniz Paketi'nin benimsenmesi.

Ekonomik ve mali konular; bölge ülkelerinde refah toplumları oluşturmaya yönelik sürdürülebilir, dengeli ekonomik ve sosyal kalkınmayı sağlamak için ekonomik ve mali ortaklığın hayata geçmesi ve 2010 yılına kadar Avrupa-Akdeniz serbest ticaret bölgesinin oluşturulması.

Sosyal-kültürel ve insani konular; insan haklarının iyileştirilmesi, kadın-erkek eşitliğinin sağlanması ve okuma-yazma oranının yükseltilmesi.

Dünya petrol arzının %35'ini tek başına üstlenen Orta Doğu coğrafyasındaki halkın üçte biri günde iki dolardan az bir gelire sahiptir. Arap bilim adamları tarafından 2002 ve 2003 yıllarında BM için hazırlanan iki Arap İnsani Gelişim Raporu'na göre, Arapların yaklaşık %40'ı okuma yazma bilmemektedir. Orta Doğu ülkeleri dikkate alınarak hazırlanan raporda 2010 yılında 50 milyon 2020'de 100 milyon genç iş arayacaktır. Bu sayı her yıl asgari

6 milyon insan için yeni istihdam alanları açılarak karşılanabilir. Söz konusu rapora göre Arap gençlerinin beşte biri başka ülkelere göç etmeyi arzuladıklarını belirtmişlerdir.

Belgenin içeriğinden anlaşılacağı gibi Birlik açısından bölge halkının Avrupa'ya göçünün, kitle imha silahlarının yayılmasının, terörizmin önüne geçilmesinin, her şeyden önce enerjinin arz güvenliği bakımından bölgesel istikrarın gerçekleştirilmesinin temel koşulu ekonomik gelişmişliğin sağlanmasıdır. Bütün bunlar bir zincirin halkaları gibi birbirine bağlı süreçlerdir. Eğer bölgesel ekonomik kalkınma sağlanırsa bölge insanları kendilerini petrol zengini despot liderlerin itaati zorunlu sayan, radikal içerikli ilişkiler ağından kurtarabilecek, bu sayede bölgede gerçek bir gelişmenin önü açılacak, İslami radikalizmin Orta Doğu'daki yükselişi yine Orta Doğu'nun içinden engellenmiş olacaktır.

Bölgenin mali imkanları genişlerse eğitimsizliğin önüne geçilebileceği gibi yeni istihdam alanlarının yaratılması kolaylaşır. Böylece temelinde eğitim ve iş bulma gibi nedenler yatan Avrupa'ya göçün önüne geçilmiş olur.

Avrupa Birliği'nin Orta Doğu ülkelerinin bir kısmını da içine alan Akdeniz'in doğusu ile geliştirmek istediği ortaklık süreci, MEDA programı ile maddi açıdan desteklenmekteydi. Siyasi ve güvenlik öğelerinden çok ekonomik altyapıya vurgu yapan Barselona Süreci'nin hedeflerine ulaşmadığı, ABD'nin 11 Eylül'ün ardından, Barselona Deklarasyonu ile hemen hemen aynı içeriğe sahip Geniş Orta Doğu ve Kuzey Afrika Ülkeleriyle İşbirliği Projesi'ni (bilinen adıyla Büyük Orta Doğu Projesi'ni) gündeme getirmesiyle anlaşılmaktadır.

Barselona Süreci'nin Akdeniz'de beklenen etkiyi doğurmadığı, bu çerçevede başarısız kaldığı ortadadır. Öncelikle Barselona Süreci ile amaçlanan "zenginlik ve istikrar bölgesine henüz ulaşamamıştır. Bölgede çatışma ve savaşlar hala devam etmekte, Akdeniz'in iki tarafındaki ekonomik farklılık daha da artmakta, Avrupa'ya yönelik göç dalgası hız kesmemekte, Cezayir istikrarsızlaşmakta, Fas ve Ürdün'de gerçekleştirilen kısmi demokratikleşmeye karşın diğer bölge ülkelerinde baskıcı rejimler güçlenmekte, cinayet ve çevre kirliliği oranları da artma eğilimi göstermektedir" (DAĞCI, 2004, s.38).

11 Mart 2003 tarihinde AB Komisyonu, gelecekte sınır komşusu olacağını planladığı Rusya, Ukrayna, Moldovya, Beyaz Rusya ile Mısır, Cezayir, İsrail, Lübnan, Ürdün, Fas, Libya, Filistin otoritesi, Suriye ve Tunus'u konu edinen Avrupa Birliği'nin Büyük Avrupa Bildirisi'ni yayımlamıştır. Büyük Avrupa Bildirisi adı altında Avrupa Parlamentosuna sunulan Yeni Komşuluk Girişimi Politikası, Akdeniz bölgesini, tüm Orta Doğu'yu içine alacak şekilde genişletmiş ve çeşitli mali programlar eşliğinde bölgenin istikrara kavuşturulması için çağrıda bulunmuştur (EFELER, 2004, s.100).

19-20 Haziran 2003'te AB Selanik Zirvesi'nde "Büyük Avrupa Bildirisi" aynen kabul edilmiştir. Bildiri, sağlanacak çeşitli fonlar aracılığıyla sınır bölgelerinin sürdürülebilir sosyo-ekonomik kalkınmasını ve sınır ötesi işbirliğini güçlendirmeyi amaçlamaktadır. Büyük Orta Doğu Projesi'ne alternatif olabilecek yeni bir girişim olarak sunulan bildirinin mali enstrümanları MEDA, TACIS, PHARE (Community Assistance for Reconstruction, Democratisation and Stabilisation), CARDS (Poland Hungary Aid for the Reconstruction of the Economy) gibi zaten önceden varolan programlar olmaktan ileri gidememiştir. Komisyon 2004-2006 arasında söz konusu finansal enstrümanları kullanarak bu yeni komşuluk anlayışını gerçekleştirme isteğini ve 2006'dan sonraki süreçte yeni mali araçların devreye sokulmasının mümkün olabileceğini belirtmiştir.

Aynı zirvede AB, güvenlik politikası konusunda ilk adımı atmıştır. Selanik Zirvesinde Konseye sunulmak üzere AB'nin ortak dış güvenlik politikasından sorumlu yüksek temsilcisi Javier Solana'nın hazırladığı "Daha İyi Bir Dünyada Güvenli Bir Avrupa" adlı bildiri Avrupa Güvenlik Stratejisi'nin taslak metni sayılabilir.

"Daha İyi Bir Dünyada Güvenli Bir Avrupa" bildirisi, ABD'nin uluslararası güvenlik hassasiyetleri dikkate alınarak hazırlandığından terörizm ve kitle imha silahlarının yayılmasını ana tehdit unsurları olarak görmüştür. Belge, Avrupa'nın güvenlik önceliklerinin etkin çok-terafıllıkla elde edilmesini yani örgütün güvenlik hedeflerinin mümkün olduğu kadar BM çerçevesinde ya da bölgesel örgütlerle işbirliği içerisinde yerine getirilmesini önermektedir.

Daha İyi Bir Dünyada Güvenli Bir Avrupa, Javier Solana tarafından gözden geçirilmiş olarak 12-13 Aralık 2003'teki Avrupa Konseyi Brüksel Zirvesinde tekrar sunulmuştur. Genişletilmiş şekliyle bildiri, adeta Avrupa Güvenlik Stratejisi belgesidir. Daha kapsamlı hazırlanan ikinci taslakta tehdit unsurları, terörizm ve kitle imha silahlarının yayılması ile sınırlanmamış başarısız devletler, organize suçlar, bölgesel çatışmalar da esaslı tehdit unsurları oluvermiştir. Taslağın NATO'nun AB'nin operasyonel kapasitesini temsil ettiğini belirten ve kriz yönetiminde iki örgütün stratejik ortaklığını öngören maddeleri ABD'nin eleştirilerine maruz kalmıştır. Zira ileriki yıllarda Amerikan yönetimi Avrupa Birliği'ni oluşturulması düşünülen Avrupa ordusunun maliyetini NATO'dan çıkardığı yönünde eleştirecektir. Sınırları belirlenip içeriği doldurulan Avrupa güvenlik stratejisi, örgütün üçüncü ülkelerle ilişkilerinin genel çerçevesini ortaya koymaktadır.

Bu gelişmelerin ardından 12-13 Aralık 2004'te toplanan Avrupa Konseyi, Avrupa Birliği güvenliği açısından bir öncelik sıralaması yapmış ve Konsey toplantısı sonrası alınan

kararda, Orta Doğu'ya yönelik bir strateji geliştirilmesi, terörizme karşı savaş Avrupa'nın öncelikli hedefleri olarak gösterilmiştir (ÖZVERİ, 2004, s.44).

ABD'nin 11 Eylül sonrasında dünya çapında tek süper güç olma ihtirası, Avrupa Birliği tarafından dikkatle izlenmektedir. Birlik, Orta Doğu güçler dengesini ABD'nin denetimine verecek girişimlerden oldukça rahatsızdır. Kısacası Birlik, Amerika'nın ne Orta Doğu'da ne de genel olarak Avrasya coğrafyasında sözü geçer tek devlet olmasından yanadır. Bu çerçevede Brüksel, Rusya'nın başını çektiği çok kutupluluk söylemine yakın durmaktadır.

Her ne kadar Irak'ın Amerikan işgaline uğradığı sırada görüldüğü gibi, Amerika'nın bölgede tek güç olmasını engellemek ortak bir payda olsa da Avrupa Birliği şu an için Rusya'nın Orta Doğu'ya ilişkin politikalarını gözlemlemek ve belli sınırlar dışına çıkmasını siyasi yollarla engellemekle yetinmektedir. Yılda iki defa düzenlenen AB-Rusya Ortak Komisyon toplantılarında Orta Doğu'daki gelişmeler her defasında ele alınmaktadır. Anlaşılan Brüksel'in, Moskova'nın Orta Doğu politikasını bilmek istemesindeki neden ABD'nin bölgeye yönelik politikaları ile Rus politikalarının çatışıp çatışmayacağını öngörmek ve buna göre davranmaktır. Hatta Orta Doğu'da istikrarı vazgeçilmez sayan örgütün, bu iki gücü birbirine karşı kullanarak, gerektiğinde dengeleyerek bölgesel gelişmeleri, askeri güç kullanmaksızın etkileme amacı taşıdığı ileri sürülebilir. Bu açıdan Birlik, Irak'ın işgali ve İran'a müdahale konularında Rusya ile ortak tavır sergilerken Suriye'nin Lübnan'dan tam anlamıyla çekilmesi konusunda Amerikan yönetimini desteklemekte, İsrail-Filistin anlaşmazlığına kalıcı çözüm bulmayı amaçlayan Orta Doğu Barışı (bilinen adıyla Yol Haritası) projesi için Washington yönetimiyle ortaklaşa çalışmaktadır.

Danimarka'nın dönem başkanlığı sırasında Rasmussen hükümetinin Dış İşleri Bakanı Per Stig Moeller, Orta Doğu konusunda Amerikalı mevkidaşı Colin Powell ile işbirliğinin süreceğini belirtiyordu. Avrupa Konseyi'nin 2004'teki toplantısının ardından yayınlanan bildirinin "Orta Doğu Barış Sürecine İlişkin Açıklama" başlığını taşıyan bölümünde Amerika ile ortaklığın devam ettiği şu şekilde ifade edilmişti; "Avrupa Konseyi, Yol Haritası'nda belirlenen süreç çerçevesinde, bağımsız, demokratik, yaşanabilir ve İsrail ve diğer komşularıyla barış ve güvenlik içinde yan yana yaşayan bir Filistin Devleti'nin doğmasını sağlayacak müzakere edilmiş iki-devletli bir çözüme ulaşılması hedefine bağlılığını teyit etmektedir". Buna ek olarak örgüt, etkin çok-teraflılık ilkesine bağlı kalarak Suriye ve Lübnan'ın da kapsamlı barışa dahil edilmesini ve sorunun çözümü aşamasında BM'nin 2004 tarihli 1559 nolu kararının uygulanmasını istemektedir ("Avrupa Konseyi Raporu"; www.belgenet.com/arşiv/18/11/2004).

Birlik, Orta Doğu'da kalıcı istikrarın sağlanması amacı doğrultusunda bölgedeki güç dengesini, çatışmaya imkan vermeyecek şekilde etkilemek istemektedir. Kalıcı bölgesel istikrar açısından İsrail-Filistin Barış Süreci'nin başarısı önem taşımaktadır. İsrail-Filistin Barış Süreci işlemediği sürece bölgede yapılacak ekonomik, siyasi ve politik girişimler etkisiz kalacaktır. AB Genel İşler ve Dış İlişkiler Konseyi Başkanı Chris Patten soruna örgütün bakışını açıkça ortaya koyuyor; "eğer Arap dünyasında barış konusunda ciddiyseniz; Avrupa Güvenlik Stratejisinde belirtildiği gibi Arap İsrail çatışmasının çözümü stratejik bir öneme sahiptir. Çözüm reform için bir önkoşul değildir; ancak bir olmadan bir diğerini oluşturmaya çalışmak başarısızlık için yazılmış bir reçetedir" (ÖZVERİ, 2004, s.44). Orta Doğu Barışında yol almak isteyen Avrupa, etkin çok taraflılık prensibine uygun olarak, sürece ABD kadar Rusya ve BM'yi de dahil etmiştir. Bu noktada Avrupa Birliği'nin Rusya'yı bölgede halen önemli bir güç olarak gördüğüne dikkat etmek gerekiyor.

Mart 2005'te İngiltere'nin ev sahipliğinde Londra'da 23 ülkenin katılımıyla Filistin Yönetimine Destek Konferansı düzenlenmesi, bir yanda Orta Doğu barışı açısından sorunun çözümüne atfedilen önemi, diğer yanda Orta Doğu'daki sorunların siyasi çözüm yolları denenerek aşılması gerektiği görüşünü yansıtmaktadır. Toplantının açılış konuşmasını yapan İngiltere Başbakanı Tony Blair, konferansın Orta Doğu sorununa iki devletli bir çözüm geliştirmeye yardımcı olmayı amaçladığını dile getirerek iki devletli adil bir çözümün tüm Orta Doğu'da güvenlik ve istikrarı sağlayacağını söyledi. Blair, konferansın kapanış oturumunda ise, Filistin devletinin hayata geçmesi için uluslararası toplumun görüş birliği içinde olduğunu vurgulayarak, Filistin Yönetimi'yle güvenlik, ekonomi ve sosyal kalkınma konularında çeşitli reform çalışmalarına girişileceğine dair anlaşmalarını belirtti. Blair, söz konusu reformlar için Filistin yönetimine, 1 milyar 200 milyon Dolarlık mali yardım yapacakları vaadinde de bulundu.

Konferansın sonunda Yol Haritası'nın mimarları olan ABD, AB, BM ve Rusya'nın oluşturduğu Orta Doğu Dörtlüsünün ortaklaşa bir bildiri yayınlaması da Birliğin, sorunun etkin-çok taraflılık prensibi çerçevesinde siyasi çözüm yolları kullanılarak aşılabileceğine olan inancını göstermektedir. Dörtlü, ateşkesin bozulmasına neden olan Tel Aviv'deki intihar eyleminin sorumlularının bulunması için Filistin Özerk Yönetimi'ne acil soruşturma çağrısında bulundu. Bildiride, ayrıca İsrail ve Filistin'in barış sürecine yönelik olarak doğrudan diyalog ve görüşmelerde bulunması gerektiği belirtiliyordu. Dörtlü ayrıca, her iki tarafın da tek yanlı eylemlerde bulunmamasını istedi (Miray VURMAY, "Londra'da Orta Doğu Barış Konferansı"; www.tusam.net/03/03/2005).

Orta Doğu konusunda var olan ortaklıklarına rağmen örgüt ile Washington arasında derin görüş ayrılıkları da vardır. ABD'nin Büyük Orta Doğu Projesi olarak bölge için geliştirdiği kalkınma planı AB'nin girişimleriyle benzerlik gösterse de Birlik, Büyük Orta Doğu Projesine karşı mesafeli bir duruş sergilemektedir. Zira örgüte göre, bölgede hızlı bir değişimin yaşanmasını beklemek hayaldir. Barselona Süreci'nin bölgede devrim niteliğinde değişim yaratmadığı açıktır; ancak sosyal değişimler bir anda gerçekleşmez, zaman alır. Bu durumda Sürecin başarısız olduğu ileri sürülemez. Üstelik Büyük Orta Doğu Projesinde olduğu gibi bölgede dışarıdan iteklemelerle yaşanacak hızlı bir dönüşümün yararlı olmayacağı görüşündedir. Örgüte göre Büyük Orta Doğu Projesi'nin önerdiği mekanizma zaten Barselona Süreci ile yaratılmıştır. Bu çerçevede ABD'nin yeni bir girişim oluşturmak yerine AB'nin var olan enstrümanlarının kullanılması istenmektedir. Birliğe göre, bölgeye yönelik girişimler, mutlaka yöre halkının onayını ve bölge dinamiklerini hesaba katmalıdır. Derya Özveri'ye göre örgütün Büyük Orta Doğu Projesine olan bu tavrı gerçekte "bölgede ABD'nin global süper güç konumunda tek kalmasından AB'nin duyacağı rahatsızlığı göstermektedir" (ÖZVERİ, 2004, s.41). Zira Büyük Orta Doğu Projesi'nin hemen ardından Birliğin, Yeni Komşuluk Politikası adıyla yeni bir girişim başlatması, Amerika'nın gerisinde kalma endişesinin açık bir göstergesidir. Gerçekte Avrupa'nın Orta Doğu konusunda ciddiyetini sınavan Barselona Süreci bile, 1990 Birinci Körfez Krizi'nin ardından Amerika'nın Orta Doğu'ya olan ilgisini derinleştirmesinden kaynaklanmıştır (DAĞCI, 2004, s.38).

Başlarda İsrail-Filistin sorununun çözümü için ekonomik öncüllere ağırlık veren örgüt, son iki yıldan bu yana siyasi enstrümanlara da gereken önemi vermeye başlamıştır. Orta Doğu barışı ya da diğer adıyla yol haritasının uygulanmasını teşviklen Filistin yönetimine 2003'te yapılan 100 milyon Euro değerinde (112 milyon dolar) ek mali yardımla birlikte AB'nin Filistinliler'e geçen iki yılda verdiği insani ve kalkınma yardımlarının tutarı 570 milyon Euro'ya (637 milyon dolar) ulaşmıştı. Orta Doğu barışı çerçevesinde Filistinliler'e ekonomilerini yeniden inşa için 2003'te 1 milyar dolar civarında kredi sözü verilmişti ("AB'den Filistin'e 100 Milyon Euro Ek Yardım"; www.dunyagazatesi.com/22/07/2003).

"AB finansal açıdan Orta Doğu sorununun çözülmesi için en fazla kaynak aktaran kurum olarak ortaya çıkmaktadır. AB, İsrail-Filistin çatışmasının sona erdirilmesi için kendi çapında girişimlerde bulunsa da güçlü bir siyasi rolden söz etmek pek mümkün değil. Coğrafya olarak Orta Doğu'nun kendisine yakınlığı ve enerji ihtiyacının büyük bir kısmını bölgeden karşılıyor olması AB'yi konu üzerinde çözümler bulmaya ittiyse de sonucu

değiştirecek boyutta önemli bir girişimi gerçekleştiremedi" (Çağrı ERHAN, "Ülkelerin ve AB'nin İsrail-Filistin Politikası"; www.haberaliz.com/arşiv/12/02/2004).

Birlik, Avrasya'da geriden gelmenin sakıncalarını hesaplamaktadır ancak dikkatini SSCB'nin dağılma sürecine girmesiyle ortaya çıkan yeni bağımsız devletlere yoğunlaştırmış görünmektedir. Brüksel, Çin ve Hindistan'ın yeni süper güç adayları olarak belirişini yakından izlemektedir. Avrasya'da gün geçtikçe değişen güçler dengesi ve güç mücadelesi Birliğin dikkatini bu alanda yoğunlaştırmasına neden olmuştur. Özellikle İngiltere Başbakanı Tony Blair'ın Hindistan ve Çin'deki gelişimi, Avrasya'da ortaya çıkan değişimi irdelemek amacıyla Londra'da 28 Ekim'de bir gayri resmi AB liderler zirvesi yapılması çağrısının Birlik açısından önemli bulunup hayata geçirilmesi örgütün ilgi alanını ortaya koymaktadır.

Enerjisini eski Sovyet coğrafyasındaki gelişmelere, Çin ve Hindistan'a yoğunlaştırmış bulunan örgütün Orta Doğu'ya yönelik çabaları ikincil sıraya gerilemiş görünmektedir.

Amerika ve Avrupa'nın yaklaşımlarında farklılığın sezildiği bir diğer konu; İran ile ilişkililerdir.

"AB de aynı ABD gibi, İran'ın 'kitle imha silahı üretme çabasından, terörü desteklemekten, Orta Doğu Barış sürecini engellemekten ve ülke içinde insan hakları ihlallerinden' vazgeçmesini ve bu konularda davranışlarını değiştirmesini istemektedir. ABD ve AB arasındaki farklılık ise İran'ın iç ve dış politikadaki davranışlarını "nasıl değiştirelim?" sorunundan kaynaklanmaktadır" (Arif KESKİN, "ABD-AB İlişkilerinde İran Sorunu"; www.turksam.org/24/03/2005).

1979 İran İslam Devrimi'nin ABD karşıtlığı üzerine inşa edilmesi Beyaz Saray'ın bu ülke ile ilişkilerini kesmesi ile sonuçlandı. Amerikan yönetimine göre İran, ancak uluslararası izolasyon ile yola getirilebilirdi. "ABD bu çerçevede, İran'ın 'dışlanması, izole edilmesini, çeşitli alanlarda ambargolara maruz bırakılmasını, ilişkilerin azaltılmasını ve askeri müdahale olasılığının gündemde tutulmasını' sürekli savunmuştur. AB ise söz konusu olguların İran'ı daha fazla radikalleştireceği tezini savunmuş ve bu doğrultuda İran ile ilişkilerin güvenilir bir zeminde yürütülmesini, akıllandığı ve ehlileştiği oranda İran ile ilişkilerin geliştirilmesi temelinde politika üretmesi gerektiğini vurgulamıştır"(Arif KESKİN, "ABD-AB İlişkilerinde İran Sorunu"; www.turksam.org/24/03/2005).

1990'larda Samuel Huntington'ın İslam ve Hıristiyanlığın çatışacağı tezini işlediği kitabı Medeniyetler Çatışması, tüm dikkatlerin İran üzerinde odaklanmasına neden oldu, ancak Tahran yönetimi kendisine yönelik izolasyonu ortadan kaldırabilmek, en azından

uluslararası arenada yalnız bırakılmış olmanın etkilerini hafifletebilmek için 80'lerin ortalarından itibaren Avrupa ile ilişkileri geliştirme çabasıydı.

İran'ın Avrupa'yı ikna etme çabası, Şeytan Ayetleri kitabının yazarı Salman Rüşdi hakkında ölüm fetvası yayınlamasıyla yol kazasına uğradıysa da bir süre sonra ilişkiler ivme kazandı. Avrupalı liderler, Amerikan yönetiminin ısrar ve uyarılarına rağmen Tahran ile ilişkileri koparmayı doğru bulmuyorlardı.

Avrupa Birliği İran'la ilişkileri kesip atmak yerine "eleştirel diyalog" adını verdiği süreci başlatmak suretiyle ilişkileri yeniden yapılandırma yoluna gitti. Söz konusu yaklaşıma göre İran, uluslararası sistemden dışlanmak yerine önemli bir bölgesel güç olduğu gerçeğinden hareketle ikna ve güven yoluyla uluslararası sisteme tekrar kazandırılacaktı.

Eleştirel diyalog süreci Avrupa ve İran arasında olumlu bir atmosfer yaratmışken Eylül 1992'de Berlin'de Mikanos adlı Yunan lokantasında Kürt kökenli dört ayrılıkçı liderin öldürülmesi olayının perde arkasında İran'ın olabileceği düşüncesi bu ılımlı havayı dağıtmaya yetti. Olay üzerine 1992'de başlayan süreç, 1997'ye kadar askıda kaldı.

Bu süreçte İran, Rusya ile ilişkilerini geliştirdi. Her iki ülke Hazar'ın statüsü konusunda örtülü biçimde birlikte hareket etti. Karşılığında İran, bölgede Rus desteğini sağladı.

1997'de Seyyid Muhammed Hatemi'nin Cumhurbaşkanı seçilmesi Avrupa ile ilişkilerin düzelme yoluna gireceğinin sinyallerini veriyordu. Öncelikle 97 sonbaharında AB büyükelçileri İran'a geri döndüler. Hatemi hükümetinin de ilk icraatlarından biri Eylül 1998'de Rüşdi olayının kapandığını ilan etmek oldu. Bu adımı Hatemi'nin Avrupa ülkelerine yaptığı ziyaretler izledi. Hatemi, 99'da İtalya ve Fransa'ya, Ocak 2000'de İngiltere'ye ziyaretlerde bulundu.

1979'dan beri ilk defa gerçekleştirilen bu ziyaretler, Avrupa'da da üst düzeyde karşılık buldu. Bunlara ek olarak Avrupa ve İran arasındaki görüşmelere "yapıcı diyalog" adı altında yeniden devam edildi (ALAGÖZ, 2004, s.85).

AB, ABD hegemonyasındaki yeni bir dünya düzenini, bu bağlamda Büyük Orta Doğu Projesi ile bölge halklarını, özellikle İran'ı demokratikleştirme projesini art niyetli bulmaktadır. İran'ın Orta Doğu ve Orta Asya'yı birleştiren coğrafi konumundan ötürü AB, İran'ın ABD'nin hegemonyası altına girmesini istememektedir. Bu bağlamda örgüt, İran'ı önemli bir kale olarak görmektedir. Diğer yandan "İran'ın nükleer güç olmaması" konusunda AB ve ABD arasında ortak bir bakış açısı olsa da bu sorunun nasıl çözüleceği konusunda fikir ayrılığı söz konusudur. Amerikan yönetimi, askeri seçenekleri, ambargoları gündeme

getirirken Avrupa kanadı İran'ın nükleer çalışmalarının mümkün olduğunca BM gözetimi altında, denetimli yürütülmesinden yanadır (Arif KESKİN, "ABD-AB İlişkilerinde İran Sorunu"; www.turksam.org/24/03/2005).

AB ve ABD küresel egemenlik yarışındayken bölgenin istikrarlı günlere kavuşmasını beklemek hayalden öteye geçmeyecektir. Bölgedeki diğer önemli güç olan Rusya ise AB ve ABD'nin varlığından rahatsızdır. Zira AB ve ABD'nin bölgeye yönelik çıkarları farklı olsa da istek ve politikalar hemen hemen aynıdır. Her iki taraf da bölgenin liberal ekonomik düzenin gereklerine uydurulması, demokratik düzenin oturtulması ve şeffaflaşmanın gerekleri üzerinde durmaktadır. Bu sayede Batılı (Avrupalı ve Amerikalı) sermayedarların bölgeye yönelmesi kolaylaşır, Avrupa ve Amerika için yeni pazarlar yaratma imkanı artar. Sıkı ekonomik ilişkiler, Batı tarzı demokrasi anlayışı, bölgenin Batı'ya bağlanmasına yardım eder. Rusya açısından bölgenin bağımsız hareket edecek yönetimlere ihtiyacı vardır. Aksi takdirde Rusya, bölgede AB ve ABD'li rakipleri karşısında geri kalır. Bu durumda Türkiye ile işbirliği seçeneği Rusya için cazip hale gelebilir. Orta Doğu'nun bir parçası olması, bölgesindeki en güçlü orduya sahip olması bakımından Türkiye, Orta Doğu'da Rusya'nın işbirliği için tercih edeceği bir adres olabilir. Dünyanın ikinci en büyük silah üreticisi konumunda bulunan Rusya'nın Türkiye ile işbirliği, bölgeye istikrar getirebilir. Kültürel ve askeri güç bölgenin yararlarını sarabilir. Üstelik Türkiye'nin sahip olduğu su kaynakları, Orta Doğu'da barışın sağlanmasında önemli bir araç olarak kullanılabilir. Buna karşın Rus tarafının, İran'ı bölgedeki stratejik ortağı olarak gördüğü anlaşılmaktadır. İran'ı Orta Asya'nın ta kendisi, Avrasya merkezi olarak gören Dugin'e paralel biçimde Putin'in, Hazar'ın statüsü ve bölgesel konularda İran ile ortak adımlar atmaya dikkat ettiği gözlemlenmektedir.

5.4.2.3. Orta Doğu Denkleminde Türkiye-ABD İlişkileri

İster Roma İmparatorluğu olsun ister Osmanlı İmparatorluğu, tüm imparatorluklar emperyalist siyasanın geçmişteki örnekleri olmaktadır. Emperyalizmin tarihi ne kadar geriye götürülürse gtrlsn şu tarihsel gerçeklik kendini hemen göstermektedir; "Batı medeniyetinin, hem manevi hem tarihi kökenleri hem de ulaştığı boyutlar itibariyle emperyalizm ile arasındaki bağ önemli ve güçlüdür. Günümüz emperyal siyasetleri ve ideolojik meşrulaştırma biçimlerinde kullanılan birçok söylem ve yöntemin; geçmişten bugüne fazla değişime uğramadan taşındığına dair örnekler, sadece fazla değil, aynı zamanda canlıdır" (Z, 2005, s.10).

İlk örneği Atina imparatorluğundan (M.Ö.200-400) verebiliriz. Bugün Amerikan yönetiminin yaptığına benzer olarak geçmişte Atina yönetimi de kendine tabi kıldığı devletlerde demokratik rejimleri zorla dayatmışlardır.

Demokrasi ihracının mucidi Amerikalılar değildir. Geçmişte Orta Asya, Kafkasya ve Balkanlar'ı denetiminde tutmak için Sovyetlerin uyguladığı "böl ve yönet" politikası da özgün bir buluş değil, tam tersine temellerini Roma imparatorluğundaki "böl ve fethet" ilkesinden alan bir anlayıştır.

Amerikan ulusal bilinci de böyle bir gelişmenin dışında tutulamaz. Bir ülkenin, devletin ya da örgütün diğer ülkelerin siyasi, sosyal ve ekonomik imkanlarını denetlemek ve yönlendirmek amacıyla takip ettiği sistematik politikalar bütünü demek olan emperyalizm, yaşamak için ideolojileri kullanır. Batı emperyalizminin ideolojilerinde kullandığı üç temel öge, Hıristiyanlık, üstün uygarlığa sahiplik inancı ve ırkçılıktır. Böylece Yahudi karışıklığını kullanarak Hitler, Almanya topraklarını batıda Fransa ve doğuda Rusya'ya kadar genişletmiştir. Yine aynı nedenle Amerikan yönetimi, Sovyetlerin dağılmasını izleyen süreçte Orta Asya ülkelerine Amerikan misyonerleri gönderebilmiştir.

Amerikalı siyasetçi ve fikir adamı Albert J. Beveridge'in 1908 yılında yayınlanan eserinden alınan bazı pasajlar bugün tartışılan Amerikan küresel güvenliğinin (ve bu gidişle Amerikan imparatorluğunun) bilişsel arka planını yansıtmaya bakımdan önemlidir; "Tanrı Tötonik halkları, bu dünyanın kaos egemen bölgelerinde sistem kuracak efendi örgütleyiciler olarak yaratmıştı. Onlara tüm yeryüzü topraklarında gerçilik güçlerini yenecek gelişme ruhu vermişti ...ve tüm Töton ırkları içinde Amerikan halkını dünyanın dinçleştirilmesine öncülük etmek üzere seçilmiş ulus olarak göstermişti. Amerika'nın yüce görevi buydu" (ÖZ, 2005, s.11).

Beveridge'den tam bir yüzyıl sonra Amerikan Başkanı Bush, Amerikan halkına yaptığı konuşmalarda "Tanrının seçtiği ulus olan Amerika'ya" yapılan saldırılardan bahsetmekte ve ilkelerini kendilerinin belirledikleri küresel düzene uymayan "barbarlar"a haddini bildirmekle meşgul olduklarını belirtmektedir. Bir başka konuşmasında "özgürlük için imparatorluktan" bahsetmekte ve Orta Doğu'nun demokratikleştirilmesi ile ilgilendiklerini müjdelemektedir (ÖZ, 2005, s.12).

Aslında Amerikan yönetiminin bugün Büyük Orta Doğu Projesi olarak adlandırılan ve Kuzey Afrika'yı da içine alan bölgede uygulamaya soktuğu demokratikleştirme, bağımsız kılma projeleri, köklerini İngilizlerden almaktadır. Birinci Dünya Savaşı yıllarında Orta

Doğu'nun çoktan önemini kavramış olan İngiliz yönetimi, bölge devletlerini bağımsızlık vaadiyle yanlarına çekmeye çalışıyordu.

Geçmişte İngilizlerin, günümüzde Amerikan yönetiminin istikrar ve demokrasi getirmeyi vaat ettiği, Ön Asya, Batı Asya, Güneybatı Asya, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra da Yakındoğu gibi çeşitli adlarla anılan Orta Doğu; genel olarak Doğu Akdeniz çevresinde yer alan ülkelerle Arap Yarımadası ve İran'ı içine alan bölgeyi ifade eder.

1859'a yani ilk defa zengin petrol yatakları keşfedilinceye kadar Orta Doğu, istikrarlı bir bölgeyken 19. yüzyılın sonlarından itibaren çatışma ve savaşlarla anılır olmuştur.

Günümüzde dünyanın kanayan yarası olarak nitelendirilen Orta Doğu'da istikrarsızlığı hazırlayan birçok neden vardır. İlk neden bölgenin coğrafi yapısıyla ilgilidir. "Orta Doğu, Avrupa ile Asya ve Afrika kıtalarını birbirine yaklaştıran, Atlas Okyanusu'nu Hint Okyanusu'na, dolayısıyla Büyük Okyanus'a bağlayan" yani eski kıtaları birbiri ile bağlantılandıran önemli bir bölgedir. Bölge; sahip olduğu Süveyş Kanalı, İstanbul ve Çanakkale Boğazları, Basra Körfezi ve Doğu Akdeniz'deki limanları ile dünya ticareti açısından geçiş yollarının kesiştiği yer olmaktadır (UÇAROL, 2000, s.545).

Zengin hidrokarbon yataklarının varlığına rağmen su kıtlığı yaşayan bölge için bu durum önemli bir dezavantaj oluşturmaktadır. Anılan fiziki özelliklere dinler ve mezhepler, yapay uluslar açısından zenginlik, etnik çeşitlilik, bölgedeki milletleşme sürecinin tamamlanamamış olması (kabileciliğin halen önemli olması), bölgede demokratik rejimlerin olmayışı, her üç büyük din için de kutsal kabul edilme gibi siyasi ve kültürel özellikler de eklenince geçmişten günümüze Orta Doğu'nun neden istikrarsız olduğu iyice anlaşılmaktadır. Zira böylesi bir yapı, bölge ülkeleri arasında yaşanan su sorununu, kolayca dinsel, mezhepsel, etnik çatışmaya dönüştürebilecek nitelikte olup petrole bağımlı gelişmiş ülkelerin de çıkarları doğrultusunda sorunu dahil olmalarına ortam hazırlayabilecektir. Bölge İslam, Hıristiyanlık ve Yahudilik için önemlidir. Kutsal yerler buradadır. Bölgede birçok mezhep bulunmaktadır ve bölge insanları ayrı ve bazen de birbirine karşıt gruplar oluşturmaktadırlar. Bölgedeki demokratik olmayan rejimler, muhalefeti sistem dışı bırakmakta yani muhalefetin yer altına inip radikalleşmesine neden olmaktadır.

İkinci grup nedenler bölge ülkeleri arasında yaşanan savaşlar ya da mücadelelerdir. Arap-İsrail çatışması, Orta Doğu'da merkezi problemi oluşturmaktadır ve bu problemden dolayı bölgede birçok savaş çıkmış, terörist ve gerilla grupları oluşmuştur. İran, Suriye (geçmişte Irak) arasında zaman zaman yaşanan bölgenin liderliği mücadelesi, İran'ın kendini Batı karşıtlığıyla tarif eden rejimi, Körfez Savaşı sonrası Irak'ın fiili olarak üçe bölünmesi,

Lübnan'ın siyasi geleceğinin belirsizliği, bölge ülkelerinin terörizmi dış politik araç haline getirmiş olmaları gibi faktörler de bu ikinci grup nedenler içine konabilir. (İdris BAL, "Orta Doğu'da Savaş, AB ve Türkiye"; <http://strateji.cukurova.edu.tr/20/04/2005>).

Gerek ekonomik gerek politik gerekse ticari açıdan büyük önem taşıyan Orta Doğu (İran hariç) Birinci Dünya Savaşına kadar Osmanlı İmparatorluğunun egemenliği altındaydı. Savaştan yenilgiyle çıkan Osmanlı yönetimi, 10 Ağustos 1920'de imzaladığı Sevr Anlaşması ile Suriye, Filistin, Irak, Arabistan ve Ege adalarını terk etmeyi kabul ediyordu. Osmanlı yönetiminin bölgedeki fiili ve hukuki denetiminin sona ermesi üzerine savaşı kazanan gelişmiş ülkeler bölgeye askeri açıdan yerleşmeye başladılar. Savaşın ardından yapılan gizli anlaşmalarda Filistin, Irak, Ürdün, Arabistan, İran İngiltere'ye; Suriye ve Lübnan ise Fransa'ya verilmişti. Anadolu'nun Akdeniz kıyıları (Mersin ve Adana Fransa'ya verilmiştir) ve Ege Bölgesi İtalya'ya; Güneydoğu Anadolu Bölgesi Fransa'ya; Van Gölü'nün güneyine kadar olan alan İngiliz denetimine bırakılmıştı. Boğazlar ise galip devletlerin tamamının işgaline açık bırakılıyordu.

İngiltere, 1873'te Kıbrıs'a ve 1882'de Mısır'a fiilen egemen olmuştu. Böylece İngiltere, Birinci Dünya Savaşından sonraki dönemde Libya'dan Hayfa'ya kadar uzanan bütün Akdeniz kıyısını egemenliği altında bulunduran bir devlet olarak Orta Doğu'da büyük bir güce erişmiş oluyordu.

Türkiye dışındaki Orta Doğulu devletlerin işgalci güçlerin egemenliği altına girmiş olmasına karşın Anadolu, tüm üçüncü dünya ülkelerini etkileyip harekete geçirecek bir savaşın içindeydi. İşgalci gelişmiş ülkeler, başlarda Anadolu'da gelişkin bağımsızlık fikrinin varlığına pek inanmasalar da daha sonraları fikirleri değişmiş Anadolu'daki bağımsızlık savaşının kazanımlarını Lozan'da kabul etmek zorunda kalmışlardı.

Milli Mücadele sırasında ve Lozan Antlaşması'ndan sonraki yıllarda ise Türkiye'nin Doğulu devletlerle ilişkileri Misak-ı Milli çerçevesinde yürütülmüştür. Misak-ı Milli'nin temel ilkesi, Türk unsurunun çoğunlukta olduğu yerlerde milli bir Türk Devleti kurmaktır. Bununla birlikte Osmanlı Devleti'nin varisi olan yeni Türk Devleti, İmparatorluğun yüzyıllarca egemenliği altında kalmış olan Arap ülkeleri üzerindeki iddialarından vazgeçiyor ve bir bakıma Misak-ı Milli ile amaçlarını, başka milletlerin çıkarlarına dokunmayacak şekilde sınırlıyordu. Bu durumda Türkiye'nin bu ülkeler üzerinde kurulan yeni devletlerle ilişkilerinin dostane olmaması için hiçbir sebep yoktu.

Lozan'la Misak-ı Milli'deki amaçlarına büyük ölçüde ulaştığına inanan yeni Türk devleti için bu sayede içeride reformları hayata geçirmek için gerekli ortam oluşmuş

oluyordu. Ayrıca Türkiye, bu dönemde tehdit edilmedikçe dışa dönük herhangi bir girişime itibar edecek gücü kendinde bulamıyordu.

Dönemin gelişmelerini Türkiye lehine geliştiren bir başka olay da Türklerin giriştikleri bağımsızlık mücadelesinin, çoktan Batılı işgalcilerin himaye ve mandasına girmiş diğer Orta Doğulu devletler nezrinde yarattığı yüksek itibardı. Bunun sonucunda Arap dünyası Türkiye'yi umut ışığı olarak görmeye ve Türkiye ile işbirliği yollarını aramaya başladı. Mustafa Kemal de Azerbaycan, Irak, Suriye, Libya, Afganistan ve Hindistan'daki Müslümanlarla ilişkiler kurmuştu. Mustafa Kemal "Türkiye'nin bugünkü mücadelesi yalnızca Türkiye'ye ait değildir, müdafaa ettiği bütün mazlum milletlerin bütün şarkın davasıdır" sözleriyle diğer Müslüman halkların desteğini almak istemiştir (Aydın CAN, "Atatürk Dönemi Türkiye'nin Orta Doğu Politikası"; <http://strateji.cukurova.edu.tr/20/04/2005>).

Mustafa Kemal bu girişimlerden yüzde yüz sonuç beklemiyordu. Ancak düşmanın silahını yine kendisine karşı kullanmanın yararını da biliyordu. Bu maksatla Ankara'dan tüm İslam dünyasına yardım istemek amacıyla yayınlanan bildirimlerde "işgalin Osmanlı saltanatından çok hilafet makamını özgürlük ve bağımsızlıklarının tek dayanağı gören İslam dünyasına yönelik" olduğunun ilanında yarar görüyordu. Bu şekilde M. Kemal İslam etkenini, mazlum milletleri yönlendirmek için kullanıyordu. Milli Mücadele başarıya ulaştınca Orta Doğu ülkeleri Türkiye'den fiili yardım beklemeye başladı (Aydın CAN, "Atatürk Dönemi Türkiye'nin Orta Doğu Politikası"; <http://strateji.cukurova.edu.tr/20/04/2005>).

Türkiye, İslam dünyasına batılıların yenilebileceğini gösterirken lider konuma ulaştı ancak Türkiye'de radikal reformların yapılmasıyla, Arap dünyasının Türkiye'ye bakışı da değişti. Bu bir bakıma Türkiye'de yapılan reformların batı tipi bir toplum yaratmaya çalışması nedeniyle, Türkiye aleyhine propaganda malzemesi oldu diğer yandan bu reformlarla güçlenen Türkiye'nin bölgeye tekrar döneceği korkusunu depreştirdi. Bu reformlar Türkiye'nin Arap dünyasında yeniden kazandığı itibarı bir anda silmeye yetti. Zira Arap dünyasının gelişmesine engel eski patron Osmanlı'nın şimdiki torunları bu topraklara tekrar dönerse Arap dünyası bir yüzyıl daha yerinde sayabilirdi. Modernleşmek isteyen Türkiye'nin bu hali, 1924'den sonra Arap ülkeleri ile ilişkilerinde olumsuz bir unsur oldu. Söz konusu gelişmelere Birinci Dünya Savaşındaki Arap ihaneti de eklenince Türkiye 1924'den sonra Arap ülkelerine olan ilgisini kaybetti ve Arap yarımadasındaki gelişmelere kayıtsız kaldı. Onların mücadelelerine resmi düzeyde destek verirken, maddi yardımda bulunmamayı seçti. Bunun yanında Türkiye Boğazlarda güvenliğini tam sağlayamadığı için, gerek İngiltere gerek Fransa ile silahlı çatışmayı göze alamıyordu.

Böylece "Türk İnkılabının İslam dünyasındaki etkisi ve yankılanması iki yönde gerçekleşmiştir. Birincisi olumlu yönde olmuştur. İlk zamanlar İran ve Afganistan, daha sonraki dönemlerde Cezayir, Tunus, Pakistan gibi ülkelerde Mustafa Kemal ve Türk İnkılabı örnek alınmıştır. Diğer etkisi ise özellikle Arap ülkelerinde menfi yönde olmuştur" (Aydın CAN, "Atatürk Dönemi Türkiye'nin Orta Doğu Politikası"; <http://strateji.cukurova.edu.tr/20/04/2005>).

1936'da Arap dünyası ile ilişkilerdeki soğukluğa Suriye ile yaşanan Hatay sorunu da eklendi. Böylece Türkiye, sınır komşuları dışındaki bölge ülkeleriyle sınırlı ve derinliği olmayan bir ilişki süreci içine girecektir.

Bu sırada Filistin'de bir Yahudi devleti kurulması yönündeki çabaları nedeniyle bölge insanları İngiltere aleyhine dönmeye başladı. Bölge ülkelerini işgalinin ardından ortaya çıkan ulusçuluk hareketi ve Filistin sorunu nedeniyle sosyal tabanını iyice kaybeden İngiltere'nin Orta Doğu'daki varlığı 1940'ların ortalarına doğru önemli ölçüde değer kaybetti.

Bölgede etkinlik kaybına uğrayan İngiltere, çareyi 1947'de, Orta Doğu'daki sorumluluklarını ABD'ye devretmekte buldu. Bundan böyle İngiltere, bölgede ikinci derecede etkin konumdaki bir ülkeydi.

İkinci Dünya Savaşından sonra kıtasına çekilen Amerika için bu durum çok uzun sürmemiş Truman doktrini ile dünya çapında politika gütmeye başlamıştır. Amerikan yönetiminin bu konuya ilgisini çeken ülkeyse İngiltere'dir.

İkinci Dünya Savaşının ardından Sovyetler tarafından Türkiye ve Yunanistan'a verilen nota, yalnızca ülkeler arası ilişkileri tamiri zor bir dönemece sokmadı aynı zamanda Soğuk Savaş başlatan olaylar silsilesine de zemin hazırladı. Buna göre Sovyetler, Montreux'ün yenilenecek Boğazlar rejiminin Sovyetler lehine değiştirilmesini (Boğazların Sovyetler ve Türkiye tarafından ortaklaşa savunulmasını ve bu sayede Boğazlarda üs edinmeyi) istiyor, Yunanistan ve Türkiye'den toprak talebinde bulunuyordu.

Sovyetler Birliğinin İran, Yunanistan ve Türkiye üzerinde artan baskısı karşısında, yüzyıllardan beri Rusya'nın güneye inmesine karşı çıkan, dengeyi sağlayan ve anlaşmalarla bölgedeki devletlere karşı yükümlülükler üstlenmiş bulunan İngiltere, 1947'de artık bu denge rolünü oynayamayacağını ABD'ye bildirerek bölgedeki sorumluluklarını ona devretmek istemişti. Satranç tahtasının yeni oyuncusu Amerika ise İngiltere'nin bıraktığı boşluğu doldurmak ve Sovyet yayılmasını önlemek üzere Truman Doktrini ile Sovyetlere karşı ideolojik savaş başlatmış ve Marshall yardımı ile Mayıs 1947'den itibaren Türkiye ve

Yunanistan'a askeri ve ekonomik yardıma başlamış ve böylece resmen Orta Doğu coğrafyasına girmişti (UÇAROL, 2000, s.697).

Amerika'nın dünyaya yönelişinin nedenlerini dile getiren bir konuşmasında Truman Orta Doğu'dan şöyle bahsediyordu; "Gözlerimizi Yakın ve Orta Doğu'ya çevirdiğimiz zaman çok tehlikeli sorunlar gösteren bir bölgeyle karşılaşyoruz. Bu bölgede geniş doğal kaynaklar bulunmaktadır. En işlek kara, hava ve deniz yolları buradan geçmektedir. Bu bakımdan büyük ekonomik stratejik önemi vardır fakat bu bölgedeki ulusların hiçbiri ne yalnız ne de beraberce kendilerine yöneltilecek bir saldırıya karşı koyabilecek kadar güçlüdür. Böyle olunca da Yakın ve Orta Doğu'nun bu bölgenin dışındaki büyük devletler arasında bir rekabet alanı olacağını ve bu rekabetin birden bire çatışmaya yol açabileceğini kestirmek güç değildir" (UÇAROL, 2000, s.698).

Amerika için Türkiye'nin önemi Avrupa, Asya, Afrika arasındaki kara, hava, deniz yollarını kontrol eden konumundan ileri geliyordu. Eğer SSCB; Türkiye'yi ve Boğazları ele geçirirse hem Irak ve İran yoluyla petrol bakımından zengin Orta Doğu'ya girebilir hem de üç kıtanın ticaret yollarını ve ulaşım koridorlarını denetim altına alabilirdi.

Truman doktrini Türk dış politikasında da devrim niteliğinde değişikliklere yol açtı. Bu tarihten itibaren Türk hükümetleri, zaman zaman kırılmalar yaşansa da Orta Doğu'da Amerikan yanlısı bir dış politika izlemeye başladılar. O zamana kadar Filistin sorununda Arap ülkelerini destekleyen Türkiye, 14 Mayıs 1948'de, İsrail'i ilk tanıyan Müslüman ülke oldu. Ülkesindeki Musevilerin İsrail'e göç etmesine izin vererek Filistin'de Yahudi nüfusunun artmasına yardımcı olan Türkiye'nin bu tavrı, zaten soğukluk bulunan Arap ülkeleri ile ilişkilerde gerilemeye yol açtı.

Dış politikasını genelde Batı özelde ise ABD ile uyumlaştırmak isteyen Türkiye, 1949'daki Asya Devletleri Zirvesine "Asyalı değil, Avrupalı bir devlet" olduğu gerekçesiyle katılmıyordu.

ABD ile SSCB arasındaki Soğuk Savaş Harry Truman ile başlarken savaşın genişleyip tırmanması Amerikan Başkanı Dwight David Eisenhower döneminde oldu.

Arap milliyetçisi Nasır'ın, 1956'da Süveyş Kanalı'nı millileştirmesinin ardından Arap dünyası üzerinde Sovyet etkisi artmıştı. Gelişmeler üzerine Eisenhower, Orta Doğu'daki Sovyet etkinliğini kırmayı amaçlayan bir politikayı uygulamaya soktu. Kitlelesel karşılık denen ve Sovyet askeri tehdidine karşı topyekün mücadeleyi öngören "Yeni Bakış Stratejisi"ne göre Truman döneminde temelleri atılan çevreleme politikası genişletilerek devam ettirilmeli ve bu çerçevede Orta Doğu-Asya-Pasifik bölgelerinde yeni ittifaklar kurulmalıydı.

Bu amaçla Güneydoğu Asya Anlaşması (SEATO) ile Sovyetleri bir ölçüde çevreleyen Amerikan yönetimi, Orta Doğu'da da Batı Bloğuna bağlı devletler zinciri oluşturarak halkın batı ucunu tamamlamak istiyordu. Orta Doğu'da bu girişimi başlatacak ülke, Batı yanlısı dış politika izleyen Türkiye olacaktı.

SEATO'nun ardından Bağdat Patınının (İngiltere, İran, Irak, Pakistan ve Türkiye) oluşturulmasıyla SSCB'nin çevrelenmesi anlamına gelen "kuzey kuşağı" oluşturulmuş oluyordu. Amerikalı ortak, Pakta Orta Doğu'lu bir ülkenin ön ayak olmasının girişimin itibarını artıracakını düşünüyordu. Oysa beklentiler gerçekleşmeyecekti.

Soğuk Savaş sonrası konjonktürden yararlanmak isteyen Sovyet Rusya, Türkiye'ye yönelik istekleriyle Türkiye'yi oldukça endişelendirmişti ancak ilişkiler Stalin'in ardından Rusya'nın girişimiyle iyileştirilmeye çalışılmışsa da Türk tarafı Soğuk Savaş dönemi boyunca kuzeyden gelebilecek tehditler nedeniyle kaygılı oldu. Bunun sonucu olarak Türkiye, 1950'lili yıllarda kayıtsız şartsız Batı yanlısı politikalar izlemişti. Ensesindeki Sovyet tehdidini asgariye indirebilmenin yolu olarak gördüğü NATO'ya üye olabilmek adına çıkarı bulunmadığı halde Kore Savaşı'na katılan (1952'de NATO'ya üye oldu), İsrail'in kuruluşuna katkıda bulunan, 1954'te başlayan Cezayir bağımsızlık savaşında Fransa'yı destekleyen, 1956'daki Süveyş bunalımında ABD yanlısı tavır takınan Türkiye, "emperyalizmin Orta Doğu'daki temsilcisi" olarak algılanmaya başlandı.

Orta Doğu'daki olumsuz Türk imajı, yalnızca Bağdat Paktı'nın başarısızlığına yol açmadı aynı zamanda Arap dünyası arasında da kutuplaşmalara yol açtı. Mısır, Suriye, Suudi Arabistan Sovyetlerle daha da yakınlaştılar ve pakta karşı çıktılar. Lübnan, Ürdün pakta açıkça karşı çıkmadılar ancak pakta üye de olmadılar. Üstelik Bağdat Paktı gibi bir girişime itibar ederek Orta Doğu'nun liderliğini kaptırmak istemeyen Mısır ve Suriye'nin Türkiye ile arası açıldı.

1958'de Kral Faysal'ı devirerek iktidarı ele geçiren General Kasım, 1959'da Irak'ın Bağdat Paktından çekildiğini duyurdu. Irak'ın çekilmesiyle Arap dünyasıyla ilişkisini yitiren örgüt, Merkezi Anlaşma Teşkilatına (CENTO) dönüştürüldü ve 1979'a kadar çalışmalarına devam etti.

1960'larda Türkiye'nin Orta Doğu politikası önemli bir dönüşüm geçirdi. Anılan süreçte Türkiye'nin Orta Doğu'ya altmış derecelik dönüşünün temel nedeni; Batı ile ilişkilerde yaşanan sorunlar ve olumsuzluklar sonucunda Orta Doğu ülkelerinin bir denge unsuru olarak görülmesiydi. Temkinli yaklaşım sürecinin başlamasında iki büyük neden Küba Füzeleri krizi ve Kıbrıs'tı (Ramazan GÖZEN, "Türkiye'nin Orta Doğu Politikası: Gelişimi ve Etkenleri";

<http://strateji.cukurova.edu.tr/20/04/2005>). Küba füzeler krizi sonrasında ABD ile Sovyetler Birliği arasında gelişen diyalog ve "detente" (yumuşama) havası Türkiye aleyhine sonuç yaratmıştı. Benzeri bir krizin tekrar yaşanmaması için Sovyetler Birliği'nin Küba'daki füzelerini kaldırması karşılığında ABD de Türkiye'ye danışmadan Türkiye'deki kıtalararası füzeleri kaldırmaya karar vermişti. Bu durum Türkiye'de yakın ve yoğun Sovyet tehdidine rağmen Amerikalı müttefikin, kıtasının güvenliği için ortağının güvenliğini bir çırpıda tehlikeye atabileceği şeklinde yorumlandı.

Aralık 1963'te Kıbrıs'ta başlayan çatışmalar karşısında Türkiye'nin adaya müdahalesinin Amerikan yönetimi tarafından engellenmesi Türk kamuoyunda geniş biçimde Amerikan aleyhtarlığı yarattı. Küba füzeleri krizinde ve özellikle Kıbrıs konusunda düş kırıklığı yaşayan Türk kamuoyunun da baskısıyla Türk hükümetleri bölgede Batının sözcülüğünü yapmanın maliyetlerini sorgulamaya başladılar. Böylece Türkiye için bölgenin anlamı yeni bir hal alıyordu; Batı'nın desteğini almak için propaganda yapılan alan değil, bizzat Batı'ya karşı desteği alınması gerekli bir denge unsuru...

1967 Arap-İsrail savaşında Sovyetlerin desteğine rağmen yenilgiye uğrayan Arap ülkeleri ve ardından toprakları İsrail işgaliyle karşı karşıya kalan Mısır, Suriye SSCB ekseninden hızla uzaklaşmaya başladılar. Bölge ülkeleriyle ilişkilerini iyileştirmek niyetindeki Türkiye açısından da önemli bir engel ortadan kalkmış oluyordu.

Türkiye, bir yandan Kıbrıs sorunu ve bu çerçevede ABD ve diğer Batı ülkeleri ile yaşadığı olumsuzlukları dengelemek amacıyla ve aynı zamanda Arap ve İslam dünyasının desteğini alabilmek için bölge ülkeleriyle sıkı diplomatik ilişkiler kurmaya başladı öte yandan Filistin sorununa duyulan sempatinin de etkisiyle İsrail ile ilişkilerini daha düşük bir seviyede tutmaya çalıştı. 1950'lerin aksine Türkiye, Arapların endişelerini dikkate alan, onlarla ilişkileri geliştirmeye çalışan ve bölgedeki çatışmalarda "tarafsız" kalan bir politika izlemeye başladı. "Tarafsızlık" çerçevesinde Araplar arası çatışmalara müdahale etmemeye özen gösterdi. Batılı ülkelerin bölge ülkeleri ile olan sorunlarında dışarıda kalmayı tercih etti, Arap-İsrail savaşlarında daha çok Araplara yakın durmaya çalıştı. Bu arada, kısmen Türkiye'deki dini kesimlerin artan baskısı altında kalarak ama çoğunlukla soğuyan ilişkileri geliştirmek amacıyla İslam Konferansı Örgütü'nün 1969'dan itibaren başlayan oluşum sürecine katıldı.

Bu tür gelişmelere rağmen Batı ile ilişkileri de tamamıyla tehlikeye atmak istemiyordu çünkü Soğuk Savaş hala devam ediyordu ve Orta Doğu'nun siyasi dengesi her an değişebilirdi. Türkiye, 1967 Arap-İsrail Savaşı'nda Arapları destekleyen bir söylem kullanmasına ve ABD'nin Türkiye'deki üslerini kullanarak İsrail'e yardım etmesine izin

vermemesine, hatta İsrail'in işgal ettiği topraklardan çekilmesi gerektiğini ilan etmesine karşın hiçbir zaman İsrail ile ilişkilerin koparılması ya da Araplara somut askeri veya siyasi destek verilmesi gündeme gelmedi. Aslında Türkiye, mümkün olduğunca bölgenin dışında kalmak istiyor, "tarafsızlık" adı altında Orta Doğu'nun sıcak çatışma ortamına çekilmek istemiyordu.

Böylece Türkiye, İslam Konferansı Örgütü'ne ilk kurulduğu yıllarda üye olarak destek verirken Örgüte katılımını da mümkün olduğunca alt düzeyde tutmak zorunda kaldı (Ramazan GÖZEN, "Türkiye'nin Orta Doğu Politikası: Gelişimi ve Etkenleri"; <http://strateji.cukurova.edu.tr/20/04/2005>).

Anılan dönemde Türkiye'deki Amerikan üslerinin bir çoğu Türk kamuoyunun tepkisi ve bu tepkiden korkarak bölgeye yönelik nispeten yumuşak tavır sergileyen Türk hükümetleri nedeniyle kullanılmadı. Türk hükümetinin Orta Doğu krizleri sırasında İncirlik üssünün herhangi bir şekilde kullanılmasına izin vermemesi Amerikan Kongresinde ABD için Türkiye'nin öneminin kalmadığı yönünde yorumlara yol açtı (USLU, 2000, s.217).

1970'lerde Türkiye'nin Orta Doğu ile ilişkilerine ekonomik kaygılar yön verdi. Zira 1973'te Kıbrıs'taki çatışmalara askeri müdahalede bulunan Türkiye'ye karşı Amerikan Kongresi ambargo kararı almıştı. Ambargonun üstesinden gelmeye çalışırken yaşanan petrol krizleri nedeniyle Türkiye, önemli bir ekonomik darboğazla karşı karşıya kalmıştı. Özellikle 1973-74 Petrol krizi ve sonrasındaki gelişmeler, Türkiye'nin bölgeyle ilişkilerini sıkılaştırmasında çok önemli rol oynadı. Türkiye, petrol ihtiyacını kesintisiz karşılayabilmek için başta Irak olmak üzere petrol zengini ülkelerle sıkı ilişkiler geliştirmeye başladı. Türkiye-İrak petrol boru hatlarından ilki bu yıllarda (1973-77) tamamlandı ve Türkiye'ye petrol pompalamaya başladı. 1978'de Türkiye, Filistin Kurtuluş Örgütü'nü tanıdı ve Ankara'da büyükelçiliğinin açılmasına izin verildi.

1979'daki İran İslam Devrimi, Amerikan yönetimi için Türkiye'nin önemini artırdı. Zira o döneme kadar İran Sovyetler karşısında Amerika'yı dengeleyici bir unsur olarak görüyor ve bu ülke ile ilişkilerini iyi tutmaya çalışıyordu. İslami devrimin ardından Amerika'nın şeytan ilan edilmesi Amerika için Orta Doğu'daki dört önemli müttefikten birinin kaybedilmesi anlamını taşıyordu.

Amerikan yönetimi, Suudi Arabistan'dan petrol kuyularının 60 yıllığına işletimine ilişkin önemli bir imtiyaz elde etmişti. Bunun karşılığında Amerikan yönetimi ülkedeki monarşik rejimi ve onun anti demokratik uygulamalarına karşı çıkmayacak ve bu ülkeye kayıtsız şartsız askeri güvence sağlayacaktı. 1991'de ABD 'nin Suudilerin yanında savaşa girmesi temelde bu örtülü ittifaka dayanıyordu. Amerikan yönetiminin elde ettiği fırsatlar

bununla da kalmıyordu. Quincy Paktı, Suudi Arabistan'ın güvenliğini Washington'a emanet etmekle Arap yarımadasının ve İran Körfezinin güvenliğini de bu ülkenin ellerine bırakmış oluyordu.

Bu karlı anlaşmaya karşın Suudi Arabistan Kralı Faysal'ı Filistin Sorununda tarafsız kalmaya ikna etmek mümkün olmamıştır. Böylece ABD, Arap yarımadasının denetiminde Suudilere dayanırken İsrail-Filistin mücadelesinde Suudi Arabistan'a çok dar bir manevra alanı bıraktı. Buna karşın Suudiler, İslamcı eylemlere destek verdiler.

Amerikan yönetimi, bölgedeki önemli müttefik İran'ın geçirdiği değişimden rahatsızdı. Zira hem ABD için Basra Körfezine sokulmak eskisinden daha zordu hem de Sovyetlerin bölgeye girişi kolaylaşmış olabilirdi. Üstelik İran Devrimi Müslüman Orta Doğu'da bir domino etkisi yaratabilirdi.

Böylece İsrail'i dışarıda tutarsak bölgeye girişi kontrol eden Türkiye'ye daha çok ihtiyaç duyulmaya başlanmıştı. Türkiye her ne kadar NATO çerçevesinde İspanya, Portekiz ile birlikte güney kanadı ülkesi olarak el alınsa da asıl Orta Doğu'da etki kurmada bir atlama taşı ya da etki kurmaya engel olabilecek kritik bir duvar olması bakımından önem taşıyordu. SSCB'nin etkisini Orta Doğu'ya yaymasının en büyük engelleyicisi ve Sovyet deniz gücünü Karadeniz'de hapis tutarak Doğu Akdeniz dengesinin Batı lehine tutulmasında ihtiyaç duyulacak bir ülkediydi (USLU, 2000, s.219). Gelişmeler üzerine Eylül 1978'de Amerikan yönetimi ambargonun kaldırılmasının gerekliliğine karar verdi.

Aralık 1979'da Afganistan'ın işgali, Sovyetlerin Güney Asya yoluyla güneye doğru yayılması ve bu yolla hem bölgedeki ABD-Batı yanlısı ülkelerin hem de özellikle Basra Körfezi gibi petrol zengini alanların Sovyetlerin etkisi altına girmesi anlamına geliyordu. Bu durum, Doğu ve Batı Bloğu arasında ikinci soğuk savaş döneminin başlamasına yol açarken bölgedeki dengeleri de Sovyetler lehine etkileme potansiyeline sahipti.

Washington değişen konjonktürün sağladığı öneme atfen Türkiye ile ilişkileri yeniden rayına sokmanın yollarını arıyordu. Bu amaçla Mart 1980'de iki ülke arasında Savunma Ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması (SEİA) imzalandı. Anlaşma Türk Ordusunun modernizasyonunu ve bir miktar ekonomik yardımı öngörüyordu.

70'lerin sonlarında dibe vuran Türk-Amerikan ilişkileri bu anlaşmanın ardından hızlı bir iyileşme sürecine girdi. Türkiye'deki NATO üslerinin güçlendirilmesi, Suudi Arabistan ve Mısır gibi ülkelerde ortak askeri projeler gerçekleştirilmesi, F-16'ların Türkiye'de üretilmesi gibi girişimler ilişkileri istenen düzeye çekmek için tasarlanmış adımlardı.

80'li yıllarda Türk-İsrail ilişkilerinin gelişme seyrine girmesi Türk-Amerikan ilişkilerini olumlu yönde etkileyen bir başka faktördü. İsrail'le ilişkilerde yaşanan yumuşama, Amerikan Kongresindeki etkin Yahudi lobileri sayesinde ABD ile ilişkilerin olumlu seyrini daha da pekiştirecekti. Türkiye, Avrupa'da yalnızlaştığı ve Kıbrıs sorununda destek aradığı 1980-82 döneminde Arapları memnun etmek için İsrail'le ilişkileri düşük düzeyde tutmuştu, ancak Suriye'nin Türkiye'ye karşı PKK'ya yardım ederken İsrail'e karşı İslamcı terörist örgütleri desteklemesi, İsrail ve Türkiye yakınlaşmasına hizmet edecek ve iki ülke arasında terörizmle mücadele alanında işbirliği zemini yaratacaktı.

İran devriminin ilk ve belki de en önemli etkisi, Irak üzerinde oldu. Irak, hem jeopolitik konumu nedeniyle hem de kendi etnik, dini, sosyo-kültürel ve ekonomik şartları nedeniyle İran devrimini 'ensesinde hissetti.' Eğer İran devrimini ihraç edecektiye sıradaki ilk ülke Irak olurdu.

İran ve Irak arasında 1970'ten bu yana Basra Körfezi ve Şattularap Nehri'nin egemenliği konusunda bir mücadele vardı. Bu amaçla her iki ülke petrolden elde ettiği gelirlerle silah satıcısı ülkeleri adeta zengin etmişlerdi. Gerçekte her iki ülke Orta Doğu'nun liderliği mücadelesine girişmişti ve amaçları uğruna bölgedeki Kürtleri kullanmayı ihmal etmiyorlardı. 1980'de başlayan ve 8 yıl süren İran-İrak Savaşına, İran'ın rejim ihracı yoluyla bu ülkeyi kendi eksenine sokmak istemesi de neden olarak gösterilebilir.

Tarafların birbirine üstünlük sağlayamadığı savaşta Amerikan yönetimi, başta tarafsız kalmayı tercih etti, ancak savaşın sonlarına doğru Irak yanlısı bir tutum takındı. Savaşın sonlarında Basra Körfezine gönderdiği birlikleriyle İran devriminden kaybettiklerini bir ölçüde toplamayı başardı. Sovyetler savaş sırasında aktif bir rol üstlenerek Orta Doğu, özelde Basra Körfezi üzerinde nüfuz kazanmaya çalıştı. Örtülü de olsa Batının desteğini alan Irak'a karşı İran'la yakınlaştı. Böylece bugünlere kadar gelen Rusya-İran ortaklığının temelleri de işte bu savaşla atılmıştı. Zira savaşın istediği sonucu elde edemeyen İran, 80'lerin sonlarına doğru Rusya ile ortaklaşa yapılacak nükleer tesis inşaatına ilişkin bir anlaşmaya imza koyacaktı.

İrak ve İran savaşın sonra bile silahlanmaya devam ettiler. Basra Körfezi'ne gözünü diken Irak, 2 Ağustos 1990'da Orta Doğu'nun küçük ama zengin petrol ülkesi Kuveyt'i işgal etti. Irak'ın Kuveyt'i işgali, özellikle Batı'nın (ABD ve Avrupa) tepkisini çekti. Zira, soğuk savaşın galibiyetle ayrılan ve denetiminde yeni bir dünya düzeni yaratmaya çalışan Amerikan yönetimi, bu kez bir Orta Doğu ülkesinin Orta Doğu'daki statükoyu değiştirme

çabasıyla karşı karşıya kalmıştı. Kuveyt'in işgali, Irak'ın Körfez'de güçlenmesinden rahatsız olan Suudi Arabistan, Suriye, İran, Mısır tarafından de tepki buldu.

"Irak'ın gerçekte Basra Körfezi'nin doğusuna yayılmak, böylece hem zengin petrol kaynaklarına sahip olmak hem de Körfez üzerinde daha etkili olabilmek için yaptığı" bu girişim, önce ekonomik ambargo, ardından 17 Ocak 1991'de başlayan Körfez Harekatı ile karşılık buldu. 26 Şubat 91'de Kuveyt, Irak'ın işgalinden kurtarıldı.

Irak'ın Kuveyt'i işgali Türkiye'yi birbiriyle çelişen iki alternatifle karşı karşıya bıraktı. Bir yanda, Türkiye ile Irak arasında çok sıkı ve çok yönlü ilişkiler vardı. İki ülke arasında ekonomik, ticari, mali, sosyo-kültürel ilişkiler, petrol boru hatları sistemi, ortak etnik sorunlar ve enerji gibi konular üzerine oturan karşılıklı bağımlılık sistemi vardı. Bu bağımlılığı sona erdirmenin maliyeti oldukça yüksek olacaktı. Diğer yanda Irak, Kuveyt'in işgaliyle bölge üzerindeki yayılmacı eğilimini açığa vurmuş oluyordu. Irak'ın Kuveyt'te önu kesilmezse bu durum ileride daha büyük sorunlar yaratabilirdi, ancak Körfez koalisyonuna destek veren bir Türkiye, tarafsızlık ilkesinden ayrılmış oluyordu. Sonunda Türkiye, tercihini yine Batı'dan yana kullandı (Ramazan GÖZEN, "Türkiye'nin Orta Doğu Politikası: Gelişimi ve Etkenleri"; <http://strateji.cukurova.edu.tr/20/04/2005>).

Aslında Cumhurbaşkanı Özal'ın daha farklı düşünceleri vardı. Öncelikle soğuk savaşın bittiği yıllara denk gelen bu olay Türkiye'ye hala önemli olabileceğini gösterme fırsatı veriyordu. Üstelik Arap dünyasının yanında yer alacak bir Türkiye, bölge ülkeleriyle ilişkilerini geliştirme şansını da elde etmiş oluyordu. Zira Özal, bu yolla gelişmekte olan Arap pazarından pay elde etmeyi düşünüyordu.

Cumhurbaşkanı Özal'ın böylesi bir olayı fırsat bilerek bölgeyle ekonomik ve ticari ilişkileri artırma projesi, savaşta Batı'nın yanında yer alan Suudi Arabistan, Mısır, İran ve Suriye'nin Türkiye'nin liderliğindeki bir güvenlik sistemine sıcak bakmamaları nedeniyle gerçekleştirilemedi, ancak Türkiye'nin kayıpları bununla da kalmadı. Olayların gelişim seyri Türkiye'yi daha kritik sorunların eşiğine getirecekti.

Aslında Türk kamuoyunda Körfez Savaşında Türkiye'nin bölge ülkesi olarak Irak'a karşı daha farklı tutum takınması dile getirilmişti. Milliyet gazetesi adına Bağdat'a giden Ecevit köşesinde şunları yazıyordu; "ABD, Irak'ın Kuveyt'i işgalini bahane ederek SSCB'nin de artık bu bölgede kendisini dengeleyip frenleyebilecek durumdan çıkmış olmasını fırsat bilerek, zaten Orta Doğu'ya yerleşmiş ve fiilen bir Orta Doğu devleti konumuna gelmiş durumdadır. Irak, Kuveyt'ten çekilse bile ABD'nin artık Orta Doğu'dan çekilmek niyetinde olmadığı bellidir" (ORAN, 2003, s.554).

Ecevit'in öngörüsünün doğruluğu çok geçmeden dönemin Amerikan Başkanı Bush'un, Şubat ayı ortalarında yaptığı bir konuşmada Irak halkını Saddam Hüseyin'e karşı ayaklanmaya çağırmasıyla ortaya çıkacaktı. Kuzeydeki Kürtler ve güneydeki Şiiler çağrıya derhal uyup Bağdat'a karşı ayaklandılar. İlerleyen günlerde KDP lideri Mesut Barzani ve KYB lideri Celal Talabani Kürt ayaklanmasını kontrol eder duruma geldiler ancak gücünü toparlayan Bağdat yönetimi, Kuzey Irak'taki Kürtler üzerine hava harekatı başlattı ve bölgedeki Kürt ayaklanmasını bastırdı. Kuzey Irak'lı binlerce Kürt, İran ve Türkiye sınırına göç etmeye başladı.

Başlarda sınırını açmak istemeyen Türkiye, uluslararası kamuoyunun baskısıyla sınır kapılarını mültecilere açmak zorunda kaldı, ancak bu durum Kürt mültecilerle birlikte PKK militanlarının Türkiye içlerine sızmalarına neden oldu. Olaydan sonraki bir yıl içinde PKK, Türkiye'deki en parlak dönemini yaşayacaktı.

Turgut Özal, mültecilerin yine Kuzey Irak'ın içinde silahtan arındırılmış bölgede barındırılmaları için "güvenli bölge" fikrini ortaya atmıştı. Fikrin ortaya atılmasından bir kaç gün sonra BM'nin 688 sayılı kararıyla Irak'ta 36. paralelin kuzeyi ve 32. paralelin güneyinde bir güvenli bölge oluşturuldu. Bölge üzerinde uçuşlar yasaklandı ve mültecilere yardım etmek amacıyla müttefik ülkelerin askerlerinden oluşan "çekiç güç" (çevik güç) buraya gönderildi. Zamanla, bölgeye konuşlandırılmış çekiç gücün aslında bölgedeki Kürt grupları desteklediği ve bir Kürt devletinin oluşumuna zemin hazırladığı iddiaları Türk kamuoyunu meşgul etmeye başladı. Türk yönetimi bir kez daha hem de "ulusal bütünlük" meselesi olarak gördüğü Kürt sorununda Amerikan yönetiminin umursamaz tavrıyla karşılaştı.

Amerikan yönetiminin Kuzey Irak'ta Kürtleri esas alan bir oluşumdan yana olduğunu sezinen Ankara için yapılacak tek şey kalıyordu; PKK'nın KDP ve KYB ile bağlantısını kesmek. Bu çerçevede KDP ve KYB ile ilişkiye geçildi. Hatta Oran'a göre Amerikan yönetiminin arabuluculuğu sayesinde bu iki Kürt grup, Türkiye'nin, Kuzey Irak'taki geçici rejimin meşruluğunu kabul etmesi karşılığında bölgede PKK'ya karşı savaşacaklarını teyit ettiler (ORAN, 2003, s.563). Ekim 91'de Irak'ın kuzeyine ard arda tam üç kez harekat yapıldı. Amaç Kuzey Irak'taki güç boşluğundan yararlanarak bölgeye yerleşen PKK'nın önünü kesmekti.

Suriye ve İran'dan PKK'ya verdiği desteği kesmesi istendi. 1991'den 1998'e kadar olan süreçte Suriye ile ilişkiler zaman zaman savaşın eşiğine geldiyse de Türkiye'nin Suriye'ye akıtılan Fırat suyunu kesebileceği tehdidi, 1998'de Şam'ın PKK lideri Abdullah

Öcalan'ı Suriye'den çıkarıp bu örgüte artık destek vermeyeceğini ilan etmesiyle düzelmeye başladı.

Aslında İran, Suriye ve Türkiye Irak'ın toprak bütünlüğünden yanaydılar çünkü Irak topraklarında ortaya çıkabilecek bir Kürt devleti Suriye, İran ve Türkiye'deki Kürtleri de ayaklanmaya itebilir, bölgeyi yeni çatışmaların eşiğine sürükleyebilirdi. Buna karşın İran ve Suriye bölgedeki güçlü Türkiye'yi Orta Doğu'nun liderliğine oturtmamak için çeşitli dönemlerde PKK'ya destek vermişlerdi. PKK eylemlerinin İran, Suriye ve Irak tarafından desteklenmesi, Türkiye ile Suriye arasındaki su sorunu ve İran rejiminin Türkiye'de yarattığı rahatsızlık Türkiye'yi bölgede işbirliği yapabileceği ülkeler aramaya itti. Bu üç ülkeyle benzer sorunları olan ancak Türkiye ile doğrudan bir sorunu olmayan İsrail'le yakınlaşmaya gidildi. Üstelik İsrail ile yakınlaşma, Türkiye'ye Amerikan Kongresinde etkili Yahudi lobisinden yararlanma imkanı sağlayacaktı. Belki de bu bağlamda Türkiye, Amerikan Kongresinin Kürtlere yönelik herhangi bir kararını etkilemeye çalışma (en azından lehine olacak şekilde yumuşatma) amacındaydı. Buna Körfez Savaşı sonrası dönemde yaşanan Arap-İsrail barış sürecinin, Türkiye'nin "anlaşılamama" endişelerini ortadan kaldırması da eklenebilir.

Bununla birlikte Türkiye'nin İsrail ile 1996'da imzaladığı askeri işbirliği anlaşması, başta Mısır olmak üzere bölge ülkelerini korkutmuş, anlaşma bölge ülkeleri tarafından "saldırgan bir askeri pakt olarak" nitelendirilmişti.

Amerikan yönetiminin 2001'den bu yana dillendirdiği ve 2003'te gerçekleştirdiği Irak'a müdahale kararı, Avrasya coğrafyasında yeni gelişmeler yaratması açısından önemliydi.

Irak'a Amerikan müdahalesi, Türkiye'nin tehdit algılamasını da kökten değiştirdi. Daha 2000'e kadar en büyük tehdit PKK iken; bu tarihten sonra Kuzey Irak'ta bağımsız bir Kürt oluşumu en büyük tehdit unsuru haline geldi. Zira kuzey Irak, Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı Doğu ve Güneydoğu Anadolu'ya komşudur. Burada bağımsız ya da özerk bir Kürt oluşumunun kendisine yönelik toprak talepleriyle başını ağrıtabileceğinden korkan Türkiye, bu konuyu birincil tehdit olarak görmeye başladı.

Türk yetkililer değişen anlayışla paralel biçimde 2001'in sonlarından itibaren her ortamda Irak'ın toprak bütünlüğünden yana olduklarını, Irak'ın kuzeyinde yeni bir devlet oluşumuna izin vermeyeceklerini, Irak Türkleri'nin can ve mal güvenlikleri ile haklarının korunması gerektiğini ileri sürüyorlardı.

1998'e kadar Türkiye'deki terörü engellemek için KDP ve KYB ile anlaşma yolunu deneyen Türkiye, şimdi aynı gruplardan Türkmenlerin can ve mal güvenliklerinin

korunmasını, Türkiye'nin toprak bütünlüğünü bozacak herhangi bir girişimden uzak kalmalarını istiyordu.

2003'te Türk Silahlı Kuvvetleri bölgedeki gelişmeler karşısında şu açıklamayı yapıyordu; kuzeyden sınırlarımıza yönelik bir göç hareketinin oluşması, kuzeydeki gruplardan birinin diğerine saldırması, Irak Türklerine yönelik bir saldırının gerçekleşmesi, peşmergelerin Musul ve Kerkük'e girmesi halinde Irak'ın kuzeyine müdahalede bulunulacağını belirtiyordu (Cemalettin TAŞKIRAN, "Türkiye ve ABD'nin Irak ve Orta Doğu Politikaları"; www.stradigma.com/15/11/2002).

Daha sonra ABD'nin Irak'a saldırısı başladı. Saldırının 18. ve 19. günü Irak Kuvvetleri çözüldü ve Irak'ın kuzeyindeki Kürt grupları kuzey Irak'a yerleşmeye başladılar. Kerkük ve Musul'a giren peşmergeler, nüfus dairelerini talan edip buraların etnik yapısını lehlerine değiştirmeye çalışıyorlardı. 27 Haziran 2004'te KYB'nin üst düzey yöneticilerinden Behrem Salih, "Kerkük Kürdistan bölgesinin bir parçasıdır" açıklamasında bulunuyordu. Oysa daha üç gün önce 24 Haziran 2004'te Başbakan Erdoğan tarafından kabul edilen Kürdistan Demokrasi Partisi lideri Celal Talabani, Türkiye'nin Kuzey Irak'la ilgili olarak yanlış bilgilendirildiğini söylüyor, Türk tarafının görevlendireceği yetkililerle Iraklılardan oluşan sivil çalışma grubunun bölgede incelemeler yapması teklifinde bulunuyordu. Üstelik aynı görüşmede Talabani, Kerkük'ü birleşmiş bir yapıda görmek istediğini ve Kerkük için Kürt, Türkmen, Arapların oy birliği ile temsil edildiği bir formül üzerinde çalıştıklarını belirtiyordu (KAZANCI, 2004, s.12).

Aslında bu durum Türk Silahlı Kuvvetleri için bir müdahale nedeni sayılmıştı, hatta 2005 Temmuzunda Türk Silahlı Kuvvetlerinin üst düzeyinden Irak'ın kuzeyine müdahale edilebileceği yönündeki uyarılara Amerikan Genelkurmay Başkanı Richard Myers'tan Irak'ın kuzeyine müdahale edilemeyeceği çünkü; burada bağımsız bir devletin var olduğu yolunda cevap gelmişti.

Irak Türkleri'nin haklarını öncelikleri arasında gören hükümet, şehirlerin etnik yapısının değiştirilmesi karşısında hiçbir şey yapamadı.

Ankara'yı endişelerinde haklı çıkaran deliller yalnızca bunlarla da sınırlanamaz. Amerikan yönetimi, Türkiye'nin Irak ordusuna ait ağır silahların PKK/KADEK militanlarının eline geçtiği ve bölgede ağır silahlara sahip 5000 civarında PKK/KADEK militanı olduğu iddialarını dikkate almamıştır. Zira "ABD yetkilileri her ne kadar en üst seviyede PKK militanlarının da silahsızlandırılarak etkisiz hale getirileceğini bildirseler de, son zamanlarda ABD'den Türkiye'ye yönelik hiç de dostça olmayan açıklama ve uygulamalar dikkate alınca

bu tür taahhütlerin oyalamadan öteye geçmeyeceği görülebilir" (Cemalettin TAŞKIRAN, "Türkiye ve ABD'nin Irak ve Orta Doğu Politikaları"; www.stradigma.com15/11/2002).

Amerikan yönetiminin Kuzey Irak politikası, Türk kamuoyunda büyük tepkilere neden olmaktadır; " Türk kamuoyunda Amerika'ya karşı diğer birçok ülkede görülmeyen bir husumet ortaya çıktığı da doğru. Bu durum, kısmen, Kıbrıs ve AB üyeliği gibi konularda Batı'ya karşı giderek artan tepkilerin bir parçası. Ayrıca toplumun Atatürkçü ve milliyetçi kesimleri Amerika'nın PKK'ya karşı tutumundan da rahatsız. Ama asıl önemlisi, AKP'nin destekçisi dindar kesimlerin, bu konuların yanında, Amerika'nın Sünni halka yaptığı muameleden derinlemesine yaralanmış olması. İçlerinde Zerkavi terörizminin kazanmasını isteyecek kadar ileri gidenlerin sayısı artıyor" (Gündüz AKTAN, "Türk-Amerikan İlişkileri"; www.turksam.org/08/03/2005).

1960'larda Kıbrıs ve Küba Füzeleri sorusunda ABD tarafından yalnız bırakılan Türkiye, uğradığı hayal kırıklığının karşılığında Orta Doğu politikasında önemli bir dönüş yapmış, bölge ülkelerine bakış ve söylemini yumuşatmıştı. Şimdi ise durum hemen hemen aynı. Yine Türkiye'nin güvenliğini ve toprak bütünlüğünü doğrudan etkileyen bir sorun karşısında Washington yönetimiyle çelişen çıkarlar söz konusu. Bu çerçevede Türk yönetimi (Türk kamuoyunda artan Amerikan aleyhtarlığının da etkisiyle) Orta Doğu politikasında bir dönüş daha yaparak Amerikan karşıtı kutbun eksenine girmeyi tercih edebilir. Türkiye'nin, çok kutupluluk söylemine itibar ederek Rus-İran ve Çin bloğuna katılması, Amerikan yönetiminin Orta Doğu'nun Batı'ya açılan, tek ve biricik çıkış yolunu kapayarak onu Irak'ta hapsedebilecektir. Zira Suriye, İran henüz Amerikan eksenine sokulamamışlardır. Arap dünyasının liderliğini üstlenmek isteyen Suudi Arabistan ise bölge ülkelerinin tepkisini çekip itibarını sarsacağından Amerikan yönetimiyle işbirliği konusunda tereddütlü davranacaktır.

Böylesi bir uç durumun gerçekleşmesi ihtimalini düşünmek bile istemeyen Amerikan yönetimi bu çerçevede Türk-Rus yaklaşmasını yakından takip etmektedir. Amerikan kamuoyunda Rusya ile gelişen ilişkiler seyrine "tehlikeli" sıfatının yakıştırılması boşuna değildir. Rus tarafının da benzer endişelerle Türkiye ile yaklaşmayı tercih ettiğini söylemek mümkün; "Stratejik müttefiklerinin Ankara'ya uyguladığı politika, stratejik potansiyelini kısıtlamakta ve milli güvenliğini tehdit eden unsurları güçlendirmektedir. Rusya'ya yönelen tehdidin kaynağı da aynı" (Tamina KİBAR, "Türkiye'nin Rusya İçin Önemi"; www.turksam.org/26/01/2005).

"Rusya, Türkiye'nin Orta Doğudaki aktifleşen rolünü ve özellikle Irak konusunda tavrını göz önünde bulundurarak, bu bölgede de Türkiye ile stratejik işbirliğine ilgi

duymaktadır. Irak'a müdahalesi sürecinde, ABD müttefiki Türkiye'yi , kendi çıkarlarına karşı adımlar attırmaya çalışmış, ancak bu kez başarılı olamamıştır. ABD'nin müdahalesi sonucunda, Türkiye için stratejik önemi olan bölgede istikrarsız bir durumun oluşması, ABD'nin Kuzey Irak ve Kürt sorununa yaklaşımının netlikten uzak olması Türkiye'yi rahatsız etmekte. Hem Rusya, hem Türkiye için Irak'taki gelişmeler büyük önem taşımakta. Putin, Erdoğan'la görüşmesinde değindiği Irak konusunun önemini şöyle dile getirmişti; 'Bu ülkede istikrarın sağlanmasını istiyoruz ve bunun için elimizden geleni yapacağız. Ülkelerimizin durumu, azımsanmayacak derecede bu bölgedeki istikrara bağlıdır'. Neticede, Irak'ın yeniden yapılandırılmasında Rusya ve Türkiye birlikte hareket etmeyi ve Türkiye'nin altyapısının kullanılmasını kararlaştırmıştır" (Tamina KİBAR, "Türkiye'nin Rusya İçin Önemi"; www.turksam.org/26/01/2005).

Amerikan yönetimin Türkiye'yi göz ardı eden politikalarının nedeni sorgulandığında üç olasılık karşımıza çıkmaktadır; Amerikan yönetimi Kuzey Irak'taki Kürt varlığının ileride talepkar bir eğilim içine gireceğini düşünmüyor olabilir. İkincisi; Amerikan yönetimi, çok kutupluluk söylemini başarılı bir şekilde hayata geçiren Rus-İran-Çin bloğunun batıyla bağlantısını koparmak istiyor olabilir. Balkan ülkelerinin AB ve NATO'ya üyelik yoluyla Rusya ile bağlantısını koparan Amerika, geriye kalan tek Batı bağlantılı ülkeyi devre dışı bırakmak istiyor olabilir.

Geçmişte Irak'a karşı Kürt kozunu kullanan Amerika'nın Irak'a yerleşmesi bu konuda en hassas ülke olan Türkiye'yi endişelendirecekti. Zaten Türk kamuoyu uzun zamandır Amerikan politikalarına karşıt bir duruştaydı. Türk hükümetleri de 1960'lardaki hayal kırıklıklarından hareketle Orta Doğu'da Amerika'nın sözcülüğünü yapmayı bırakmışlardı. Bu durumda Türkiye'nin hızla Avrasyacı eğilime kayması yani Rus-Çin-İran bloğuna katılması söz konusu olabilirdi. Rakiplerinin artması, dünya liderliğine oynayan ABD için tehdit demektir.

Kafkasya ve Orta Doğu bağlantılı bir Kürt Devletinin bölgede önemli kırılmalara yol açacağından çekinen Amerikan yönetimi, Kürt kartını İran, Suriye ve hatta Türkiye'ye karşı rahatlıkla kullanabilir.

2005'te Suudi Arabistan'daki petrol kuyularını işletme imtiyazının süresi dolan Amerika, Irak'a yerleşerek petrol kaynakları bakımından zengin Basra Körfezi'ni denetimine alıyor, aynı zamanda terörist ilan ettiği İran'a karadan komşu oluyordu. Amerika, Irak'ın işgaliyle kendisine karşı terörist eylemlere girmekle suçladığı İran'ı hem doğrudan tehdit eder duruma geliyor hem de İran'ı dünyadan izole ederek ülkedeki rejimin değişmesini sağlamayı,

en azından Afganistan gibi komşu ülkelere yayılmasını engellemeyi amaçlıyordu. İran'ın sahip olduğu nükleer kapasiteyle Washington açısından ciddi bir tehdit olduğu da unutulmamalıdır.

2003'teki Irak Savaşı sonrası Amerikan yönetiminin “askeri müdahaleyle demokratikleştirilecek” ülkeler olarak Suriye ve İran'ı göstermesiyle bölge ülkeleri arasında yeni ilişkiler ağı ortaya çıktı.

Irak savaşı öncesi İran için en büyük tehdit 8 yıl boyunca savaştığı Irak iken, 2003'te Irak Ulusal Ordusu'nun yenilmesiyle Irak faktörü ortadan kalkmış onun yerini ABD tehdidi almıştır. İran'ın sahip olduğu nükleer potansiyel, onu bölgesel liderlik mücadelesinde en ön sıraya oturtabilir. Nükleer çalışmalarından ötürü İsrail, İran'ı kendisine yönelik bir tehdit olarak görmekte ve en kısa zamanda İran'a da müdahalede bulunulması için Amerikan yönetimine baskı yapmaktadır. Türkiye ise İran'daki katı İslami rejimin değişmesinden yanadır, ancak sorunun çözümünde siyasi yolları tercih etmektedir.

ABD'nin bölgeye yerleşmesiyle konumu iyice güçlenen İsrail karşısında İran, bölge ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmeyi seçmiştir. Hatta rejim ihracı nedeniyle büyük sorunlar yaşadığı Türkiye'ye, 2005 Temmuzunda, "PKK'ya karşı birlikte çalışma" önerisinde bulunmuştur.

Rejim ihracından vazgeçtiği anlaşılan İran ile ilişkilerin önü ciddi ölçüde açılmışsa da ilişkilerde pürüzler yaratabilecek bir takım sorunların varlığından söz etmek mümkün. Sözelimi; Türkiye için üniter yapılı bir Irak'ın tercih ediliyor olmasına karşın İran açısından federal yapılı bir Irak'ın tercih edilir olması, ikili ilişkilerin geleceğini etkileyebilir.

Suriye'de, Hafız Esad'ın yerine, PKK ile bağlantısı olduğu ileri sürülen amca Rifat Esad'ın değil de, oğul Beşar Esad'ın getirilmesi Türkiye için olumlu bir adım olmuştu. Irak Savaşı sonrası yoğunlaşan Amerikan baskısı ve buna Batı'nın verdiği destek karşısında yalnızlaşan Suriye, yeni dost ülkeler bulma arayışına girişmişti. 2004 Ocak ayında Beşar Esad'ın Türkiye'yi ziyareti ve ardından Amerikan yönetiminin tepkisine rağmen Cumhurbaşkanı Sezer'in Suriye ziyareti, iki ülke ilişkilerine ivme kazandırmıştır denebilir.

İsrail'in Güney Lübnan'dan çekilmesi, ülkeye güvenliği sağlaması için çağrılan Suriye askerlerinin Lübnan'daki varlığını sorgulanır hale getirmişti. ABD'nin Irak'a yerleşmesinden dayanak alan Lübnan muhalefeti, Hariri suikastının ardından kendilerine destek veren Sünnilerle daha da güçlendi. Sonunda Suriye teslim bayrağını çekti ve Lübnan'daki askeri varlığını sona erdirdi.

ABD ve İsrail, Lübnan kartına oynayarak dolaylı yoldan hem İran hem de Suriye üzerinde baskı yaratmışlardır. Amerikan yönetimi Suriye'nin Lübnan'dan çekilmesini sağlayarak Lübnan'da merkezi otoritenin güçlenmesine katkıda bulunmuştur. Bu yolla Lübnan'da önemli bir siyasi örgüt haline gelmiş olan, Suriye ve İran'ın maddi destek sağladığı Hizbullah önemli ölçüde zayıflatılmış olmaktadır. Üstelik Amerikan müdahalesinden çekinen Suriye, İsrail ile ilişkilerdeki negatif ibreyi pozitif çevirme yönünde çabalara girişmiştir. Türkiye ve İsrail ile ilişkilerin dozunu artıran Suriye, dolaylı yoldan Amerika'yı karşısına almak istemediğini, aksine Washington yönetimiyle ilişkileri geliştirme niyetini vurgulamış olmaktadır (KULOĞLU, 2005, s.78).

Türkiye'nin değişen tehdit algılamasının, bölgesel çıkarları bakımından, onu İsrail'e karşı hale getirmekte oluşu da gözden kaçırılmamalıdır. "Türkiye'nin isteği; Irak'ta güçlü bir merkezi yönetime sahip, toprak bütünlüğünü koruyabilecek, olası Kürt ayrılıkçılığının önünü kesebilecek kadar güçlü bir devlet mekanizmasının yaratılmasıdır. İsrail ise Irak'ta bir daha kendisi için sorun yaratmayacak kadar zayıf, İran'ın etkisine girmeyecek kadar güçlü, içişlerine müdahale edebileceği bir devlet kurulmasını çıkarlarına uygun olarak görmektedir" (ERKMEN, 2005, s.29).

90'larda Türkiye için öncelikli tehdit PKK terörü, öncelikli hedef PKK terörünün ülkeden silinmesiydi. Bu çerçevede Kuzey Irak Kürtlerine verdiği destek, İsrail ile ilişki kurmayı engellemiyordu; ancak Kuzey Irak'ta bir Kürt oluşumunun ortaya çıkacağı anlaşıldıktan sonra Türkiye'nin öncelikli amacı Kuzey Irak Kürtlerinin, Türk topraklarına yönelik talepkar bir eğilim içine girmelerinin önlenmesi haline geldi. Böylece Türk-İsrail ilişkilerinde 1990'ların ortasında yaşanan parlak dönem geride kalmış, ilişkiler 2003 ve 2004'te dibe vurmuştur (ERKMEN, 2005, s.29-30).

Orta Doğu'daki gelişmeleri, Rusya'nın tepkiyle izlediğini söylemek mümkün. Özellikle Suriye'deki Rus limanları nedeniyle Rusya'nın Suriye ve İran üzerinde kurulmak istenen Amerikan baskısına sıcak baktığı söylenemez. İran'a nükleer tesis inşaatı konusunda güvence vermesi, Suriye'ye uzun menzilli füzeler satması söz konusu tepkinin dışı vurumu olarak görülebilir.

Amerika'nın bölgeye doğrudan yerleşmesi, müttefiki olan Suudi Arabistan'ı bile rahatsız etmiştir. Zira Arap dünyasında Sünni İslamın lideri olmayı amaçlayan Suudi Arabistan, Irak'lı Şiiilerin kendi topraklarındaki Şiiilerle bağlantıya geçmesinden rahatsızlık duymaktadır. Özellikle Irak'lı Şiiilerin İran'la birleşmeleri ve bu sayede bölgede Şii İran'ın etkisinin artması, Suudi yönetimi rahatsız etmektedir (KULOĞLU, 2005, s.78).

Irak savaşı sonrası bölge ülkelerini çoğu kez demokratikleşme, sivil toplumun gelişmesine olanak tanıma, serbest piyasa ekonomisini benimseme gibi söylemlerle küresel ölçekteki ekonomik ve siyasal düzenin parçası yapmak, böylece yine kendinin tasarladığı dünya düzenine uydurmak amacındaki Beyaz Saray, Büyük Orta Doğu Projesi ile bölge ülkelerine Türkiye'yi model almalarını önermektedir.

Emperyalizmin amaçlarına ulaşabilmek için yararlandığı ideolojiler ve bu ideolojilerde kullanılan öğelerden söz ederken demokrasinin de bunlardan biri olduğunu belirtmiştik. Bölge ülkelerine demokratikleşmeyi, sivil toplum hareketlerinin gelişmesine olanak tanımayı, insan hakları özellikle de kadın haklarını tanıyıp hayata geçirmelerini öngören Büyük Orta Doğu Projesi geçmişteki örneklerinden hiç farklı bir nitelik taşıyor.

Yeni süreçte ilk değişim, Kuveyt'te yaşandı. Kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanındı. ABD'nin baskısının ardından Suudi Arabistan'da ilk kez yerel seçimler yapıldı, kadınlara belli sınırlı haklar tanınması ve sivil toplumun gelişmesine olanak tanınması hükümet programına alındı. Mısır, eylülde ilk kez çok partili bir seçime gitti. Mısırlı Müslüman Kardeşler Örgütü, ABD'li uzmanlarla görüşmelerinin ardından yine Mısırlı sivil toplum örgütü Kifaye (Mısır'da Değişim Hareketi) ile ortaklaşa biçimde demokrasi, insan hakları, çoğulculuk, yasallaşma talepleriyle sokak gösterileri yapıyorlar (BULUT, 2005, s.8).

Lübnan'da adı bile konmuş olan devrimin; Sedir Devrimi'nin ortamı hazırlanıyor. Gençler, "çadırda diyalog" adlı Beyruttaki buluşma merkezlerinde sokak muhalefetini örgütüyorlar. Bazılarına göre bunun da arkasında yine Amerika var. Zira Suriye, Lübnan'dan çekilse bile Suriye gizli haber alma servisinin Lübnan'dan çıkarılması çok zor. Dürzi muhalif lider Veli Canpolat, "Suriye'nin Lübnan'daki istihbarat ve güvenlik yapılanmasınının 14 bin askerden çok daha büyük" olduğunu belirtmesi boşuna değildir. Zira Lübnan'da askeri varlığını sürdürdüğü yıllarda Suriye, Lübnan'da etkin bir istihbarat ağı kurmuş ve aleyhine olabilecek tüm politik girişimleri etkisiz kılmıştır. Açık olarak Suriye istihbarat örgütü Lübnan'da ciddi bir güce sahiptir. Şam yönetimi, 1989 Taif Anlaşmasından bu yana Beyrut Hükümetini atayabilecek kadar güçlenmiştir. Lübnan'da devlet başkanları da çoğunlukla Suriye yanlısı olmuştur. Önceki devlet başkanı Haravi gibi şimdiki devlet başkanı Emil Lahud da kamuoyunda Suriye yanlısı olarak bilinmektedir (ORHAN, 2005, s.85-87).

Bir yandan Türkiye ve Irak'la ilişkilerini geliştiren Suriye, diğer yandan ülke içinde demokratik reformları hayata geçirmekle meşgul. Ülke içinde tek parti iktidarının yetkilerini budamaya çalışan Devlet Başkanı Beşar Esad, geçen yıl Kamışlı olaylarıyla ayaklanan Kürtlerle uzlaşma yolunu seçmiş görünüyor. Bu yılki gösterilerde Kürtler yalnızca demokratik

haklarının verilmesini talep etmiyorlar ama aynı zamanda Suriye'nin Kürdistan'dan çekilmesini de istiyorlar. Şimdilerde ise yaklaşık 250 bin kimliksiz Kürt, Suriye vatandaşı olmak üzere... (BULUT, 2005, s.8).

Büyük Orta Doğu Projesi'nin diğer tarafı Türkiye ise projeden rahatsız. Amerikan yönetiminin Orta Asya ve Orta Doğu'da Türkiye'yi model olarak önermesi teoriye uygun bir gelişmedir. Zira Wohlforth'un savına göre, pivot devletler (bölgesinde istikrarı sağlama potansiyeline sahiptirler), süper gücün önemli ortaklarıdır. Tek süper gücün böl ve yönet oyununda çoğunlukla her bölgedeki daha küçük devletler -ki bunlar pivot devletlerdir- ABD'nin doğal müttefiki olarak ortaya çıkarlar (KAZAN, 2003, s.78). Tek çatı altında toplanmış çok kutuplu dünya düzeni içerisinde süper güç ile büyük güç arasındaki çekişmenin temel kaynağı, süper gücün müdahale sınırları ya da büyük gücün hareketlerini şekillendirme olmaktadır. Diğer yandan ikincil bölgesel güçler için süper gücün müdahalesi, bölgedeki büyük güce karşı hareket edebilme imkanı verir. Böylece süper güç ve ikincil bölgesel güç her zaman olmasa da sıklıkla büyük güce karşı birleşen çıkarları paylaşırlar. Çıkar ortaklığından ötürü ikincil bölgesel güç, süper güce karşı her hangi bir koalisyona katılmaya çok az istekli olur (KAZAN, 2003, s.79). Böylece gerek Kıbrıs gerek Kürt sorunu konusunda istediğini elde edemeyen Türkiye, bütün hayal kırıklıklarına karşın Amerikan yönetimine sırtını dönemez.

Türkiye'nin Orta Doğu politikasına 1960'tan itibaren yön veren temel ilke tarafsızlık oldu. Zira Türkiye, bu politikası sayesinde hem bölgedeki çatışmalarda yer almadı hem de bölge ülkeleriyle ilişkilerini geliştirme fırsatını elde etti. Bu çerçevede ABD'nin Türkiye'yi Orta Doğu'da konumlandırmak istediği yer ile Türkiye'nin Orta Doğu'da edinmek istediği konum arasında önemli farklar bulunuyor.

“ABD'nin Kuzey Afrika'yı da katarak genişlettiği Büyük Orta Doğu Projesi'ne bakıldığında, Türkiye'nin içeriği ve tanımını son derece muğlak olan 'ılımlı İslam Modeli' adı altında bölgenin merkezine yerleştirilmek istendiği açıkça görülüyor” (VURMAY, 2004, s.21). Oysa bölgedeki çatışmalara sürüklenmek niyetinde olmayan Türkiye, "model" olmanın sorumluluklarını üstlenmek istemiyor. Zira geçmişte Irak-İran arasında bölgenin lideri olmak için yaşanan kirli rekabet, şimdi İran, Mısır, Suudi Arabistan arasında devam ediyor. Türkiye, Irak örneğinde olduğu gibi acı hatıralarla dolu bu rekabet ortamından uzak kalmaya çalışmaktadır. Nitekim Büyük Orta Doğu Projesinin ilk ortaya atıldığı günlerde Cumhurbaşkanı Sezer ılımlı İslam'ın Türkiye için anlamsızlığından bahsediyordu. Zira laikliği devletin temel nitelikleri arasında sayan ve anayasasıyla güvenceye almış olan Türkiye, bölgeye “ılımlı İslam” ülkesi olarak sunulmak istemiyor.

Kahire’de 1957 yılında toplanan bir bilim kurulunda Şeyh Muhammed al-Banna , “Eğer Türkler gelip de Arap ülkelerini istila etmemiş olsalardı Arapların, Ruslardan ve Amerikalılardan önce uzaya adam gönderme imkanını bulabileceklerini” iddia etmiştir (ARSEL, 1987, s.9). Böylece Türkiye'nin Arap dünyasındaki yeri kısaca şöyle özetlenebilir; “gelişmeye engel olan eski patron, emperyalist dünyanın şimdiki sözcüsü...”

Buradan hareketle Büyük Orta Doğu Projesi'nin sağlam temellere dayanmadığı söylenebilir; “Arap düşünce sisteminde öteki olarak nitelendirilen ABD ve daha geniş anlamda Batı'nın uzantısı olarak görülen Türkiye Cumhuriyeti'nin Arap dünyasına model olması ihtimal dahilinde bile değil. Türkiye Cumhuriyeti, devlet geleneği ve laik-demokratik yapısı ile katı aşiret kültürünün hüküm sürdüğü Arap ülkeleri tarafından model olarak kabul görmeyecektir. ABD ve büyük projesi bağlamında altı kalın çizgilerle çizilerek her defasında vurgulanan 'Model Ülke; Türkiye' sloganı da söylemden öteye gitmeyecektir. Daha açık bir ifade ile model alan olmadıktan sonra model olmanın hiçbir anlamı olmayacaktır” (VURMAY, 2004, s.21).

Daha önce de Türkiye, Washington tarafından Orta Asya ülkeleri için model olarak sunulmuştu, ancak daha sonra bölge ülkelerinin bir modelden çok ekonomik kaynak arayışında oldukları anlaşılmıştı. Şimdi de aynı durum söz konusu. Anlaşılan Amerikan yönetimi, serbest piyasa ekonomisi, iyi kötü sürdürdüğü demokrasisiyle Türkiye'yi samimi biçimde yeni dünya düzeninin bir parçası olarak görmekte. Üstelik Avrasya coğrafyasına yer alan bu ülkenin söz konusu coğrafyadaki ülkelerin tümüyle ya kültürel ya da etnik bağları bulunmakta. Böylece bu coğrafyanın dayattığı siyasi anlayışa yan çizip bu coğrafya ile bağlarını bir şekilde sürdürebilen Türkiye, gerçekten örnek alınması gereken bir ülke. Böyle düşününce Türkiye'nin bölge barışı için lokomotif rolü üstlenebileceği da geliyor akıllara...

"Türkiye'nin İslam dünyasında yeri önemlidir, şahsına münhasır bir yeri vardır. Batılılaşma tecrübesinin yanında, Batı ile işbirliğini ve Batıya yakınlığı savunmakta ve temsil etmektedir. Gerçi bu güne kadar Batıdan istediğini elde edemediği de bir gerçektir. Eksik aksak ta olsa, işleyen bir pazar ekonomisi oluşturmuştur. Çok partili demokrasi vardır. Bu bağlamda dünyaya entegre olmada, Batı ile barışçı ilişkiler kurmada Türkiye model olabilir" (İdris BAL, "Orta Doğu'da Savaş, AB ve Türkiye"; <http://strateji.cukurova.edu.tr/20/04/2005>).

"Bölgeye istikrarın getirilmesi çabalarında Türkiye'nin belirleyici rolü olmalıdır. Türkiye'nin bölgedeki pozisyonu önemlidir. Çünkü bölgedeki ülkelerin büyük çoğunluğu Osmanlı topraklarını oluşturuyordu ve Türk halkı ile Orta Doğu toplumları arasında inkarı

mümkün olmayan kültürel, etnik, tarihi ve psikolojik bağlar vardır" (İdris BAL, "Orta Doğu'da Savaş, AB ve Türkiye"; <http://strateji.cukurova.edu.tr/20/04/2005>).

1927'de Türkiye'yi ziyaret eden Afgan kralı Emanullah Han, ülkesine döndüğünde Türkiye'deki reformlara benzer biçimde reformlara girişmişti. Ülkesinde din önderlerinin politik etkinliğini kaldırmak, kadın haklarını genişletmek istemişti, ancak etkisini kırmak istediği sosyal tabakaların yoğun baskısı nedeniyle ülkesinden ayrılmak zorunda kalmıştı.

1923'te İran'da Başbakan olan Rıza Pehlevi, ülkesine cumhuriyet rejimini getirmek istemişti, ancak ulemanın toplumsal yaşamdaki baskın konumu buna engel oluyordu. İkinci Dünya Savaşı'na kadar olan süreçte iki ülke ilişkilerinin en parlak dönemini yaşaması da Türkiye'deki devrimlerin, ülkesinde de benzer reformlara girişmek isteyen Rıza Pehlevi açısından taşıdığı önemi gösterir. Öyle ki Şah, Tahran Büyükelçisi Memduh Şevket Esendal'a Türkiye'deki gibi cumhuriyet rejimine geçmeyi istediğini ama buna gücünün yetmediğini açıklıyordu. "Bu konuşma o dönemde Türkiye'nin İran üzerinde ne derece etkili olduğunun bir göstergesidir" (ORAN, 2000, s.358).

Tüm olumsuz imaj algılamalarına rağmen Türkiye'nin, bölge ülkeleriyle ilişkilerini ciddi ölçüde geliştirdiği söylenebilir. Orta Doğu'lu ülkeler, bölgesel olaylar karşısında yalnız kalmamak, Batı'ya açılabilme gibi nedenlerle "öteki" olarak gördükleri Türkiye'yle ilişki kurmaktadırlar. Orta Doğu ülkeleri arasında yalnızca Türkiye değil, Şii İran, laik Mısır, Batı yanlısı Ürdün bile zaman zaman "öteki" olarak nitelendirilmektedir. Bununla birlikte tüm bu ötekilerin diğer Orta Doğu'lu devletlerle ilişkileri vardır. Zira aynı coğrafyayı, aynı kültürü, aynı dini paylaşıyor olmak eninde sonunda tüm bölge ülkelerini bir araya getiren bir unsur oluyor.

Sonuç olarak Orta Doğu'nun bir parçası olan ve coğrafi olarak Orta Doğu'nun Batı ile bağlantısını sağlayan Türkiye'nin bölge ülkelerinde yaşanacak demokratik değişimler konusunda pekiştirici bir etkiye sahip olduğu ileri sürülebilir, ancak Türkiye'nin bu değişimleri tek başına başlatacak gücü olduğunu söylemek zordur. Türkiye'nin sahip olduğu olumlu pekiştirici rol, daha çok bölgesel konjonktürün izin verdiği durumlarda oynanabilmektedir.

5.4.2.4. Orta Doğu Denklemine Türkiye-AB İlişkileri

Avrupa, İkinci Dünya Savaşı sonrasında yeniden yapılanmaya çalışırken, ekonomik temelli oluşturulan işbirliği çabaları, başından beri Akdeniz ülkelerin hemen hemen tümünü içermektedir. Özellikle bu ekonomik yeniden yapılanma süreci içerisinde, endüstriyel kalkınma hamlesi yanında tarımsal gelişme de öngörülmüştür.

1960'larda Topluluk, Akdenizli pek çok ülke ile ikili anlaşmalar imzalamıştır. Bu anlaşmaların iki hedefi bulunmaktaydı; gelecekte Topluluğa entegrasyonu düşünülen Akdeniz ülkeleri ile ilişkileri geliştirmek, diğeri ise sınırlı tercihli ticaret öngören anlaşmalar idi.

Avrupa, 1972 yılında Küresel Akdeniz Politikası adını verdiği bir yol haritası izlemiş, Arnavutluk, Cezayir, Fas, İspanya, İsrail, Kıbrıs, Libya, Lübnan, Malta, Mısır, Portekiz, Suriye, Tunus, Türkiye, Ürdün, Yugoslavya, Yunanistan ile endüstriyel ürünlere yönelik olarak serbest ticaret bölgesi oluşturmayı, tarım ürünleri için kısıtlı gümrük indirimlerinde bulunmayı, teknik ve sanayi alanında işbirliği yapmayı amaçlamıştı.

Küresel Akdeniz Politikası ile ilk defa ikili anlaşmalardan öteye geçilerek, AET üyesi olmayan 17 ülkeye yönelik ortak tutum benimsenmiştir.

Anlaşma ile amaçlanan Akdeniz ülkelerinden gelişmiş Kuzey Avrupa'ya yönelen göç dalgasının önüne geçmekti. Göçün önüne geçmek için bölgesel düzeyde kalkınmanın artırılması gerekirdi. Zira, Akdenizli ülkeler Kuzey Avrupa'ya göre daha düşük gelir düzeyine sahipti. Kısacası az gelişmiş "güney" in, çok gelişmiş "kuzey" in yardımına ihtiyacı olduğu açıktı.

Beklentiler gerçekleşmedi, ihracat dengesi giderek güneyli ülkeler aleyhine bozulmaya başladı. Herhangi siyasi bir boyutu olmasa da Küresel Akdeniz Politikası 1973 Arap-İsrail Savaşı ve petrol krizi nedeniyle başarılı olamamıştır.

1980'lerde AB, pek çok Akdenizli ülkeyi bünyesine dahil etmiş, 1990'larda güvenlik anlayışı ve tehdit unsurları konusunda meydana gelen köklü değişim, diğer bir değişle paradigma değişimi örgütün Akdeniz'i algılama biçiminde de köklü değişiklikler yapmıştır.

Yeni durumda kitle imha silahları ile biyolojik silah taşıyan uzun menzilli füzeler çoğalmıştı. Üstelik Sovyetlerin dağılmasıyla ortaya çıkan kısa süreli belirsizlik ortamında bu silahların ve nükleer bilgilerin terörist grupların ve ülkelerin eline geçmesi ihtimali de söz konusuydu.

Göç, terör, ekonomik ve sosyal eşitsizlik gibi kavramlar yeni düzenin tehdit unsurlarıydı ve bunlara karşı küresel çapta değil, bölgesel çapta önlem alınabilirdi. Zira her ülke için farklı tehdit unsurları ön plana çıkmaktaydı. Özetle Soğuk Savaş sonrası dönemin tehdit unsurları, küresel alanda değerlendirilen güvenliği, bölgesel alana indirmişti.

Yeni Dünya Düzeni tanımıyla birlikte Avrupa açısından Orta Doğu'nun yeni bir tanımı da yapılmalıydı. "Yeni Orta Doğu"; Birinci Dünya Savaşı öncesinde kullanılan Yakın Doğu'yu anımsatır biçimde Orta Doğu olarak bildiğimiz coğrafyayı genişleten bir kavramdır. Geniş Orta Doğu tanımı içerisinde ele alınması gereken bir Doğu Akdeniz, Avrasya ve Afroasya çerçevesinde son derece kritik bir geçiş alanını ifade etmektedir. Yeni koşullar altında Akdeniz, artık Avrupa'nın güvenliği açısından hayati önemdeki bir alanı ifade etmektedir (MERT, 2004, s.117-120).

Avrupa Birliği'nin yeni düzenin yeni tehditleriyle başa çıkmak için bulduğu yol, yakın çevresinde bir güvenlik bölgesi oluşturmaktır. Göç, Avrupa ülkeleri için yalnızca sosyal ve ekonomik sorunlar değil, aynı zamanda terörizm kaynaklarını ve teröristleri Avrupa sınırları içine sokması bakımından da önüne geçilmesi gerekli bir olgudur. "Tehdit aslında sanılandan yakındadır ve gelişmiş dünya için bu tehdidi dışarıda bırakmanın bir yolu yoktur.

AB kendi güvenliğini sağlamak için çevresinde bir güvenli halka oluşturmak amacıyla sistemli bir program ile yakın çevrenin düzenlenmesi gerektiğine inanmış"tır (MERT, 2004, s.120). Anılan tehdidi bertaraf etmek amacıyla kullanılacak panzehirin adı demokrasi ve ekonomik kalkınmadır.

Anlayış değişimi politikalarda dönüşümü beraberinde getirmiş; Orta Doğu'yu içine alan Doğu Akdeniz örgütün dış politik görüş alanına dahil edilmiş, kısacası Akdeniz, Orta Doğu'yu da kapsayacak biçimde geniş bir çerçevede algılanmış, 80'lere kadarki ekonomik işbirliğini amaçlayan projeler, 90'dan itibaren ekonomik, sosyal, siyasi içerikli girişimler haline gelmiştir.

Bu çerçevede Akdeniz'i Doğu ve Batı Akdeniz olarak ayırmaksızın bütün olarak ele alan Avrupa-Akdeniz Ortaklık Projesi (Euro-Mediterranean Partnership Project) 1995'te Barselona Konferansı'nda örgütün Akdeniz politikası olarak kabul edilmiştir.

Yaşanan gelişmelere uygun biçimde Türkiye ve Avrupa Birliği ilişkilerinin 90'dan itibaren artan bir ivme kazandığı en sıradan insanın bile fark edebileceği bir durumdur.

Türkiye, 1953'te Paris Anlaşmasıyla Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu olarak kurulan 1957'de Roma Anlaşmasıyla Avrupa Ekonomik Topluluğuna dönüşen örgüte 1959'da "ortak üye" olmak için başvurmuş ve Türkiye ile topluluk arasındaki ilişkiler 12 Eylül 1963'te imzalanan Ankara Anlaşması ile resmîyet kazanmıştır.

Ankara Anlaşması'nın 1 Aralık 1964'te yürürlüğe girmesiyle başlayan hazırlık dönemi, 1 Ocak 1973'te yürürlüğe giren Katma Protokol ile sona ermiştir. Geçiş dönemi de 31 Aralık 1995'te Gümrük Birliği'ne geçilmesiyle sona ermiştir.

Ortaklık Anlaşmasının öngördüğü nihai dönemin ne kadar süreceği ise kesin olarak belirlenmemiştir. Anlaşma bu aşamanın ne kadar süreceğini taraflara bırakmıştır. Nihai dönem 1 Ocak 1996'da Gümrük Birliği Anlaşması'nın yürürlüğe girmesiyle başlamıştır ve hala devam etmektedir.

Son aşama üyelik ya da ortaklık aşamasıdır; ancak Türkiye henüz Birliğe üye olamamıştır. Bu durum ilginçtir, çünkü tam üye olmadan Gümrük Birliği'ne geçen ilk ülke Türkiye olmuştur. Bu, Türkiye için olumsuz bir durum yaratmaktadır; karar mekanizmalarında temsil edilmediği halde AB ile Gümrük Birliği'ni gerçekleştiren Türkiye, Birlik üyesi devletlerin kendi ekonomik, siyasal çıkarları doğrultusunda tespit ettikleri ortak ticaret politikasına uymayı taahhüt ederek tam üyeliği hedeflediğini ortaya koymuştur.

Türk hükümeti 1987'de tam üyelik başvurusunu da yapmıştır. O dönemdeki adıyla Avrupa Topluluğu, Türkiye'nin müzakerelere başlamak için ehil olduğunu ancak örgütün tam

üyelik müzakerelerine henüz hazır olmadığını, şu aşamada ilişkilerin derinleştirilerek sürdürülmesinden yana olduğunu bildirmiştir.

1990'ların başında Avrupa Birliği'nin rotasını Orta Avrupa ve Doğu Avrupa'ya yöneltmesi üyelik başvurusunda bulunmuş olan Türkiye'yi umutlandırmıştır. Soğuk Savaş döneminde Batı'nın güvenilir müttefiki, şimdiki ekonomik düzene ayak uydurması zor görünen Varşova Paktı'nın eski ülkelerini ciddi bir rakip olarak değerlendirmemişti. 1997 yılı ortalarında yayınlanan ve örgütün yeni Orta ve Doğu Avrupa ülkelerine genişlemesine ilişkin stratejiyi ele alan Gündem 2000 raporunda Türkiye yoktu.

Buna tepki olarak Türkiye, 1997'deki Lüksemburg Zirvesi'nde yer almamış, AB ile siyasi diyalogunu kestiğini açıklamıştı.

1997'de kendisine adaylık statüsü verilmemesi karşısında büyük bir hayal kırıklığına uğrayan Türkiye'de gündemi, AB'nin gerçek niyetini ve Türkiye'ye uygulanan çifte standardı sorgulayan tartışmalar oluştu.

Haziran 1998'de ki Cardiff Zirvesi'nde Türkiye'yi kazanmak amacıyla Türkiye ve Güney Kıbrıs (AB'nin kabul ettiği adıyla Kıbrıs Cumhuriyeti) hakkında da ilerleme raporu yayınlanması kararlaştırılmıştı.

1999 Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'ye aday ülke statüsü verilirken, hazırlanan Katılım Ortaklığı Belgesi ile Türk hükümetinin kısa ve orta vadede yerine getirmesi gerekenler belirlendi. Ankara'dan istenen Kopenhag Kriterleri çerçevesinde önemli yapısal reformlara girişmekti.

AB Komisyonu, aday ülkelerin hepsi için olduğu gibi 1998 yılından itibaren her yıl yayınlanan İlerleme Raporları ile Türkiye'nin Kopenhag Kriterlerini ne ölçüde yerine getirdiğini izlemekteydi.

Aralık 2002'de toplanan Kopenhag Zirvesi'nde "AB Konseyi, Avrupa Komisyonu tarafından hazırlanan rapor ve önerilerin ışığında Türkiye'nin siyasi kriterleri yerine getirdiğine karar verirse AB, gecikmeksizin Türkiye ile katılım müzakerelerine başlayacaktır" yönünde karar alındı.

6 Ekim 2004'te yayınlanan Türkiye İlerleme Raporu ile AB Komisyonu, Türkiye'nin Kopenhag siyasi kriterlerini yerine getirdiğini belirterek Aralık 2004'teki Zirve'de bir araya gelecek olan devlet ve hükümet başkanlarına Türkiye ile müzakerelerin başlatılması doğrultusunda tavsiyede bulunmuştu.

Komisyon, raporunda Türkiye ile müzakerelerin başlatılması yönünde tavsiyede bulunurken satır aralarına gizlenmiş ifadeler Türkiye için ciddi rahatsızlık uyandıracak

cinstendi. "Türkiye'deki basın organlarının ezici çoğunluğu, Komisyonun Türkiye'ye yeşil ışık yaktığı değerlendirmesini aceleyle yapmışlarsa da kısa süre içerisinde bunun şartlı bir yeşil ışık olduğu ve Türkiye'nin diğer aday ülkelerden son derece farklı bir muameleyle karşılaşma olasılığının ortaya çıktığı görülmüştür" (AKDEMİR, 2004, s.4).

Oysa 1999 Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'ye aday statüsü verilirken hiçbir ayrımcılık yapılmayacağı ve eşit aday ülke kabul edildiği teyit edilmişti. Komisyon raporuna göre Türkiye ile tam üyelik müzakerelerine devam edilirken ülkede temel özgürlüklerin, demokrasinin, insan haklarına saygının ve hukuk devleti ilkelerinin ciddi ve sürekli ihlali halinde müzakereler askıya alınabilecektir. Madde, özü itibarıyla subjektiftir. Zira örgüt hangi hallerde insan haklarının, temel özgürlüklerin ve demokrasinin derin yara aldığını öne sürerek müzakereleri askıya alacaktır. Üstelik üyelik müzakereleri yapılırken tüm insanlığın kabul edebileceği türden insan hakları ve demokrasi ihlali halinde müzakerelerin askıya alınabileceği gayet açık iken bunun bir de yazılı olarak belirtilmesi siyasi kriterleri yerine getirme kapasitesi bakımından Türkiye'ye duyulan güvensizliği gösterir (DARTAN ve HATİPOĞLU, 2005, s.19).

AB Komisyonu Türkiye ile müzakereler sırasında izlenebilecek yöntemi de değiştirmiştir. Katılım müzakerelerinin, kararların oybirliği ile alındığı ve bütün AB üyelerinin tam katılımı ile gerçekleştirilen Hükümetlerarası Konferans çerçevesinde yapılması kararlaştırılmıştır. Konu başlıkları ile ilgili müzakerelerin açılabilmesi için Türkiye'den AB müktesebatı yönünde yükümlülüklerini yerine getirmesi istenecektir. Bir konu başlığından yeni birine geçebilmek tüm üyelerin oy birliği ile gerçekleştirilebilecektir.

"Hiç şüphesiz Kıbrıs sorununu Türkiye'nin AB sürecine entegre etmeye çalışacak olan Güney Kıbrıs Rum Yönetimi, bu konuda çarpıcı bir örnek teşkil etmektedir. Nitekim 17 Aralık Zirvesi Sonrası Rum lider Tassos Papadopoulos "Türkiye'nin AB üyeliğinin garanti olmadığını ve Türkiye'nin üyeliğinin Ankara'nın kendi hükümetlerini tanıyınca kadar Kıbrıs tarafından desteklenmeyeceğini belirtmiş ve AB'li diplomatları da 'Kıbrıs'ın 17 Aralık'ta büyük bir vetodan vazgeçtiğini ama Türkiye'nin üyelik müzakerelerine başlayabilmesi için 62 küçük vetoyu hala elinde tuttuğu gerçeğinin unutulmaması konusunda uyarmıştır" (DARTAN ve HATİPOĞLU, 2005, s.19). Örgüt, yeni müzakere yöntemiyle siyasi konularda Türkiye üzerinde rahatlıkla baskı yapabilecek duruma gelmiş olmaktadır.

Komisyon, 6 Ekim 2004 tarihli raporunda birliğin genişleme sürecinin yeni üyeleri hazmetme kapasitesine bağlı olacağını da belirtmiştir. Üstü örtülü biçimde Türkiye'nin üyeliğinin, büyük nüfusu ve bunun Birliğe getireceği mali ve sosyal yük bakımından mümkün

olmadığı belirtilmek istenmiştir. Nitekim bunun önüne geçmek isteyen Birlik, "Türk işgücünün serbest dolaşımına sürekli kısıtlama koyabileceğini" raporda ve zirve kararında vurgulamıştır.

Muzaffer Duran Avrupa Araştırmaları Dergisi'nde kaleme aldığı bir makalesinde sosyal demokrat kökenli Almanya eski Başbakanlarından Helmut Schmidt'in "Avrupa'nın Sürdürülmesi/21. Yüzyıl İçin Perspektifler" adlı kitabındaki görüşlerine değiniyor. Buna göre Schmidt, "Bugün 65 milyon olan ve 35 yıl içinde 100 milyona çıkacak olan Türk nüfusu, 21.yüzyıl sonlarına doğru Alman ve Fransız nüfuslarının toplamına eşit olacaktır. Türkiye'yi AB'ye almak isteyenler bu rakamı akıllarında tutmalıdır" yönündeki sözlerini Avrupa'ya Türkiye'ye karşı korkutma kampanyasının bir parçası olarak görüyor (DURAN, 2001, s.196). Zira Duran'a göre Avrupa Birliği, nüfusları birbirinden çok farklı ülkelerden oluşmaktadır. Almanya, İspanya'nın iki katı; Portekiz, Belçika ve Yunanistan'ın 8, İsveç'in 10 katı nüfusa sahip olmasına karşın nüfusunun büyüklüğünden ötürü Türkiye'yi dışarıda bırakmanın doğru olmadığını ileri sürüyor (DURAN, 2001, s.196).

BBC muhabiri Andrew Walker'a göre, "Türk sanayisinde son yıllarda kaydedilen ilerlemeler şüpheye yer bırakmasa da, istihdamın üçte biri tarım sektöründen sağlanıyor.

AB, çiftçilere büyük mali teşvikler sağlıyor, dolayısıyla bu finansal kaynaklara hak kazanmak Türk çiftçileri açısından son derece cazip.

Ne var ki, bu durum AB üyesi ülkeler için epey pahalıya patlıyor, Türkiye'nin tamamıyla kazançlı çıkmasına izin verdiklerini hayal etmek güç"(Andrew WALKER, "Üyeliğin Ekonomik Boyutları"; www.bbcturkish.com/03/10/2005)

Daha önceleri örgüt, belli AB ülkelerinin düzeyine ulaşmaya kadar İspanya ve Polonya için işgücünün serbest dolaşımına geçici kısıtlamalar getirmişti. Türkiye için kalıcı kısıtlamalar getirilmesi, bir ilk olmanın ötesinde tam üyelikten öte bir ilişki modelini içerir. Her şeyi bir kenara bıraksak bile kalıcı kısıtlamalar getirileceğine yönelik hüküm, tam üyelik talebiyle yola çıkan Ankara açısından özel statülü ortaklık anlamına gelmektedir. Nitekim Çağrı Erhan, "17 Aralık kararlarının bir özel statü metni olduğunu ifade ederken, Anıl Çeçen, Türkiye'nin Avrupa macerasının sonuna geldiğini" ifade etmektedir.

6 Ekim tarihli raporda müzakerelerin açık uçlu olacağı belirtilmişti. Salt bu cümle, Türkiye'deki gündemi 17 Aralık Zirvesine kadar meşgul etmişti. Müzakerelerin tam üyelikle sonuçlanmayabileceğini vurgulayan bu cümle, bir o kadar Türkiye'ye karşı isteksizliğin varlığına da işaret ediyordu. Bir çok bilim adamı bunun üyelik garantisi verilmeden Avrupa

kulvarında koşmak anlamına geldiğini ve Türk halkının AB üyeliğine olan desteğinin kesilmesine neden olabileceğini ifade etmektedir (DARTAN ve HATİPOĞLU, 2005, s.19).

6 Ekim tarihli raporun daha önce basına sızdırılan taslak halinde Kürtlerin azınlık sayılmasına ilişkin cümleler Ankara'nın istekleri doğrultusunda metinden çıkarılmış olsa da hala Kürtçe'den bahseden paragraflarda Kürtlerin azınlık olarak kabul edildiği anlamı çıkarılmaktadır. Türkiye'deki Alevilerden "Müslüman azınlık" olarak bahsedilen rapor, yalnızca gayrimüslimleri azınlık sayan Lozan Anlaşması hükümleriyle ters düşmektedir.

16–17 Aralık 2004 tarihli AB Zirvesi, raporda belirtilenleri ufak değişikliklerle aynen kabul etmiştir denebilir. Zirve öncesinde milli dava olarak görülen Kıbrıs konusuna değinilmemesini, hedefin tam üyelik olduğunun belirtilmesini, kalıcı kısıtlamaların kaldırılmasını isteyen Ankara'nın istekleri Zirve sırasında pas geçilmiştir denebilir.

Zirve sonuç bildirisinde rapordan farklı olarak müzakerelerin hedefinin tam üyelik olduğu, ancak sürecin açık uçlu olduğu Türkiye'nin örgüt içindeki konumu hakkında ciddi bir değişiklik yapılmazken Kıbrıs, müzakerelere başlanabilmesinin ön şartı haline gelmiştir. Bildiriye göre, müzakerelere başlamadan önce Türkiye, Ankara Anlaşmasını 10 yeni üyeye uyarlamalıdır. Gümrük Birliği'nin Kıbrıs Cumhuriyeti de dahil olmak üzere 10 yeni üyeye yayılması anlamına gelen bu şart, Türkiye'nin Güney Kıbrıs Rum yönetimini, Kıbrıs'ın yasal ve tek temsilcisi olarak tanıması anlamına gelmektedir. Oysa Türkiye, 1974'ten bu yana adada iki toplumlu ve iki devletli bir yapının var olduğunu ileri sürmektedir. Türkiye'nin Güney Kıbrıs'ı Kıbrıs Cumhuriyeti olarak tanıması demek uzun zamandır ileri sürdüğü resmi tezinden vazgeçmek anlamına gelecektir. Nitekim Hüseyin Pazarcı, Uyum Protokolü, her ne şekilde imzalanırsa imzalsın bunun "Kıbrıs Cumhuriyeti" adı altında Güney Kıbrıs Rum yönetimini tanımak anlamına geldiğini ve bu yolla Kıbrıslı Türklerin azınlık statüsüne sahip olacağını ifade etmektedir.

Zirve sonrasında, Helsinki'de Türkiye'nin eşit aday ülke olduğu ve 2002 Kopenhag Zirvesi'nde siyasi kriterleri yerine getirdiği takdirde Türkiye ile gecikmeksizin müzakerelere başlanacağı yönündeki kararların üstü çizilerek Kıbrıs'ın dolaylı yoldan tanınmasını müzakerelere başlamanın şartı olarak ileri sürmek, AB'nin Kıbrıs konusundaki kararlılığını göstermektedir.

Kıbrıs konusundaki taviz vermez tutum, AB'nin özelde bir Orta Doğu gücü, genelde ise bir dünya gücü olma isteğini yansıtmaktadır. Kıbrıs, coğrafi konumundan ötürü Doğu Akdeniz üzerinden yapılacak tüm geçişleri kontrol etmektedir. Aynı zamanda ada, Doğu Akdeniz ülkelerine bir sıçrama tahtası olarak işlev görebilir. "Kıbrıs'a konuşlanacak bir hava

gücü, donanmaya gerek olmadan Doğu Akdeniz'in denetimini ve güvenliğini mümkün kılar" (ESLEN, 2005(b), s.9). Kıbrıs, İsrail'in güvenliği için çok önemlidir. Kıbrıs'ı kontrol eden Avrupa, İsrail'i Filistinlilerle barışa ikna etme fırsatını da yakalar.

Örgüt,1965'ten bu yana Filistin halkına karşı İsrail yönetiminin sürdürdüğü şiddet eylemlerinden rahatsız olmaktadır. Sorunun çözümünü, Orta Doğu'da kalıcı barışın sağlanması açısından mihenk taşı olarak gören AB, bugünkü İsrail-Filistin topraklarında iki devletli bir yapının en adil çözüm olduğunu dile getirmektedir.

Örgütün Orta Doğu'yla ilgili ilk ortak hareketi; Kasım 1973'teki petrol krizinin ardından geldi ve AET, sorunun siyasi olduğunu ve Filistinlilerin yasal haklarının İsrail tarafından tanınması gerektiğini açıkladı. Hatta İsrail'in 1967 Savaşı sırasında işgal ettiği Sina ve Golan tepelerinden geri çekilmesini de talep etti.

Bugün "AB finansal açıdan Orta Doğu sorununun çözülmesi için en fazla kaynak aktaran kurum olarak ortaya çıkmaktadır. AB, İsrail-Filistin çatışmasının sona erdirilmesi için kendi çapında girişimlerde bulunsa da güçlü bir siyasi rolden söz etmek pek mümkün değil. Coğrafya olarak Orta Doğu'nun kendisine yakınlığı ve enerji ihtiyacının büyük bir kısmını bölgeden karşılıyor olması AB'yi konu üzerinde çözümler bulmaya ittiyse de sonucu değiştirecek boyutta önemli bir girişimi gerçekleştirmedi" (Çağrı ERHAN, "Ülkelerin ve AB'nin İsrail-Filistin Politikaları"; www.haberaliz.com/12/02/2004).

İsrail'in deyim yerindeyse sırtını dayadığı duvar işlevi gören Kıbrıs, örgüte İsrail-Filistin sorununun çözümü için önemli bir hava ve deniz üssü olma imkanı vermekle kalmıyor, Orta Doğu'nun AB çıkarları çerçevesinde kontrol edilmesine de imkan tanıyor. Ayrıca İsrail-Filistin sorununun çözümünde başarılı olacak bir AB, küresel güç mücadelesinde ABD'nin bir adım önüne geçme fırsatını da elde etmiş olacaktır.

"Brüksel adayı, sorunlarına rağmen tam üye yapmaya karar vermiştir... Kıbrıs, AB için Doğu Akdeniz'den Orta Doğu'ya kadar güç projeksiyonu aracı olarak düşünülmektedir" (Ümit ÖZDAĞ, "Kıbrıs Travması"; www.turksam.org/21/02/2005).

Kıbrıs, küresel güç mücadelesi açısından da önem arz etmektedir. Ada; Asya, Avrupa ve Afrika'nın düğüm noktasını oluşturmaktadır. Kıbrıs, Basra Körfezi, Hürmüz Boğazı, Badülmendep Boğazı-Kızıldeniz-Kıbrıs-Girit-Malta-Cebelitarık Boğazı petrol ulaştırma hattının kritik bir unsurunu oluşturmaktadır. Bu hat aynı zamanda Avrupa'nın Orta Doğu ve Uzak Doğu ile ticaretini de sağlamaktadır. Nejat Eslen'e göre Balkanlar, Kafkasya, Basra Körfezi ve Afrika Boynuzu arasında merkezi bir konumda bulunmasından ötürü Basra Körfezi ve Hazar Havzası enerji kaynaklarını, küresel ısınma nedeniyle önemi artan

Anadolu'nun doğusundaki su kaynaklarını, buralardaki petrolü Akdeniz'e taşıyan petrol boru hatlarını denetleme imkanı veren bir adadır. Bunlara Orta Doğu ve Doğu Akdeniz'in kontrolü gibi avantajları da eklenirse AB'nin gerçekte ABD karşısında küresel bir güç olmak istediği için, Kıbrıs'ı (komşusu Türkiye ile yaşadığı sorunu tam olarak çözmesini beklemeden) sınırlarına dahil ettiği anlaşılır.

Kıbrıs'ın AB sınırlarına dahil edilmesi ile kuzeydeki Türk askerleri işgalci konumuna düşmüş olmaktadır. Oysa Türkiye, soydaşlarının varlığını korumak için orada asker bulundurduğunu ileri sürmektedir.

Türkiye açısından Kıbrıs; Orta Doğu ve Doğu Akdeniz'in güvenliğinde söz sahibi olmasını sağlar, bölgesel açılımlar için atlama taşı potansiyeli taşır. Kıbrıs'taki Türk askeri varlığının sona ermesi Türkiye'nin güneyden çevrelenmesi anlamına gelir. Ayrıca bahsedilen avantajlarını kaybetmiş olur. Kıbrıs'ın tamamına başka bir devletin hava gücü kurulursa bu güç Türk topraklarının tamamını; Türk Boğazlarını, Doğu Anadolu üzerinden Akdeniz'e açılan enerji nakil hatlarını, GAP bölgesini kontrol edebilir.

Kıbrıs'ın üyeliği öncesinde adadaki sorunun kalıcı çözümü açısından her iki tarafa BM Genel Sekreteri Kofi Annan'ın hazırladığı ve ismiyle anılan plan önerilmiştir. Bu sırada hiç beklenmedik bir oyuncu Rusya da oyuna dahil olmuştur. Kıbrıs sorununda Ortodoksluk bağı ve Güney Kıbrıs'ta hatırı sayılır Rus sermayesinin varlığından ötürü genellikle Rum tarafına yakın duran Moskova'nın Kıbrıs politikasında bir yumuşama görülmektedir. Dışişleri Bakanı Abdullah Gül'ün 23-26 Şubat 2004'te Moskova'yı ziyareti ile ilk işaretleri görülen bu yumuşama, Rusya Federasyonu Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov'un Haziran 2004'te İstanbul'da Gül ile yaptığı görüşmede KKTC'ye yatırım yapmak isteyen Rus şirketlerinin engellenmeyeceğini ifade etmesi ile daha somut bir hal almıştır. Lavrov, bu toplantı sırasında dönemin Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Başbakanı Mehmet Ali Talat ve Dışişleri Bakanı Serdar Denktaş ile de bir araya gelerek Rus dış politik bakış açısındaki yumuşamayı ortaya koymuştu. Rusya Devlet Başkanı Putin'in 5-6 Aralık 2004'te Ankara'ya, Başbakan Erdoğan'ın ise 10-12 Ocak 2005'te Moskova'ya gerçekleştirdikleri ziyaretler, Rus yetkililerin Kıbrıs konusunda Türk çıkarlarını da gözetken açıklamalarına sahne olmuştur. Tabii bu jest, küresel mücadelede elini güçlendiren AB ve ABD karşısında Türkiye'yi Rusya'nın liderlik ettiği, bilinen adıyla "Avrasyacılar" kanadına çekmek için yapılmış olmalıdır. Nitekim Sema Sezer'e göre, Kıbrıs politikasındaki tutum değişikliği, Rusya'nın İslam Konferansı Örgütü (İKÖ) içinde ve İslam ülkeleri nezdinde konumunu güçlendirmek istemesine ve bu konuda Türkiye'nin desteğini almak istemesine bağlı taktik bir adımdır (Sema SEZER, "Rusya

Federasyonu ve Kıbrıs"; www.turksam.org/kıbrıs/19/07/2005). Bununla birlikte Rusya'nın Türkiye'yi yanına çekmek istemesini göstermesi bakımından önemlidir. 18 Temmuz 2005'teki Putin-Erdoğan görüşmesinde Rusya Devlet Başkanının Kıbrıs'ta Türk tarafına uygulanan izolasyonu adil bulmadıklarına ilişkin sözleri de aynı çerçevede değerlendirilmelidir, ancak Türkiye'de de AB karşıtlarının elinin giderek güçlenmekte olduğu ve Avrupa karşısında uğranılan hayal kırıklıklarının Ankara'yı yeni arayışlara ittiği gerçeği gözden uzak tutulmamalıdır.

Avrupa Birliği daha şimdiden Orta Doğu'da gelecekte petrol kadar değerli olacak "su"yu bölgedeki çatışmaların çözümünde kullanılabilecek stratejik bir unsur olarak görmektedir. Avrupa Birliği'nin küresel güç mücadelesinde etkin olmak, öne geçmek için Orta Doğu'daki sorunların çözümüyle yakından ilgilendiğini hatırladığımızda İlerleme Raporlarında ve 6 Ekim 2004 tarihli Etki Değerlendirme Raporunda Dicle-Fırat Havzasında toplanan suyun paylaşımına değinilmesi anlamlı hale gelecektir. Raporda AB, Türkiye'nin Fırat ve Dicle nehirleriyle ilgili su politikasında söz hakkı elde etmek istiyor. AB, Fırat-Dicle havzalarının kullanımında denetim yetkisi isteyerek, Orta Doğu'da suyun vanasını elinde tutmayı tasarlıyor. AB'nin Katılım Ortaklığı Belgesi'nde tekrar gündeme getirdiği Fırat-Dicle havzaları konusuna Ankara yine karşı çıktı. Ankara, AB'nin bu isteğine "Kıyıdaş ülkeler arasında çözüm" önerisi getirmiş ve 3. tarafların sulara müdahalesine karşı çıkmıştı. AB'nin, Fırat ve Dicle'yi iki ayrı havza olarak göstermesi de Ankara'yı rahatsız ediyor. Ankara, Fırat-Dicle'nin, tek havza olduğunu ve Şattül Arap adı ile birleştiğini ve Körfez'e döküldüğü tezini savunuyor. Ankara'nın "tek havza" yaklaşımı, sınır aşan sulara ilişkin daha fazla miktarda suyun komşu ülkelere bırakılması baskısına karşı bir koz olarak kullanılıyor. Ankara'nın tüm çabalarına karşın AB, Orta Doğu'da suyun vanasını elinde tutmak istiyor.

Avrupa Birliği'ne üye ülkelerde yapılan anayasa oylaması, iki kurucu ülke Fransa ve Hollanda'da reddedilmişti. Anayasa referandumundan hayır çıkmasının nedenleri arasında Türkiye'nin üyeliği de vardı. Alman ve Fransız parlamenterler bir çok defa Türkiye'nin üyeliğine karşı çıktıkları yönünde ifadeler kullanmışlardı.

Avrupa Parlamentosu üyesi Alain Lamassoure, Avrupa'yı Asya ve Orta Doğu'ya bağlantılandırın Türkiye ile Brüksel'in sıkı ilişkiler içinde olması gerektiğinin, ancak büyük nüfusundan ötürü Türkiye'nin Birliğe üye yapılamayacağı zorunluluğunun altını çiziyor. Sözlerine şöyle devam ediyor; "Akdeniz Fransa'nın geleceğini etkileyebilecek çok önemli bir konu bizim için. Bu ülkelerde demokrasi, insan hakları ve kalkınma istiyoruz. Akdeniz'i çevreleyen ülkelerin petrol ve diğer kaynaklarına ihtiyacımız var. Onun dışında başka

zorluklar da karşımıza çıkacak. Örneğin doğum oranları çok düştüğünde göçe ihtiyaç duyacağız. Sadece Türkiye'den değil, Kuzey Afrika'dan da genç nüfusu ülkemize çekmek istiyoruz" (ÜNLÜ, 2005, s.18).

Almanya eski Başbakanı Helmut Schmidt, bölgede önemli güvenlik çıkarları olduğu için dolaylı olarak gelecekte Orta Doğu'da çıkabilecek her savaşta Türkiye'nin de yer almak zorunda kalacağını, üstelik Orta Asya'daki güç mücadelesi nedeniyle Rusya ile çıkar çatışmasının kaçınılmaz olduğunu belirttikten sonra Türkiye'nin üyesi olduğu bir AB'nin gelecekte bu savaflara/çatışmalara Türkiye dolayısıyla taraf konumuna gelebileceğinden bahsetmektedir (DURAN, 2001, s.197). "Her ne kadar Helsinki Zirvesi'nde aday ülke statüsü tanınmış ise de, yukarıdaki gerçekler ışığında Türkiye, AB'ye alınamaz....Türkiye'yi AB'ye almak yerine bu ülkeyle ortaklık, işbirliği ve karşılıklı gümrüklerin kaldırılması üzerine daha geniş bir sözleşme yapılmalı. Birlik de bu tür sözleşmelere hazır olmalı" (DURAN, 2001, s.199).

Bavyera Başbakanı Edmund Stoiber de "Avrupa'nın sınırlarını genişletmemiz gerekir. Türkiye'nin kesinlikle Avrupa'ya ait olmadığını düşünüyorum. Aksi takdirde AB'nin sınırları İran ve Irak'a kadar uzanacaktır ki, burada artık AB'den söz etmek imkansız olacaktır" (DURAN, 2001, s.202).

Buna karşın 17 Aralık Zirve Sonuç Bildirisi'nde üyelik gerçekleşmese bile Türkiye'nin Avrupa kurumlarına sıkı bağlarla bağlanmasından bahsedilmesinin AB'nin güvenlik çıkarlarıyla yakından ilgisi vardır.

Türkiye'nin üyeliği; büyük kamu ekonomisi, geniş nüfusu, kültürel ve coğrafi bakımdan Avrupa'ya ait olmama gibi nedenlerle Avrupa kamuoyunda olumsuz karşılanırken örgütün küresel bir siyasal aktör olmasında baş rol oynayabileceğinden ötürü AB'ye bağlı tutulması gereken bir aktördür. "AB için Türkiye'nin önde gelen değeri, 'Etki Değerlendirme Raporunda' değinilen çeşitli risklere rağmen, AB'nin küresel bir siyasal aktör olmasına sağlayacağı katkılarla ilgilidir, yoksa AB'nin Türkiye'nin üyeliğinden önemli bir ekonomik kazanç sağlayacağı öngörülmemektedir" (DARTAN ve HATİPOĞLU, 2005, s.18).

Türkiye'nin üyeliği, büyük nüfusa sahip olan ülkelerin Konseydeki etkinliklerinde gerileme anlamına geldiği için bir yandan istenmemekte diğer yandan jeopolitik konumu, Avrupa'ya enerji arzında oynayabileceği önemli görev Avrupa açısından çekici olmaktadır.

Açık Toplum Enstitüsü ve British Council'in desteği ile Finlandiya eski Cumhurbaşkanı Martti Ahtisaari başkanlığında hazırlanıp 6 Eylül 2004'te kamuoyuna duyurulan Bağımsız Türkiye Komisyonu Raporu'nda Türkiye'nin jeostratejik konumu,

Avrupa'nın enerji kaynaklarının güvenliği ve Türk ordusunun gücüne atıf yapılarak bu konularda AB'ye yapabileceği katkılar incelenmiştir (DARTAN ve HATİPOĞLU, 2005, s.19).

Danimarka Başbakanı Anders Fogh Rasmussen, Alman Frankfurter Allemeigne gazetesine verdiği demeçte Türkiye'nin tüm AB ülkeleri için büyük bir ikilem oluşturduğunu belirtmişti. Güvenlik politikası açısından bakıldığında Türkiye'de Batı'ya yönelmiş güçlerin desteklenmesinin ne kadar önemli olduğunu vurgularken tarım ve yapısal politikaların, bu haliyle sürdürülmesinin örgüt için oldukça pahalı olacağını, asıl belirleyici olanın AB'nin ne kadar büyüyeceği değil, etkin bir kurum olarak kalıp kalmayacağı ve bu çerçevede Türkiye açısından tam üyeliğin dışındaki diğer konuları tartışmaya gerek olduğunu ifade etmişti ("Türkiye AB İçin İkilem"; www.ntvmsnbc.com/13/10/2005).

Amr Çeçen de Türkiye'nin jeopolitik konumunu çok iyi değerlendiren Brüksel'in, bu ülkenin Avrupa ile Asya kıtası arasında köprü olarak kalmasını öncelikli olarak tercih ettiğini ve İran, Irak gibi ülkelere sınır komşusu olmak istemediği için laik Türkiye'yi Orta Doğu ile Avrupa kıtası arasında tampon olarak tutmak istediğini belirtmektedir. Böylece örgüt, Orta Doğu'yu işgale yönelen Amerika Birleşik Devletleri ve İsrail ile çatışmaktan kaçınmış ve dünyanın geleceği için potansiyel bir üçüncü dünya savaşı tehlikesi taşıyan Orta Doğu çatışma sürecini uzaktan izlemeyi uygun görmüştür (ÇEÇEN, 2005, s.33).

Bahsedilenlere hak vermemek imkansız gibidir. Zira bir yandan Türkiye'ye karşı duruş içinde olan Brüksel'in Ankara'yı teslim alma arzusu; Orta Doğu, Orta Asya ve Kafkasya gibi sorunlu bölgelere ve Avrupa topraklarına sınırı bulunan Türkiye'ye, çatışmaların içine çekilmek istemeyen Avrupa için bekçi ya da tampon görevi yüklemek istemesinden ileri gelir.

Tam üyelik hedefinin gerçekleşmesi büyük ölçüde Avrupa engeline takılacak gibi gözükse Türkiye'de, AB sürecinden uğranılan hayal kırıklıklarını örnek gösterip çok yönlü ve alternatifli bir dış politikaya yönelinmesi gerektiğinin altını çizenler giderek artmaktadır. "Türkiye'yi içine almaya hazır olmayan Avrupa ile Türkiye'nin daha fazla zaman kaybetmesi son derece yanlıştır. Avrupa Birliği macerasının bittiğini kabul ederek, Türkiye artık kendi ulusal çıkarları doğrultusunda daha gerçekçi dış politikaya yönelmelidir; Türkiye devletinin tek alternatifi Avrupa Birliği değildir. Türkiye, sahip olduğu jeopolitik merkez konumu ile bulunduğu bölgede yeni ittifaklara yönelebilir" (ÇEÇEN, 2005, s.35-36).

Burada ilginç bir noktaya dikkat çekilmelidir; Avrupa Birliği; enerji arz güvenliğinde oynayabileceği rol, sahip olduğu askeri potansiyelin Avrupa Ordusuna olası katkısı nedeniyle

Türkiye'yi tercih ederken aynı tercih sebepleri Rusya için de geçerlidir. Kısacası Brüksel için Rusya ve Türkiye hemen hemen eşit önemdedir denebilir.

Şimdilik eşit değerde olmanın tek sonucu Avrupa Birliği sınırlarının güvenliğini üstlenmektir. Rusya ve Türkiye'ye Brüksel tarafından biçilen model Avrupa'nın sınırlarını çatışmalardan uzak tutacak tampon bölge görevidir. "Doğu Avrupa'nın genişleme sürecine dahil edilebilecek son ülke Ukrayna olabilir. Birlik, Rusya'nın üyeliğini ise kaldıramaz" (DURAN, 2001, s.202).

Brüksel'in Çeçenistan sorununda Rusya'yı suçlayan, sorunun askeri değil, siyasi yollarla çözümünü öngören tavrı, Rus kamuoyunda tepki toplarken Türkiye açısından Kürtleri azınlık sayan ve bu çerçevede daha geniş haklar verilmesini öngören Komisyon raporları ülkenin bölünmek istendiği yorumlarının yapılmasına neden olmaktadır. Türkiye açısından Kürt sorunu neyi ifade ediyorsa Çeçen sorunu da Rusya açısından aynı şeyi ifade etmektedir.

Ermenilere soykırım yapıldığı iddialarını reddeden Türkiye, Ermenistan ile sınırların açılması konusunda adım atmakta zorlanırken Rusya; Avrupa'nın şartlandığı ekonomik reformlar konusunda adım atmakta zorlanmaktadır. Hatta Rus yönetimi Brüksel ve ABD'nin eleştirilerine aldırmaksızın özelleştirmeleri durdurmuş, ekonomide kamulaştırmalar dönemi başlamıştır. Buradan hareketle Putin Rusyası ile yarım asırlık beklentileri gerçekleşmemiş Türkiye'nin yollarının giderek kesişmekte olduğu söylenebilir.

5.4.3. Balkanlar

5.4.3.1. Balkan Denkleminde Rusya-ABD İlişkileri

"Balkanlar, Batı ve Orta Avrupa ile Orta Doğu arasında bir köprü durumunda olan, geçmişten günümüze göç, ulaşım ve ticaret yollarının geçiş güzergahında bulunan önemli bir

yarımadadır. Karadeniz ve Ege Denizi ile birlikte orta ve doğu Akdeniz'i kontrol edebilen coğrafi konumu nedeni ile stratejik bir öneme sahip olan Balkanlar, Doğu bloğunun çökmesinden sonra değer kazanan Hazar bölgesi enerji kaynaklarının dünya pazarlarına taşınmasında ciddi rol verilmesi düşünülen bölgelerden biridir" (ÇELİK, 2005 (a), s.16).

Bu kadar önemli bir coğrafya, aynı zamanda yeryüzünde en karmaşık etnik yapıya da ev sahipliği etmektedir. Balkan yarımadası üzerinde Boşnaklar, Hırvatlar, Sırp, Bulgarlar, Yunanlılar, Arnavutlar, Romenler, Makedonlar ve Macarlar yaşamaktadır. Avrupa'nın bu güneydoğu ucunda ulus devletlerin varlığına karşın hiçbir şekilde kesin sınırlardan bahsedilemez. Güneydoğu Avrupa'da resmi sınırlar her zaman değişebilir.

Balkanlar'da Yunanistan ve Bulgaristan'ın Balkan ulusları olarak bağımsızlıklarını ilk kez 1830'da ilan etmelerinden bu yana 175 yıl geçmesine karşın hala yarımadada bağımsızlık savaşları verilmektedir.

Bunun en büyük nedeni, iç içe geçmiş toplum yapısı olduğu kadar, siyasi çıkarlardır. 1913'e kadar İtalya-İngiltere ve Almanya-Avusturya Macaristan İmparatorluğu ile bölgede nüfuz mücadelesi içersindeydiler. Üstelik Çarlık Rusya'sı da tüm Slav unsurları bir araya toplama, çok kullanılan deyimle Panslavizm söylemiyle bu mücadeleye katılmıştı.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Yugoslavya, Bulgaristan, Arnavutluk ve Romanya'daki krallık rejimleri yıkıldı. Doğu Avrupa ülkelerine giren Sovyet Ordusu'nun da desteği ile Romanya ve Bulgaristan'da Bulgaristan ve Romanya Halk Cumhuriyetleri kuruldu. Her iki ülke Varşova Paketi'ne üye oldu. Başlarda Sovyet etkisi altında kalmışsa da Tito Yugoslavya'sı ve Arnavutluk kendine özgü bir sosyalist anlayışı uygulamaya koydu. Balkanlar'ın diğer önemli iki devleti; Türkiye ve Yunanistan ise hızla Amerikan eksenine girdi. Her iki ülke Sovyet yayılcılığına karşı, NATO'ya üye oldu.

1990'lı yıllara gelindiğinde Slovenya ve Hırvatistan Avrupa Birliği ile ilişkileri geliştirmekten yana tutum takınırken Sırbistan, Rusya öncülüğünde bir Slav Birliği'nin kurulmasından yanaydı.

Haziran 1991'de Hırvatistan ve Slovenya'nın Yugoslav Federal Cumhuriyeti'nden ayrılmasıyla başlayan çatışmalar, tüm Yugoslavya'yı sardı. 1994'te İngiltere, Fransa, Almanya, ABD ve Rusya'dan oluşan Temas Grubu, Dayton Anlaşmasının temelini oluşturacak bir plan hazırladı.

Bosna Savaşı'nı sona erdiren Dayton Anlaşması, büyük ölçüde ABD'nin girişimleriyle 21 Kasım 1995'te imzalanabildi.

Bosna Savaşı'nı 1998'deki Kosova krizi izledi. Bu kez hedefte halkının %90'ından fazlasını Arnavutların oluşturduğu Kosova'nın, Arnavutlardan temizlenmesi vardı. Bosna Savaşı'nda ağır kaldığı yönünde eleştirilere maruz kalan ABD ve AB, bu kez daha seri hareket etti ve Kosova, 1999'da BM yönetimine verildi.

1990'ların başlarında dikkatini Hazar Havzası'na yönlendirmiş bulunan Amerikan yönetimi, Yugoslavya sorununu, Avrupa meselesi olarak görmekteydi. Oysa Birlik, o döneme kadar Yugoslavya'da bir iç savaş çıkacağını tahmin etmemişti.

Yugoslav iç savaşı, Amerikan yönetimine, bölgede 10 yıla yakın bir süre kalma imkanı verdi. 2003'te Bosna Hersek'teki görevini AB güçlerine teslim eden Amerikan yönetimi, şimdi de Kosovalı Arnavutların bağımsızlık isteklerine destek vererek bölgedeki varlığını devam ettirmek istemektedir.

"ABD, küreselleşme sürecinde ortaya koyduğu yeni stratejik hedefleri gerçekleştirmek için Balkan'lara yerleşmeyi çıkarları açısından hayati olarak görüyordu. Bu bölgede çıkan sorunlar ve karışıklıkların Avrupalı devletler tarafından çözülememesi ABD'ye bölgeye yerleşmek için uygun fırsatı vermiştir" (ÇELİK, 2005 (b), s.12).

Amerikan yönetimi, 1990'ların başındaki toplu durumdan yararlanmayı bilmiş, askeri bir yapılanmaya sahip olmayan Avrupa Birliği karşısında askeri gücüyle bölgede dengeyi sağlayan ve bu sayede bölgedeki çıkarlarını doğrudan kontrol eden ABD, bir taşla bir kaç kuş vurmuştur denebilir. Sovyetler dağılsa bile, yakın çevresini güvenlik alanı olarak gören Rus tehdidine karşı, Doğu Avrupa ve Balkan ülkeleri Atlantik İttifakı içine çekilmiş, buralarda Amerikan üsleri kurulabilmiş ve Amerikan donanmalarına hem Karadeniz hem de Adriyatik kıyılarında limanlar sağlanabilmiştir.

Bosna Hersek ve Makedonya'daki denetim gücünü AB'ye bırakan Washington doğu-batı yönünde uzanan enerji hatlarını doğrudan kontrol etmenin önemini anlamış olmalı ki Sırbistan'dan bağımsız olmayı isteyen Kosovalı Arnavutların hamisi rolünü üstlenmiştir. Kosova Kurtuluş Ordusu'nun (UÇK) örgütlenmesi ve finansmanında Amerika'daki Arnavut Disporasının önemli katkısı olmuştur. "Daha 1980'lerin başında Kosova'da çıkan karışıklıklar sırasında Yugoslavya İçişleri Bakanlığı tarafından yapılan bir açıklamada Kosova isyanının arkasında ABD, Avrupa ve özellikle Almanya'daki dış mihrakların parmağı olduğu ileri sürülmüştür" (ÇELİK, 2005 (b), s.12).

Balkanlar, Hazar ve Orta Doğu kaynaklı petrolün Avrupa'ya ulaştırılmasında köprü başı konumundadır. Balkan yarımadasında öne çıkan devletler Arnavutluk, Makedonya, Bulgaristan ve Romanya'dır.

Arnavutluk, Adriyatik ve İyon Denizi'ne kıyısı olması nedeniyle Orta Akdeniz'i kontrol eder durumdadır. Karadeniz'e kıyısı olan iki Balkan devleti Bulgaristan ve Romanya, Hazar Havzası enerji kaynaklarının Karadeniz üzerinden Avrupa'ya ulaştırılmasında giriş kapısı görevi üstlenmektedir. Bulgaristan ve Arnavutluk arasında yer alan Makedonya ise bir anlamda Karadeniz ve Adriyatik'i kıyılarını birbirine bağlamaktadır.

"Önde gelen ABD ve Avrupa petrol yatırımcılarının ortak olduğu Arnavutluk-Makedonya-Bulgaristan Petrolü'nün (AMBO) başını çektiği Balkanlar'dan geçen boru hattı projesi, Bulgaristan'ın Karadeniz'deki Burgaz limanından başlamakta, Makedonya'yı aşarak Arnavutluk'un Adriyatik'teki liman kenti Durres'te son bulmaktadır. 2005 yılında bitmesi planlanan projede boru hattı Kosova'nın güney sınırının sadece 20 km uzağından geçmektedir" (ÇELİK, 2005 (b), s.12). Bu nedenle ABD'nin yabancı topraklardaki en büyük üssünün Kosova'da kurulmuş olması anlamlıdır.

Vassilis K. Fouskas, NATO ve ABD'nin Kosova hareketinin sonuçlarını "Sırbistan'ın NATO politikalarıyla uyumlu bir çizgiye getirilmesi, Arnavutluk, Kosova ve Makedonya'ya NATO'nun denetiminde istikrar kazandırılması, başka şeylerin yanı sıra Yunanistan ve Türkiye arasında işbirliği sağlanması, Balkanları Hazar Denizi'ne bağlayan petrol ve doğal gaz boru hatları projelerine ilişkin olası pürüzlerin giderilmesi" biçiminde özetlemektedir (FOUSKAS, 2004, s.38).

ABD'nin Kosova manevrası, sadece enerji yollarını güvence altına alma amacına hizmet etmemektedir. Ekonomik getiriler kadar siyasi getiriler de söz konusudur. Öncelikle Arnavutlar tüm Balkanlar'a yayılmış durumdadır. Balkanlarda yaşayan yaklaşık 6 milyon Arnavut'un yalnızca 3,3 milyonu Arnavutluk'ta yaşamaktadır. Arnavutlar, Arnavutluk'tan başka Makedonya ve Sırbistan'ın batısı ile Kosova ve Yunanistan'da da yaşamaktadırlar. Sadece Kosova Arnavutlarına verilen destek bile tüm Balkanlardaki Arnavutların desteği ve sempatisini kazanmak anlamında büyük bir getirdir. Bu durum Makedonya, Arnavutluk ve Sırbistan'ın içişlerine müdahale edebilme fırsatı da yaratmaktadır. Sözelimi Arnavut gerillalar ile Makedon hükümeti arasında yaşanan çatışmalar, başta ABD olmak üzere Batılı devletlerin müdahalesiyle sona ermiştir. Ohri anlaşması ile Makedon hükümeti Arnavutların ileri sürdüğü şartların çok büyük bir kısmını kabul etmiştir. Kısacası "ABD ve NATO çıkan karışıklıktan yararlanarak Makedonya'ya da girme fırsatı bulmuş ve böylece boru hatlarının geçeceği ülkeler denetim altına alınmıştır" (ÇELİK, 2005 (b), s.12).

İkinci olarak Amerikan yönetimi, bu sayede hem doğu (Türkiye'deki Amerikan üsleri aracılığıyla) ve orta Akdeniz'i (Arnavutlar aracılığıyla Adriyatik'i) hem de Karadeniz'in bir kısmını kontrol eder duruma gelmiştir.

Son olarak Balkanlar'ın sorunlu gündemi, Washington'a bölgeyi Alman ve Rus etkisinden uzaklaştırmak için uygun bir ortam yaratmıştır. Kosova Arnavutlarına sağlanan destek, Amerikan yönetimi için Kosova'yı ileri sürerek daha ilerideki ülkelerde (Adriyatik'e kıyısı bulunan Arnavutluk ve Karadeniz'e kıyısı bulunan Bulgaristan ve Romanya'da) üsler edinmek anlamına gelmektedir. Bu sayede doğu-batı yönündeki enerji hatlarını tam anlamıyla kontrol etmek mümkün olacaktır. Orta Doğu ve Hazar'dan gelip Balkanlar üzerinden Batı'ya uzanan enerji hatlarının çok büyük bir çoğunluğunu her noktada kontrol edecek bir Amerikan yönetimi, bölgedeki Rus ve Avrupa etkilerini tamamen ortadan kaldıracaktır.

Küresel ölçekteki iki rakibini bertaraf etmeye yaradığı gibi, onları kendine bağımlı kılma bakımından da Balkanlar'ın denetimi; en az bu enerji kaynaklarının çıktığı bölgelerin denetimi kadar önemlidir.

Fouskas'a göre, Kosova'ya NATO müdahalesinin en önemli amacı; insani nedenlerden çok NATO'nun doğuya doğru yayılması ve Amerika'nın enerji alanındaki çıkarlarını güvence altına alarak Balkanlarda Alman ve Avrupa etkisine son vermektir ve bu 20. yüzyılın başlarında Balkanlar üzerinde girişilen rekabetin modern biçimiydi. O dönemde İngilizlerin Panslavizm'e bir set çekmek, Almanların doğuya yayılan etkinliğini önlemek için Arnavutları etkileme yönünde gösterdiği çabanın aynısını bugün Amerikan yönetimi göstermektedir (FOUSKAS, 2004, s.15).

Rusya geçmişte nüfuz mücadelesine giriştiği bu coğrafyadan bugün hem fiziki hem siyasi olarak uzakta kalmış, ABD ve AB'nin bölgede etkinlik kazanmasına engel olamamış görünmektedir. Rusya'nın önce NATO genişlemesi, ardından bölgede konuşlanan Amerikan üsleri karşısında etkisiz kalması; tarihi, dini ve Slavik bağlarından ötürü Rusya'nın bölgedeki geleneksel müttefiki olarak anılan Sırp'ları hayal kırıklığına uğratmıştır.

NATO, 1949 yılında esas olarak Rusları Avrupa'nın dışında, ABD'yi içinde ve Almanya'yı denetim altında tutmak için oluşturulmuştu. 1980'lerin sonunda Sovyetler Birliği'nin çökmesi ve iki Almanya'nın birleşip Avrupa Birliği ile bütünleşmesi sonucu varlık sebebinin bir kısmını yitirmişse de yeni dönemdeki konjonktür, NATO'ya yeni görevler yüklemişti; Almanya ve Rusya arasındaki bölgede istikrarın sağlanmasına katkıda bulunmak, Avrupa'da ortaya çıkan çatışmaları ve bunalımları çözmek, ABD'nin askeri varlığını devam ettirmek (BEKAR, 1996, s.65).

Batılı, özellikle Amerikalı yetkililer Almanya ve Rusya arasındaki bölgede istikrarı sağlamak için yeni dönemde NATO'nun doğuya doğru genişlemesi fikrini ortaya attılar. NATO, 1991-1993 arası dönemde Eski Doğu Bloğu ülkeleri ve Sovyet Cumhuriyetleriyle ilişkilerini kurumsal bir çerçeveye oturtmaya çalıştı. Daha sonra oluşturulan Kuzey Atlantik İşbirliği Konseyi (KAİK) ile bu ülkelerle işbirliği açısından ilk adım atılmış olundu. Konseyin esas amacı, Soğuk Savaş sonrası Avrupa'sında güvenlik problemlerini ele alacak bir danışma forumu oluşturmaktı.

1994'te KAİK çerçevesinde tamamen bu ülkelere yönelik olarak Barış İçin Ortaklık Projesi geliştirildi. BİO ile NATO başkanlığında kriz mukabele ve barışa destek operasyonları için siyasi/askeri bir yapı oluşturuldu. Ayrıca BİO, bu ülkelerin NATO çerçevesinde askeri kuvvetlerini yeniden yapılandırmayı ve demokrasiye geçiş süreçlerini destekliyordu.

1997'de ise Kuzey Atlantik İşbirliği Konseyi, Avrupa-Atlantik Ortaklık Konseyi'ne (AAOK) dönüştürüldü. Avrupa-Atlantik Ortaklık Konseyi'nin amacı, tüm Avrupa ve Atlantik sahasında istikrar yaratabilmek ve karşılıklı güveni tesis edebilmek için uygun bir platform yaratmaktı.

1997'de yapılan Madrid Zirvesinde Çek Cumhuriyeti, Macaristan ve Polonya'ya adaylık statüsü verilmiş, NATO'nun genişlemesi için düğmeye basılmıştır. 12 Mart 1999'da bu ülkeler NATO'ya tam üye olmuşlardır.

NATO Barış İçin Ortaklık çerçevesine Rusya'yı da davet ederek Avrupa'nın soğuk savaştaki gibi yeniden bölünmesinden kaçınmak istemiştir. Bu bağlamda 27 Mayıs 1997'de NATO-Rusya arasında Kurucu Senet imzalanmış ve Rusya, veto hakkı olmaksızın NATO faaliyetlerinde danışma mekanizmasının bir parçası haline getirilmiştir.

Rusya, uluslararası Amerikan nüfuzunu korumaya ve artırmaya yarayan bir kurum olarak düşündüğü NATO'nun genişlemesine karşı çıkmaktadır. Elbetteki böyle bir kurumun eski Sovyet coğrafyasında etki alanını genişletmesi Rusya'yı oldukça rahatsız etmiştir. Bununla birlikte Rusya oluşan yeni düzen içinde yalnız kalmak istememektedir. Böylece çelişkili biçimde Batı ittifakı içinde yer almak istemekte ancak diğer yandan karar verme mekanizmalarında etkin olamayınca Doğulu kimliğine sarılmakta ve kendini güçlü ve güvende hissettiği yakın çevreye yönelmektedir. NATO'nun genişlemesini kendi güvenliğine bir tehdit olarak algılayan Rusya, özellikle bölgesel politikalarında tepkisini ortaya koymuştur. Rusya, NATO'nun genişleyerek sınırlarına yaklaşmasını, yakın çevrede nüfuzunu artırarak dengeleme yoluna gitmiştir. Rusya, NATO'ya yeni üyelerin katılmasını bahane

ederek koşulların değiştiğini öne sürmekte ve askeri doktrinini revize etmektedir (DAğI, 2002, s.241-42).

NATO'nun genişlemesinin Avrupa güvenliğine hiçbir katkısı olmayacağını düşünen Rusya, yakın çevresindeki ABD nüfuzunu dengeleyebilmek için kendisi gibi diğer büyük güçler (önemli bölgesel güçler) ile birlikte süper güce karşı koymaya çalışmakta, bu çerçevede Avrupa kurumlarına katılmaya çaba harcamaktadır. Bu noktada Avrupa Birliği ile uzun bir geçmişi olan Türkiye, Rusya açısından en uygun ortak olarak ön plana çıkmaktadır.

5.4.3.2. Balkan Denklemiinde Rusya-AB İlişkileri

Mackinder'in kuramında kenar kuşak olarak merkezi denetleme, Spykman'ın kuramına göre ise Avrasya'yı kontrol potansiyeline sahip Balkanlar, jeostratejik öneminin yüklediğinin çok ötesinde acı ve göz yaşına tanık olmuştur.

Yugoslavya'nın 1991'de dağılması ve altı cumhuriyetten dördünün bağımsızlıklarını ilan etmeleri 90'li yılların başından itibaren Balkanları yoğun ihtilafların ve büyük çatışmaların yaşandığı bir bölge haline getirdi. Bölgedeki kaosun giderek etnik kırımlara ve toplu sürgünlere dönüşmesi uluslar arası toplumun bölgeye insani amaçlarla müdahalesini zorunlu kılmıştır. 1995'te Bosna-Hersek, 1999'da da Kosova müdahalelerinden sonra bu topraklarda Birleşmiş Milletler'in uluslararası himaye yönetimleri (international protectorate) kurulmuştur. 2001 tarihinde Makedonya'da hükümet ile bağımsızlık isteyen Arnavut güçleri arasında çıkan çatışmalar yine Batı'nın müdahalesi ile bastırılabilmiş ve bu ülkede de Ohri Antlaşması ile bir reform süreci başlamıştır.

Bölgede halen mülteciler sorunu, ekonomik sıkıntılar, etnik milliyetçilik ve bazı sınır ihtilafları konularına çözüm getirilememiştir; ancak Balkanlar'daki durumun 1990'li yıllara göre daha iyi olduğu söylenebilir. Daha iyidir çünkü çatışmalar görünürde de olsa durmuştur, bölgedeki tüm devletlerde seçilmiş hükümetler görevdedir, bu hükümetler daha az veya daha fazla bir güçle reform süreçlerini takip etmekte ve genelde Avrupa yanlısı bir eğilim sergilemektedirler. Bu çerçevede bölgenin normale dönüş sürecinde yaşadığı çeşitli sıkıntıları ve eski sorunlardan kaynaklanan yeni ihtilafları bir tarafa bıraktığımızda Balkanlara istikrarı getiren önemli bir unsurun bölge ülkelerine bir Avrupa perspektifi sunulması olduğunu söyleyebiliriz.

Avrupa Birliği, örgüt çatısı altında bölge ülkeleriyle ilk ilişki kurduğu 1992'lerde siyasi ve ekonomik reformlarda ve yönetim kapasitesinde yeterli gelişme gösteren bölge ülkeleri için takip eden adımın AB ile resmi mukaveleli bir ilişki kurmak olduğunu açıkça ifade etmekteydi. ("AB-Batı Balkan İlişkileri"; www.EurActiv.com/batibalkanlar12/11/2005). Bununla İstikrar ve Birlik Anlaşması kastediliyordu. Birlik, bu anlamda ilk anlaşmaları Hırvatistan ve Makedonya ile yapmış, İstikrar ve Birlik Sürecini (Stabilization and Association Progress; SAP) bu iki ülke ile başlatmıştı.

Avrupa Birliği, 95'teki kanlı Bosna Savaşının ve 1999 Kosova Savaşlarının ardından bölgede istikrar ve demokrasinin varlığını olmazsa olmaz koşul olarak görmeye başladı. Zira

coğrafi yakınlık göz önünde bulundurulduğunda buralardaki çatışmaların, birlik için ciddi güvenlik sorunları yaratması daha büyük olasılıktır. Bir diğer şekilde Balkanlardaki istikrarsızlık ve savaş durumu, Brüksel açısından dünyanın enerji zengini bölgelerinde yaşanacak bir çatışma ile aynı değere sahiptir çünkü her iki çatışmaya örgütün çekilmesi riski çok büyük olacaktır.

Güvenlik kaygılarından ötürü bölgedeki olumlu gelişmeleri hızlandırmak ve yaygınlaştırmak amacındaki örgüt, 1999'da İstikrar ve Birlik Sürecini, Batı Balkanlar veya Güneydoğu Avrupa olarak tanımladığı; Arnavutluk, Bosna - Hersek, Hırvatistan, Makedonya, Sırbistan - Karadağ'ı içine alacak şekilde genişletmiştir. Bugün için AB'nin hedefi, bölge ülkelerindeki reform sürecini cesaretlendirmeyi sağlayan İstikrar ve Birlik Süreci'nin uygulanmasıdır. Uzun vadede, politik ve ekonomik şartlar sağlandığında süreç, bu ülkelere AB'ye tam üyeliğin kapılarını da açık tutmaktadır. Nitekim 2000 yılında Zagreb'de başlayan, en son 2004 tarihinde Selanik'te gerçekleştirilen AB-Balkan Zirveleri'nde İstikrar ve Birlik Süreci özendirilmiş ve AB ile uyum hedefi güçlendirilmiştir (Pınar YÜRÜR, "Avrupa Birliğinde Anayasa Referandumları ve Balkanlara Yansımaları"; www.turksam.org/03/06/2005).

Sürecin Balkan ülkeleri için uygulamaya konmasının ardından Avrupa Birliği mali yardım programlarını da devreye sokmuştur. CARDS (Community Assistance for Reconstruction, Democratisation and Stabilisation; Yeniden Yapılanma, Demokratikleşme ve İstikrar İçin Topluluk Yardımı) Arnavutluk, Bosna Hersek, Hırvatistan, Yugoslavya ve Makedonya'nın, AB'nin bölgeye yönelik olarak oluşturduğu İstikrar ve Ortaklık Sürecine uyumunu sağlamayı hedeflemektedir. Bu çerçevede 2000-2006 yıllarını kapsayan dönemde 4.650 milyon € tutarında bir yardımın, yeniden yapılanma, demokratik istikrar, AB normlarıyla uyum da dahil olmak üzere kurumsal ve hukuki gelişme, sürdürülebilir ekonomik ve sosyal kalkınma gibi konulara ayrılması planlanmıştır.

CARDS Programı çerçevesinde Bölgesel İşbirliği kapsamında sınır ötesi suç oranını azaltmak, bölgesel ve uluslararası ticareti artırmak, azınlık haklarını korumak ve sivil toplumu güçlendirmek, kamu kurumları arasında işbirliği kapasitelerini artırmak, ulaşım, enerji ve çevre sorunları konusunda bölgesel çözümler geliştirmek hedeflenmektedir. Bunun yanı sıra özel sektör bağlantılı altyapı hizmetleri ve çalışmalarını geliştirmek, ekonomik yeniden yapılanmayı ve demokratikleşmeyi sağlamak amaçlanmaktadır. Bunlara ek olarak normlar ve standartlar, gümrükler ile ulusal emniyet ve yargı programlarının da CARDS ulusal fonlarından mali destek alması öngörülmektedir.

PHARE (Poland Hungary Aid for the Reconstruction of the Economy; Ekonominin Yeniden Yapılandırılması İçin Polonya ve Macaristan Yardımı) 1989 yılında Polonya ve Macaristan'ın ekonomilerinin yeniden yapılandırılmasına yönelik olarak uygulamaya konulmuştur. Bununla beraber hızla diğer Merkez ve Doğu Avrupa Ülkelerine genişleyerek 1997 yılı itibariyle Polonya, Bulgaristan, Macaristan, Litvanya, Letonya, Estonya, Çek Cumhuriyeti, Romanya, Slovakya, Slovenya, Arnavutluk, Bosna ve Makedonya'yı kapsar hale gelmiştir. 1998 sonu itibariyle PHARE kapsamında söz konusu ülkelere AB bütçesinden yapılan hibe yardımı 8,7 milyar € seviyesine ulaşmıştır.

PHARE Programı çerçevesinde danışmanlık, know-how transferi, teknik yardım, müteahhitlik ve mühendislik hizmetleri, ekipman ve malzeme temini gibi faaliyetler desteklenmektedir.

"Avrupa Birliği 2014'e kadar Balkanlar'la entegrasyona gitmeyi planlamıştır. Balkanlar coğrafyasına dahil olan ancak eski Yugoslavya coğrafyasından farklı kefeye koyulan Bulgaristan ve Romanya ile katılım müzakereleri imzalanmış ve bu ülkelerin 2007'de tam üye olmaları öngörülmüştür. Hırvatistan ve yine bölge ülkesi olan Türkiye'nin aday ülke statüleri resmileşmiştir. 2014 yılını olası bir tarih olarak ele aldığımızda 10 yıl içinde her altı kişiden birinin Müslüman olduğu, 35 üyeli 600 milyon nüfuslu bir Avrupa Birliği'nin ortaya çıkabileceği gözlemlenmektedir" (Pınar YÜRÜR, "Avrupa Birliğinde Anayasa Referandumları ve Balkanlara Yansımaları"; www.turksam.org/03/06/2005).

Avrupa Birliği'nin 1 Mayıs 2004'te, çoğunluğu Doğu Avrupa'dan olmak üzere 10 yeni ülkeyi sınırlarına dahil etmesi, farklı da olsa Rusya için de bir anlam ifade etmekteydi.

AB'nin eski Sovyet topraklarına doğru genişlemesi Rus kamuoyunda da yankı bulmaktadır. Trenin'e göre Rusya'nın AB ile çekişmesi sürekli büyürken ABD ile sınırlı ortaklık ve bölgesel rekabet söz konusu olmaktadır; "Bütün BDT ülkeleri egemenliklerini koruyacaktır. Ukrayna, Moldovya, Beyaz Rusya ve Güney Kafkasya ülkeleri Avrupa Birliği'nin gelecekteki komşuları arasındadır. BDT ülkelerindeki aktif politika Rusya'yı bu ülkelerin geleceklerini etkileyecek derecede AB ile rekabete sokacaktır" (EMERSON, 2004, s.173).

Eski egemenlik ve etki alanını yitirmek istemeyen Rusya, doğaldır ki sürece tepki vermekte, direnç göstermektedir ve tepki vermeye, direnç göstermeye de devam edecek görünmektedir. "Rusya, geçtiğimiz yıl hoş karşılamadığı AB genişlemesi üzerine yakınlık çok fazla siyasi enerji harcadı. Belirtmiş olduğu on dört noktadaki şikayetlerinin çoğu genişleme sonrası oluşacak ticaret politikaları hususundadır. Rusya, bu tartışmaları Ortaklık

ve İşbirliği Anlaşmasını genişlemiş AB kapsamına yaymama tehdidiyle desteklemiştir" (EMERSON, 2004, s.175).

Soğuk Savaş döneminde doğrudan Sovyet toprakları içinde yer almasa da eski etki sahası içinde bulunan Balkanlar, bölge üzerinde bir dönem sahip olduğu güce yeniden kavuşma arzusunadaki Rusya için önemli bir bölgedir. Yine de Balkanlar, Moskova'nın güvenlik algılamaları bakımından Ukrayna, Beyaz Rusya, Moldova gibi Doğu Avrupa ülkelerine nazaran ikinci sıradadır.

Ukrayna, Beyaz Rusya, Moldova'nın da içinde bulunduğu Doğu Avrupa ülkeleri, hem eskiden Sovyet egemenliğinde bulunmaları hem de şimdi BDT üyeliği nedeniyle bölge ülkeleri içinde Atlantikçi ve Avrupacı eğilime en az yakınlık duyacak ülkeler olmaktadır. Rusya'nın hesaplamalarına göre bu ülkeler, Avrupa içinde Avrasyacı eğilimi seçebilecek olan devletlerdir.

Ukrayna'da yaşanan gelişmeler bunun tam tersinin geçerli olduğunu kanıtladı. Ukrayna seçimleri bir yandan Rusya'nın bölge üzerinde eski günlerine geri dönmeyi ne kadar arzuladığını ortaya koydu, diğer yandan Kremlindeki hesabın çarşıya uymayabileceğini gözler önüne serdi.

25 Kasım 2004'te başlayan on dördüncü AB-Rusya Zirvesi, iki tarafın, Ukrayna seçim sonuçları ve seçimler sonrası yaşanan olaylar ve tartışmalar konusundaki şiddetli anlaşmazlığı sebebiyle başarısızlıkla sonuçlandı. Zirve için Hollanda'nın Lahey kentine giden Rusya Devlet Başkanı Putin, daha önceki açıklamaların paralelinde, seçimlerin şeffaf ve demokratik bir ortamda gerçekleştiği, Rusya yanlısı aday Yanukoviç'in haklı bir galibiyet elde ettiği ve Ukrayna halkının istikrardan yana oy kullandığı yolunda açıklamalarda bulunmuştu. Seçim sonuçları henüz kesinleşmemişken Putin, Yanukoviç'i tebrik etmişti.

"Rusya'nın gerek seçim sürecinde yürüttüğü politikalar gerekse seçim sonrası Putin'in açıklamaları, AB yetkililerinin ve AB üyesi ülkelerin tepkisini çekmiş ve Rusya, Ukrayna seçimlerine müdahale etmekle suçlanmıştır. Rusya da aynı şekilde, seçim sonuçlarını tanımayan AB'yi, Ukrayna'yı istikrarsızlığa sürüklemekle suçlamıştır. Yapılan ortak basın toplantısında AB Dönem Başkanı Hollanda Başbakanı Balkenende, AB Dış Politika Temsilcisi Solana ve AB Komisyonu Başkanı Barosso ile Putin adeta restleşmiştir. AB, AGIT gözlemcileri, yaygın usulsüzlükler ve seçim ihlalleri yapıldığını içeren raporlarına dayanarak seçim sonuçlarını tanımazken, Solana da zirve sonrası yerinde incelemeler yapmak üzere Ukrayna'ya gitmiştir" (Mahmut Niyazi SEZGİN, "AB-Rusya Zirvesine Ukrayna'nın Gölgesi Düştü"; www.tusam.net/01/12/2004).

Mayıs 2005'teki on beşinci zirve toplantısı da, Ukrayna krizindeki gibi bunalımlı olmamışsa da, Baltık ülkeleri ile Rusya arasında yaşanan, İkinci Dünya Savaşı tartışmalarının ortasında yapılmıştır. Ancak söz konusu gerginlik, zirveye gölge düşürememiştir" (Mahmut Niyazi SEZGİN, "AB-Rusya Yol Haritası Çizildi"; www.tusam.net/11/05/2005).

Rusya'nın aksine Brüksel; Balkanlar'ı, dünyanın en çatışmalı bölgeleri olan Kafkasya ve Orta Doğu'dan uzak tutacak bir güvenlik kuşağı olarak görmekte ve Balkanlar'ın istikrarı açısından bölgenin Batılı değerlere bağlı kalmasını kendi güvenlik politikasının bir parçası olarak değerlendirmektedir.

Rusya'nın Balkanlar için daha aktif bir politika izlenmesi beklenemez ama kesin olan şey; Kremlin'in Balkanlar'da atacağı her adımın Avrupa Birliği'nin karşı hamlesiyle etkisiz kılınacağıdır. Biraz da bu yüzden Birlik, Rusya'nın dağılmasının hemen ardından bölge ülkelerinin hemen hepsiyle ikili ilişkiler kurmuş ve zamanla bu ilişkilerin seyrine "Birliğe üyelik" söylemiyle ivme kazandırmıştır.

Birliğin aceleci denebilecek tavrının altında yatan; Rusya'nın Doğu Avrupa için olduğu gibi Balkanlar'da girişeceği bir güç mücadelesinin, bölgede zaten dumanı tütmekte olan etnik milliyetçilik ateşini körükleyebileceği korkusudur. Bu durum heterojen toplum yapısı gereği Balkanlar'ın hızlıca ve bölgenin tümüne yayılabilecek bir çatışma ortamına sürüklenmesi anlamına gelir. Sınırlarına yakınlık göz önünde bulundurulursa anılan durum, Birliğin güvenlik çıkarlarına elbette ters düşecektir.

Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından eski Sovyet coğrafyasında yeni devletler ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte eskiden Rusya'yı ilgilendiren bölge sorunları, şimdilerde bu bölgelerin uluslararası mücadeleye sahne olması nedeniyle uluslararasılaşmıştır.

Bölge sorunlarının AB ve ABD'nin müdahalesine açık hale gelmesi, aynı coğrafyada küresel güç olma arzusundaki aktörlerin nüfuz arayışlarına meydan hazırlamakta, bunun sonucu olarak Rusya'nın inisiyatif alanını daraltmaktadır. (DAĞI, 2002, s.232).

Nüfuz alanının daralmasını önlemek, küresel aktörlerin bölgedeki etkilerini dengelemek için Rusya, doğal olarak yeni ortaklar bulma arayışına girecektir. Bu durum Avrasya'da bölünmeyi kurumsallaştıracaktır. Avrasya coğrafyasında bölünme sonucu doğacak istikrarsızlık ise silahlanma yarışını tırmandıracaktır. Böyle bir durum AB'nin bölgeyi kontrol etmesini zorlaştıracaktır.

"Bölgenin normale dönüş sürecinde yaşadığı çeşitli sıkıntıları ve eski sorunlardan kaynaklanan yeni ihtilafları bir tarafa bıraktığımızda Balkanlara istikrarı getiren önemli bir unsurun bölge ülkelerine bir Avrupa perspektifi sunulması olduğunu söyleyebiliriz" (Pınar

YÜRÜR, "Avrupa Birliğinde Anayasa Referandumları ve Balkanlara Yansımaları"; www.turksam.org/03/06/2005).

Kendilerine Avrupa Birliği kapılarının ardına kadar açık tutulduğu Güneydoğu Avrupa ülkelerinden Makedonya, ülkesindeki ayrılıkçı Arnavutların varlığına rağmen üçüncü kez bağımsız yerel seçimlere gidebildi.

2001'de Makedonya'da hükümet ile Arnavut güçler arasında yaşanan kanlı çatışma, AB ve ABD'nin müdahalesi ile sona erdirilmişti. Çatışmaları sonlandıran Ohri anlaşması, ülkedeki Arnavutların anayasal statülerinin yükseltilmesine ilişkin hükümler içermekteydi. Bu çerçevede 2001'den bu yana eğitim, dil ve istihdam alanlarında Arnavutların haklarını genişleten çok sayıda düzenleme yapılmıştır. "Yerel idarelerin güçlendirilmesi ve bu suretle azınlık haklarının tanınması konusu Makedonya'nın AB'ye alınması için mutlaka yerine getirilmesi gereken şartlardan biri durumundadır. 22 Mart 2004 tarihinde birliğe tam üyelik başvurusu yapan Makedonya'nın AB üyelik perspektifinin bu yıl sonunda belirlenmesi beklenirken, ülke için bu seçimler ve sonuçlarının uygulamaya geçirilmesi AB yolunda önemli bir sınav niteliği kazanmaktadır" (Pınar YÜRÜR, "Makedonya'nın Yeni Yerel Yönetim Yasası ve 2005 Yerel Seçimleri"; www.turksam.org/15/03/2005)

Birlik, 1999 Kosova, 2001 Makedonya krizlerinin ardından bölgedeki güvenliği doğrudan üzerine almaya başlamıştır. Önce Makedonya'daki NATO Barış Gücü Misyonu'nu devralmış, ardından Bosna Hersek'teki polis görevleri, Ocak 2003'te yine BM çatısından Avrupa Birliği yapısına kaydırılmıştı. Birleşmiş Milletler (BM) Güvenlik Konseyi, Bosna-Hersek'te Avrupa Birliği komutasında bir gücün kurulmasını 22 Kasım 2004'teki toplantısında oy birliği ile kabul etti. Savaş sonrasında Bosna'da otorite NATO'nun eline geçmişti, misyon devriyle devlet yönetimindeki NATO'nun rolü büyük ölçüde AB'ye bırakılmış oldu. Bu durum yalnızca basit bir yetki devri olarak görülmemelidir. Bölgenin önemli ülkelerinde polis ve askerin denetimini eline alarak izleme ve güvenliği sağlama görevini üstlenen AB, bölgede istikrarın sağlanmasına niyetli olduğunu göstermekle kalmamış aynı zamanda Balkanlar'ın demokratikleşmesi için önemli bir fırsat yakalamıştır. Nitekim EUFOR da SFOR gibi Dayton'un tam yetkisine sahip olacak ve SFOR'un bugüne kadar yerine getirdiği görevi sürdürecektir; Dayton'un askeri yönlerinin uygulanması ve ülkede istikrarın sağlanması. EUFOR, aynı zamanda Bosna-Hersek'in AB'ye katılımı yolundaki ilerlemesine yardımcı olmak üzere AB'nin yardım programlarını ve sürmekte olan polis ve gözlem misyonlarını da takviye edecek. EUFOR, organize suçla mücadelede ve mülteci ve

sürülmüş kişilerin dönüşünü hızlandırmada da Bosna-Hersek yetkililerine destek verecek (Gözde KILIÇ YAŞİN, "Bosna'da Misyon Devri"; www.tusam.net/13/12/2004).

Kimi uzmanlara göre AB'ye misyon devri, tıpkı NATO için olduğu gibi AB için de "kuvvetlerinin esnekliğini ve kısa sürede yer değiştirme kabiliyetini ölçmek anlamında tecrübe ve daha ciddi çatışma durumları için tatbikat niteliğinde olacaktır" (Gözde KILIÇ YAŞİN, "Bosna'da Misyon Devri"; www.tusam.net/13/12/2004). Kısacası Balkanlar'a askeri açıdan yerleşen Birlik, burayı gelecekte yapabileceği askeri müdahaleler için ileri bir karakol olarak görmektedir. Her şeye karşın bu görüş örgütün, Güneydoğu Avrupa'yı çıkarları gerektirmediğinde hesaba katmayacağını göstermez. Üstelik "Balkan ülkelerinin tamamının da kendilerine çizdikleri yönün Batı olması ve AB üyeliği yolunda uyum politikalarını gerçekleştirmedeki hevesleri de bunu kolaylaştıracaktır", örgütün de Avrupa'nın hemen güneydoğusunda şekillenen istikrarsızlığa göz yummaya devam etmesi zor görünmektedir (Gözde KILIÇ YAŞİN, "Balkan Politikalarını Düğümleyen Kosova"; www.tusam.net/06/12/2004).

5.4.3.3. Balkan Denkleminde Türkiye-ABD İlişkileri

Türkiye, nasıl Orta Doğu ve Orta Asya'yı Avrupa'ya bağlayan, ancak topraklarının büyük çoğunluğu Asya'da olan bir ülke ise Balkanlar da Asya'yı Avrupa'ya bağlayan ancak topraklarının büyük çoğunluğu Avrupa'da olan bir bölgedir. Balkan ülkeleri; Slovenya, Macaristan, Arnavutluk, Yugoslav Federal Cumhuriyeti, Bulgaristan, Yunanistan ve Romanya'dır. Trakya'da toprakları bulunduğu için Türkiye de bir Balkan ülkesi sayılabilir. Ne var ki stratejik konumuna karşın, Balkan ülkelerinin enerji kaynakları açısından zengin olmaması, bölgenin yakınlarında potansiyel dünya gücü konumuna gelebilecek bir ülkenin bulunmaması; Balkan ülkelerinin dış politik açıdan güçler arası denge politikasını uygulamalarına engel oluşturmuş, bölge ülkeleri küresel güçlerin saçağında kalan bir dış politik anlayış benimsemişlerdir. "1990'ların ilk yarısında yaşanan Bosna Savaşı sırasında hem Avrupa Birliği hem de Amerika, Bosna'da yaşananlar karşısında uzun süre seyirci olarak kalmıştır. Sebep, ne Amerika'nın, ne de Avrupa Birliği'nin çıkarlarının, müdahaleyi gerektirecek düzeyde zedelenmemiş olmasıdır. Bosnalı Sırp'ların mevzilerini bombalamak hususunda net tutumunu belirlemesi için Amerika'ya neredeyse dört yıl gerekti. Çok geç alınan bu müdahale kararı ile Amerika bir taraftan Avrupa Birliği'nin çözemediği sorunu ortadan kaldırmakla uluslararası alandaki prestijini daha da sağlamlaştırdı, diğer taraftan Amerika'ya genelde önyargılı bakan petrol ve doğalgaz zengini Müslüman ülkelere, "bakınız benim Müslümanlara karşı herhangi bir sorunum yok, nitekim burada Müslümanları korudum" şeklindeki mesajını iletebildi" (Erhan TÜRBEDAR, "Balkanlar ve Enerji"; www.turksam.org/yazilar/07/03/2004).

Zengin fosil rezervlere sahip olmamasına rağmen bölgede yaşanan bazı gelişmeleri global enerji kaynakları üzerindeki rekabetten tamamen bağımsız yorumlamak da doğru değildir.

Sovyet döneminde döşenen bütün enerji boru hatları Rusya üzerinden geçmekteydi, ancak Sovyetler Birliği'nin dağılması, Batılı ülkelerin bölgedeki etkinliğini kurmalarına, bu çerçevede enerji alanında da yatırımda bulunmalarına imkan tanımıştır. Böylece Rusya'ya olan bağımlılığı hafifletmek amacıyla, Hazar Bölgesi ile ilgili Rusya'yı ve Amerika'nın baskılarıyla İran'ı by-pass eden enerji boru hatları projeleri de gündeme getirilmeye başlanmıştır. Bu noktada Balkan ülkelerinden özellikle Bulgaristan ve Romanya alternatif transit yolları olarak ön plana çıkmaya başlamışlardır. Diğer taraftan Avrupa Birliği'nin enerji alanında Trans-Avrupa ağını kurmayı hedeflemiş olması da, Balkanlar'ı alternatif bir enerji koridoru olarak ön plana çıkarmaktadır.

Amerikan Başkanı Bush'un 2000 yılındaki seçim kampanyasında Balkanlar'daki Amerikan varlığını azaltmak istediklerini açıkça belli etmesine karşın, hala bölgeden çıkmamış olması düşündürücüdür. Hatta Amerikan yönetiminin bölgedeki varlığını pekiştiren adımlar attığını söylemek dahi mümkündür. Bu çerçevede ABD'nin Balkanlar'a geri dönüş yaptığı yolunda yorumlara sıkça rastlanılmaya başlanmıştır. Zira Amerika Dışişleri Bakanı Yardımcısı R. Nicholas Burns 21 Mayıs 2005 tarihinde yaptığı bir konuşmada, Amerika'nın müttefikleriyle birlikte Balkan politikası konusunda yeni bir aşamaya girdiğini belirtmiş ve bu aşamada üç temel

hedef üzerinde durulacağını bildirmiştir. Burns'e göre birinci hedef, 2005 yılının sonuna kadar Kosova'nın statüsüne çözüm bulmaktır. İkinci hedef Ratko Mladiç ve Radovan Karaciç gibi savaş suçlularının yakalanmasını sağlamak, üçüncüsü ise Bosna'da etnik bölünmüşlüğe son verecek olan bir "birleştirici hükümet" oluşturmaktır.

Washington, 4 Kasım'da Makedonya'yı resmi adıyla tanıması ve Kuzey Kıbrıs'a yönelik önemli adımlar atmıştır. Böylece son bir kaç yıldır bölgeyi terk ettiği yorumları yapılan ABD, Balkanları terk etmediğini ortaya koymuş olmaktadır. Burada önemli neden, Hazar Havzası enerji nakil yolu üzerinde bulunan bölgenin, Washington açısından göz ardı edilemezliğidir. Amerikan yönetiminin Bulgaristan'da açmayı düşüneceği üs bu önemli ülkenin kontrol edilmesi hedefine dayanmaktadır.

Amerikan varlığına karşı küresel bir güç olmayı hedefleyen ve enerji ihtiyacını 25 yıllık ömrü kalmış Kuzey Buz Denizi'nden karşılamak zorunda olan Avrupa Birliği de Balkanlar'ı önemsemektedir. Coğrafi yakınlık ve karmaşık etnik yapılar nedeniyle Balkanlar, güvenlik açısından da Avrupa etkisi ve denetimi altında bulundurulmak zorundadır. ABD açısından AB özellikle de AB'nin ekonomik gücünün temsilcisi olan Almanya, engellenemiyorsa bile Balkanlar'da yalnız bırakılmaması gereken siyasi-ticari rakiptir. Almanya Başbakanı Gerhard Schröder, hükümeti bağlayıcı olmadığını açıklasa da Alman Parlamentosu 'Makedonya' adının tanınması kararını almıştı. Üstelik kulislerde Almanya'nın Makedonya'ya askeri üs açma ihtimalinin konuşuluyor olmasının ateşleyiciliği de tartışılmaz. İşte ABD de, aldığı kararlar "AB'nin ekonomik güç" temsilcisi Almanya'nın önüne geçmeyi hedeflemiştir.

Balkanlarda henüz yeni başlayan enerji diplomasisine Rusya da katılmaya çalışmaktadır. Arnavutluk hariç, Balkan ülkelerinin tamamının Rusya ile doğalgaz bağlantıları vardır. Diğer taraftan Romanya dışındaki bütün bölge ülkelerinin petrol ve doğalgaz kaynaklarından yoksun olduğu görülmektedir. Bölge ülkelerinin doğalgaz ve ham petrol konusunda Rusya Federasyonu'na bağımlılığı önemli ölçüdedir. Önümüzdeki yıllarda da özellikle doğalgaz alanında Rusya'nın bölgede en önemli aktör olmaya devam etmesi beklenmektedir. Rus doğalgazı Balkanlar'a iki rota üzerinden ulaşmaktadır. Birincisi Rusya'yı Macaristan ile bağlayan, buradan da eski Yugoslavya ülkelerine uzanan doğalgaz boru hattıdır. İkincisi ise Rusya'dan Ukrayna, Moldavya, Romanya ve Bulgaristan'a, Bulgaristan üzerinden ise Türkiye, Makedonya ve Yunanistan'a uzanan doğalgaz boru hattıdır. Böylece Rus gazı ihracatı açısından da, Bulgaristan ve Romanya coğrafi anlamda transit ülkeler olarak ön plâna çıkmaktadır. Rusya ile anlaşmalı olarak yürüttüğü çalışmalar sonucunda, Romanya kuzeyinde Ukrayna sınırına, güneyinde ise Bulgaristan sınırına kadar uzanan bir doğalgaz boru hattını Mart 2002'de kullanıma açmıştır. Böylelikle Romanya yılda 988 milyar fut3 doğalgaz transit edebilecek duruma gelmiştir. Benzer şekilde Bulgaristan da Rus doğalgazını transit etme ile ilgili kapasitesini geliştirmeye çalışmaktadır. 24 Ocak 2003'te Rusya ve Bulgaristan arasında imzalanan bir başka anlaşma gereğince de, Rus doğalgazının Bulgaristan üzerinden diğer Balkan ülkelerine ihraç edilme kapasitesinin artırılması hususunda beraber çalışmaların yürütülmesi üzerinde durulmuştur. Bu anlaşma gereğince Rusya elektrik enerjisini, yine Bulgaristan üzerinden Balkanlar'a ihraç edecektir

Amerikan yönetimi, Balkanlar'da ipin ucunu bırakmanın hiçbir şekilde doğru olmadığını anlamış olmalıdır. Beyaz Saray'ın Balkanlar'da ben de varım demesinin bir diğer nedeni; Ortadoğu'da bir kriz devam ederken üstelik yine Ortadoğu'da yeni krizlerin başlayacağı belliyken Amerikan yönetimin istikrarlı bir Balkan coğrafyasını tercih edecek olmasıdır. Ama bu tercih, bölgesel istikrarı sağlamada bölgenin AB'ye ya da AB'nin etkin üyelerine terk edilmesine yol açmayacaktır. "ABD, Balkanlarda olası krizleri önleyici tedbirler alırken

buradaki askeri, siyasi ve ekonomik çıkarlarını da korumuş ve garantiye almış olmaktadır. Bu nedenle de her zamanki türden bir güç mücadelesi ve paylaşım hikayesi aslında Ortadoğu'da olduğu kadar, Balkanlarda ve Kıbrıs'ta da devam ediyor"(Gözde Kılıç YAŞİN,"Asıl Söz Sahibi Benim";www.tusam.net/22/11/2004).

Bölgede ipleri elinde tutmak isteyen Washington, Kosova ve Makedonya politikalarıyla niyetini ortaya koymaktadır. Bağımsızlığını ilan ettiği ilk günden itibaren Yunanistan'ın acımasız baskılarına maruz kalan ve Birleşmiş Milletlere (BM) Yunanistan'ın izin verdiği "Makedonya eski Yugoslav Cumhuriyeti" (FYROM) devlet adıyla üye olabilen Makedonya Cumhuriyeti için "4 Kasım", tarihi bir gündü. ABD'nin Makedonya'yı kendilerinin belirlediği özgün isimle yani "Makedonya Cumhuriyeti" olarak tanıdığını açıklaması, Yunanistan açısından oldukça rahatsız edici bir gelişme oldu. Bu kararın aslında Ekim ayında alındığı ancak Yunan lobisinin desteğinin kaybedilmemesi adına açıklamanın seçim sonuçlarının netleştiği tarihlere ertelendiği kulislere konuşulmaktadır. George W. Bush'un başkanlığının ikinci dönemindeki ilk ve de Makedonya'da düzenlenen referandumdan hemen iki gün önce yapılan bir açıklama olması konuyu tartışılır kılmıştır. Elbette ki ilk akla gelen, Ohri Barış Anlaşması hükümlerini uygulamakta olan Makedonya'nın ABD tarafından desteklenmesi olacaktır. İkinci olarak, 2001'de ayaklanan bağımsızlık yanlısı Arnavutları ülke içinde yaşamaya ikna eden Ohri'nin son adımı olarak değerlendirilen yerel yönetimler reformunun referandum ile engellenmesinin önüne geçmek istemiş olduğu anlaşılmaktadır. Amerikan yönetimi Makedonya'nın resmi adıyla tanınması ile ülkeyi ödüllendirmekle kalmamakta aynı zamanda Yunanistan'a da mesaj vermiş olmaktadır. Bu mesajın iki yönü vardır. Bir; Irak politikasına karşı çıkan Soğuk Savaş sonrasında Rusya ve Sırbistan ile Ortodoks eksteni kurmaya çalışan NATO'nun doğuya genişlemesine destek vermeyen Yunanistan'a ve bu çerçevede Rum yönetimine göz dağı vermek istemiştir. Anılan durum Türkiye ve Kuzey Kıbrıs'ın işine yaramış görünmektedir. Zira, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi, Washington'ın Rusya ile yakın bağlarından ötürü kendisini hedef tahtasına oturtmak istememektedir. Aksi halde Güney Kıbrıs, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ile adayı paylaşmak zorunda kalabileceğinin hesaplarını yapmaktadır. Washington'un işadamlarından oluşan bir heyeti Kuzey Kıbrıs'a göndermesi, Ercan ve Geçitkale havaalanlarının uluslararası uçuşlara açılması önerisi, Rum yönetimini endişelendirmiştir. Amerikan yönetiminin Makedonya'nın resmi adıyla tanınmasının hemen ardından başlattığı Kuzey Kıbrıs hamlesi; küresel ölçekteki hedeflerinin engeller çıkarabilecek olan Yunanistan ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimini daha dikkatli davranmaya sevk etmek, kısacası küresel imparatorluk yolunda yeni dünya düzeni projesinin işlerliğini sağlamak amacıyla yönelik olabilir.

Makedonya'nın resmi adıyla tanınmasının bir diğer nedeni; Yunanistan'ın Kıbrıs'a karşılık Makedonya'yı gözden çıkarmayı kabul etmesidir. Yunan Elefteros Tipos gazetesinin haberine göre, Irak'ta Kürt devletinin kurulmasına karşılık Kıbrıs'ı tanımayı düşünen Amerikan yönetimi, güçlü Yunan lobisinin baskılarıyla Kuzey Kıbrıs yerine Makedonya konusunda taviz vermeyi kabul etmiştir (Gözde Kılıç YAŞİN,"Asıl Söz Sahibi Benim";www.tusam.net/22/11/2004).

Elbette ki sonucu durum tam anlamıyla Türkiye'nin aleyhinedir. Irak'ta kurulacak bir Kürt devletinin sendromunun, Türkiye açısından önemli dış politik kırılmalara yol açacağı kesindir.

ABD, Makedonya'nın dönüşümünü tüm varlığıyla desteklerken ilginç biçimde Kosova Arnavutları'nın hamisi rolünü başarıyla yürütmektedir. Kosova Arnavutları'nın bağımsızlıklarını elde etmeleri, Yugoslav Federal Cumhuriyeti içindeki Sırp Cumhuriyeti'nin Bosna Sırlarıyla birleşme taleplerini gündeme getirebileceği gibi Makedonya'nın batı bölgesinde yaşayan Arnavutları da etkileyerek bağımsızlık taleplerini pekiştirecektir. Bağımsızlıklarını ilan eden Kosova Arnavutları'nın "Büyük Arnavutluk" idealiyle hareket ederek

Arnavutluk ile birleşmelerine de bir engel kalmayacaktır. Bu durumda Amerikan yönetiminin Makedonya'daki değişimi destekleyen tavrının nedenleri hakkında büyük soru işaretleri ortaya çıkmaktadır.

Almanya ve Amerikan yönetimi Doğu Avrupa'daki Slav bloğunun delinecek olması, böylece Adriyatik'te Rus etkisinin kırılacak olması bakımından Kosova'nın Sırbistan'dan bağımsızlığı fikrine sıcak bakmaktadırlar. Kosova, Orta Doğu ve Orta Asya'ya uzanan ABD için ileri bir karakol, Balkanlardaki ayağı olacaktır. Böylece üçlü sac ayağı tamamlanmış olmaktadır. Amerikan yönetiminin Kosova'da askeri üs kurma hazırlıklarına girişmesi anlamlı hale gelmektedir.

Yugoslavya'nın dağılmasıyla Balkanlar'da Rus siyasi etkisi azalmaya başlamıştı. Kosova'nın bağımsız olması durumunda Sırlar ve Ortodoksluk bağlarından ötürü Balkan politikasında geleneksel olarak Sırlara destek veren Rusya, büyük ölçüde nüfuz kaybına uğrayacaktır. Sırlar, Sırp Cumhuriyeti içindeki bu özerk bölgenin bağımsızlığını asla kabul etmeyeceklerdir. Üstelik 60 milyar tonluk kömür rezervleriyle Kosova, Sırbistan ekonomisi için önemli bir yer. Kosova'nın bağımsızlığının Rusya tarafından da kabul edilmesi beklenmiyor. Zira Rusya, Çeçenistan konusunda uluslar arası müdahale ve baskılara karşı bunun bir içişleri sorunu olduğunu ileri sürüyor, devletlerin etkin egemenliğine saygı ilkesi gereği soruna müdahale edilemeyeceğini vurguluyordu. Bu çerçevede Kosova'nın bağımsızlığının Rusya tarafından kabul edilmesi mümkün değil, çünkü Kosova'nın durumu Çeçenistan'ın durumuna benzemektedir. Kosova'nın bağımsızlığı kabul edilirse, Çeçenlerin bağımsızlık taleplerine karşı durmanın bir anlamı kalmayacaktır.

Balkanlar'da sıcak gelişmeler yaşanırken Türkiye, Avrupa Birliği için fazla mesai yapıyordu. Birliğe üyeliği hedefleyen Ankara, istenilen reformları yerine getirmeye çalışırken Balkanlardan iyice uzaklaşmıştır. Buna Slav-Ortodoks birliğini karşısına almak istememesi de eklenebilir. Oysa Prizren ve Sırp Cumhuriyeti'ne bağlı Sancak'ta yaşayan Türkler dikkate alınca Türkiye'nin bölgeden uzak kalamayacağı sonucuna varılır (ÇELİK, 2005(c), s.19). Aslına bakılırsa Türkiye, bölgeyle siyasi olarak ilgilenmese de ekonomik ve ticari çıkarlar gereği Balkanlar'a ilgi duymaktadır. Bulgaristan'ın Türkmen gazinin Türkiye üzerinden Bulgaristan'a, buradan da diğer Avrupa ülkelerine nakledilmesine ilişkin projesi, Türkiye'yi bölgeyle ilgilenmeye sevk edebilecek bir çalışmadır. Bulgaristan böyle bir şey için gerekli altyapıya sahip olduğunu ileri sürse de Hazar Denizi statüsü konusunda Azerbaycan ile olan anlaşmazlığı nedeniyle Türkmenistan, böyle bir doğalgaz boru hattının döşenmesine karşı çıkmaktadır. Yine de Hazar statüsünün çözüme kavuşturulması durumunda, bu ihtimalin canlanabileceği söylenebilir. İran'ı ve kısmen Rusya'yı devre dışı bırakan böyle bir boru hattının döşenmesine kuskusuz Amerika da sıcak bakmaktadır.

Türkmen gazının ihracatı ile ilgili alternatiflerden diğer bir tanesi de Bulgaristan'ı ilgilendirmektedir. Doğalgaz ihracatı konusunda Rusya'ya olan bağımlılıktan kurtulmaya çalışan Türkmenistan'ın şu anda en çok önem verdiği projelerden biri, Türkmenistan-Afganistan-Pakistan doğalgaz boru hattının döşenmesi ile ilgilidir. İkinci aşamada Türkmen gazının İran-Türkiye-Bulgaristan güzergahından Avrupa'ya açılması vardır. Her ne kadar Amerika'nın Balkanlar'daki müttefiki olarak kendini tanıtmakta ise de, Bulgaristan bu güzergâhı da desteklemeye, daha doğrusu İran ile enerji işbirliğine gitmeye hazırdır. Görüldüğü gibi Balkanlar'ı ilgilendiren bu projelerde Türkiye baş aktörlerden biridir. Nitekim Türkiye kendi doğalgaz talebini karşılamak ile ilgili geliştirdiği projeler dışında, başta Avrupa olmak üzere dünya piyasaları için bir geçiş ülkesi de olmayı planlamaktadır. Bu konuda Balkanlar üzerinden Avrupa'ya açılan iki güzergâh üzerinde çalışmalar yürütülmektedir.

Birincisi; Yunanistan üzerinden geçen güzergahtır. Yunanistan Kalkınma Bakanı Akis

Çohacopulos'un 28 Mart 2002'de Türkiye'ye düzenlediği ziyaret sırasında imzalanan anlaşmayla, İran'la Türkiye arasında döşenen boru hattının Yunanistan'ın Dedeagaç limanına kadar uzatılması, ayrıca Hazar doğalgaz kaynaklarının yine Türkiye üzerinden Yunanistan'a uzanacak bir boru hattıyla taşınması planlanmıştır. Bu anlaşma INOGATE (Interstate Oil Gas Transport to Europe) programı çerçevesinde gerçekleşmiştir. 1995'te başlatılan programın amacı, petrol ve doğalgaz hatlarının bölgesel entegrasyonunu sağlayarak ve ülkeler arası işbirliğini geliştirerek Avrupa'nın enerji sağlama güvenliğini artırmaktır. Programa katılan ülkeler arasında birçok Balkan ülkesi ile beraber Türkiye de yer almaktadır.

Brüksel de Rus doğalgazına bağımlılığı azaltacak olan İran-Türkiye-Yunanistan-İtalya hattına ilgi duymaktadır. Bununla birlikte İran'a yönelik geleneksel politikasından ötürü projeye Amerikan tarafının sıcak bakmaması, projenin geleceği hakkında soru işaretleri yaratmaktadır. Bu durum, Türkiye'nin bölgesel çapta gerçekleştirmeyi düşündüğü çıkarlarının, zaman zaman Amerikan yönetiminin küresel çıkarları içersinde eridiğine yönelik iyi bir örnek oluşturmaktadır.

5.4.3.4. Balkan Denkleminde Türkiye-AB İlişkileri

Türkler, Balkanlar'a ilk defa 1321'de ayak bastı. Osmanlılar, 14. yüzyılın sonu ile onsekizinci yüzyılın başı arasında Balkan yarımadasına hakim oldular. Sonraki iki yüzyıl boyunca İmparatorluğun nihai çöküşüne dek Avrupa'daki ilerleme önce durmuş, ardından yavaş yavaş gerilemiş ve Avrupa'daki topraklar İstanbul ve Trakya'nın küçük bir bölümü ile sınırlı hale gelmiştir.

1923'te kurulan Cumhuriyet ile birlikte Türkiye, diğer bir çoklarıyla birlikte Osmanlı'nın Balkan hırslarını da bir kenara bırakmıştır. Yunanistan ile 1919/1922 yıllarında yaşanan savaşın ardından Ankara ile Atina nüfus mübadelesi gerçekleştirerek iki ülke ilişkilerinde sorun yaratabilecek önemli bir konuyu çözüme kavuşturmuşlardır.

Bulgaristan ile ilişkiler esas olarak Bulgaristan'daki Türk nüfusun karşı karşıya kaldığı zorluklar nedeniyle zaman zaman gerildiyse de yeni Türkiye, Balkan ülkeleriyle ikili ilişkiler düzeltmeye çalışmıştır.

Türkiye, 1930-33 arasında dört Balkan konferansına katılmış ve Şubat 1934'te Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya ile birlikte Balkan Paketi'ni imzalamıştır. Bununla birlikte Stalin'in toprak talebi, 1936 Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nde değişiklikler yapılmasını istemesi ile birlikte Türkiye, kendini Soğuk Savaşın ortasında bulmuştur. Bu durum Türkiye'nin ABD ile ittifak kurmasına ve 1952'de NATO'ya üye olmasına yol açmıştır. İç savaştan yorgun düşen Yunanistan da Amerikan korumasına ihtiyaç duymuştur.

Başlarda yoğun Sovyet etkisi nedeniyle sosyalizmi benimsemiş olan Yugoslavya, Mareşal Tito ile dış politik bakışını yumuşatmış, SSCB'ye bağlı olmaksızın kendine özgü federatif sosyalist devlet yapılanmasına gitmiştir. Böylece 1950'lerin başında, Yugoslavya, Yunanistan ve Türkiye, 1930'larda başlayan işbirliğini yeniden canlandırmak için büyük bir fırsat yakalamış oluyordu.

1953'te üç ülke Ankara'da Dostluk ve İşbirliği Anlaşması'nı ve bir yıl sonra da bir saldırı halinde karşılıklı olarak resmen yardım talebinde bulunulmasını içeren bir anlaşma imzalamışlardır.

Yirmi yıl sürmesi öngörülen Ankara Anlaşması, 1955'te Kıbrıs konusunda Türk ve Yunan taraflarının çatışan görüşlerinden ötürü ilk büyük darbeyi almıştır. Bu tarihten itibaren Türk ve Yunan ilişkileri 1970'lerin ortalarına dek sürekli bozulmuştur. Bu arada Yugoslavya da Sovyetler ile ilişkilerini geliştirme eğilimi içine girmiş sonuç olarak Balkan ittifakı hiçbir şekilde hayata geçirilememiştir.

Ankara, aynı tarihlerde aktif Balkan diplomasisini sona erdirmiştir. Türkiye, yaklaşık yirmi yıl boyunca Balkanlar'a uzak kalmayı tercih edecektir.

1960'larda Kıbrıs'a yönelik Amerikan politikasına karşı duyulan hoşnutsuzluk ülkeyi Arap ülkeleri ve Sovyetler ile ilişkileri geliştirmeye itmiştir. 1970'lerde Balkan ülkeleri ile ilişkilerini yoğunlaştırmaya başlayan Türkiye, Yunanistan ile ilişkilerinin seyrini olumluya çevirememiş, 1974'te adanın kuzeyine asker çıkarmış, bu durum Yunanistan ile ilişkileri kopma noktasına getirmiştir.

1980'lerde Sovyet askeri ve ekonomik gücünün rakibi karşısında tökezlemeye başlaması, Balkanlardaki istikrar havasını bozmuş, Soğuk Savaş'ın unutturduğu milliyetçilik, yeniden Balkan topraklarında hayat bulmuştur.

Tito'nun ölümünün ardından Yugoslavya'nın dağılma süreci başlamıştır. Hırvatistan ve Sırbistan'ın "Büyük Hırvatistan" ve "Büyük Sırbistan" hayalleri doğrultusunda Bona Hersek'i paylaşmak istemeleri başlarda konu için barışçıl dileklerde bulunmakla yetinen Türkiye'yi aktif Balkan diplomasisi yürütmeye itmiştir.

Türkiye, gerek kendi kamuoyunun gerek Müslüman Boşnak'lara yönelik saldırıların İslam dünyasında din temelinde algılanmasının yarattığı baskıdan ötürü aktif bir diplomasi yürütmek zorunda kalmıştır. Buna Transkafkasya'da nüfuz mücadelesinin henüz yaşanmakta olduğu bir dönemde İran'ın; Boşnaklara yönelik saldırıları, Orta Asya ve Kafkasya'da kullanılabilecek iyi bir diplomatik manevra aracı haline getirmesi eklenebilir. AB ve ABD'nin Bosna Savaşı sırasında ağır kalmaları da Ankara'yı bir şeyler yapmaya iten nedenlerdir.

Tüm bu baskıların bir sonucu olarak Türkiye, 1992 yazında başlattığı diplomasi savaşından tam anlamıyla galip ayrılamamışsa da en azından Balkanlar'da bir süre daha istikrarın hakim olmasına hizmet etmiştir.

Türkiye, 1992'de coğrafi temelli, üyeleri arasında ekonomik işbirliğini geliştirmeyi amaçlayan Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün temellerini atmıştır. Karadeniz

Ekonomik İşbirliği Örgütü yalnızca Kafkasya ve Türkiye'yi ilgilendirmiyordu. Örgüt gerçekte dönemin koşullarına uygun biçimde Hazar ve Avrupa'yı birbirine bağlıyordu. Bu bakımdan örgütün üyeleri arasında Azerbaycan, Gürcistan gibi Kafkas ülkeleri, Bulgaristan, Romanya, Arnavutluk, Yunanistan gibi Balkan ülkeleri de vardır.

Örgütün amacı; bölge ülkeleri arasında işbirliğini böylece ticaret hacmini genişletmekti. Türkiye, nispeten daha gelişmiş bir ekonomiye ve serbest piyasa tecrübesine sahip bir ülke olarak serbest piyasa ekonomisine tamamen yabancı eski Sovyet ülkelerine bu konuda yardımcı olabilirdi. Üstelik Avrupa Birliği yolunda önemli mesafeler kat etmiş bir ülke olarak yüzünü Avrupa'ya önmüş Balkan ülkelerine rehberlik edebilirdi.

Gelişmeler hiç de öyle olmadı. Aslında ilk hayal kırıklığı 1981'de Yunanistan'ın o dönemdeki adıyla Avrupa Ekonomik Topluluğuna alınmasıyla yaşandı.

Avrupa Birliği, ekonomik ve siyasi kriterleri yerine getiren aday ülkelerin üye olabilmesi için söz konusu ülkenin komşularıyla sınır sorunlarını çözmüş olması gerekmektedir. Oysa AT, 1981'de henüz sınır sorunlarını çözmemiş bir ülkeyi, bünyesine dahil ederek Ege'nin öte yakasındaki ülkeyi hayal kırıklığına uğratmıştır. Üstelik Avrupa Birliği, üyeliğe hazırlanan ülkelerde azınlık haklarının tam olarak uygulanmasını istemektedir. Tam aksine Yunanistan, bu şarta deyim yerindeyse yan çizmektedir.

"Bugün Yunanistan'da, Ortodoks Arnavutlar (Arnavidesler), Çamerya Arnavutları (Çamlık Müslümanları) ve Arnavutluk'tan çalışmak üzere Yunanistan'a gelmiş yaklaşık 2,5 milyon Arnavut, 150.000 civarında Batı Trakya Türkü, "Magleno-Romence" ve "Aromence" konuşan 300.000 kadar Ulah, 250.000 kadar Makedon, Kuman/Kipçak veya Peçenek Türkleri'nin soyundan gelen 50.000 kadar Pomak yaşamaktadır" (Ali KÜLEBİ, "AB'nin Gözdesi Yunanistan ve İnsan Hakları Karnesi"; www.tusam.net/balkanlar/08/03/2005).

Yunanistan'ın Avrupa Birliği içerisinde milliyetçi eğilimlerin en yüksek olduğu ülke olduğu ileri sürülmektedir. Aslında söylenenleri haklı çıkaracak gelişmeler de yaşanmıştır. Yunanistan'da her yıl 28 Ekim'de kutlanan ulusal bayrak resmi geçit töreninde, okul birincisi olarak bayrağı taşıma hakkını, Arnavut kökenli bir Yunanlı öğrencinin kazanmış olması Yunanlıların yoğun tepkisine neden olmuştur (Nurgül Bostan, "Yunanistan'da Irkçılık"; www.haberanaliz.com/18/11/2003)

"Yunanistan'da hakim olan göçmen nüfusa karşı düşmanca davranışların önüne geçmek amacıyla Başbakan Kostas Simitis'in bir tasarı hazırladığı ifade edilmektedir. Ayrımcılıkla mücadele Yasası kapsamında hazırlanmış olan tasarıya göre dini veya etnik

gruplara karşı ayrımcılık yapmakla suçlanan Yunanlıların bir yıla kadar hapis cezasına çarptırılabilceği belirtilmektedir" (ÇELİK, 2005(a), s.17).

"...azınlık da Yunan hükümeti tarafından ikinci sınıf vatandaş muamelesi gördükleri konusunda ısrar etmektedir. Bu iddiaların kesinlikle doğruluk payı bulunmaktadır ve nihayet Yunan hükümetinin azınlığın bu şikayetlerinden bazılarını çözüme yönünde hareket ettiğine dair bazı işaretler belirmiştir" (LESSER ve FULLER, 2000, s.193).

Yunanistan'da ayrımcılık sadece Arnavut'lara yönelik değildir. AB Konseyi İrkçılığı ve Ayrımcılığı Önleme Komitesi (ECRI) hazırladığı raporda Yunanistan'ı ırkçılıkla suçlamıştır. Buna göre Türk, Arnavut ve Makedonlar ırkçı tavırlara maruz kalmaktadırlar.

"...Yunan Trakyası'nda 1991 itibariyle çoğunluğu tartışmasız biçimde Türk kökenli olan ve resmen Müslüman dinine mensup Yunan vatandaşı olarak tanımlanan 200.000 kişi yaşamaktadır. Bunların statü ve koşulları Türk ve Yunan hükümetleri arasında sürekli tartışma konusu yaratmakta, Yunan hükümeti Müslüman vatandaşlara iyi muamele edildiğini savunurken, Türkiye durumun bu şekilde olmadığını ileri sürmektedir (LESSER ve FULLER, 2000, s.193).

"1990'da çıkarılan yasa ile Türklerin kendi dini liderleri olan müftülerini seçmeleri engellenmiştir. Yine, yeni camilerin inşasına izin verilmediği gibi tamirleri bile engellenmiş, müftülük gibi makamlara Yunan Hükümeti'nin atadığı kişiler oturtulmuştur... Türklerin maruz kaldığı en büyük haksızlıklardan biri de Türk okullarının gelişmesine izin verilmeyerek böylece Türk çocuklarının, Türk toplumunun eğitim haklarının engellenmesidir. Yine, Türkiye'de, Türk vatandaşı olmayanlara bile toprak satışı yapılırken Yunan vatandaşı olan Batı Trakya Türklerinin taşınmaz mal edinmeleri yasak ya da alınması çok zor olan özel izinlere tabidir...Dr. Sadık Ahmet ve Ahmet Faikoğlu ile Yunan parlamentosuna girmeyi başaran Türklerin önüne %3'lük bir ülke barajı konulmuş ve toplam nüfusu 150.000 kadar olan soydaşlarımızın seçilmek için 200.000 oy alması zorunlu hale getirilmiştir" (Ali KÜLEBİ; "AB'nin Gözdesi Yunanistan ve İnsan Hakları Karnesi"; www.tusam.net/balkanlar/08/03/2005).

"Makedonlar da Batı Trakya Türkleri gibi, kamu hizmetlerinde görev alamamakta, Yunan sistemine aykırı düşükleri zaman vatandaşlıktan çıkarılmaktadırlar. Yine, Yunanistan'da Makedonlar hala kendi dillerinde isim sahibi olamamaktadırlar" (Ali KÜLEBİ; "AB'nin Gözdesi Yunanistan ve İnsan Hakları Karnesi"; www.tusam.net/balkanlar/08/03/2005).

Ülkesindeki azınlıkların haklarını çiğnediği ileri sürülen Yunanistan, aynı zamanda Arnavutluk ve Makedonya ile diplomatik sorunlar yaşamaktadır. "Resmi olarak bir kenara bırakılmış olmakla beraber Güney Arnavutluk (Yunanca'da Kuzey Epirus) üzerinde tarihsel olarak Yunan talepleri söz konusudur. Ardarda gelen Yunan hükümetleri kamuoyu, ordu ve Ortodoks Kilisesi'nin de desteği ile buradaki Yunan azınlığın (Arnavutlara göre 60.000, Yunanlılara göre 300.000 ile 400.000 kişi arasında ve muhtemelen 100.000 kişi) kaderi hakkında giderek artan biçimde kaygı duymuşlardı...1992 yılında Makedonya konusunun Yunan milliyetçiliğini körüklemesi ve Yunan hükümetinin (Belgrad'a yönelik kınama ve yaptırımlara katılmasına rağmen) Yugoslav iç savaşında Sırbistan'a karşı genel sempatisi Arnavut-Yunan ilişkilerine tehlikeli bir boyut getirebilecektir" (LESSER ve FULLER, 2000, s.191).

Makedonya'nın tarihsel olarak Yunan toprakları olduğunu düşünen kamuoyunun etkisindeki Yunan hükümetleri kuruluşundan bugüne kadar Makedonya'yı tanımaya yanaşmamışlardır. Kuzeybatı komşusunu "Eski Yugoslavya Cumhuriyeti Makedonya" adıyla tanıyan Yunanistan, Makedonya ile yaklaşık 10 yıldır BM gözetiminde iki tarafın da kabul edebileceği bir isim bulma amacıyla müzakerelerde bulunmaktadır.

Amerikan yönetimi, 4 Kasım 2005'te Makedonya'yı anayasal adıyla (Makedonya Cumhuriyeti) tanıdığına AB Konsey Toplantısı için Brüksel'e gidecek olan Yunanistan Dış İşleri Bakanı Petros Moliviyatis'in gezisini derhal iptal ederek, makamına çağırıldığı ABD'nin Atina Büyükelçisi Thomas Miller'a Yunan protestosunu iletmesi, Yunanistan'ın milliyetçi tavrına ilişkin yukarıda verilen örnekleri desteklemektedir ("ABD Makedonya'yı Tanıdı"; www.haberaliz.com/04/11/2004).

Yunanistan'ın AB üyesi olmasına karşın gerektiğinde örgütün ilkelerini hiçe sayar bir görüntü çizmesi, AB üyeliği yolundaki Türkiye'yi hayal kırıklığına uğratmaktadır. AB üyeliğinin önünün önemli ölçüde tıkandığı yorumları yapılırken Türkiye, giderek farklı alternatiflerin kendisi için verimliliğini sorgulamaktadır. Bu noktada Türk kamuoyunda AB'nin çifte standartlı davrandığı kanaati giderek yaygınlaşmaktadır.

"AB üyesi olan Yunanistan'daki azınlık sorunları kendi komisyonlarınca teyit edilmesine karşın hakkında herhangi bir işlem yapılmaması, buna karşılık Türkiye'de yeni azınlıklar yaratılmaya çalışılması gerçekten ilginç bir çelişki yaratmaktadır" (ÇELİK, 2005(a), s.18).

İlginç biçimde Türkiye, Balkanlar'daki ülkelerin çok büyük bir çoğunluğuyla ortak yönere sahiptir. Dini bağları bir kenara bırakırsak Makedonya'da 80 bin Türk azınlık yaşamaktadır.

Türkiye, Makedonya'yı resmi adı olan Makedon Cumhuriyeti olarak tanıyan ilk ülkedir. Bu çerçevede Makedonya Başbakanı Vlado Buchkovski, Mart 2005'te Ankara'ya ziyarette bulunmuş, Yunanistan'ın Makedonya'yı anayasal ismiyle tanıması konusunda Türk Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'dan destek talebinde bulunmuştur. Makedon Başbakan, Türkiye'yi ziyareti sırasında Türkiye'nin Birliğe üyeliğine olumlu yaklaştığını belirtir biçimde "Türkiye'nin AB üyeliğinin Batı Balkan ülkeleri açısından anlamlı bir sinyal olduğunu" ifade etmiştir ("Makedonya Başbakanı Ankara'da"; www.haberanaliz.com/15/03/2005).

"Bulgaristan'da 1992 ortasında muhtemelen bir milyonun üzerinde Müslüman nüfus yaşamaktaydı. 500 yıl önce Osmanlı işgalinin ardından Anadolu'dan gelerek Bulgaristan'a yerleşenlerin torunları lan bu Müslümanların çoğunluğu etnik açıdan Türk kökenlidir" (LESSER ve FULLER, 2000, s.191).

1980'lerde Bulgar Türklerine karşı uygulanan baskılar, Türkiye'nin tepkisine yol açmıştı. Bulgar yönetimi, 1984 sonunda ve 1985 başında Bulgaristan'daki Türk kökenlilerin isimlerini Bulgar isimleri ile değiştirmiş, açıkça Türkçe konuşmak yasaklanmış, yapılan baskılara dayanamayan 300.000 Türk, 1989'da Türkiye'ye göç etmişlerdir.

Komünizm sonrasında Bulgaristan'daki Türklerin durumu iyileşmiş, Kasım 1991'deki seçimlerde Türk Haklar ve Özgürlükler Partisi demokratlar ve komünistler arasında denge unsuru haline gelmiştir. Buna karşın Bulgaristan'a geri dönen Türkler, Bulgaristan'da bıraktıkları gayrimenkullerini geri almakta zorluk çekmektedirler. Üstelik Bulgar siyaset arenasında milliyetçilik giderek yükselmektedir.

Yugoslavya Federal Cumhuriyeti içinde Sırbistan'a bağlı Yeni Sancak eyaletinde 200.000 Türk yaşamaktadır. Bunun yanı sıra Boşnaklar, Arnavutlar ile Türkler arasında eskiden bu yana süregelen iyi ilişkiler de göz ardı edilmemelidir. Bu çerçevede Türkiye'nin, Arnavutluk ve Bosna Hersek'le ilişkilerinin, Bulgaristan ve Yunanistan ile kıyaslandığında çok daha iyi olduğu bir gerçektir.

Avrupa Birliği süreci istediği gibi yürümeyen Türkiye, sahip olduğu kültürel avantajlarından da yararlanarak Avrupa karşısında yeni fırsatlar yakalamak amacıyla örgütle ilişkilerini ve bu süreçte de bölge ülkelerine bakışını yeniden gözden geçirmek isteyebilir.

SONUÇ

İçinde bulunduğumuz yirmibirinci yüzyıl şaşırtıcı gelişmelere sahne olmaktadır. Öyle ki her yirmi dakikada bir buluş gerçekleştirilmekte, bilimdeki ilerlemeler; sosyal yaşamda büyük değişimlere neden olmaktadır. Günümüzde sosyal kurumlar ve kuralların değişim hızı, yüz yıl öncesiyle karşılaştırılmaz oranda yüksektir.

Uluslararası ilişkiler yazını da çağımızın koşullarına göre değişmekte, bir yerde paradigma değişimi yaşamaktadır. Özellikle Soğuk Savaş yıllarında uluslar arası ilişkiler alanında gözlemlenmeye başlanan değişim, bugün bütün çıplaklığıyla gözler önündedir.

İki kutuplu düzenin çoktan sona erdiği yirmibirinci yüzyılı Soğuk Savaş yıllarındaki uluslararası koşullardan ayıran en büyük özellik, tehdit ve güvenlik tanımında yaşanan değişimdir. Soğuk Savaş döneminde tek bir tehdit ve tek bir çözüm söz konusuydu; güç kullanımına aynı yöntemle yanıt verme.

İki kutuplu düzenin sona ermesiyle birlikte "tehdit" in tanımı genişledi, tehdit öğeleri arttı. Terörizm, göç, uyuşturucu kaçakçılığı, gelir dağılımı adaletsizliği hatta çevresel sorunlar

bile "tehdit" in bir parçası olurken bunlara karşı alınacak önlemler de güvenliğin bir parçası haline geldi. Tehdit ögelerinin çoğalması, kollektif güvenlik anlayışına olan konsantrasyonu dağıttı. Artık her ülke için farklı tehdit ögeleri ön plandaydı. Bu çerçevede ülkeleri tek bir güvenlik örgütünün çatısı altında toplamak zorlaştı. Böylece soğuk savaşın ardından iki kutuplu düzenin gerektirdiği tehdit/savunma anlayışı sona erdi. Bu durum kollektif güvenlik anlayışını da sorgulanır hale getirdi. BM'nin olaylara müdahale etmedeki ağırlığı ve etkisizliği karşısında bölgesel örgütler ve bölgesel güvenliğe atfedilen önem arttı.

Belli bir coğrafyayı paylaşan ülkelerin öncelikli saydığı tehdit ya da güvenlik sorunu (terörizm, göç, AIDS, ekonomik bakımdan az gelişmişlik, bölgesel istikrarsızlık) karşısında ortak tavır geliştirmeleri demek olan bölgesel güvenlik işte bu dönemde gündeme geldi.

Yirmibirinci yüzyılda yaşanan bir diğer büyük değişim, Amerikan yönetiminin Sovyetler'in çözülmesinin ardından kazandığı tek süper güç konumunu sürdürmek amacıyla anakarasının dışındaki bölgelere doğrudan müdahale etmesidir. Özellikle Washington'un, tek süper güç olarak kalmak, anakarasının güvenliğini sağlamak ve büyüyen ekonomisine kaynak bulmak için son yıllarda ilgisini Avrasya'ya yoğunlaştırdığı görülmektedir. Bu çerçevede uzun yıllar ilgilenmediği Orta Asya ve Kafkasya da Amerikan güvenlik politikalarının vazgeçilmez parçası olmaya başlamıştır. Washington, Avrasya enerji kaynaklarını dünyayla bağlantılandırmak için kuzeyden Özbekistan, Kırgızistan, Gürcistan, Azerbaycan, Ukrayna hattını yaşama geçirmek istemektedir.

Güneyden ise Suriye, İran, Irak, Pakistan, Afganistan hattını yapmaktadır. Beyaz Saray, enerji kaynaklarının güvenli biçimde topraklarına erişimi için uzak kaldığı Balkanlar'a Kosova ile geri dönmüş, Bulgaristan'da askeri üs elde etmek için girişimlere başlamıştır.

Amerikan yönetiminin Avrasya'da doğrudan etkin olmaya yönelmesi, elbetteki buralarla ilgilenen bölgesel aktörleri ve bunların güvenlik algılamalarını da etkilemektedir.

Nüfuz alanlarında Washington'un müdahaleleri ile karşı karşıya kalan Rusya ve Türkiye gibi önemli bölgesel güçler, uluslararası ilişkiler yazınına henüz yeni girmiş olan bölgesel örgütler yoluyla Avrasya'ya yönelik Amerikan müdahalelerine karşı çıkarlarını daha yüksek sesle dile getirmeye çalışmaktadırlar. Öyle ki her iki ülkenin güvenlik kuşağında kalan bölgelerde Amerikan yönetiminin müdahaleleri, yüzyıllardır bu coğrafyalar üzerinde etkinlik sağlamak için rekabet halinde olan Türkiye ve Rusya'yı yakınlaştırmaktadır. Özellikle Türk kamuoyunda Ankara ve Moskova'nın Avrasya coğrafyasına yönelik olarak işbirliği yapması gerektiği, yüksek sesle dile getirilmeye başlanmıştır.

Bölgeye yönelik olarak Türk-Rus işbirliği olasılığını araştıran bu çalışmada ele aldığımız birinci varsayımımızda ileri sürdüğümüz sav gerçekçi görünmektedir. Kürt ve Çeçen sorunları, Kafkasya ve Orta Asya boru hatlarının güzergahı sorunu, kamuoylarının karşılıklı ön yargıları gibi sorunların varlığına karşın Amerika ve AB ile çatışan çıkarlar, terörizm ve ekonomik veriler dikkate alındığında Türkiye ve Rusya işbirliğinin olası olduğu görülmüştür. Özellikle ticari veriler olası işbirliği girişimini güçlendirici bir etki yapabilecektir.

Bölgesel örgütler ekonomik ya da siyasi amaçlı olabilmektedirler. Bununla birlikte ekonomik kaygılarla oluşturulan bölgesel örgütlerin bile siyasal amaçlar taşıdığı örnekler de vardır. İkinci varsayımımızda test ettiğimiz iki ülke arasındaki parlak ekonomik ve ticari ilişkilere dayanarak önce ekonomik amaçlı bir bölgesel örgütün oluşturulması olasıdır. Zamanla bu örgüt, siyasi içerik taşıyan bir hale gelebilir.

Üçüncü varsayımımız da sınıadığımız savın gerçekleşebileceği olasıdır. Türkiye ve Rusya, güvenlik çevrelerinin çakışmasından ötürü etki alanları olan bu çevrede birbirleriyle rekabet etmektedirler. Bununla birlikte bölgesinde istikrarı sağlayabilecek pivot devlet olarak Türkiye, global ölçekte istikrarı etkileyebilecek büyük bir devlet olarak Rusya, dış politik konularda da ortak tavır geliştirebilirlerse Balkanlar, Orta Doğu, Orta Asya ve Kafkasya gibi dünyanın en çatışmalı bölgelerinde istikrar için önemli bir adım atılmış olur; çünkü Türkiye ve Rusya sahip oldukları askeri potansiyelleri ve ellerinde tuttukları su ve petrol kozlarıyla bu bölgelerde istikrar adına önemli roller oynayabilecek iki bölgesel güçtür.

Son varsayımımızda ele aldığımız sava göre bölgesel konularda yıkıcı rekabettense yapıcı işbirliğini harekete geçirecek olan Türkiye-Rusya işbirliği yaklaşımı, her iki ülkenin rekabet alanı ve dünyanın sorunlu bölgeleri olan Kafkasya , Orta Asya ve Orta Doğu'da istikrar sürecini geliştirebileceğinden, Avrupa'nın da destekleyeceği bir girişim olacaktır.

Uluslararası ilişkiler alanındaki çağdaş teorilere göre, AB ve Rusya gibi büyük güçler çıkarlarını saptarken diğer büyük güçleri hesaba katarlar. Çıkarlarını Moskova'yı dikkate alarak planladığı kesin olan Brüksel, olası işbirliği halinde Rusya'nın bu önemli ortağını, bölgesel çıkarlarını belirlerken dikkate almak zorunda kalacaktır. Kısacası Rusya ile işbirliği, Türkiye'ye Orta Asya ve Kafkasya'ya rahatça girebilme olanağı tanımakla kalmayacak, Avrupa Birliği karşısında ağırlık kazandıracaktır.

Rusya-Türkiye işbirliği; olası işbirliği yaklaşımı için en zor görünen konu; ön yargıların aşılmasıdır. Anlaşılan odur ki Rus ve Türk kamuoyları, birbirini "ötekileştirme" safhasını aşamamıştır. Çalışmada zihinsel şartlanmanın, Türkiye-Rusya işbirliğini

engellenebilecek bir öge olduğu sonucuna da varılmıştır; ancak Filistin sorununa, Irak'ı ve Suriye'yi ekleyen Orta Doğu, yeni devrimlere gün sayan Orta Asya ve Kafkasya, Kosovalı Arnavutlar'ın bağımsızlık taleplerinden ötürü gergin günler geçiren Balkanlar düşünöldüğünde Türk ve Rus tarafının ön yargılı tavırlarını bir kenara bırakıp bölgede ortaklaşa bir girişimi başlatmaları açısından en uygun zaman olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

ALAGÖZ B., “*Medeniyetler Arası Diyalog Yaklaşımı ve İran*”, **Stratejik Öngörü**, Yıl:1, Sayı:1, Mayıs 2004, s.82-88.

AKDEMİR E., “*Türkiye'nin Avrupa Birliği Süreci ve İlerleme Raporu*”, **Cumhuriyet Strateji**, Yıl:1, Sayı:17, 25 Ekim 2004, s.4-6.

ARIK U., “*21.Yüzyılda Uluslararası Güvenlik Sistemi ve Türkiye*”, **Avrasya Etüdüleri**, Cilt:2, Sayı:4, Kış1995/96, s.2-12.

ARSEL İ., **Arap Milliyetçiliği ve Türkler**, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1987.

ASLANLI A., “Çin'in Güney Kafkasya'ya Bakışı”, **Cumhuriyet Strateji**, Yıl:2, Sayı:58, 8 Ağustos 2005(b), s.10-11.

ASLANLI A., “Abhazya'da Sonun Başlangıcı mı”, **Cumhuriyet Strateji**, Yıl:1, Sayı:30, 24 Ocak 2005(a), s.19-20.

ASLANLI A., “Moskova'dan Bakü'ya Üst Düzey Ziyaretçi Akını”, **Cumhuriyet Strateji**, Yıl:1, Sayı:5, 2 Ağustos 2004(b), s.10-11.

ASLANLI A., “Azerbaycan Ermenistan Gerginliğine Ateşsiz Çözüm”, **Cumhuriyet Strateji**, Yıl:1, Sayı:1, 5 Temmuz 2004(a), s.6.

AYDIN M., “1990-2001 Kafkasya ve Orta Asya İle İlişkiler”, **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**", der.ORAN B., 366-439, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

AYDIN T., “Rusya'nın Petrol ve Doğalgaz Politikası”, **Avrasya Etüdleri**, Cilt:1, Sayı:4, Kış 1995, s.40-61.

“Putin: Kürt Devletine Karşıyız”, **Aydınlık**, Sayı:894, 5 Eylül 2004, s.8.

BAL İ., “ABD'nin Orta Asya Politikası”, **Siyaset ve Toplum**, Sayı:2, Bahar 2005, s.40-70.

BEKAR O., “NATO'nun Genişlemesi Rusya ve Türkiye Gerçeği”, **Avrasya Etüdleri**, Cilt:3, Sayı:1, İlkbahar 1996, s.65-78.

BİNGÖL Y., “Sovyet Sonrası Orta Asya Karşısında Türkiye'nin Politikası; Fırsatlar ve Çözülmesi Gereken Meseleler”, **Avrasya Etüdleri**, Sayı:14, Yaz-Sonbahar 1998, s.2-13.

BUDAK M., “Osmanlı-Rus İlişkilerinde Kafkasya”, **Avrasya Etüdleri**, Cilt:1, Sayı:4, Kış 1995, s.101-123.

BULUT F., “Güven ve Güç Arayışı”, **Cumhuriyet Strateji**, Yıl:1, Sayı:48, 30 Mayıs 2005,

s.7-8.

BUTTANRI B., **Bölgesel Güç Karadeniz**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2004.

COHEN A., “*Yeni Büyük Oyun; Avrasya Boru Hattı Siyaseti*”, **Avrasya Etüdüleri**, Cilt:3, Sayı:1, İlkbahar 1996, s.2-15.

CROISSANT M.P., “*Transkafkasya'da Petrol ve Rus Emperyalizmi*”, **Avrasya Etüdüleri**, Cilt:3, Sayı:1, İlkbahar 1996, s.16-25.

“*Türkiye'nin Kendi Kalesine Golü*”, **Cumhuriyet Strateji**, Yıl:2, Sayı:58, 8 Ağustos 2005, s.14-15.

ÇARIKÇI E., “*Türk Cumhuriyetlerinde Ekonomik Gelişmeler ve Türkiye'nin Rolü*”, **Bilgi Dergisi**, Sayı:7, Güz 1998, s.1-5.

ÇEÇEN A., “*Avrasya'da Dünya Hegemonya Kavgası*”, **2023 Dergisi**, Sayı:42, 15 Ekim 2004, s.16-21.

ÇEÇEN A., “*Avrupa Macerası Bitmiştir*”, **2023 Dergisi**, Sayı:45, 15 Ocak 2005, s.32-37.

ÇELİK B., “*Balkan Jeopolitiğinde Arnavutlar*”, **Cumhuriyet Strateji**, Yıl:1, Sayı:46, 19 Mayıs 2005(b), s.11-12.

ÇELİK B., “*Balkanlarda Arnavut Sorunu*”, **Cumhuriyet Strateji**, Yıl:1, Sayı:30, 24 Ocak 2005(a), s.16-18.

ÇELİK K. ve KALAYCI C., “*Azeri Petrolünün Dünü ve Bugünü*”, **Avrasya Etüdüleri**, Sayı:16, Sonbahar-Kış 1999, s.105-123.

ÇOMAK İ., “*Rusya'da Bir Milli İdeoloji Arayışı: Avrasyacılık*”, **2023 Dergisi**, Sayı:42, Ekim 2004, s.26-31.

DAĞCI K., “*Büyük Orta Doğu Projesi ABD ve AB İlişkilerini Nasıl Etkileyebilir*”, **Stratejik Öngörü**, Yıl:1, Sayı:2, Yaz 2004, s.34-39.

DAĞI Z., **Kimlik, Milliyetçilik, ve Dış Politika: Rusya'nın Dönüşümü**, Boyut Kitapları, İstanbul, 2002.

DARTAN M. ve HATİPOĞLU E., “*Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinin Analizi*”, **2023 Dergisi**, Sayı:45, 15 Ocak 2005, s.14-25.

DUGİN A., **Rus Jeopolitiği ve Avrasyacı Yaklaşım**, Çev:Vügar İmanov, Küre Yayınları, İstanbul, 2003.

DUGİN A., “*Türkiye'nin Avrasyacılık Stratejisi*”, **Teori**, Sayı:179, Aralık 2004, s.44-62.

DUMANLI C., “*Değişim Türkiye'ye Risk ve Fırsatı Birlikte Sunuyor*”, **Cumhuriyet Strateji**, Yıl:1, Sayı:5, 2 Ağustos 2004, s.12-13.

DURAN M., “*AB'nin Genişleme Sürecinde Türk-Alman İlişkileri*”, **Avrupa Araştırmaları Dergisi**, Cilt:9, Sayı:1, 2001, s.194-208.

EFELER K., “*Avrupa Birliği'nin Dış Politika Yapılanması ve Orta Doğu Dış Politikası*”, **Stratejik Öngörü**, Yıl:1, Sayı:3, Sonbahar 2004, s.91-105.

EMERSON M., “*AB-Rusya ABD Üçgeni*”, Çev: YİVCİGER G., **Stratejik Öngörü**, Yıl:1, Sayı:3, Sonbahar 2004, s.169-177.

ERDEM D.F., “*Yeni Dünya Düzeni ve Avrasya Seçeneği*”, **Siyaset ve Toplum**, Sayı:2, Bahar 2005, s.182-206.

ERDURMAZ S., “*Avrasya'yı Kontrol Etmek*”, **Cumhuriyet Strateji**, Yıl:1, Sayı:34, 21 Şubat 2005, s.4-6.

ERHAN Ç. Ve KÜRKCÜOĞLU Ö., “*1990-2001 Orta Doğu İle İlişkiler*”, **Türk Dış**

Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar", der.ORAN B., 366-439, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

ERKMEN S., “*Türk-İsrail İlişkilerinde Yeni Bir Dönem mi?*”, **Stratejik Analiz**, Cilt:6, Sayı:62, Haziran 2005, s.26-35.

ESLEN N., “*AB Sürecinin Jeopolitik Boyutu*”, **Cumhuriyet Strateji**, Yıl:1, Sayı:45, 9 Mayıs 2005(c), s.6-7.

ESLEN N., “*Kıbrıs’ın Jeostratejik Önemi*”, **Cumhuriyet Strateji**, Yıl:1, Sayı:42, 18 Nisan 2005(b), s.8-9.

ESLEN N., “*Türkiye’nin Avrasya’daki Jeostratejik Öncelikleri*”, **Cumhuriyet Strateji**, Yıl:1, Sayı:38, 21 Mart 2005(a), s.18-19.

FAWCETT L. and HURRELL A., **Regionalism In World Politics: Regional Organization and International Order**, Oxford University Press, New York, 1998.

FEAGIN J.R. ve FAEGIN C.B., **Racial and Ethnic Relations**, Prentice Hall, New Jersey, 1996.

FOUSKAS V. K., **Balkanlar, Orta Doğu, Kafkasya, Soğuk Savaş Sonrası ABD Politikaları**, Çev: ÇAKIROĞLU A., Aykırı Yayınları, İstanbul, 2004.

FULLER G.E.ve LESSER I.O., **Balkanlardan Batı Çin'e Türkiye'nin Yeni Jeopolitik Konumu**, Çev: BÜLBÜL Y., Alfa Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, 2000.

İBRAHİMLİ H., **Değişen Avrasya'da Kafkasya**, ASAM Yayınları, Ankara, 2001.

İLHAN A., “*Avrasya Kutbu ve Siyaset Tarihi Üzerine*”, **Ulusal**, 1997, s.40-48.

İLHAN S., “*Jeopolitik Gelişmeler ve Türk Dünyası*”, **Avrasya Etüdüleri**, Cilt:2, Sayı:3, Sonbahar 1995, s.23-37.

İLYAS A.İ. ve HASKINACI Ş., **Rusya Ülke Etüdü**, İstanbul Ticaret Odası Yayın No:2003-24, İstanbul, 2003.

İŞYAR Ö.G., **Bölgesel ve Global Güvenlik Çıkarları Bağlamında Sovyet-Rus Dış Politikaları ve Karabağ Sorunu**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2004.

KANBOLAT H., “*Abhazya’da Çözülen Rus Etkinliği*”, **Cumhuriyet Strateji**, Yıl:1, Sayı:25, 20 Aralık 2004, s.14-15.

KAZAN I., **Regionalisation Of Security and Securisation Of a Region: Turkish Security Policy After Cold War**, Institute of Political Science University of Copenhagen, Copenhagen, 2003,

KAZANCI H., “*ABD’nin Orta Doğu Politikasındaki Araç: Kürt Hareketi*”, **Cumhuriyet Strateji**, Yıl.1, Sayı:3, 19 Temmuz 2004, s.12-13.

KIRAÇ G., “*Kazakistan ve Rusya Stratejik Ortaklığa Doğru*”, **Cumhuriyet Strateji**, Yıl.1, Sayı:32, 7 Şubat 2005, s.16-17.

KIRAÇ G., “*Batı Doğu’ya Yöneliyor, Türkiye Yalnızca Batı’ya*”, **Cumhuriyet Strateji**, yıl:1, Sayı:42, 13 Aralık 2004(b), s.10-11.

KIRAÇ G., “*ABD, Avrasya’ya Yerleşiyor*”, **Cumhuriyet Strateji**, Yıl.1, Sayı:16, 18 Ekim 2004(a), s.4-5.

KONA G., “*ABD-Rusya Stratejik İşbirliği Bildirisi ve Türkiye’ye Olası Etkisi*”, **M5 Savunma ve Strateji**, Sayı:110, Temmuz-Ağustos 2002, s.89-96.

KORKMAZ V., “*Avrupa Birliği’nin Güney Kafkasya Bölgesine Yönelik Politikaları*”, **Stratejik Öngörü**, Yıl:1, Sayı:3, Sonbahar 2004, s.156-168.

KULOĞLU A., “*Orta Doğu’daki Gelişmelerin Türkiye’nin Güvenliğine Stratejik Etkileri*”, **Stratejik Analiz**, Cilt:6, Sayı:62, Haziran 2005, s.74-83.

KÜLEBİ A., “*Türkiye'nin Stratejik Öncelikleri*”, **Cumhuriyet Strateji**, Yıl:2, Sayı:75, 5 Aralık 2005, s.22-23.

KÜLEBİ A., “*Türkiye-Avrasya İlişkileri*”, **Cumhuriyet Strateji**, Yıl:1, Sayı:1, 5 Temmuz 2004, s.4-5.

MERT Z., “*Avrupa Birliği'nin Akdeniz Politikası ve Türkiye'nin Yaklaşımı : Doğu Akdeniz'in Anlamının AB, ABD ve Türkiye Tarafından Tanımlanması*”, **Stratejik Öngörü**, Yıl:1, Sayı:3, Sonbahar 2004, s.117-129.

NUĞMAN G., “*Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsü*”, **Avrasya Etüdleri**, Sayı:13, İlkbahar 1998, s.80-89.

NURİ M.H., “*Hazar Denizi Bölgesi: Sorunlar ve Belirtiler*”, **Avrasya Etüdleri**, Sayı:19, İlkbahar-Yaz 2001, s.3-17.

NISSMAN D., “*Kürtler, Ruslar ve Boru Hattı Siyaseti*”, **Avrasya Etüdleri**, Cilt:2, Sayı:1, İlkbahar 1995, s.30-35.

ONAY Y., “*Hazar Enerji Kaynaklarının Jeopolitik ve Jeoekonomik Dinamikleri*”, **Avrasya Etüdleri**, Sayı:23, Yaz-Sonbahar 2002, s. 30-67.

OYTUN O., “*İç Dengeler Açısından Bir Değerlendirme Lübnan'da Sırada Ne Var?*”, **Stratejik Analiz**, Cilt:6, Sayı:62, Haziran 2005, s.84-89.

ÖĞDÜR İ., “*Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Bütünleşme ve İran'ın Bölge Politikası*”, **Stratejik Öngörü**, Yıl.1, Sayı:1, Mayıs 2004, s.89-96.

ÖĞÜTÇÜ M., “*Avrasya Enerji Kaynaklarına Bakış: Uzun Vadeli Bir Batı Stratejisi İhtiyacı*”, **Avrasya Etüdleri**, Cilt:1, Sayı:3, Sonbahar 1994, s.69-96.

ÖZ E., “*İmparatorluk ve Özgürlük: Amerikan Emperyal Siyaseti ve İdeolojisi Üzerine*”, **Siyaset ve Toplum**, Sayı:2, Bahar 2005, s.7-25 .

ÖZCAN N.A., **PKK Tarihi, İdeolojisi ve Yöntemi**, ASAM Yayınları, Ankara, 1999.

ÖZKAN T., **CIA Kürtleri Kürt Devletinin Gizli Tarihi**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2004.

ÖZVERİ D., “*Avrupa Birliği'nin Akdeniz Politikası ve Güvenlik Yaklaşımı*”, **Stratejik Öngörü**, Yıl:1, Sayı:2, Yaz 2004, s.40-45.

ÖZEY R., “*Kafkasya ve Kafkas Ülkeleri*”, **Avrasya Etüdüleri**, Sayı:17, İlkbahar-Yaz 2000, s.21-39.

PAMİR N., “*Hazar'ın Petrol Rezervleri*”, **M5 Savunma ve Strateji**, Sayı:109, Haziran 2002, s.81-84.

SOMUNCUOĞLU A., “*Orta Asya'da Türk-Rus İşbirliğinin Koşulları*”, **Cumhuriyet Strateji**, Yıl:2, Sayı:73, 21 Kasım 2005(c), s.22-23.

SOMUNCUOĞLU A., “*Rusya'dan Enerji Diplomasisi Atağı*”, **Cumhuriyet Strateji**, Yıl:2, Sayı:67, 10 Ekim 2005 (b), s.14-15.

SOMUNCUOĞLU, A., “*Rusya'nın Çin Politikası: Fırsat mı Tehdit mi?*”, **Cumhuriyet Strateji**, Yıl:2, Sayı:58, 8 Ağustos 2005(a), s.9-10.

ŞEN Ş. ve ÜŞÜMEZSOY Ş., “*Küresel Dünyanın En Büyük Sorunu: Enerji Sağlama Güvenliği*”, **M5 Savunma ve Strateji**, Sayı:109, Haziran 2002, s.75-80

ŞAHİN M., “*Transkafkasya Siyasi Coğrafyasında Etnik Dağılımın Etkileri*”, **Avrasya Etüdüleri**, Sayı:19, İlkbahar-Yaz 2001, s.33-49.

UÇAROL R., **Siyasi Tarih (1789-1999)**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2000.

ULUĞBAY H., “*Yirmibirinci Yüzyılın Petropolitigi ve Türkiye*”, **Cumhuriyet Strateji**, Yıl:1, Sayı:3, 19 Temmuz 2004, s.4-6.

USLU N., “1947'den Günümüze Türk-Amerikan İlişkilerinin Genel Portresi”, **Avrasya Dosyası**, Cilt:6, Sayı:2, Yaz 2000, s.203-232.

ÜNLÜ O., “Fransız AP Üyesi Lamassoure; Türkiye AB Üyesi Olamaz”, **Cumhuriyet Strateji**, Yıl:2, Sayı:61, 29 Ağustos 2005, s.17-18.

VELİEV C., “Moskova'nın Zorunlu Müttefiki: İran”, **Cumhuriyet Strateji**, Yıl.1, Sayı:36, 7 Mart 2005(b), s.8-9.

VELİEV C., “Rusya'nın Kafasya'daki Yeni Dış Politikası: Enerji Bağımlılığıyla Kontrol”, **Cumhuriyet Strateji**, Yıl:1, Sayı:32, 7 Şubat 2005(a), s.15-16.

VELİEV C., “ABD ve Rusya'nın Son Krizi: Irak”, **Cumhuriyet Strateji**, Yıl.1, Sayı.11, 13 Eylül 2004, s.11.

VURMAY H.M., “Ankara Orta Doğu'da Çekimser”, **Cumhuriyet Strateji**, Yıl:1, Sayı:25, 20 Aralık 2004, s.20-21.

YAPICI U., “Çok Boyutlu İşbirliği”, **Cumhuriyet Strateji**, Yıl.1, Sayı:25, 20 Aralık 2004, s.10-11.

YENİÇERİ Ö., “Rusya'da Avrasyacılık Anlayışı ve Avrasya'daki Türkiye Gerçeği”, **2023 Dergisi**, Sayı:42, Ekim 2004, s.4-15.

“PKK'ya Rus Desteği”, **Yeni Şafak**, 17 Ocak 2002, s.4.

İNTERNET KAYNAKLARI

www.angelfire.com/ms/siyaset/Ortaasya.html/10/05/2005.

Sinan OĞAN, “Türkiye-Rus İlişkileri: İkili İşbirliğinden Çok Boyutlu Ortaklığa”; <http://www.avsam.org/6> Aralık 2004

Sinan OĞAN, “Türkiye Rusya İlişkilerinde Terörizmle İşbirliği”; [http:// www.avsam.org/5](http://www.avsam.org/5)
Aralık 2004/makale.

Nazım CAFERSOY, “Türkiye-Rusya Avrasya Stratejik Diyalog Toplantısı”;
[www.avsam.org/ücretsiz yayınlar/20-22](http://www.avsam.org/ücretsiz_yayinlar/20-22) Ocak 2003.

Andrew WALKER, “Üyeliğin Ekonomik Boyutları”; www.bbcturkish.com/03/10/2005.

“Türkiye’ye İhtiyaç Var mı”; www.bbc.co.uk/turkish/30/09/2005.

"Avrupa Konseyi Raporu"; www.belgenet.com/arşiv/18/11/2004

<http://www.botas.gov.tr/doğalgaz.asp/18/05/2004>.

www.botas.gov.tr/projeler/tümprojeler/azerbaycan.asp/18/05/2004.

<http://www.deik.org/yayinlar/04/05/2005>.

www.die.gov.tr/raporlar/05/03/2005.

Bülent ŞAHİNALP, “Türkiye-Rusya Federasyonu Ekonomik ve Ticari İlişkileri”;
<http://www.dtm.gov.tr/yayinlar/11> Nisan 1997.

“AB'den Filistin'e 100 Milyon Euro Ek Yardım”; www.dunyagazatesi.com/22/07/2003

“AB-Batı Balkan İlişkileri”; www.EurActiv.com/batıbalkanlar12/11/2005.

<http://www.euroasia.net/10> Nisan 2001.

“Makedonya Başbakanı Ankara'da”; www.haberanaliz.com/15 Mart 2005.

“ABD Makedonya'yı Tanıdı”; www.haberanaliz.com/4 Kasım 2004.

“Rus Turistlerin Gözdesi Türkiye”; <http://www.haberaliz.com/19 Temmuz 2004>.

“Rusya’daki Türk Yatırımcılar”; <http://www.haberaliz.com/19 Temmuz 2004>.

Nurgül Bostan, “Yunanistan’da Irkçılık”; www.haberaliz.com/18 Kasım 2003.

Çağrı ERHAN, “Ülkelerin ve AB’nin İsrail-Filistin Politikası”; www.haberaliz.com/arşiv/12/02/2004.

<http://www.iea.org/statistics/nonoecd/13/03/2005>.

“Türkiye AB İçin İkilem”; www.ntvmsnbc.com/13/10/2005.

“Putin: AB Teklif Ederse Rusya Üye Olur”; www.ntvmsnbc.com/02/11/2005.

İdris BAL, “Bölgesel Güvenlik ve Türkiye’nin Stratejik Önemi”;

<http://www.pa.edu.tr/makaleler/13/02/2005>.

Sinan OĞAN, “Avrasya’da İşbirliği Eylem Planı”;

<http://tr.rutam.org/content/view/21/11/2005>.

Atay AKDEVELİOĞLU, “İran’ın Orta Asya, Afganistan ve Azerbaycan Politikası”;

www.stradigma.com/turkce/21/11/2003/makale.04.html.

Hakan HANLI, “Yeni Dünya Düzeni Global Ve Bölgesel Güvenlik Dengesi :

ABD-AB ve Türkiye; ‘Vazgeçilemez Kıbrıs’”; www.stradigma.com/03/05/2003/makale.

Elif Hatun KILIÇBEYLİ, “Rusya-AB Diyalogunda Yeni Açılımlar”;

www.stradigma.com/turkce/17/08/2003/makale.

Çağrı ERHAN, “ABD’nin Orta Asya Politikası ve 11 Eylül Sonrası Yeni Açılımları”;

www.stradigma.com/08/10/2003.

Cemalettin TAŞKIRAN, “Türkiye ve ABD'nin Irak ve Orta Doğu Politikaları”;

www.stradigma.com/15/11/2002.

BAL, “Orta Doğu'da Savaş, AB ve Türkiye”; <http://strateji.cukurova.edu.tr/20/04/2005>.

Aydın CAN, “Atatürk Dönemi Türkiye'nin Orta Doğu Politikası”;

<http://strateji.cukurova.edu.tr/20/04/2005>.

Ramazan GÖZEN, “Türkiye'nin Orta Doğu Politikası: Gelişimi ve Etkenleri”;

<http://strateji.cukurova.edu.tr/20/04/2005>.

Taner BUZOL; “Rus-Çin Askeri Yakınlaşması ve Rusya'nın Türkiye'ye Teklifi”;

www.tasam.org/17/11/2005.

<http://www.tika.gov.tr/ülkeprofilleri/kazakistan/17/05/2005>.

Sema SEZER, “Rusya Federasyonu ve Kıbrıs”; www.turksam.org/kıbrıs/19/07/2005.

Pınar YÜRÜR, “Avrupa Birliğinde Anayasa Referandumları ve Balkanlara Yansımaları”;

www.turksam.org/03/06/2005.

Mahmut Niyazi SEZGİN, “AB-Rusya Yol Haritası Çizildi”;

www.turksam.org/11/05/2005.

Mahmut Niyazi SEZGİN, “Alman-Rus Anlaşmaları”; www.turksam.org/13/04/2005.

Arif KESKİN, “ABD-AB İlişkilerinde İran Sorunu”; www.turksam.org/24/03/2005.

Sinan OĞAN, “Rusya-Batı Mücadelesinin Yeni Adresi Kırgızistan”; www.turksam.org/ 24 Mart 2005.

Pınar YÜRÜR, “Makedonya’nın Yeni Yerel Yönetim Yasası ve 2005 Yerel Seçimleri”; www.turksam.org/15/03/2005.

Gündüz AKTAN, “Türk-Amerikan İlişkileri”; www.turksam.org/08/03/2005.

Nazım CAFERSOY, “Rusya Orta Doğu’da Türkiye’ye İşbirliği Önerdi”; [www.turksam.org/arsiv/28 Şubat 2005](http://www.turksam.org/arsiv/28%20Şubat%202005).

Ümit ÖZDAĞ, “Kıbrıs Travması”; www.turksam.org/21/02/2005.

Mahmut Niyazi SEZGİN, “Putin’in Almanya Ziyareti”; www.turksam.org/07/01/2005.

Tamina KİBAR, “Türkiye’nin Rusya İçin Önemi”; www.turksam.org/26/01/2005.

Cavid VELİEV, “Putin’in Almanya Ziyareti ve Türkiye’nin AB Üyeliği”; www.turksam.org/01/01/2005.

Mahmut Niyazi SEZGİN, “Avrupa Birliği’nin Orta Asya Politikası”; www.turksam.org/25/10/2004.

Oğuzhan YANARIŞIK, “Putin Dönemi Türk-Rus İlişkileri”; [http://www.turksam.org/30 Ağustos 2004](http://www.turksam.org/30%20Ağustos%202004).

Erhan TÜRBEDAR, “Balkanlar ve Enerji”; www.turksam.org/yazilar/07/03/2004.

Nazım CAFERSOY, “Rusya’nın Orta Doğu Politikasında İsrail”; [www.turksam.org/arsiv/6 Şubat 2003](http://www.turksam.org/arsiv/6%20Şubat%202003).

Ali KÜLEBİ, “AB’nin Gözdesi Yunanistan ve İnsan Hakları Karnesi”; www.tusam.net/balkanlar/08/03/2005.

Miray VURMAY, “Londra'da Orta Doğu Barış Konferansı”; www.tusam.net/03/03/2005.

Gözde KILIÇ YAŞİN, "Bosna'da Misyon Devri"; www.tusam.net/13/12/2004.

Gözde KILIÇ YAŞİN, “Balkan Politikalarını Düğümleyen Kosova”;
www.tusam.net/06/12/2004.

Mahmut Niyazi SEZGİN, “AB-Rusya Zirvesine Ukrayna'nın Gölgesi Düştü”;
www.tusam.net/01/12/2004.

European Commission; www.upmf-grenoble.fr/iepe/textes/ShAVol02.pdf/22/10/2005.

Mirza ÇETİNKAYA, Murat BAKIR; “Orta Asya Petrolleri”;
www.zaman.com.tr/diziler/21/04/2000.

Ö Z G E Ç M İ Ş

Adı ve SOYADI : **Özge IŞIK**

Doğum Tarihi ve Yeri : **20/02/1982**

Medeni Durumu : **Bekar**

Eğitim Durumu

Mezun Olduğu Lise : **KARŞIYAKA LİSESİ**

Lisans Diploması : **AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ**

Yükseklisans Diploması :

Tez Konusu : **Bölgesel Güvenlik; Türkiye ve Rusya İşbirliği**

Yabancı Dil / Diller : **İngilizce**

Bilimsel Faaliyetler

İş Deneyimi

Stajlar :

Projeler :

Çalıştığı Kurumlar : **EGE ÜNV. ÖĞRENCİ İŞLERİ D. BAŞKANLIĞI**

Adres : **Bahriye Üçok Bulv. 1832 S. Evin Sit. 6/18 K.yaka-İZMİR**

Tel. No : **0232 382 21 79**